№ 1(56) 2012

НАУКОВИЙ ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ (ЕКОНОМІКА, ПРАВО)

Державна податкова служба України

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Національного університету державної податкової служби України

(економіка, право)

№ 1(56) 2012

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор — **Мельник П.В.**, доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора — **Тарангул Л.Л.**, доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора — **Цимбал П.В.**, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар — **Василькова Т.В.**, кандидат економічних наук, доцент

Андрущенко В.Л., доктор економічних наук, професор
Бахін В.П., доктор юридичних наук, професор
Білоус В.Т., доктор юридичних наук, професор
Варналій З.С., доктор економічних наук, професор
Воронова Л.К., доктор юридичних наук, професор
Галянтич М.К., доктор юридичних наук, доцент
Гончаренко В.В., доктор економічних наук, професор
Горленко І.О., доктор географічних наук, професор
Дедекаєв В.А., доктор економічних наук, професор
Долгий О.А., доктор наук з державного управління, професор
Костіна Н.І., доктор економічних наук, професор
Лисенко В.В., доктор юридичних наук, професор
Нечай А.А., доктор юридичних наук
Ніколаєв В.П., доктор економічних наук, професор
Онишко С.В., доктор економічних наук, професор
Попович В.М., доктор юридичних наук, професор
Ріппа С.П., доктор економічних наук, професор
Тимченко Л.Д., доктор юридичних наук, професор
Чугаєв А.О., доктор економічних наук, професор
Шишка Р.Б., доктор юридичних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету ДПС України, протокол № 1/7 від 2 березня 2012 року.

Фахове видання економічного та юридичного спрямування (постанова президії ВАКу України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1)

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Рукописи рецензуються редакційною колегією.
Зміни тексту та скорочення, що впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією за погодженням авторів.
При передруку матеріалів посилання на „Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)" обов'язкове

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 13430-2314 ПР від 10.12.2007 р.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ ТА ВИДАВЦЯ: вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська обл., Україна, 08201.
Тел. (04497) 60-9-94,
e-mail: visnik@asta.edu.ua. Веб-сайт: www.asta.edu.ua.

© Національний університет державної податкової служби України, 2012

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ДЕРЖАВНОЇ
ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ (ЕКОНОМІКА, ПРАВО)**

Засновник та видавець	Щоквартальний науковий журнал	Заснований у травні 1997 р.	№ 1 (56) 2012
Національний університет державної податкової служби України			

УДК 33/34 + 657

ЗМІСТ

Економіка

Горленко І.О., Скоромцова Т.О. Ключові проблеми соціально-економічного розвитку України та податкові регулятори їх вирішення....4
Євтушенко Г.І., Куценко В.І. Формування менеджера як фахівця: проблеми та перспективи....12
Тітаренко Г.Б. Інноваційний розвиток – основа економічного зростання в Україні....21
Галушка З.І. Концепція синергізму – методологічна основа формування інноваційної моделі розвитку підприємств....28
Марущак Н.В. Види інноваційної діяльності та проблеми їх класифікації....36

Фінанси, грошовий обіг і кредит

Костіна Н.І., Сучок С.В., Яковенко Н.В. Модель кредитування населення комерційним банком за різними видами послуг....43
Дмитренко Г.В. Основні принципи формування місцевих бюджетів (на прикладі м. Буча)....49
Лебідь Н.П. Ринкова цінність об'єктів інтелектуальної власності....56
Ляшенко Ю.І., Тилькун К.О. Стан і перспективи забезпечення боргової безпеки в Україні....62
Глінський Є.Г. Структурно-функціональна модель у механізмі забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів....67
Орловська Ю.М. Антикризове управління комерційним банком і критерії його ефективності....74
Ніколаєва Т.В. Фінансово-економічний механізм утримання і відтворення житлового фонду в умовах трансформації відносин власності....81

Податки

Лісовий А.В., Кирпа С.В. Удосконалення системи оподаткування в Україні....86
Антоненко В.М., Рогушина Ю.В., Гладун А.Я. Модель баз знань у податковому праві України....92
Рябчук О.Г. Регулювання пропозиції праці інструментами оподаткування доходів населення....99

Ірпінь – 2012

Хорошаєв Є.С. Податок на багатство в Україні: перспективи запровадження.....106
Сотніченко О.А. Необхідність реформування ПДВ у контексті Податкового кодексу України.....113
Зюзгіна А.С. Етика податкових взаємовідносин: досвід зарубіжних країн.....121
Канцур І.Г. Зарубіжний досвід функціонування податкового механізму в забезпеченні розвитку соціальної сфери.....128

Право

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Касьяненко Л.М., Тарангул В.Д. Поняття та правова природа фінансових ресурсів.....135
Оніщик Ю.В. Митні правовідносини: поняття, ознаки, види.....142
Чеховська І.В. Міжнародний досвід правового регулювання сімейного оподаткування.....148
Литвин О.В., Дмитрук О.О. Правове регулювання інформаційного забезпечення Державної податкової служби України.....158
Новицька Н.Б. Право і мораль як соціальні регулятори формування інформаційного суспільства в Україні.....164
Аністратенко Ю.І. Специфіка гарантій при проходженні служби в органах Державної фінансової інспекції України.....170
Дроботова Л.А. Особливості державного управління у сфері адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції.....176
Пистогов Є.А. Зняття з валютного контролю імпортних операцій в банківській сфері України.....181
Касянюк Т.С. Правове забезпечення інформатизації Державної податкової служби України.....187
Меркулова К.О. Поняття, „громадська організація": теоретико-правовий аспект.....192
Діордіца І.В., Завидняк В.І. Особливості провадження в адміністративних справах за зверненнями органів Державної податкової служби України.....198

Кримінальне право, кримінальний процес і криміналістика

Власова Г. П. Кримінальна політика та її пріоритети в кримінальному процесі України.....203
Дирдін М.Є., Потомська Н.А., Бондик В.А. Організаційні аспекти повторності у слідчій діяльності.....209
Антипов В.В. Кримінальна відповідальність за зловживання владою та службовим становищем: компаративний аналіз.....215
Мисливий В.А., Калганова О.А., Спаський А.С. Детермінанти кримінальної економічної діяльності.....224
Дідківська Г.В. Ювенальна юстиція: історичний аспект.....229
Бірюкова І.Г. Основні проблеми фінансового моніторингу у протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.....235
Грицюк І.В. Професіоналізм слідчих податкової міліції як умова подолання протидії розслідуванню злочинів.....242

Мельник П.В. Заходи щодо зниження виробничого і транспортного травматизму: кримінологічний аспект.....248
Курілов Г.М. Незаконний обіг товарів в Україні: сучасний стан і проблеми протидії.....254

Цивільне та господарське право

Амеліна А. С. Поняття та ознаки страхового договору 261
Іванов С.О. Визнання військової частини юридичною особою – основа представництва прокурором її інтересів 268

УДК 366.22

І. О. Горленко,
доктор географічних наук,
Т. О. Скоромцова,
кандидат економічних наук,
Національний університет
ДПС України

КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ПОДАТКОВІ РЕГУЛЯТОРИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті розглянуто основні проблеми соціально-економічного розвитку України на початку XXI ст., висвітлено пріоритетні напрями її інноваційного зростання та його фінансового забезпечення, зокрема через підвищення ефективності стимулюючої складової податкової системи.

In the articles considered basic problems of socio-economic development of Ukraine at the beginning XXI of century, priority directions are reflected her innovative increase and him financial providing, in particular through the increase of efficiency of stimulant constituent of the tax system.

Ключові слова: *проблеми соціально-економічного розвитку, пріоритети інноваційного зростання, податкові важелі, податкове стимулювання.*

Процеси глобалізації та регіоналізації, що дуже прискорилися у XXI столітті як основні закономірності світового розвитку, безпосередньо і неоднозначно впливають на формування економічного простору, територіальну організацію світової спільноти, на всю світову систему досить розгалужених і багаторівневих відносин і зв'язків, що відображають основні аспекти життєдіяльності населення на світовому і національному рівнях.

Цікаво, що глобалізація, яка виступає як вища форма інтернаціоналізації світового розвитку, і регіоналізація, яка активізувалася в XXI ст. і в своїх позитивних проявах (національної ідентифікації та державотворення), і в негативних (вкрай деструктивного націоналізму) у цілому зорієнтовують більшість країн на поступальний цивілізаційний розвиток. Хоча треба зазначити, що різні країни мають різні стадії такого розвитку: від феодалізму до постіндустріалізму.

У цьому контексті становлення України як рівноправного учасника світових інтеграційних процесів вимагає її прискореного економічного розвитку на інноваційних засадах. Такий розвиток розглядається нами як багаторівневий, поліаспектний процес, який охоплює складну

© Горленко І. О., Скоромцова Т. О., 2012

систему суспільних і суспільно-природних відносин та спрямований на подальший цивілізаційний розвиток і підвищення статусу України в геополітичному просторі світу [1].

У складних умовах світової глобалізації для забезпечення динамічного інноваційного зростання економіки України як основного двигуна підвищення соціальних гарантій та швидкого покращання якості життя населення необхідне прискорене вирішення основних соціально-економічних проблем. Вони, з одного боку, сформувалися в Україні історично, ще у XX столітті та з іншого – загострилися при переході країни до ринкових відносин. Це пов'язано насамперед із такими загрозливими наслідками затяжної кризи „перехідного періоду", які, нашу думку, є і зараз, зокрема:

– нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації, що підсилилася загрозами світової фінансової кризи;

– неузгодженість інтересів держави, регіонів, громадян, суб'єктів господарювання та ін.;

– відсутність ефективної стратегії соціально-економічного розвитку України, адекватної її можливостям та інтересам, з одного боку, та сучасним світовим викликам, з іншого – на тлі нерозуміння з боку багатьох політиків і широких верств населення необхідності об'єднати зусилля влади і громадського суспільства, всього населення навколо побудови в Україні інформаційного суспільства внаслідок глибоких трансформацій економіки та соціальної сфери.

Сьогодні вчені і практики державного будівництва відзначають, що, розпочавши перебудову, необхідно реалізувати стратегію запровадження ринкових відносин на сучасних інформаційно-технологічних засадах при збереженні вже напрацьованого в країні потужного економічного, зокрема, промислового потенціалу із стрімкою динамікою розвитку високотехнологічних галузей, сфери послуг та державного протекціонізму щодо забезпечення інноваційного розвитку економіки та захисту вітчизняного виробника при вступі до СОТ.

Вочевидь, саме з цих позицій треба підходити до вирішення стратегічно важливих проблем сучасного соціально-економічного розвитку України. До основних з них узагальнено можна віднести такі:

– відставання України у просуванні по шляху цивілізаційного світового розвитку (тільки два її регіони наближаються до високоіндустріальної його стадії);

– консервативність секторіально-галузевої структури економіки;

– низький техніко-технологічний рівень виробництва та продуктивності праці;

– низьку конкурентоспроможність господарства і обмежений фінансовий потенціал країни;

– не сформованість просторового каркасу розвитку як основи формування єдиного збалансованого економічного простору України;

– невідповідність потужності економічного потенціалу інтегральному потенціалу розвитку, що позначається негативно на використанні конкурентних переваг України;

– слабкий розвиток процесів метрополізації в Україні, що суттєво знижує рівень її соціально-економічного розвитку і активність зовнішньоекономічної функції та погіршує позиції на внутрішньому та зовнішніх ринках;

– дуже великі соціально-економічні диспропорції між центром і периферійними територіями не тільки на національному, але й на регіональному рівні;

– досить великий „розрив" у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів і недостатнє його фінансове забезпечення, зокрема, на рівні регіональної та місцевої влади через високу централізацію фінансових ресурсів у країні;

– слабке використання переваг вигідного транспортно-географічного положення як країни (як проміжної ланки між Заходом і Сходом на Євразійському континенті), так і її регіонів (приморського, прикордонних);

– складну соціальну ситуацію і низький рівень життя більшості населення;

– невідповідність якості життя населення в регіонах рівням їх економічного розвитку;

– занепад сільської місцевості у багатьох регіонах Поділля, Причорномор'я, Криму тощо.

Вирішення ключових соціально-економічних проблем із урахуванням сучасної політичної та економічної ситуації в Україні та тенденцій і закономірностей розвитку світової економіки досить чітко визначають основні вектори висхідного розвитку країни, а саме: інноваційний, соціального спрямування економіки, збалансування економічно, соціально та екологічного аспектів розвитку, фінансової децентралізації, енергозбереження, а також екологічний.

У сучасних умовах саме інноваційний вектор є стратегічним у динамічному сходженні України по щаблях цивілізаційного розвитку, спрямованого на забезпечення її національних інтересів. У найбільш узагальненому вигляді до них можна віднести активізацію участі України у формуванні світового економічного простору, побудову демократичного громадянського суспільства та ринкової економіки соціального спрямування; досягнення економічної та екологічної безпеки; прискорене нарощування секторіально-технологічних інноваційних трансформацій у економіці; зміцнення конкурентних переваг держави та суттєве підсилення інвестиційної діяльності як з боку вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів; і, що особливо важливо, – покращання в країні якості життя і генофонду населення, збереження культурної своєрідності; ренатуралізацію природи.

Національні інтереси визначають і пріоритети державної розбудови, до яких потрібно віднести перехід до постіндустріального інформаційного суспільства, ствердження країни як рівноправного партнера у світовій спільноті, глибокі системно-структурні реформації у всіх сферах державотворення, зміцнення і раціональне використання інтегрального потенціалу розвитку країни та її регіонів (насамперед його інтелектуальної, фінансової, інформаційної складових) і підвищення до світових соціальних гарантій населення.

Національні інтереси та пріоритети розвитку взаємозумовлені і входять до системи суспільно-державних цінностей України. Ця система включає також і цілі такого розвитку.

На нашу думку, на сучасному етапі державотворення узагальнено до цілей соціально-економічного розвитку України можна віднести:

1) підвищення геополітичного статусу у світовому суспільстві, зокрема, через диверсифікацію та інтенсифікацію зовнішніх функцій та зв'язків країни – політичних, економічних, науково-технічних, культурних, комунікативно-інформаційних, туристично-рекреаційних тощо;

2) наближення якості життя населення до світових стандартів і збереження культурної самобутності;

3) підвищення конкурентоспроможності економіки на зовнішніх і внутрішніх ринках через секторіально-технологічні інноваційні трансформації, підсилення інвестиційно-інноваційного і інформаційного потенціалу тощо;

4) прискорену адаптацію владного (державного, регіонального, місцевого) менеджменту, бізнесового середовища, населення до ринкових умов і викликів глобалізації;

5) розширення системи робочих місць, підвищення економічної активності населення, якості і потужності кадрового потенціалу, його кваліфікаційного рівня;

6) удосконалення соціально-фінансової стратифікації населення шляхом створення потужного середнього класу та суттєве скорочення частки „зубожілого" населення;

7) активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності для модернізації виробництва, підвищення його техніко-технологічного рівня, прибутковості та продуктивності праці працюючих;

8) раціоналізацію природокористування та екологізацію виробництва шляхом підвищення його науково-технічного рівня, запровадження сучасних енерго- та ресурсозберігаючих технологій та розвитку екобезпечних видів економічної діяльності.

У цілому, досягнення зазначених цілей, глибокі ринкові трансформації економіки на інноваційних засадах вимагають застосування виваженої науковообґрунтованої державної політики та ефективної стратегії її реалізації. До основних пріоритетів державної політики, яка б реалізовувалася на інноваційних засадах, необхідно віднести: узгодження дій усіх гілок влади; підвищення ефективності всіх напрямів державного регулювання; нарощування конкурентних переваг для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва не тільки на внутрішніх, але й на зовнішніх ринках; активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності в країні та її регіонах; техніко-технологічне оновлення всіх видів економічної діяльності; підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни на засадах постіндустріалізму; динамічне накопичення фінансового, зокрема податкового потенціалу; пом'якшення глибоких міжрегіональних, соціальних та економічних диспропорцій розвитку тощо.

Посткризове економічне зростання України вимагає реалізації різних за масштабами та сферою задіяння напрямів і типів інновацій стосовно:

1. Глибоких трансформацій в економіці згідно з імперативами постіндустріалізму, а саме:

– прискореного розвитку третинного і четвертинного секторів, дематеріалізації виробництва, інформатизації суспільних процесів;

– активізації участі України в світових інтеграційних процесах, зокрема у формуванні світового фінансового та інформаційного простору, розвитку ТНК і метрополітарних регіонів світового рівня із інтенсивним задіянням їх виробничих, інформаційно-комунікаційних, науково-технічних, освітньо-культурних, природоохоронних функцій;

– нарощування інтелектуальних та інформаційних ресурсів, як основних складових інтегрального потенціалу розвитку країни;

– посилення соціальної спрямованості ринкової економіки та прискореного розвитку соціальної сфери.

2. Випереджального розвитку високотехнологічних підвидів економічної діяльності, насамперед космічної, авіа- та суднобудування, засобів комп'ютерізації та автоматизації виробництва.

3. Глибокого техніко-технологічного переозброєння традиційних, стратегічно важливих для продовольчої безпеки та експортоорієнтованих галузей, а також імпортозамінюючих виробництв, здебільшого в сфері АПК, хімічної, легкої промисловості та інших [2].

Забезпечення зазначених пріоритетів інноваційного зростання України у посткризовий період вимагає задіяння складної системи відповідних механізмів, починаючи із суспільно-світоглядних, нормативно-правових, фінансових, економічних і соціально-економічних і завершуючи екологічно-природоохоронними. Важливу роль у їх ефективній реалізації відіграють державно-регулюючі механізми, що об'єднують різні організаційно-управлінські, економічні, правові регулятори, засоби, методи, дії з боку держави.

Вони спрямовані на узгодження складних суспільних, суспільно-природних, міжгалузевих і міжрегіональних відносин у контексті гармонізації в Україні інтересів влади і населення, центру і периферії, держави і регіонів на шляху побудови інформаційного суспільства. Вирішити ці стратегічно важливі проблеми не можна без суттєвого зростання фінансового, насамперед податкового потенціалу держави для достатнього фінансового забезпечення всіх напрямів реформування економіки і соціальної сфери. Одночасно це визначає і стратегію реформування самої податкової сфери, яке, зрозуміло, не є самоціллю. Воно повинно відповідати загальнодержавній стратегії реформування економіки та соціальної сфери, мати проблемно-ситуаційну орієнтацію та бути спрямованим на підвищення суспільної ефективності самого оподаткування, дії всіх податкових важелів. Саме податкові важелі регулювання економіки набувають особливого значення в системі державного управління в умовах гострої фінансової недостатності та слабкої інвестиційної активності в Україні.

У спеціальній науковій літературі та в практиці оподаткування наукову категорію „податкові важелі" визначають по-різному, здебільшого акцентуючи увагу на самій системі податків, їх ставок тощо [3, 4]. На нашу думку, таке трактування є коректним швидше на мікрорівні, стосовно суб'єктів господарювання. Вважаємо, що на державному макрорівні територіальної організації суспільства категорія „податкові важелі" охоплює широкий спектр відносин, що формуються і в податковій, і у виробничій сферах, де саме і „наопрацьовуються" об'єкти оподаткування: прибуток, додана вартість, акцизні товари тощо.

У певній ієрархічній послідовності податкові важелі впливу на соціально-економічний розвиток, на нашу думку, формують такі складові:

1. Податкова політика держави, спрямована на гармонізацію національних інтересів та інтересів платників податків і орієнтована на забезпечення різних за своєю природою функцій: фіскально-грошової, тобто наповнення бюджету і фінансове забезпечення інноваційного розвитку країни, та стимулюючої, тобто підтримки вітчизняного виробника, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, конкурентоспроможності національної економіки та високих соціальних стандартів життя населення.

2. Нормативно-правове законодавство, яке формує правове поле для забезпечення названих вище функцій оподаткування, виходячи із специфіки соціально-економічної ситуації України та наявного досвіду розвинених країн.

3. Податкове регулювання, яке забезпечує розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів у процесі бюджетного та податкового планування.

4. Адміністрування податків відповідно до визначеної розрахункової бази, яке спрямоване безпосередньо на наповнення дохідної частини бюджетів, і в цілому – зміцнення податкового потенціалу. Важливими при вдосконаленні адміністрування податків є не тільки оптимізація їх структури та ставок, найбільш доцільних для певного коротко- та середньострокового періоду розбудови держави, але й підсилення методологічного та нормативно-методичного забезпечення визначення розрахункової бази, планування податкових надходжень тощо, запровадження сучасних інформаційних технологій, створення електронної інформаційної бази, забезпечення органів ДПС усіх рівнів необхідними кадровими, фінансовими, матеріально-технічними ресурсами, а також покращання відносин із платниками податків тощо.

5. Податкове стимулювання, яке за умови його вдосконалення повинно відігравати особливу роль у підсиленні фінансового забезпечення інноваційного зростання вітчизняного виробництва.

Особливу роль у системі податкових важелів у сучасних умовах України для забезпечення її економічного інноваційного зростання в посткризовий період відіграє податкове стимулювання вітчизняного виробника.

За умови його наукового обґрунтування, адресно-конкретизованої спрямованості та суворого контролю використання таке стимулювання забезпечить багатовекторний ефект, який проявиться і на мікро-, і на макрорівні у середньо- і довгостроковій перспективі. Насамперед задіяння широкого спектра пільг для підтримки інноваційного розвитку стратегічно важливих видів економічної діяльності у регіонах з найбільш сприятливими умовами зростання таких ВЕДів підвищить їх прибутковість, покращить фінансовий результат, що суттєво підвищить конкурентоспроможність цих ВЕДів та їх інвестиційну привабливість. Крім того, у середньостроковій перспективі це суттєво підвищить податкоспроможність виробництва, розширить базу оподаткування в країні, збільшить її податковий, а отже, і фінансовий потенціал. За ланцюговою реакцією, податкове стимулювання в контексті ефективного реформування системи оподаткування суттєво збільшить наповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів, і, відповідно, фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки України, створюючи передумови її переходу до інформаційного, постіндустріального суспільства.

Доцільно підкреслити, що реформування податкової сфери як один із напрямів реформування всієї соціально-економічної системи відіграє подвійну роль у державотворчих процесах в Україні. Ефективне податкове реформування є основним фактором грошового наповнення бюджетів розвитку на всіх рівнях територіальної організації суспільства, який, з одного боку, повинний сприяти ефективному стимулюванню інноваційного зростання вітчизняного виробництва, надходженню „різноджерельних" інвестицій в основний капітал – з іншого. Без суттєвого підсилення стимулюючої функції податків не можна нарощувати економічний потенціал держави, здійснювати достатнє фінансове забезпечення, підвищувати конкурентоспроможність її економіки та техніко-технологічний рівень виробництва, енергозбереження. Збалансована реалізація фіскальної та стимулюючої функцій як важливий напрям реформи оподаткування є запорукою розбудови соціальної сфери, відчутного покращання якості життя населення, створення сприятливих умов в усіх регіонах країни.

Вважаємо, що у цьому контексті податкове стимулювання повинно реалізовуватись у двох напрямах, різних за своєю сутністю та спрямованістю. Перший напрям передбачає задіяння всієї системи різних податкових пільг, які б не тільки реалізувалися через конкретні податки та підвиди і галузі економічної діяльності, але й „відповідали" їх організаційно-технологічній специфіці. Це стосується задіяння основних інструментів і видів стимулювання, зокрема тимчасового зниження ставок, податкових канікул, задіяння нульової ставки, тощо відносно:

– техніко-технологічного оновлення економіки для кращого адаптування до ринкових відносин суб'єктів господарювання в умовах викликів глобалізації, перебування України в СОТ та надалі її вступу до зони вільної торгівлі з ЄС тощо;

– розвитку третинного і четвертинного секторів економіки, насамперед високотехнологічних галузей промисловості;

– модернізації виробничих відносин і засобів виробництва внаслідок запровадження сучасних технологій, оновлення основних фондів, виробництва нових видів продукції, здійснення нових видів послуг;

– запровадження нових організаційно-правових форм організації виробництва (корпоратизації, формування технополісів тощо) та суспільства – зокрема, розвиток метрополітарних процесів не тільки національного, але й глобального, міждержавного статусу;

– розвитку стратегічно важливих для підвищення геополітичного статусу України видів економічної діяльності. Зокрема, використовуючи вигідне геополітичне положення між Євросоюзом і РФ, між Європою та Азією, формувати транснаціональні транспортні коридори і бажано, хоча б у далекій перспективі, фінансові структури міжнародного значення на зразок Швейцарії;

– заходів по екологічній безпеці, зокрема по запобіганню поширених в Україні техногенних аварій та катастроф.

Другий напрям передбачає підтримку при наданні пільг розвитку в науково-дослідних установах та об'єктів господарювання певних фаз життєвого циклу інновацій згідно із потребами їх розвитку. Для України з її досить консервативною структурою промисловості, застарілими технологіями та зношеністю основних фондів у виробництві особливо важливим є розвиток першої фази інноваційного циклу – науково-дослідних робіт і проектно-конструкторських розробок – і другої фази – фази активного запровадження їх результатів у практику. Водночас активна фінансова підтримка першої фази нам здається доцільною лише в центрах зосередження потужного науково-технічного потенціалу – у Києві, Дніпропетровську, Харкові, Донецьку, Одесі, Львові. Тоді як запровадження у практику результатів таких розробок і „спеціалізованих" інноваційних науково-дослідних проектів важливе для більшості ВЕДів у всіх регіонах України.

Таке податкове стимулювання, на нашу думку, в кінцевому результаті буде сприяти і забезпеченню рівнонапруженості оподаткування у галузево-територіальному його розписі, важливість якого була визначена ще у 2007 р. у Наказі ДПА України № 194 „Порядок взаємодії між структурними підрозділами органів Державної податкової служби України". Доцільно зазначити, що рівнонапруженість оподаткування відповідає важливому принципу податкової політики, а саме: забезпеченню територіальної справедливості оподаткування та гармонізації інтересів держави і платників податків.

Розвиваючи це положення, вважаємо доцільним для підсилення не тільки економічної, але й суспільної справедливості податкового стимулювання в умовах гострої фінансової недостатності в країні запровадити його двоетапну реалізацію. На першому етапі стратегічним напрямом податкового стимулювання повинна, на нашу думку, стати адресно спрямована податкова підтримка високотехнологічних, експортоорієнтованих та імпортозамінюючих, а також стратегічно важливих видів економічної діяльності, а також розвитку малого та середнього бізнесу у спеціальних економічних зонах, технополісах тощо при суворому контролі стану використання наданих податкових преференцій. Водночас вважаємо важливим продовжити ліквідацію корупційних схем, спрямованих на ухилення від сплати податків з боку суб'єктів господарювання, що вже почала проводити Державна податкова служба України. На другому етапі необхідно здійснити перехід до більш широкої за змістом, масштабами і джерелами фінансування державної податкової підтримки вітчизняного виробництва за рахунок фінансової децентралізації в державі для суттєвого зміцнення фінансової бази регіональної і місцевої влади, достатнього фінансового забезпечення економічних інновацій і суттєвого підвищення рівня життя населення безпосередньо в місцях його проживання та життєдіяльності.

У цілому, вважаємо, що активне реформування всіх складових податкової сфери, спрямоване на підвищення її суспільної ефективності, і є необхідною передумовою вирішення ключових проблем висхідного соціально-економічного розвитку України на шляху її переходу до інформаційного суспільства [5].

Ефект від пільг, які стимулюють інвестиційно-інноваційну діяльність, треба враховувати системно, включаючи всі його аспекти. Тобто визначаючи не тільки економічну ефективність (збільшити прибуток, конкурентоспроможність і податкоспроможність, обсяги грошових надходжень до бюджету), але й соціальну – розширення системи робочих місць, підвищення доходів населення – а отже, і зростання попиту, як важливої мотивації розширеного відтворення, покращання якості трудових ресурсів, їх продуктивності, розширення розрахункової бази оподаткування фізичних осіб, збільшення інвестиційних активів населення; покращання екологічної ситуації через задіяння енерго- та ресурсозберігаючих технологій. Водночас пільгові податкові режими є важливим фактором заохочення іноземних інвесторів, запровадження спільних інноваційних проектів для прискореного інтенсивного розвитку економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горленко И. А. Основные положения Концепции государственной региональной политики Украины / И. А. Горленко // Известия Российской академии наук. – № 3. – 2009. – С. 18. – (Серия географическая).

2. Горленко І. О. Податкові важелі впливу на інноваційний економічний розвиток України / І. О. Горленко, Т. О. Скоромцева // Проблеми впровадження та перспективи вдосконалення Податкового кодексу України : зб. матер. наук.-практ. круглого столу, 7 жовтня 2011 р. / Держ. подат. служба України, Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з проблем оподат. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2011. – С. 31.

3. Проблеми податкового регулювання і планування податкових платежів / Ю. Б. Іванов, О. М. Тищенко, К. В. Давискіба та ін. ; за заг. ред. Ю. Б. Іванова. – Харків : ХНЕУ, 2006. – 240 с.

4. Заяц Н. Е. Теория налогов : учебник / Заяц Н. Е. – Мн. : БГЕУ, 2002. – 220 с.

5. Горленко І. О. Стратегічні орієнтири переходу України до інформаційного суспільства / І. О. Горленко // Становлення інформаційного суспільства в Україні: економіко-правовий аспект: зб. матер. наук.-практ. круглого столу, 12.05.2011 р. / Держ. подат. служба України, Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з проблем оподат. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2011. – С. 60.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2011 р.

УДК 330.313:336.051

Г. І. Євтушенко,
кандидат економічних наук,
В. І. Куценко,
доктор економічних наук,
Національний університет ДПС України

ФОРМУВАННЯ МЕНЕДЖЕРА ЯК ФАХІВЦЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

„Істинно освічена людина ... в сучасному сенсі знайде собі місце тоді, коли в ній з її самостійними думками матимуть потребу або Уряд, або промисловість, або, кажучи взагалі, освічене суспільство”
Д. І. Менделєєв

Розкрито роль і місце конкурентоспроможного менеджера – фахівця професіонала, у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни, шляхи його формування, проблеми та обґрунтовано підходи до їх подолання.

They describe the role and place of competitive manager – specialist professional in ensuring socio-economic development, ways of its formation, the problem and justifies the approaches to overcome them.

Ключові слова: *освіта, підготовка кадрів, менеджер, конкурентоспроможність, шляхи вдосконалення.*

В умовах ринку особливо гострою проблемою є підготовка конкурентноспроможного фахівця в цілому і менеджера зокрема. Адже, як зазначає О. Білорус, в Україні, як і в усьому розвиненому світі, в економіці спостерігається перехід із сфери фінансів у гуманітарну сферу. Тому особливої актуальності набуває система підготовки менеджерів, які забезпечили б найефективніше використання ресурсів для забезпечення економічного зростання.

Тому не дивно, що останнім часом цій проблемі присвятило свої дослідження багато як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Серед них необхідно виділити роботи М. Армстронга, Ю. Бабанського, Л. Балдарова, Г. Балла, Л. Виготського, В. Давидова, Е. Денисенко, П. Друкера, І. Зязюна, О. Капітанця, В. Рибалко, І. Сенча, А. Файоля та ін., у яких на основі здобутків провідних світових шкіл менеджменту розкриваються проблеми підготовки сучасних управлінців, пропонуються шляхи активного їх навчання.

© Євтушенко Г. І., Куценко В. І., 2012

Водночас в опублікованих роботах ще недостатньо уваги приділяється шляхам забезпечення формування конкурентноспроможного менеджера. Під останнім ми розглядаємо процес впливу соціально-економічних інститутів, у ході якого особистість набуває знання, навички, вміння, що дозволяють їй здійснювати пропозицію потенційної робочої сили на ринку праці.

А тому метою нашого дослідження є наукове обґрунтування шляхів поліпшення підготовки менеджерів, які були б конкурентоспроможними на ринку праці.

Україна, як свідчить статистика, має значний інтелектуальний потенціал. Так, за Міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО), у 2010 р. кількість осіб із допочатковим навчанням становила 1 214 тис.; із початковою освітою (перший етап базової освіти) – 1 540 тис.; із першим етапом середньої освіти (другим етапом базової освіти) – 2 289 тис.; із другим етапом середньої освіти – 844 тис., із післясередньою освітою – 183 тис.; із першим етапом вищої освіти (5А) – 2 245 тис. і (5В) – 354 тис., із другим етапом вищої освіти – 36 тис. [6, с. 4]. Крім того, значна частина населення має наукові ступені, які суттєво впливають на інтелектуальний потенціал.

Цьому сприяє широка мережа навчальних закладів, яка діє в Україні і нараховує близько 50 тис., у тому числі 854 вищих навчальних закладів. У 2010/11 н. р. у 530 із них функціонували аспірантури, а в 263 – докторантури. І мережа останніх зростає, на відміну від мережі вищих навчальних закладів (табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток вищих навчальних закладів в Україні

Показник	2000	2005	2007	2010	2010 до 2000, %
Кількість закладів 1–4 р. а.	979	951	904	854	87,2
Чисельність студентів, тис. осіб	1 931	2 709	2 814	2 491	129,0
Кількість закладів, що мають аспірантуру	418	496	507	530	126,8
Чисельність аспірантів, тис. осіб	23,3	29,9	32,5	34,7	148,9
Кількість закладів, що мають докторантуру	209	240	252	263	125,8
Чисельність докторантів, тис. осіб	1,1	1,3	1,4	1,6	145,5

Джерело: [6, с. 8; 7].

Кількість аспірантів і докторантів має тенденцію до зростання незважаючи на те, що чисельність населення в Україні знижується. Однак слабка конкуренція, низький рівень конкурентоспроможності підготовлених кадрів не дозволяє їй ефективно використовувати цей потенціал. Показник конкурентоспроможності нашої держави має тенденцію до зниження. Якщо у 2007 р. Україна за цим показником посідала 46 місце, то в 2010 р. – 57 (із 58 місць), тобто передостаннє.

Однією з причин цього є досить низький рівень продуктивності праці. Скажімо, у промисловості та енергетиці за цим показником Україна суттєво відстає від європейських країн (рис. 1).

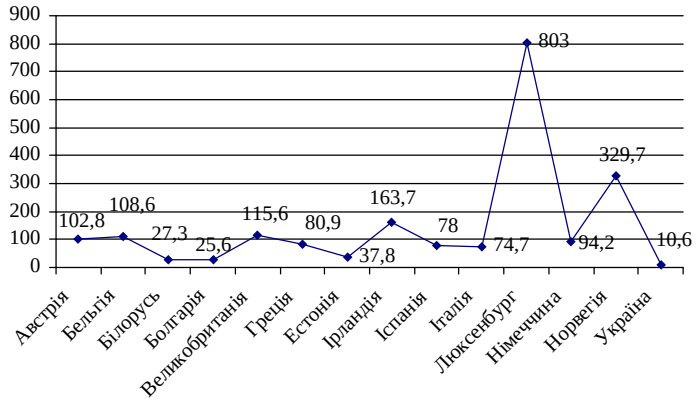

Рис. 1. Продуктивність праці в промисловості та енергетиці, тис. дол.

Низькими є соціально-економічні показники практично в усіх регіонах України (табл. 2). Щоправда, мають місце і значні територіальні відмінності.

Таблиця 2

Основні соціально-економічні показники регіонів України, 2009 р.

Регіон	Середня заробітна плата, грн	% безробіт-них серед населення у віці 15–70 р.	ВВП на одну особу, тис. грн	Інвестиції в основний капітал на 1 особу, грн	Прямі інвестиції на 1 особу, дол. США
АР Крим	1 707	0,8	13,9	2 828	367
Вінницька	1 511	10,6	12,1	1 620	107
Волинська	1 427	9,4	12,3	2 336	318
Дніпропетровська	1 963	7,8	30,9	3 943	837
Донецька	2 116	9,4	26,0	2 904	369
Житомирська	1 419	10,7	11,5	1 781	167
Закарпатська	1 562	9,9	10,6	1 543	286
Запорізька	1 843	8,1	23,2	2 561	480
Івано-Франківська	1 627	9,0	12,9	2 501	447
Київська	1 987	8,1	20,6	5 791	877
Кіровоградська	1 537	9,9	13,5	2 791	65
Луганська	1 873	7,7	18,3	1 889	249
Львівська	1 667	8,5	13,9	2 648	439
Миколаївська	1 806	9,3	16,1	3 374	145
Одеська	1 787	6,8	19,6	4 184	438
Полтавська	1 733	10,2	22,6	5 135	2,97
Рівненська	1 614	12,7	12,2	2 344	239
Сумська	1 593	11,1	13,6	1 888	192
Тернопільська	1 412	11,3	9,7	1 312	61
Харківська	1 804	7,8	21,3	3 013	744
Херсонська	1 482	9,5	11,9	1 906	165
Хмельницька	1 521	9,5	11,9	2 601	165
Черкаська	1 532	10,8	14,6	2 346	172
Чернівецька	1 523	9,4	9,8	2 887	69
Чернігівська	1 465	11,1	13,2	1 435	79
м. Київ	3 161	6,5	61,6	10 325	5 763
м. Севастополь	1 882	6,7	16,6	3 930	384
Україна	1 906	8,8	20,5	3 309	

Джерело: [9, с. 49, 204, 363, 400].

Низькі показники соціально-економічного розвитку залежать від багатьох факторів, у тому числі й від рівня підготовки фахівців у цілому і менеджерів зокрема. Менеджер насамперед повинний бути професіоналом, раціональним практиком, який не просто виконує свої завдання, а й може обґрунтувати свої дії, брати на себе відповідальність. Знання ж менеджменту дозволяють менеджеру успішно вирішувати, принаймні, такі завдання:

– добре управляти організацією, підприємством, відповідно до мети досягати успіху;

– сприяти наданню менеджменту суспільного статусу.

Як зазначалося вище, менеджер – це професіонал. У забезпеченні цього велика роль належить системі професійної освіти. Останнім часом серед молоді суттєво зріс інтерес до вищої, у тому числі до менеджмент-освіти. Менеджери з вищою освітою покликані сприяти випуску конкурентної продукції, бути здатними адаптуватися до змінюваних умов ринку та зростаючих потреб. Ефективна праця менеджера сприяє успішній здоровій конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, стимулюванню ринкової ефективності, зростанню продуктивності праці, підвищенню рейтингу України у світі за економічним розвитком. Нині наша держава перебуває лише на етапі переходу від першої до другої стадії економічного розвитку*.

Підготовка високого рівня фахівця системи менеджменту потребує великих зусиль і значних ресурсів, хоча це далеко не всі розуміють. Адже нині підготовку менеджерів здійснюють практично всі вищі навчальні заклади (і не лише економічні, а й технічні, педагогічні, культурологічні тощо). І ця підготовка здійснюється у системі „менеджмент персоналу".

Незважаючи на те що донині відсутня єдина дефініція поняття „менеджмент персоналу", у більшості публікацій це поняття розглядається як сфера практичної професійної діяльності, як навчальна дисципліна, як сфера науки.

Тобто менеджмент персоналу – це системно організований процес відтворення та ефективного використання персоналу будь-якої самоврядної організації. Його сутність розкривається через управління працею, кадрами, соціально-демографічними процесами.

Аналіз спеціальних досліджень дає підставу стверджувати, що формування менеджера можливе лише на засадах спеціальної поетапної професійної підготовки, на основі поєднання науково-теоретичних досягнень науки, організаційно-технологічних розробок, досвіду провідних шкіл менеджменту, що забезпечує високий рівень підготовки кадрів, зокрема, висококваліфікованих менеджерів.

У цьому ракурсі заслуговують на увагу принципи щодо підготовки менеджерів, запропоновані Анрі Файолем, який виробив спеціальні правила управління персоналом у вигляді посадових вимог до керівника – управлінця, який повинний:

– знати свій персонал;

– звільняти нездатних ефективно працювати;

– знати всі договори, що існують між підприємством і співробітниками (службовцями);

– подавати в усьому хороший власний приклад;

– здійснювати періодичні огляди підприємства;

---

* *Розвиток – це процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, більш досконалий, перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [4, с. 33-42]. Перша стадія – це такий стан економічного розвитку, який забезпечує ВВП на душу населення у сумі менше 2 тис. дол США; друга стадія – від 3 тис. до 9 тис. дол. Україна перебуває на такому етапі, який передбачає виробництво ВВП на душу населення від 2 до 3 тис. дол США.*

– проводити наради з провідними фахівцями для досягнення єдності управління та узгодження зусиль;

– не перевантажувати свою увагу дрібницями;

– добиватися, щоб серед персоналу панував дух ініціативи, усвідомленої відповідальності тощо.

Запорукою якісної професійної підготовки менеджера-професіонала є оптимально організований навчальний процес у вищому навчальному закладі, постійне вдосконалення бізнес-освіти. Остання розвивається під впливом нових вимог роботодавців, держави, суспільства. Адже сьогоднішній менеджер повинний формувати ефективні міжособистісні відносини, творчо підходити до вирішення проблем, досягати поставлених цілей і результатів.

А тому формування конкурентноспроможного менеджера – це крок до формування конкурентоспроможної держави.

Отже, у поліпшенні підготовки кадрів у сфері менеджменту повинні бути зацікавлені всі. Останнього вимагає й активне впровадження знань у виробничий процес, який на будь-якому рівні неможливий без знань та управління ними. Якісна освіта є не лише важливим чинником підвищення ефективності виробництва, але й імперативом виживання людства.

Підготовка конкурентоспроможного менеджера в умовах нової економіки, тобто економіки знань, потребує в процесі навчання використовувати сучасні технології, забезпечувати органічне поєднання теорії і практики. Іншими словами, підготовка кадрів повинна ґрунтуватися на синтезі знань, умінь і навичок; засвоєнні студентом теоретичних знань і методичного інструментарію формування ефективного механізму підготовки конкурентноспроможного менеджера.

Незважаючи на те, що освітній рівень менеджерів високий (близько 90 % із них мають вищу освіту, а значна частина має ще й науковий ступінь), проблема поліпшення якості підготовки кадрів продовжує залишатися гострою. Тому у підготовці кадрів пріоритет необхідно надавати професійним знанням. Професіоналізм передбачає й кар'єрне зростання. Успішність в індивідуальній кар'єрі стає синонімом успішної професії. Успішність – це коли підприємство, на якому діє менеджмент, випускає конкурентоспроможну продукцію, надаються послуги, затребувані національною економікою, суспільством.

Успіх менеджера полягає в тому, що підприємство, на якому він працює, може успішно працювати й в умовах його відсутності. Покращанню підготовки менеджерів, підвищенню якості навчання повинно сприяти впровадження у навчальний процес нових технологій. Практика свідчить, що використання мультимедійних технологій, скажімо при читанні лекцій, стимулює пізнавальну активність студентів; підвищує мотивацію студентів до навчання та розвиток навичок спільної роботи і колективної творчої діяльності; створює передумови для проведення мінідискусій, використання одночасно слухового та візуального каналів.

Використання комп'ютерних технологій, тобто кібернетизація освітнього простору, насичення його відповідними компонентами та засобами, інформаційно-комунікативними технологіями, сприяє підвищенню ролі електронних способів передачі інформації, дозволяє забезпечити формування стратегічного завдання щодо інтеграції освіти та науки. Остання доказує, що у разі слухового сприйняття закріплюється 15 % мовленнєвої інформації, зорового – 25 %, а слухаючи і дивлячись – 65 % інформації, що повідомляється. Водночас використання комп'ютерних технологій дозволяє забезпечити заняття динамічними ілюстраціями, подати навчальний матеріал в естетичній, доступній та захоплюючій формі. За рахунок використання

в навчальному процесі мультимедійної апаратури якість навчання підвищується на 20–40 %. А це означає, що темпи занять прискорюються. Такий підхід дозволяє:

– забезпечити формування професійної компетентності майбутнього менеджера;

– виявити компоненти досліджуваної підготовки менеджерів, їх місце та значення у забезпеченні стратегічного розвитку економіки;

– розкрити діалектику їх взаємозв'язку. Зрозуміло, що такий підхід потребує достатнього ресурсного забезпечення.

Досвід багатьох країн свідчить, що в умовах ринку менеджери повинні постійно вчитися, підвищувати свій професійний і загальноосвітній рівень. Водночас вони демонструють високий рівень готовності до навчання. Готовою до цього є менеджмент-освіта. Світова практика при оцінці її ефективності оперує достатньо розробленими стандартами кількісних показників. Щодо якісних показників, то тут трохи складніше, оскільки є різні показники, не зведені в єдину, упорядковану систему. Якість є інтегральною характеристикою і являє собою сукупність і систему властивостей, ознак, особливостей, факторів. Якість менеджмент-освіти включає в себе якість освітніх послуг, яка визначається шляхом узагальнення результатів проміжної та підсумкової атестації та якість набутих випускниками знань, умінь і навичок, які оцінюються партнерами в процесі підсумкової атестації.

Параметри якості знань динамічні та змінюються в процесі навчання. До них відносяться:

– відповідність набутих знань, навичок і вмінь вимогам навчальної програми та роботодавців;

– рівень засвоєння знань і вмінь (широта і глибина знань і вмінь);

– дієвість знань, їх здатність забезпечувати теоретичну базу для практичних навичок і вмінь, набутих випускниками вищих навчальних закладів;

В основу оцінки ефективності підготовки менеджерів можна покласти наступні принципи:

– принцип багатокритеріальності, який передбачає необхідність врахування та розмежування всіх факторів, які впливають на ефективність підготовки менеджерів;

– принцип системності, що зумовлює необхідність розробки соціальними партнерами обґрунтованої оціночно-критеріальної системи, що забезпечує досягнення ефективності менеджмент-освіти;

– принцип конкурентоспроможності. Саме цей принцип визначає ефективність підготовки менеджерів з урахуванням досягнення високої якості, конкурентоспроможності та професійної мобільності кадрів, які передбачають програми професійного навчання менеджерів;

– принцип гуманізації, тобто уважного відношення до співробітників, до їх професійних інтересів, прав та обов'язків;

– принцип прогностичності вимагає визначення ефективності професійного навчання співробітників з урахуванням кон'юнктури, ринку праці та прогнозних характеристик.

Якість підготовки менеджерів залежить значною мірою від стану інформації, яку вони здобувають під час підготовки. Сьогодні фахівці нараховують більше 200 дефініцій інформації. Разом із тим до цього часу не існує якоїсь загальновизнаної. Інформація – це відомості, що закладені у функціональних проявах об'єкта зацікавленості і виступають як одна із властивостей та якостей форми відображення соціальної матерії, які знімають для цього суб'єкта ступінь невизначеності відносно об'єкта пізнання, відповідають критеріям якості, актуальності, вірогідності, повноти, доступності, споживчої вартості і завдяки якій у результаті обміну відомостями всередині інформаційного простору спільноти відбувається навчання його членів

і формується програмна, специфічна для цієї спільноти стратегія виживання [3, с. 112]. Нерідко термін „інформація" використовується як знання, у свою чергу, трактуючи останню категорію (знання) як систематизовану, класифіковану й скомпресовану інформацію. У Законі України „Про інформацію" остання визначається як „документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі".

Значною мірою подібну інформацію майбутні менеджери черпають у бібліотеках, які є єдиним соціальним інститутом, де розв'язується важлива інформаційна бібліографічна задача – відстежувати національний репертуар друку. Саме вони (бібліотеки) здатні взята на себе значну частку відповідальності за доступність інформації. Місія бібліотечної бібліографії – це реалізація інтелектуального доступу до джерел знань (текстам, документам на основі їх ідеальних образів).

У підготовці високоосвічених, високого рівня професіоналізму майбутніх менеджерів активну участь беруть бібліотеки. Вони забезпечують:

– формування сприятливого для читання інформаційного середовища і створення умов доступності корисної для життя і соціально необхідної літератури;

– просування кращих зразків літератури у широкі верстви читачів, зокрема, засобами рекомендацій (популярний, просвітницький, бібліографічний);

– формування в громадської думки уявлень про цінності та значення читання і кожної культури;

– створення позитивних і приватних образів читаючої людини, книги, літератури, бібліотек та інших соціальних інститутів, пов'язаних з читанням, для цього доцільно повною мірою використати потенціал реклами;

– залучення до активно кваліфікованих нечитаючих і малочитаючих людей із використанням малих жанрів, розумної бібліографії, книжкових виставок.

Менеджери все більше починають розглядати вищу освіту як важливу передумову не лише своєї професійної мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці, підвищення ефективності національної економіки, але і як фактор формування соціального капіталу, гегелонізації соціального прошарку менеджерів. Адже саме протягом освітнього процесу відбувається усвідомлення єдиних групових інтересів і приналежності до особливої професійної групи.

Важливим чинником для забезпечення підготовки конкурентноспроможного фахівця у сфері менеджменту є стан здоров'я майбутніх менеджерів. Тому формування конкурентоспроможного менеджера – це не лише збільшення інвестицій, а і використання при його підготовці технологій, які забезпечать належний рівень здоров'я. Адже менеджер повинний володіти високим рівнем людського капіталу. А це не лише освітній рівень, але і стан здоров'я. Здоров'я, як зазначається у документах ВООЗ, – це стан організму, який забезпечує повноцінне та ефективне використання індивідом соціально-економічних функцій; це єдність біологічних і соціальних якостей людини, що дозволяють їй бути повноцінним членом суспільства. На жаль, стан здоров'я населення України, її професійних груп залишається незадовільним, набагато гіршим, ніж, скажімо, у країнах Європейського Союзу (табл. 3)

Таблиця 3

Основні медико-демографічні показники

Показники	Україна	Країни ЄС	Україна – ЄС, +, –
Смертність (на 1000 насел.)	15,9	6,7	+ 9,2
Смертність немовлят (на 1000 насел.)	9,3	3,2	+ 6,1
Очікувана тривалість життя:			
всього	68,1	75	– 7
жінок	74	79	– 5
чоловіків	62	71	– 9
Очікувана тривалість здорового життя, років	59	67	– 8
Поширеність ВІЛ/СНІДу серед дорослого населення, %	1,6	0,5	+ 1,1
Смертність від туберкульозу серед ВІЛ-негативного населення (на 1000 тис. населення)	15	6,5	+ 8,5

Джерело: [2].

Як видно із табл. 3, всі показники свідчать, що стан здоров'я населення України є значно гіршим, ніж у країнах ЄС.

Високим є рівень захворюваності. Нині, за даними Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Разумкова, 25 % населення України мають хронічні захворювання, а 7 % із них – по три і більше.

Серед основних причин останнього доцільно виділити:

– соціально-економічну нестабільність в Україні;

– неякісне та неповноцінне харчування (у 2009 р. у розрахунку на одну особу за рік споживання м'яса та м'ясопродуктів зменшилося майже на 18 кг порівняно з 1990 р., молока і молокопродуктів – 161 кг, риби і рибопродуктів – на 2,4 кг, протеїну – на 2,6 г на добу);

– збільшення кількості соціально дезадаптованих осіб (безпритульних, мігрантів, алкоголіків, наркоманів тощо) та соціально незахищених і малозахищених верств населення. До останніх, на жаль, відносяться такі високопрофесійні групи, як вчителі, лікарі, артисти.

Покращанню стану здоров'я населення України в цілому і кожної професійної групи зокрема повинна сприяти і активізація соціальної реклами, яка має виконувати такі функції:

– формування моди, скажімо, на здоровий спосіб життя;

– застереження про можливі негативні наслідки вчинення тієї чи іншої дії (недотримання правил особистої гігієни тощо);

– пропаганда необхідності не робити того, що може нашкодити людині і суспільству в цілому, мати негативні наслідки тощо.

Тобто стратегія розвитку системи охорони здоров'я в контексті формування здорових фахівців повинна бути переорієнтована з хворої людини на здорову, на забезпечення збереження здоров'я, на профілактику захворювань. До речі, такі підходи уже закладено в підрозділі „Реформування медичного обслуговування" програми економічних реформ на 2010–2014 роки „Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава".

Сьогодні в Україні назріла потреба у формуванні конкурентоспроможного менеджера, здатного прийняти виклики сучасного суспільства, забезпечити зростання соціально-економічних показників на основі ефективного використання ресурсного потенціалу (інформаційного, матеріального, кадрового тощо).

Отже, впровадження менеджменту, формування конкурентоспроможного менеджера дозволяє активно сприймати виклики сучасного суспільства, забезпечувати зростання соціально-економічних показників на основі ефективного використання ресурсного потенціалу (інформаційного, матеріального, кадрового тощо). Підвищення якості підготовки таких фахівців повинно бути спрямовано на формування фахівця у сфері стратегічного менеджменту, озброєного актуальними знаннями та навичками. Цьому повинна сприяти й активізація ролі студента як повноправного суб'єкта навчального процесу, формування стратегічного мислення та компетенції сучасного менеджера. Зазначене, в свою чергу, потребує постійного оновлення професійних знань, активного впровадження у навчальний процес інноваційних технологій, за допомогою яких необхідно навчити майбутнього фахівця вміти шукати та аналізувати необхідну інформацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виханський О. С. Другой менеджмент: время перемен / О. С. Виханський, А. И. Наумов // Российский журнал менеджмента. – 2004. – № 3. – С. 105–126.

2. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ukrstat.gov.ua/

3. Інформаційна безпека людина, суспільства, держави. – 2011. – № 1(5). – С. 112.

4. Кадыров Д. Б. Управление изменениями в условиях рынка / Д. Б. Кадыров // Вестник Таджитского нац.гос. у-та. – 2008. – № 1(145). – С. 33–42.

5. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку / Куценко В. І.; за наук. ред. Б. М. Данилишина. – К. : Наукова книга, 2010. – 736 с.

6. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 20010/11 навчального року : [статистичний бюлетень]. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 207 с.

7. Підготовка наукових кадрів у 2010 році : [статистичний бюлетень]. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 200 с.

8. Сагинова О. В. Изменения на рынке образовательных услуг и качества подготовки специалистов / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: // www.marketologi.ru/lib/ saginova/guzlity.html

9. Статистичний щорічник України за 2009 рік : [статистичний збірник]. – К. : Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – С. 566.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2011 р.

УДК 330.341

Г. Б. Тітаренко,
кандидат економічних наук,
Національний університет
ДПС України

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК – ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено теоретичні та методологічні підходи щодо визначення сутності інноваційного розвитку. Також розглянуто внесок інноватики в теорію економічного розвитку. Доведено, що саме завдяки роботам представників інноваційної теорії науково-технічний прогрес було визначено як окремий фактор інтенсивного економічного зростання, що дозволило знайти аргументоване пояснення циклічності розвитку економічних систем.

The paper examines theoretical and methodological approaches to determining the nature of innovation. It also examines the contribution of innovation in the theory of economic development. It is proved that through the work of representatives of the innovative theory of scientific and technological progress have been identified as a separate factor of intensive economic growth, which allowed to find a reasoned explanation of cyclic development of economic systems.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, соціально-економічні зміни, концепція динамічного розвитку господарства.*

Загальновідомо, що в економічній системі існує два потенційно доступних джерела зростання виробництва, ступінь використання яких дуже відрізняється у різних національних економіках у різні історичні періоди. Збільшення обсягів використовуваних факторів виробництва при незмінності їх якісних характеристик призводить до екстенсивного зростання.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених теорії інноватики, інноваційний розвиток залишається недостатньо вивченим і потребує подальших досліджень.

Явище циклічності в економіці стало предметом наукового інтересу починаючи з середини XIX ст. У своїх роботах його торкалися Х. Кларк, В. Джевонс, К. Маркс, А. И. Гельфанд, Я. Ван Гельдерен, С. де Вольф. Х. Кларку, зокрема, належить гіпотеза щодо існування півстолітнього циклу світової економічної кон'юнктури.

За умови стійкого попиту на продукцію або існування динаміки, яка має тенденції до підвищення, екстенсивне зростання буде збільшуватися доти, поки не почнеться подорожчання виробничих ресурсів. Однак завжди настає момент повного використання потенціалу екстенсивних факторів, коли зростання затрат на ресурси починає перевищувати віддачу від їх використання. Інтенсивне зростання є можливим завдяки засвоєнню інновацій та передбачає підвищення якості факторів виробництва й ефективності їх використання.

© Тітаренко Г. Б., 2012

Внесок інноватики в теорію економічного розвитку складно переоцінити. Саме завдяки роботам представників інноваційної теорії науково-технічний прогрес було визначено як окремий фактор інтенсивного економічного зростання, що дозволило знайти аргументоване пояснення циклічності розвитку економічних систем. З іншого боку, інноватику виокремлено в самостійний науковий напрям у результаті дослідження закономірностей економічного розвитку. Тобто має місце органічне поєднання сфер наукового інтересу інноваційної теорії та теорії економічного розвитку, яке доцільно визначити як теорію розвитку економічних систем під впливом НТП. У цьому контексті можна визначити інновацію як джерело для переходу до якісно нового стану системи, а загальною метою впровадження інновацій доцільно розглядати прагнення до підвищення ефективності системи.

Таке наукове пояснення наведеній вище гіпотезі намагалися дати Я. Ван Гельдерен, С. де Вольф. Перший із цих науковців пов'язував феномен довгих хвиль із довгостроковими коливаннями попиту та пропозиції. Другий пояснював циклічний розвиток економічної кон'юнктури життєвим циклом основного капіталу, який вкладено в транспортну інфраструктуру та споруди тривалого користування (заводи тощо).

Проте точкою відліку теорії інноваційного розвитку економіки вважають праці Й. Шумпетера „Теорія економічного розвитку" (1911), „Цикли ділової активності: теоретичний, історичний та статистичний аналіз капіталізму" (1939) та М. Д. Кондратьєва „Світове господарство і його кон'юнктура в час і після війни" (1922), „Великі цикли кон'юнктури та теорія передбачення" (1925), „До питання про великі цикли кон'юнктури" (1926), в яких розкрито вплив інноваційних процесів на економічну динаміку. Основні тези вказаних робіт наведено нижче.

Твердження М. Д. Кондратьєва щодо довгохвильового характеру розвитку капіталістичної економіки базувалося на статистичному аналізі великої кількості показників економічної діяльності різних країн світу за період 100–150 років, таких як: індекси цін, номінальна заробітна плата, дохідність державних боргових паперів, показники зовнішньоторговельного обігу, добування основних корисних копалин і виробництво напівфабрикатів тощо.

М. Д. Кондратьєв розглядав імовірнісний характер досліджуваних статистичних рядів, тому його зусилля були спрямовані на пошук емпіричних закономірностей, притаманних відповідним фазам виявлених ним великих циклів. Одна із чотирьох зафіксованих М. Д. Кондратьєвим емпіричних закономірностей, яка визначає ендогенний характер довгих хвиль, стосується впливу технологічних інновацій на суспільне життя.

Він наголошував, що глибокими соціально-економічними змінами, які відбуваються на самому початку підвищувальної фази хвиль, передує впровадження в життя значних науково-технічних винаходів. На початку 1920-х рр., за підрахунками М. Д. Кондратьєва, капіталізм пережив 2,5 довгі хвилі, в тому числі три підйоми та два спади. Зростаючому проміжку першої хвилі передували виробництво чавуну та текстильна промисловість; другої – будівництво залізничних доріг; третьої – впровадження електричного струму, радіо та телефону.

Визначаючи довгі хвилі як процес відхилення від стану рівноваги економічної системи, М. Д. Кондратьєв виділяє три типи рівноважних станів і, відповідно, три типи відхилень. Рівновага першого порядку – це рівновага між попитом і пропозицією на ринку. Їй відповідають відхилення у вигляді короткострокових коливань довжиною 3–3,5 роки.

Рівновага другого порядку – це розподіл капіталу, який склався в галузевій структурі економіки. Міжгалузевий перерозподіл капіталу викликає відхилення від рівноваги другого порядку. Його відновлення відбувається протягом середнього 7–11-річного циклу.

Рівновага третього порядку стосується, по-перше, пасивної частини основних виробничих фондів, по-друге, трудових ресурсів, які використовуються при цьому способі виробництва. М. Д. Кондратьєв об'єднує ці два елементи терміном „основні капітальні блага" і називає умови забезпечення рівноваги між основними капітальними благами та такими факторами: наявність сировинної й енергетичної бази, ціна трудових ресурсів, зайнятість, галузева структура, існування громадських інститутів, стан грошово-кредитної системи та інших факторів, які визначають технічний спосіб виробництва. Відповідно порушення рівноваги тягне за собою порушення всієї економічної системи.

Й. А. Шумпетер був одним із перших економістів, які позитивно вплинули на поширення ідеї довгих хвиль Кондратьєва. Ідея існування кількох типів циклічності – довгого, середнього та короткого циклів – отримала розвиток у його роботі „Економічні цикли". Й. А. Шумпетер описав загальновідомі фази – процвітання, спаду, депресії та пожвавлення, але разом із тим він не став розголошувати характеристики різних циклів, які мали місце в історії капіталізму, вважаючи, що кожний із них був унікальним явищем зі своїми специфічними рисами.

Не менш відомою є концепція динамічного розвитку господарства та місця підприємця-новатора в цьому розвитку. Цю концепцію було викладено в „Теорії економічного розвитку". Й. Шумпетер критикує аксіому неокласиків щодо рівноваги економіки, при якій економічна діяльність повторюється, а об'єктом економічної теорії є кругообіг ресурсів і капіталу. Модель рівноважного стану, за визначенням Й. Шумпетера, не враховує реальної поведінки підприємців, які намагаються змінити саму виробничу функцію (на відміну від прагнення досягти рівноваги в рамках існуючої виробничої функції), з метою отримання безперечної конкурентної переваги.

На його думку, єдине джерело прибутку в умовах капіталізму – це чистий дохід від підприємницької діяльності. Прагнення збільшити підприємницький дохід спонукає найбільш заповзятливих і ініціативних власників капіталу впроваджувати інновації. Якщо комерціалізація інновації мала успіх, підприємець отримує монопольний прибуток, який компенсує додатковий ризик. За підприємцями-піонерами інновації починають впроваджувати інші суб'єкти господарювання. Дифузія інновацій охоплює компанії не тільки цієї галузі, але також і взаємопов'язаних галузей, що викликає економічне зростання. Таке зростання відбуватиметься доти, поки інновація не отримає широкого застосування, в результаті чого прибуток від підприємницької діяльності зведено до нуля. Але стан економічної системи вже буде відрізнятися від того, яким він був до впровадження певної інновації, оскільки характеризується новим рівнем розвитку виробництва, новим складом та якістю товарів, що виробляє суспільство.

За Й. Шумпетером, динамічні трансформації в економіці визначаються новими комбінаціями факторів виробництва, які належать до одного з типів: нова техніка або нова технологія, новий спосіб виробництва, новий ринок збуту, нове джерело сировини або напівфабрикатів, організаційні зміни.

Ці нові виробничі комбінації Й. Шумпетер визначає терміном „нововведення", які, однак, не є синонімами поняття „винахід". Згідно з твердженнями Й. Шумпетера, підприємницька діяльність передбачає використання вже існуючих засобів, а не створення нових. У кожний

момент часу існує багато можливостей застосовувати засоби, які є в наявності, але доти, поки вони не мають практичного застосування, – це „мертві" можливості. Заслугою підприємця-новатора є використання цих можливостей, незважаючи на технологічні та комерційні ризики.

Прибуток, який отримано новатором, розглядається як „надприбуток" порівняно з тим доходом, який встановлено в процесі статистичного господарського кругообігу. У рамках теорії динамічного розвитку Й. Шумпетер ввів у науковий обіг терміни „ефективна конкуренція" та „ефективна монополія", позв'язавши їх з процесом комерціалізації нововведень і функцією підприємця в цьому процесі. Враховуючи той факт, що інновації впливають на якість продукції, структуру собівартості, співвідношення між попитом і пропозицією, вони є стрижнем конкуренції нового типу. Ефективну конкуренцію Й. Шумпетер визначив як конкуренцію, в основі якої перебуває мотивація підприємця-новатора до отримання надлишкового прибутку завдяки низькому рівню витрат виробництва та високої якості продукції. За аналогією, ефективною монополією названо монополію, яка є наслідком комерціалізації інновацій, а також справедливою компенсацією за підприємницький ризик новатора. Така монополія є швидкоплинною, оскільки зникає під впливом ефективної конкуренції.

Роботи Й. Шумпетера та М. Д. Кондратьєва, безумовно, є найбільш значимими досягненнями теорії інноватики першої половини XX ст., проте це не означає, що вплив інновацій на розвиток економічних систем був предметом наукового інтересу лише цих учених. Наприклад, Дж. А. Гобсон на початку XX ст. додав до наукової термінології поняття „сфера прогресивної промисловості" (area of progressive industry).

Цей термін використовувався для позначення тієї частини економічної системи, в якій виробляються нові товари, освоюються нові ринки, упроваджуються нові технології виробництва, тобто, вживаючи сучасну термінологію, сегмент господарюючих суб'єктів з високою інноваційною активністю. На думку Дж. А. Гобсона, саме ця підсистема є основним джерелом підприємницького прибутку.

Через століття гіпотези Дж. А. Гобсона не лише не втратили своєї актуальності, але й отримали численні емпіричні підтвердження. Як приклад, можна навести висновки, зроблені М. Портером за результатами аналізу конкурентоспроможних галузей і підприємницьких структур дев'яти найбільш промислово розвинених країн і представлені в його відомій роботі „Міжнародна конкуренція" [5, с. 39]. За М. Портером, реалізація стратегічних інновацій створює стійку конкурентну перевагу економічних систем усіх рівнів ієрархії: окремих підприємницьких структур, галузей і національних економік.

Інтерес наукового співтовариства до ідей М. Кондратьєва та Й. Шумпетера про нерівномірний характер економічного зростання і нововведення як чинник цієї нерівномірності посилився в середині 1970-х років у зв'язку зі світовою економічною кризою.

У цей період теорія інноватики отримала розвиток завдяки роботам Н. Менша, А. Клайхнехта та К. Фрімена. Н. Менш у своїй праці „Технологічний пат: інновації долають депресії" проаналізував 112 найбільш значимих нововведень за період з 1750 р. по 1960 р. і виявив дві закономірності:

– винаходи відносно рівномірно розподілені в часі;

– масове освоєння винаходів відбувається нерівномірними піками, які припадають на середину фази депресії економічного циклу. За цими інноваційними піками відбувається наростання економічної активності.

За оцінками Н. Менша, такі піки мали місце в 1764, 1825, 1886, 1935 і 1989 рр. (Остання оцінка була прогнозною на момент виходу вказаної монографії).

Ще один сучасний представник теорії інновації А. Клайхнехт у роботі „Інновації в період кризи і процвітання" висловлює схожі думки про взаємозв'язок динаміки технологічного і економічного розвитку та вводить термін „кластер базисних інновацій", тобто сукупність базисних інновацій, сконцентрованих на певному відрізку часу і в певному економічному просторі, причому як цілісна система нових продуктів і технологій [2]. На нашу думку, цей термін вказував на подібну семантику з поняттям „ключовий фактор технологічного укладу" в теорії С. Глазьєва.

А. Клайхнехт говорив про необхідність державної підтримки впровадження та поширення базисних нововведень, оскільки вони лежать в основі зростаючої довгої хвилі економічної кон'юнктури.

Згадані вище ідеї Дж. А. Гобсона про сферу прогресивної промисловості набули нової якості в другій половині XX ст. у вигляді концепції про розподіл світової економічної системи на сектори традиційної та нової економіки. Економічна наука поки що не виробила чітких критеріїв віднесення організації до того або іншого сектору. Як правило, дослідники наводять перелік тенденцій, змін, через сукупність яких пропонується визначати термін „нова економіка".

Наприклад, А. Реп'єв [5] вказує: „У світовій економіці почалася епоха, яка характеризує небувале озлоблення конкуренції, „комодизацію" (перетворення раніше унікальних продуктів у рядові), нестримність змін, швидке старіння технологій, маркетингових ідей і професій у бізнесі, та, крім того, проникнення Інтернету у всі сфери економіки. Усе це прийнято називати новою економікою".

Зіставлення двох секторів базується на виявленні стійких тенденцій функціонування високотехнологічних галузей, яких не було до 1970-х рр. Цей період, як правило, вважається переломним моментом в історії економіки, починаючи з якого темпи комерційної реалізації технологічних інновацій неухильно зростають. Існує думка, що 90 відсотків знань людство отримало після 1970 р. [1], коли паливна і екологічна кризи прискорили появу кластера галузей, що об'єднуються в п'ятий технологічний устрій. Концепція нової економіки інтегрує декілька емпіричних тенденцій:

1. Зростає вклад інформації та інформаційних технологій у створення доданої вартості. Частка витрат компаній на зв'язок, Інтернет, дослідження ринку й інших трансакціонованих витрат в собівартості продукції та послуг безперервно збільшується. З урахуванням цієї тенденції та з позиції галузевого підходу до категорії нової економіки можуть бути віднесені компанії галузей, що забезпечують рух інформаційних потоків:

– компанії високотехнологічного сектору,

– компанії сектору інформаційних технологій,

– компанії всіх галузей, що активно застосовують інтернет-комунікації та моделі електронного бізнесу.

2. Відбувається зростання частки нематеріальних активів у структурі сукупних активів компаній, причому ця тенденція, що найбільше виявляється у високотехнологічному секторі,

в цілому характерна для успішних компаній у всіх сферах діяльності. За усередненими оцінками, частка нематеріальних активів у майні великих західних компаній становить від 30 до 70 відсотків. У даний час темпи зростання світового ринку ліцензій в 3,5 раза вищі за темпи зростання традиційних ринків товарів і послуг [3].

Нематеріальні активи, які відображаються у фінансовій звітності, являють собою виняткові права на результати інноваційної діяльності, втілені в об'єкти інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав. На жаль, поки що не можна говорити про те, що ця тенденція характерна для основної маси підприємств країн СНД. На нашу думку, цьому є два пояснення. З одного боку, рівень інноваційної активності підприємств реального сектору поки що істотно відстає від аналогічного показника в зарубіжних країнах з ринковою економікою. З іншого – існує проблема недостатньої правової культури українського бізнесу відносно специфікації та захисту прав власності на результати інноваційної діяльності.

Необхідно погодитися з Б. Леонтьєвим [4], що низький рівень зареєстрованих прав власності на інтелектуальні активи викликає проблему недооцінки бізнесу при угодах купівлі-продажу і реорганізації.

З урахуванням тенденції до підвищення частки нематеріальних активів і з позиції змістовноякісного підходу, можна говорити про те, що до сфери нової економіки належать компанії, які відповідають таким критеріям:

– високий рівень інноваційної активності та пов'язані з нею витрати на інноваційну діяльність;

– трудомістке виробництво;

– здатність прогресивно розвиватися в умовах підвищеної невизначеності зовнішнього середовища або значної конкуренції.

3. Виявляється стійка тенденція до збільшення розриву між ринковою вартістю активів компаній та ринковою вартістю їхнього бізнесу. Такий розрив зумовлений внеском у вартість бізнесу тієї частини інтелектуального капіталу, яка не відображається у фінансовій звітності, але формує категорію гудвіл. Сюди відносять людський капітал співробітників компанії, її позитивну репутацію в діловому світі, довгострокові контракти й очікувані вигоди, гарну менеджерську команду, наявність потенційних споживачів тощо. Крім того, у високотехнологічних галузях поточна оцінка вартості бізнесу ґрунтується не на вже досягнутих фінансових результатах, а на очікуванні аналітиків щодо перспектив отримання в майбутньому монопольної ренти від використання накопиченого інтелектуального капіталу.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що фактори економічного зростання та кількісна оцінка їх вкладу з кінця XIX ст. є предметом наукового інтересу представників усіх напрямів економічної думки. На сьогодні ні в кого не викликає сумнівів той факт, що основним чинником інтенсивного економічного зростання є практична реалізація накопичених наукових знань, тобто інноваційна діяльність.

Виявлення циклічного характеру розвитку суспільного виробництва в період його індустріалізації стало головною передумовою формування кардинально нового напряму економічної думки – інноваційної теорії.

Одна з основних ідей інноватики – подолання кризових явищ в економічній системі за рахунок впровадження нововведень – нерозривно пов'язана з фінансовим механізмом економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афонин И. В. Инновационный менеджмент : учебное пособие / И. В. Афонин. – М. : Гардарики, 2005. – 224 с.

2. Инновационный менеджмент : учебное пособие / [под. ред. Н. Оголевой]. – М. : ИНФРА – М., 2002. – 238 с.

3. Одинцов С. В. Место и роль интеллектуального капитала предприятия в современном мире / С. В. Одинцов // Наука и промышленность России. – 2002. – № 10. – С. 87–94.

4. Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б. Б. Леонтьев. – М. : Издательский Центр „Акционер”, 2002. – 200 с.

5. Репьев А. Десять отличий новой экономики [Электронный ресурс] / А. Репьев. – Режим доступа: //www.cfin.ru

6. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 895 с.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2012 р.

УДК 330.341.1

З. І. Галушка,
доктор економічних наук,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КОНЦЕПЦІЯ СИНЕРГІЗМУ – МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано проблеми управління інноваційним розвитком сучасного підприємства. Обґрунтовано необхідність застосування загальнонаукових підходів до розробки моделі інноваційного розвитку підприємства на основі загальнонаукової синергетичної концепції функціонування економічних систем.

The problems of management innovative development of modern enterprise are analyzed. The necessity of application of general approaches to the development of a model of innovative development on the basis of general scientific concept of synergetic functioning of economic systems is substantiated.

Ключові слова: *системний аналіз, концепція синергізму, інноваційна модель, інноваційна стратегія, ключові чинники інноваційних процесів.*

У сучасних умовах постіндустріального розвитку формування інноваційної моделі функціонування виступає вирішальною передумовою у забезпеченні прибуткової діяльності підприємств. Однак більшості підприємств притаманні неготовність до технологічних змін, проблеми некерованості в інноваційній сфері, суперечності між технологічними циклами, невідповідність між елементами корпоративної культури в контексті нарощування та ефективного використання інтелектуального потенціалу. Це призводить до втрати конкурентоспроможності та здатності пристосовуватися до змінних умов зовнішнього середовища. Перед управлінцями стоїть проблема формування інноваційної моделі розвитку підприємства, яка повинна ґрунтуватися на сучасних підходах і використанні світового досвіду управління в умовах стрімкого науково-технічного розвитку.

Вплив науково-технологічних факторів на зміну підходів до управління великими корпораціями відображено в численних дослідженнях І. Ансоффа, Ч. Арджіріса, Р. Данкана, П. Друкера, Е. Кемпбелла, М. Кіртона, Дж. Коллінза, М. Крістенсена, Д. Моррісона, М. Портера, Б. Санто, Й. Шумпетера та інших учених. Вони започаткували еволюційну модель інноваційного розвитку й головну увагу приділяли якості інновацій.

© Галушка З. І., 2012

Вагомий внесок у теорію і практику інноваційного менеджменту XX – початку XXI століття здійснили керівники провідних промислових транснаціональних корпорацій – Б. Гейтс („Майкрософт"), Л. Герстнер („Ай-Бі-Ем"), Е. Гроув („Інтел"), М. Делл („Делл Комп'ютер"), Д. Кернс („Ксерокс"), Р. Лутц („Крайслер"), К. Мацусіта („Мацусіта Електрик"), А. Моріта („Соні"), Дж. Уелч („Дженерал Електрик"), А. Хамер („Оксідентал Петролеум") та ін.

Дослідженню сутності та структури інноваційного потенціалу, визначенню факторів, що на нього впливають, розробленню методичних підходів до його оцінки в умовах ринкової трансформації економіки України присвячено праці вітчизняних учених А. Амоші, А. Алімова, Ю. Бажала, В. Заруби, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Глазьєва, Н. Гончарової, А. Гриньова, В. Гриньової, Г. Доброва, П. Завліна, В. Зянька, С. Ільєнкової, С. Ілляшенка, О. Кузьміна, І. Лукінова, В. Мединського, Л. Мельника, Л. Нейкової, П. Перерви, Р. Фатхутдінова, Д. Черваньова, М. Чумаченко, О. Швиданенка, Ю. Шипуліної, А. Яковлєва та інших.

Однак науковці у своїх дослідженнях не приділяють достатньої уваги методології управління інноваційним розвитком, недостатньо висвітлені проблеми впливу науково-технологічних факторів на зміни в управлінській діяльності, потребують розвитку підходи в дослідженні та врахуванні взаємозв'язку науково-технічних, інформаційних, економічних, соціальних, правових та інших чинників у процесі формування інноваційної моделі розвитку підприємств. Серед найскладніших проблем можна виділити такі як: виявлення та систематизація чинників, які впливають на формування інноваційної моделі розвитку та реалізацію інноваційного потенціалу підприємства; методично-прикладні підходи до побудови моделі управління інноваційною діяльністю на мікрорівні; методики оцінки інноваційного потенціалу підприємства та результативності його використання не лише всередині самого підприємства, а й зовнішнього оточення.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності застосовувати загальнонаукові підходи до формування моделі інноваційного розвитку підприємства на основі синергетичної концепції функціонування економічних систем.

Інноваційна модель організаційного розвитку підприємства сформувалася на початку 70-х років (М. Кіртон, С. М. Сигел, І. Ансофф, Ч. Арджіріс, Р. Данкан), будучи, за визначенням Р. Данкана, раціонально-штучною, екзогенно-ендогенною, балансовою, такою, що адаптує, передбачає можливість змін не тільки внутрішнього, але і зовнішнього середовища підприємства [9, с. 18–19]. У рамках даної моделі підприємство трактується як штучно-раціональна, інструментальна, створена з певною метою система, що постійно реконструюється для вирішення нових завдань і розглядається через призму впровадження нововведень [8, с. 35–41].

У сучасній науковій літературі та практиці менеджменту підходи до формування інноваційної моделі підприємства ґрунтуються на вивченні складових інноваційного потенціалу й системи чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які можуть певним чином вплинути на ефективність його використання. Наприклад, Шипуліна Ю. С. визначає організаційно-економічний механізм управління потенціалом інноваційного розвитку промислового підприємства як складну динамічну адаптивну систему, яка функціонує на основі забезпечення узгодженої взаємодії його структурних елементів, що дозволяє повніше реалізувати ринкові можливості підприємства і забезпечити його довготривалий розвиток. У структурі потенціалу інноваційного розвитку вона виділяє ринковий, виробничий та виробничо-збутовий потенціал, а в структурі інноваційного – інтелектуальну, інформаційну,

інтерфейсну та науково-дослідну складові, наголошуючи на необхідності їх взаємної відповідності та узгодженості [6, с. 181–197].

У цілому, прихильники інноваційної моделі розглядають підприємство як достатньо пластичну систему. Разом з тим необхідно підкреслити, що, наприклад, організаційна культура підприємства розглядається як пасивний компонент організаційного розвитку, який найчастіше доводиться долати в процесі реалізації стратегічних цілей підприємства, ніж використовувати його як оптимізуючий інструмент, враховувати як рушійний чинник.

У широкому сенсі інноваційна модель включає сукупність раціоналістичних концепцій, згідно з якими організаційний розвиток підприємства виступає як раціонально спланований, свідомо викликаний і контрольований процес структурних змін. Необхідно виділити дві інтерпретації вказаної моделі, залежні від джерела змін на підприємстві: 1) ендогенна, в якій джерело – внутрішнє середовище підприємства; 2) екзогенна, в основі якої розглядається динаміка зовнішнього середовища.

Моделювання інноваційного розвитку тісно пов'язане із необхідністю розробки інноваційної стратегії розвитку підприємства і ґрунтується на всебічному дослідженні чинників внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства (SNW-, PEST-, SWOT- аналіз). Зміни середовища припускають розробку нової стратегії, що передбачає зміну ринків, типу продукту, що випускається, а також зміну системи орієнтирів діяльності, контролю за їх здійсненням.

Одним зі шляхів розв'язання проблеми створення моделей економічного розвитку інноваційного підприємства, зумовленим складністю та нелінійністю розвитку сучасних економічних процесів, є розробка синергетичної моделі економічної системи. Зразком такої моделі виступає запропонована В.-Б. Зангом економіко-синергетична модель розвитку інноваційного підприємства, яка базується на моделі економічного зростання [5]. Сучасні моделі орієнтовані на більш загальне поняття інноваційної діяльності підприємства – включають такі компоненти, як вкладення капіталу, кадрову політику, знання тощо.

Синергетичний підхід – це пошук інструментів дослідження сутності сучасних економічних систем, специфіки механізмів і закономірностей їх функціонування на основі тих підходів, які існують в інших науках для аналізу будь-яких систем. У 1977 р. Г. Хакен, враховуючи складність, неоднозначність, багатовимірність нелінійність систем, уперше запропонував для їх пояснення новий термін – синергетика (син – „спільна", ергос – „дія"). З того часу синергетика проявляє себе як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завданням якого виступає пізнання процесів і явищ на основі принципів самоорганізації систем. Цей підхід розвивається у різних школах, які відносяться до різних галузей наукових знань[1]. Для соціальних систем ці підходи ще більш складні, бо наука має справу із впливом суб'єктивних чинників як при прийнятті суспільних рішень, так і розв'язанні проблем окремих індивідів.

Головна ідея використання соціосинергетичного підходу полягає в тому, що суспільство розглядається як відкрита система, але така, що має один реальний і багато потенціальних

[1] *До таких шкіл належать: 1) брюссельська школа І. Пригожина, у руслі якої розроблялася теорія дисипативних систем та розкривались історичні передумови теорії самоорганізації; 2) школа Г. Хакена, професора Інституту синергетики і теоретичної фізики; 3) математики В. Арнольд (Росія) та Р. Тома (Франція); 4) М. Моісєєв (Росія) висунув ідеї універсального еволюціонізму та коеволюцію людини і природи. Предмет синергетики розподілився між такими напрямами науки: 1) теорія динамічного хаосу – досліджує надскладну впорядкованість (наприклад, явище турбулентності); 2) теорія детермінованого хаосу – вивчає хаотичні явища, що виникають у результаті детермінованих процесів; 3) теорія катастроф – досліджує поведінку самоорганізованих систем у термінах біфуркації, нестійкості тощо.*

станів. Суспільство може перейти з реального в один із потенціальних станів. Для його аналізу дуже важливий стан біфуркації – розгалуження, коли система знаходиться в критичному нерівноважному стані, а подальший розвиток може призвести або до нового порядку, або до розпаду самої системи. Важливо враховувати також проміжні стани та процеси, які дуже ускладнюють процедуру прогнозування розвитку соціальних систем. Якщо в стабільні періоди головною тенденцією виступає детермінізм, то у трансформаційні – дуже зростає роль флуктуації (випадкових змін), і біфуркація має випадковий характер.

Соціосинергетика акцентує увагу на тих аспектах соціальної реальності, які у класичних теоріях розглядаються як другорядні та випадкові, хоча, наприклад, у кризових ситуаціях вони можуть відіграти головну роль. Актуальність міжпредметних досліджень проблем сучасної економіки пояснюється ще й рядом соціальних причин: кризою індивідуалістичного підходу в теорії ринкової економіки; необхідністю у формуванні нових гуманістичних і екологічних господарських відносин у світлі концепції сталого розвитку; необхідністю у формуванні принципів соціально відповідального національного бізнесу; необхідністю у відродженні вітчизняних традицій культури господарювання та формуванні ринкової економіки з українською специфікою; недостатнім розумінням філософії господарства як важливого феномена національної культури тощо.

Соціальна синергетика сьогодні є найбільш змістовним і багатообіцяючим напрямом дослідження соціальних систем, оскільки відкриває нові аспекти і нові механізми їх дослідження. Кожний із елементів соціальної системи певним чином співвідноситься з елементами економічної системи: ієрархізація (соціальна структура) співвідноситься з розподілом, соціальна мобілізація ґрунтується на організаційних можливостях державних і адміністративно-управлінських органів; потреби знаходять адекватну реалізацію у споживанні, культурний символізм інтенсивно накопичує структурний та інституційний порядок. У ній також виникають і певні структурні суперечності (форми відчуження), які характеризують усю сукупність соціальних відносин.

Названі методологічні підходи до вивчення економіки примушують дивитися на економіку як складну й цілісну систему відносин, до якої, крім відносин, пов'язаних з організацією господарської діяльності, відносяться правила суспільної поведінки, цінності й норми, культурні традиції, моральні установки тощо.

Застосовуючи принципи соціосинергетики, Кудряшова Е. Є. пропонує у моделі інноваційної діяльності підприємства розглядати систему заходів щодо використання наукового, науково-технічного і інтелектуального потенціалу з метою отримання нового або покращуваного продукту чи послуги, нового способу їх виробництва для задоволення як індивідуального попиту, так і потреб суспільства в нововведеннях у цілому. Акценти в моделі зроблено на дослідженні залежності економічної динаміки від параметра моделі, що узагальнює в собі чинники, які зумовлюють швидкість знецінення знань, інновацій на підприємстві; параметр впливу капіталу на рівень інноваційної діяльності [4].

Розвиток інноваційного потенціалу підприємства може здійснюватися відповідно до стратегічної спрямованості підприємства, залежно від функціональної діяльності, за термінами реалізації, залежно від сфери впровадження, з маркетингової позиції, на основі розробок [2, с. 9] .

Ю. Яковець визначає, що періодичне інноваційне оновлення виступає загальною закономірністю суспільства загалом і всіх складових його систем. Він це пояснює трьома обставинами:

1. Будь-яка система має свій потенціал розвитку, життєвий цикл, і перехід від фази до фази потребує часткового оновлення.

2. Саме суспільство має загальну тенденцію зростання й ускладнення, збільшення обсягу і диференціації структури потреб; щоб їх задовольнити, кожна система повинна удосконалюватись або поступатися місцем іншій системі, яка може задовольнити ці потреби.

3. Природне середовище також підлягає змінам, і суспільство із наявними системами повинно відчути ці зміни, щоб адекватно відреагувати на такі зовнішні поклики. Якщо суспільство (або будь-яка його складова) втрачає властивість до оновлення, то це найчастіше лягає в основу криз, які потрясають будь-які суспільні системи і закінчуються або розпадом системи, або тяжким відновленням властивості до самооновлення [7, с. 48–49].

Система завжди розглядається як процес. Оскільки системи взаємодіють з їх зовнішнім середовищем, необхідно також вивчати організаційні механізми – позитивні та негативні зворотні зв'язки. Адже, як пише А. Богданов, існує тектологічний закон: якщо система складається із підсистем вищої та нижчої організованості, то її поведінка визначається другою підсистемою [3, с. 15–16]. Система має власні характеристики: 1) її поведінка залежить від закону композиції; і підпорядковується принципам системної ієрархічності (система складається з підсистем і сама є підсистемою системи більш високого рангу); 2) динамічна складність: різні стани елементів можуть змінювати властивості системи; 3) принцип конформізму: закономірності поведінки систем – універсальні. Це означає, що вивчаючи систему певного типу, результати цього дослідження можна розповсюджувати на всі системи подібного типу [1, с. 29].

Використовуючи названі вище підходи, зазначимо також, що соціальні системи у певний спосіб організовані. Їхня специфіка закладається комплексом базових цінностей, які домінують у суспільстві, структурують відносини між людьми та форми соціальних стосунків. Через норми, правила суспільної поведінки, процедури й специфічні механізми реалізації, закладені організаційною культурою суспільства, формується його організаційна структура – формальні та неформальні інститути, які визначають механізми та способи регулювання відносин, визначаючи місце індивіда в суспільстві та механізми, які дозволяють поєднувати інтереси, спрямовуючи їх на досягнення певних результатів. Організаційна структура – це частково самоорганізаційний механізм (внутрішній), закладений самою природою та глибинними властивостями соціального середовища (культурою, історією, традиціями, досвідом), а частково – організаційний (зовнішній), який створений суспільством для координації соціальних процесів. Самоорганізаційний порядок складається спонтанно, особливо у точках криз (біфуркацій). Він може бути некерованим і неузгодженим, або бути притаманним лише тому середовищу, де він виникає.

Синергетичний підхід у формуванні інноваційної моделі розвитку підприємства являє собою системний підхід до складних відкритих нелінійних систем. Він вимагає врахування ряду важливих закономірностей, до яких відносять: циклічність, нестійкість, нерівноважність, точки біфуркації, катастрофи, внутрішні і зовнішні флуктуації, самоорганізація, аттрактори, стадія і фаза розвитку системи, управління розвитком тощо. Їх урахування істотно змінює традиційні уявлення в сфері управління складноорганізованими системами, – все більше

починає ґрунтуватися на побудові управлінської дії, узгодженої з внутрішніми та зовнішніми тенденціями систем, що розвиваються. Це забезпечує розуміння сутності процесу інноваційного розвитку підприємства і дозволяє виробити механізм його управління (рис. 1).

Мета формування інноваційної моделі розвитку підприємства – це ефективність інноваційної діяльності. Її забезпечення повинно ґрунтуватися на врахуванні концепції синергетики та притаманних їй принципів управління, таких як: системність, обґрунтованість, комплексність, адаптивність, динамічність, цілеспрямованість, оптимальність та інші. Синергетичний підхід у формуванні інноваційної моделі розвитку підприємства передбачає розвиток інновацій як у продуктах, так і в процесах управління, тому орієнтований на вивчення технологічних, економічних, соціальних і конкурентних чинників.

Методи дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища – системний, кластерний, факторний аналіз, прогнозованість, гнучкість, зворотний зв'язок. Завдання полягає у тому, щоб установити головлну роль інновацій у розвитку підприємства; забезпечити якісно нову концепцію розвитку і підпорядкувати їй стратегію та тактичні дії; розробити збалансовану систему показників та індикатори інноваційної активності підприємства; розробити модель управління розвитком підприємства та знайти механізми пристосування елементів інноваційної моделі до змінних умов зовнішнього середовища. Результатом повинний стати синергетичний ефект від ефективного розвитку усіх видів інноваційної діяльності підприємства.

Отже, використовуючи принципи соціосинергетики у формуванні інноваційної моделі розвитку підприємства, необхідно: 1) обґрунтувати ключові чинники, що впливають на інтенсивність і результативність інноваційних процесів, взаємодію та специфіку їх прояву; 2) розробити модель інноваційного процесу, що є сукупністю логічно взаємопов'язаних елементів; 3) дослідити взаємозв'язки життєвого циклу продукції, підприємства та інновацій, розробити інноваційну модель, адаптовану до потреб ринку; 4) розробити принципи, що стимулюють інноваційну активність; 5) обґрунтувати методи стратегічного управління інноваційною моделлю розвитку підприємства; 6) дослідити специфіку ринку інновацій та головні чинники, що її визначають; 7) виявити найбільш дієві способи, форми і обкреслити межі державного та місцевого (регіонального) регулювання інноваційної активності підприємств.

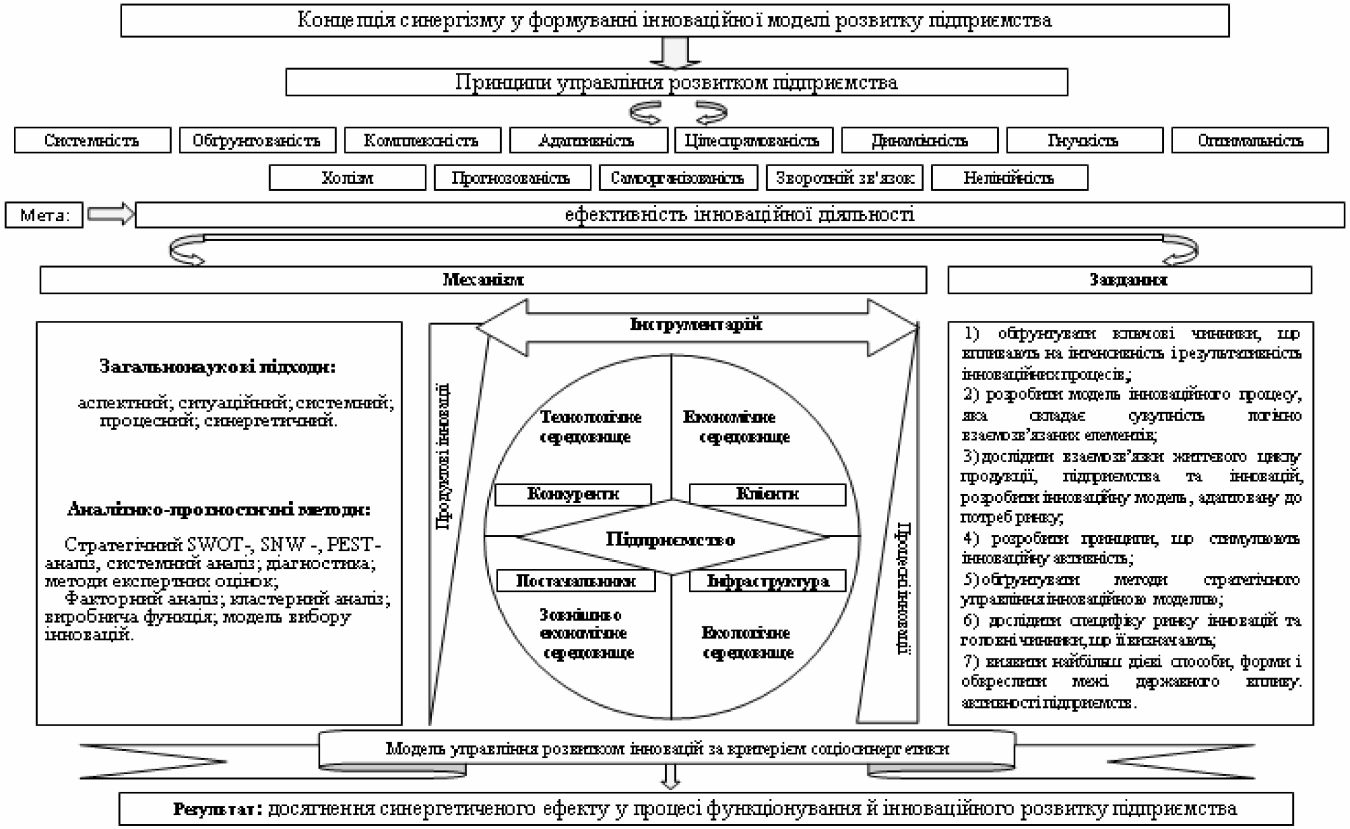

Рис. 1. Модель інноваційного розвитку підприємства на принципах соціосинергетики

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький В. Глобалізм як явище сучасного світу і його вплив на трансформацію особистості (соціально-філософський аспект) / Володимир Білецький, Віталій Білецький // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 5. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – С. 5–17.

2. Біловодська О. А. Системний аналіз і вдосконалення теоретико-методологічних підходів до вибору напрямів інноваційного розвитку підприємств / О. А. Біловодська // Проблеми науки. – 2004. – № 4. – С. 9.

3. Богданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука) / А. А. Богданов. – Переиздание в 2-х книгах. – Москва : Экономика, 1989. – кн. 1. – 304 с. ; кн. 2. – 351 с.

4. Кудряшова Э. Е. Экономико-синергетическая модель анализа инновационного предприятия / Э. Е. Кудряшова // Фундаментальные исследования. – 2005. – № 10. – С. 68–69. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rae.ru/fs/?section=content &op=show_article&article_id=7780549. – Название с экрана.

5. Занг В.-Б.Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. – М. : Издательство „Мир”, 1999. – 335 с.

6. Шипуліна Ю. С. Управління потенціалом інноваційного розвитку промислових підприємств : дис... канд. екон. наук: 08.02.02 / Ю. С. Шипуліна. – Суми, 2005. – С. 181–197.

7. Яковец Ю. В. Эпохальные инновации XXI века / Яковец Ю. В. – М. : ЗАО „Изд-во „Экономика”, 2004. – С. 48–49.

8. Argyris Ch. Management and Organizational Development. – New York, 1989. – P. 35–41.

9. Duncan R. T. Strategies for Planned Change. – New York, 1977. – P. 18–19.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

УДК 336.341.1

Н. В. Марущак,
Національний університет ДПС України

ВИДИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті викладено результати дослідження класифікації інновацій, тлумачень терміна „інновації". Розглянуто класифікації деяких науковців, проаналізовані та виявлені відмінності в поглядах учених.

The results of research of classification of innovations, interpretations of term „innovations" are expounded in the article. The classifications of some scientists, analysed and exposure of difference in the looks of scientists, are considered.

Ключові слова: *інновація, класифікація інновацій, види інновацій, інноваційна діяльність.*

У науковій літературі є багато тлумачень терміна „інновації" та велика кількість описів різних видів інноваційних процесів. Ці описи відрізняються як трактуванням, так і рівнем деталізації, але вони мають спільну рису – підкреслюють, що в інноваційному процесі створюється дещо нове, новизна, яка має певну соціальну значущість, а результатом цього процесу є певний процес у тій чи іншій галузі.

Незважаючи на значний внесок науковців у розкриття теоретичних питань, пов'язаних зі становленням і розкриттям інноваційної діяльності, багато науковців відносять проблему класифікації інновацій до недостатньо досліджених.

Питання дослідження інновацій розглядаються у працях багатьох дослідників і державних діячів, зокрема: М. Хучека, О. Амоші, Г. А. Краюхіна, Л. Ф. Шайбакова, А. І. Пригожина, Г. Б. Тітаренко, Л. Федулова та інших.

Інновації різні за змістом і структурою, методами та видами отримання, сферами застосування та масштабами функціонування, характером споживання, формами перетворення, рівнем новизни, характером наслідків тощо. Через ці обставини їхня класифікація викликає певні складнощі. Наприклад, одна і та сама інновація може бути віднесена до кількох видів. Класифікації інновацій ведуться за кількома критеріями. Число критеріїв також досить велике, а сам вибір їх, як правило, залежить від завдань, які ставить перед собою науковець. Деякі фахівці пропонують до 25 критеріїв, за допомогою яких відбувається структурування інновацій. Це призводить до того, що виникає необхідність систематизувати самі критерії, що іноді робиться, в результаті чого ми зустрічаємося вже не з окремими критеріями, а їх системою, як правило, організованою за ступенем важливості з погляду науковця.

Прикладом цього може бути класифікація, яка дається М. Хучеком у книзі „Інновації на підприємствах та їх впровадження" [5], де, як критерії, використовуються такі ознаки:

© Марущак Н. В., 2012

1. Оригінальний характер змін. Тут виділяються такі види: оригінальні (творчі) інновації, прикладами яких є відкриття та винаходи, а також неоригінальні, засновані на копіюванні та відтворенні оригінальних.

2. Ступінь складності. За цим критерієм інновації є незв'язні та зв'язані. Вони є результатом праці великих колективів людей, наукових груп, господарських організацій.

3. Галузь господарства, з якої вишли інновації. Виділяють два види – матеріалізовані та нематеріалізовані.

4. Ступінь новизни поділяє інновації на три групи. Одні є новими в світовому масштабі, другі – в масштабах країни або галузі, треті – в рамках підприємства.

5. У рамках дії та форм прояву інновації поділяються на дві групи: інновації, які вже впровадили на підприємстві, та інновації, які впроваджують на підприємстві.

6. Соціально-психологічний критерій. Зустрічається рідко. Дозволяє виділити різні види інновацій залежно від ступеня розуміння та форм виникнення інновацій у тих чи інших соціальних сферах.

7. Сфера використання. Виділяє три групи: технічні та технологічні інновації; організаційні та економічні інновації; суспільні інновації.

Останній критерій, на нашу думку, є найважливішим, оскільки навіть якщо ми розглядаємо інноваційну діяльність на окремому підприємстві, то вона повинна аналізуватися комплексно, і тільки останній критерій дозволяє це зробити.

Існують також спроби створити класифікації інновацій на самому підприємстві, фірмі або галузі та на рівні однієї з основних сфер суспільного життя. Історично склалося так, що майже всі класифікації цього рівня запропоновано науковцями в сфері економіки, трохи рідше в сфері організації та управління, зовсім рідко – педагогами та іншими. Разом з тим існує позитивна тенденція, коли в роботах економістів ми стикаємося зі спробами вийти із своєї предметної галузі на рівень суспільства в цілому. Найбільш показовою щодо цього є класифікація, запропонована Г. Я. Краюхіним і Л. Ф. Байбаковою [2, с. 11–16]. Автори взяли такі показники: 1) галузь існування; 2) ступінь новизни; 3) масштаб поширення; 4) імпульс виникнення; 5) кінцева орієнтація; 6) ступінь прогресивності.

Виходячи з того, в якій галузі відбуваються зміни, виокремлено три групи інновацій: продуктові, технологічні, організаційно-управлінські. Перші пов'язані зі змінами, які вносяться в продукцію. Другі – це зміни в технології, а треті – це те, що пов'язано з упровадженням методів організації будь-яких систем та управління ними. Остання група потребує деталізації, оскільки йдеться про зміни у всіх соціально-економічних сферах суспільства.

Особлива увага приділяється критерію новизни. За ступенем новизни виділяють дві групи: радикальні та імітуючі інновації. Необхідно зазначити, що в науковій літературі не рідко можна зустріти поняття „радикальність" у самому визначенні інновацій. Останні, на думку деяких авторів, є „радикальними нововведеннями", тобто спонукають до переходу на новий рівень або впливають на розуміння та вирішення важливих питань. Це трактування інновацій ототожнює їх з відкриттями та винаходами. Автори, які розглядають цю класифікацію, відрізняють інновацію від винаходів, керуючись тим, що „радикальні нововведення" спонукають до переходу на якийсь новий рівень або докорінно впливають на розуміння та вирішення важливих питань. Автори цієї класифікації відрізняють інновації від винаходів і вважають, що „поняття винахідництва тісно пов'язане з науково-технічною діяльністю, а поняття інновації з'являється на етапі практичного використання результатів наукових досліджень, що

спонукає до змін у самих продуктах і виробничих процесах. Хоча наука й вливається в сферу суспільного виробництва, специфіка фундаментальних досліджень залишається яскраво вираженою" [2, с. 12].

Інші автори трактують термін „радикальність" досить специфічно, як „перше впровадження різних змін". Це поняття часто зустрічається в економічній літературі, проте має дуже вузький підхід і більшість економістів його не поділяють. Наприклад, Р. Джонстон зазначає: „поняття інновація використовується не тільки стосовно до першого впровадження, але й стосовно чергових змін, навіть у тих випадках, коли інновації використовуються іншими фірмами, галузями господарства і навіть державами" [6, с. 160].

Не поділяють такий підхід і автори аналізованої класифікації. Під радикальними інноваціями вони розуміють ті зміни, які визначають поворотні точки в розвитку, а також викликають подальші зміни, які можуть спонукати „до переходу всього світового товариства на новий технологічний рівень". Таке розуміння радикальних інновацій як методологічної основи має теорію циклічного розвитку, в якій еволюційні періоди змінюються на революційні та навпаки. Кардинальні інновації в цьому контексті – це інновації революційного типу, „реалізуючі великі винаходи або їхні кластери", а імітуючі – інновації еволюційного типу, які з'являються та діють „всередині відповідних технологічних систем". У зв'язку з цим розвивається дуже продуктивна ідея взаємного зв'язку інновацій. На жаль, автори думають, що цей взаємозв'язок має швидше лінійний характер, оскільки інновації становлять „ланку одного ланцюга".

Імітуючі інновації, в свою чергу, поділяються на дві підгрупи: покращуючі та псевдоінновації. Перші пов'язані з середніми та дрібними винаходами і реалізують їх методом модернізації, стабільні періоди науково-технічного циклу. Другі спрямовані на часткове покращання застарілих поколінь техніки і за своїм значенням виступають реальними гальмами технічного розвитку.

Хочеться підкреслити важливу роль покращуючих інновацій. Річ у тім, що радикальні інновації, як, наприклад, показує історія техніки, хоча і дають великий економічний і суспільний ефект, але з'являються дуже рідко. Правда, при цьому вони можуть викликати цілий ланцюг подій, які реалізуються через покращання інновацій. Останні є найбільш частими і ефект від них в кінці вищий. Емпіричні дослідження показують, що основний потік інновацій утворюють саме покращуючі, які удосконалюють уже існуючі вироби та технологічні процеси. Більше того, довготривалі удосконалючі інновації можуть привести, в свою чергу, до виникнення радикальних.

Третій критерій – масштабність поширення – також дозволяє виділити дві групи інновацій – глобальні та локальні. Перші саме і становлять основу революційних перетворень суспільства в цілому та в окремих його сферах, впливають на всі світові співтовариства. Вони докорінно змінюють соціальні умови життєдіяльності суспільства, несуть у собі нові принципи, які потім еволюційно поширюються в системах за допомогою локальних змін. Поділ інновацій на глобальні та локальні корелює з такими видами, як радикальні та імітуючі.

Найбільш спірним є поділ інновацій за ступенем прогресивності – на прогресивні та регресивні. Науковці вважають, що, інновація прогресивна, коли вона є результатом цілеспрямованої, свідомої діяльності людей, забезпечує поступальний розвиток тієї чи іншої системи. Однак усі інновації є результатами цілеспрямованої та свідомої діяльності. У іншому випадку просто йшлося б про зміни. Сам термін „процес" донині трактується неоднозначно, а часто навіть довільно. Навіть при науково-об'єктивному розумінні прогресу виникають

труднощі в оцінюванні впливу на хід розвитку системи окремо взятої інновації, оскільки, як уже відзначалося, цей процес не лінійний.

Імпульсом виникнення інновацій можуть бути як потреба виробництва, так і потреба самої людини, й навіть розвиток науки. Особливо яскраво значення потреби виробництва та виробника проявляється в умовах існування товарно-грошових відносин, де імпульсом виникнення та розвитку окремих видів інновацій виступають відомі закони прибутку та диверсифікації потреб.

Останньою за ступенем важливості класифікаційною ознакою розглянута кінцева орієнтація інновацій. Тут виділені виробничі (інновації, орієнтовані на засоби та спосіб виробництва) та споживчі (зміни, які вносяться в товари, що задовольняють потреби людини).

Класифікація інновацій, запропонована А. І. Пригожиним, ведеться вже не на рівні окремого підприємства, як у М. Хучека, і не на рівні однієї з важливих сфер суспільства – економічної, яка розглянута вище, а претендує на статус суспільно-соціальної. За основні типології беруться новизна, процес її реалізації та особливості інноваційного процесу в цілому. Найбільша складність виникає при створенні класифікації залежно від характеру суспільства. Тут ознаки поділяються на емпіричні та проблемні. За допомогою перших виникає досить типова та поширена класифікація інновацій. Виділяються три основні групи з диференціацією в середині кожної з них: 1) техніко-технологічні (нове обладнання, прибори, технологічні схеми тощо); 2) продуктні (перехід на випуск нових продуктів і матеріалів); 3) соціальні в широкому розумінні (економічні, організаційно-управлінські, правові та соціальні у вузькому розумінні) [3, с. 199–200]. Ця класифікація заснована на безперечних особливостях новизни за сферами діяльності та є інваріантною для цілого ряду типологій.

Безперечно, цікавою можна назвати спробу виділити „проблемні" ознак новизни, які мають оціночний характер і висловлюють, на думку А. І. Пригожина, „якусь значну суперечність, складність в інноватиці – як у принципі, так і в конкретних умовах народного господарства" [3, с. 206]. Такими ознаками виявляються як суттєві, так і поширені в багатьох класифікаціях неіснуючі, другорядні, але ті, що дозволяють більш детально, багатосторонньо описати більшість, з якої складається інновація. Тут запропоновано такі критерії:

1. За інноваційним потенціалом. Це традиційний і досить поширений критерій. Частіше за все він називається „за рівнем новизни". У цьому сенсі інновації бувають: радикальні (або базові), комбіновані та модифікуючі (або покращуючі). Під радикальними, як правило, розуміють невелику кількість принципово нових технологій, методів управління та видів продукції. Моделюючі – їхня кількість більша та з'являються вони частіше – виконують завдання адаптації базових інновацій до середовища, яке змінюється. Специфіка комбінаторних легко вгадується з їхньої назви. Вони використовують вже існуючі типові структури і модифікуючі інновації. По суті, вони виступають як своєрідні „доробки" базових інновацій.

2. Стосовно попереднього засобу. З цієї позиції інновації поділяються на „замінні" (що повністю витісняють застарілі засоби) та „відміняючі" (які припиняють дію чогось без заміни), „відкриваючі" – ті, що створюють нові засоби і не мають попередників. Крім того, бувають ще „зворотні" інновації та так звані „ретровведення". Виділення останніх дуже цікаве. Рідко хто звертає увагу на добре відомі факти „перевідкриття старого". В інноватиці є цикл повернення до вихідних моделей, ідей та конструкцій. Це відбувається тоді, коли інноваційний потенціал свого часу не був використаний повністю через історичну обмеженість рівня розвитку

суспільства в цілому та техніки зокрема. Відбувається нібито нове бачення застарілих форм, звернення до накопичень „генофонду інновацій":

1) за місцем у виробничому циклі;

2) за об'ємом (точніше, системні та стратегічні);

3) за ціллю (спрямовані на ефективність виробництва, покращання умов праці, збагачення змісту праці);

4) за соціальними наслідками (ті, що викликають соціальні витрати, та ті, що створюють соціальні переваги).

Усі ці групи інновацій були виділені виходячи з характеру нововведень. Друга група інновацій виділяється за таким принципом, як особливість виконання нововведень. Тут використовуються такі ознаки: завершеність (завершення та завершені інновації); тиражування (одиничні та дифузні інновації); результативність (результативні та нерезультативні інновації).

Третя підстава – особливості інноваційного процесу в цілому. Виділяють середньоорганізаційні та міжорганізаційні, замовні й авторські інновації. Це найбільш слабко обґрунтований розподіл. Він ґрунтується на використанні відмінних ознак, але неістотних. Не зрозуміло, як виділені види інновацій віддзеркалюють ті чи інші особливості інноваційного процесу, крім сфери їх поширення та мотивів.

У цілому, розглянута класифікація, незважаючи на її детальний і багатоохоплюючий характер, не досягла своїх цілей, хоча досить чітко вибудувана у розумінні ієрархії критеріїв та їх ознак. Крім того, ряд фундаментальних інновацій різної природи не включається в цю модель. Мало врахована і специфіка проявлення інноваційної діяльності людини в різних сферах суспільства, які не відносяться до техніки, технологій, економіки та організації виробництва. Йдеться про нематеріальну сферу життя суспільства, наприклад, політичну, наукову, освітню тощо.

Аналіз класифікацій, який пропонують зарубіжні автори, показує, що систематизація здійснюється найчастіше за трьома ознаками: за характером, за предметним змістом, за видом об'єкта. Дуже часто пропонуються різні модифікації часу і просторових критеріїв (що дуже рідко зустрічається у вітчизняних авторів), сфера життєдіяльності, основний напрям і призначення, і навіть ступінь охоплення людей у випадку соціального типу інновацій.

Отже, як бачимо, більшість класифікацій інновацій ведеться за двома або більше показниками. За критерії, як правило, беруться основні та найбільш істотні ознаки, такі як рівень новизни, сфера застосування (сфера існування), предметний зміст, призначення, характер інновації, цільове предметне призначення, радіус дії, форми застосування тощо.

Сама кількість критеріїв може істотно відрізнятися, та навіть усередині одного критерію ми можемо бачити істотну відмінність. Класичним прикладом тут може бути ситуація з найбільш використовуваним та одним із найважливіших – критерієм новизни. Сама неоднозначність поняття „новизна" призводить до того, що одні дослідження, використовуючи цей критерій як ключовий, виділяють такі види інновацій: перші – нові, удосконалені, що потребують капітальних вкладень; другі – базисні, покращуючі та псевдоінновації; треті – радикальні, ординарні та удосконалюючі. Останній розподіл є дуже поширеним.

Крім якісних відмінностей, можна зустріти й велику кількісну розсіяність усередині того чи іншого критерію. Наприклад, у вітчизняній літературі за критерієм „предметний зміст інновації" виділяють: А. І. Пригожин – 9 видів інновацій, А. Савченко – 7, Н. Хачатуров – 6, В. Алієв і Н. Лапін – 5, Ю. Ушаков і Л. Барютін – 3, Ю. Яковець – 2 [4, с. 42].

Уже сам факт існування великої кількості класифікацій свідчить про те, що ні одна з них не може претендувати на те, щоб бути центральною або кращою. Незважаючи на те, що класифікації ґрунтуються на різних основах, їхній аналіз показує, що між ними немає суперечностей, а є, як правило, взаємодоповнення. Це пояснюється самою природою інновацій, їхнім тісним зв'язком, тим, що одна і та сама інновація може виявитись у різних типологічних групах, і навіть більше ніж двох, залежно від ознак, взятих за основу. Звичайно, з погляду формальної логіки цього в класифікації бути не може.

Що дають такі класифікації? По-перше, можливість більш точно ідентифікувати кожну інновацію. По-друге, вони мають явну практичну цінність, за прикметами, якими іноді зневажають, що дозволяє досягти певної системності. „Досягнута при цьому системність характеристики нововведення дозволяє порівняти його можливості й обмеження, оцінити його місце серед інших і співвідношення різних типів нововведень, виявити динаміку та тенденції змін таких співвідношень у різні періоди, отримати своєрідну діагностику цих періодів з інноваційних позицій" [4, с. 47].

Аналіз різних класифікацій дозволяє зробити висновок, що не можна вибудувати якусь одну всеохоплюючу класифікацію інновацій, яка б дозволила повністю і однозначно описати систему: більшості конкретних видів інновацій повинно відповідати, очевидно, і більшість класифікацій, які вибудувані за різними ознаками, з різними цілями, враховуючи нелінійний характер їх виконання. Разом з тим цілі філософсько-методологічного вивчення природи інновацій викликають необхідність у побудові визначеної класифікації з метою виявлення найбільш важливих параметрів окремих видів інновацій, яка б відповідала потребам системи, цілісності і разом з тим конкретності. Усе це підштовхує до необхідності вибору як основи для класифікації не просто тієї чи іншої істотної ознаки (наприклад, ступінь новизни), а виведення з-поміж них одного, із яких може випливати максимум похідних.

На нашу думку, головною класифікаційною ознакою повинна виступати сфера використання або галузь виконання інновацій. Це пояснюється системним характером інноваційної діяльності та необхідністю комплексного підходу до їх вивчення. Адже саме залежно від сфери використання і побудова інноваційного ланцюга набуває того чи іншого вигляду. Тому в кожному конкретному випадку інновацій ми маємо справу з унікальністю спільності всього комплексу відносин – від творчого процесу наукового вивчення до виробництва, обміну та споживання, спрямованих на досягнення конкретної цілі.

Крім того, групування інновацій за сферою використання не тільки конкретизує структуру об'єкта, що вивчається інноватикою, але й виявляє в ній проблемні зв'язки і відносини.

Виходячи із зазначеного, можна виділити такі типи інновацій: концептуальні (або наукові), техніко-технологічні, економічні, організаційно-управлінські, інформаційні та соціальні (у вузькому розумінні).

Отже, проведений аналіз показує, що більшість класифікацій успішно фіксує найбільш істотні прикмети інновацій, в якій би сфері суспільного життя вони не здійснювалися. Це відповідає, як відомо, ступеню емпіричного накопичення фактів. Звідси така велика кількість різних класифікацій. Сьогодні можна сміливо стверджувати, що вивчення інновацій переходить на вищий ступінь теоретичного синтезу. Перед нами стоїть завдання виявити та зафіксувати закономірні зв'язки між різними видами інновацій, для того щоб визначити їх місце в системі, і відповідно побудувати саму систему. Вичленування системоутворюючих зв'язків дозволяє розпочати побудову уявлення про структурні рівні об'єкта. Унаслідок цього відбувається

підсумовування результатів, досягнутих у цій галузі знань. Новий етап, на нашу думку, полягає в створенні інноватики як теорії, визначенні її місця серед інших дисциплін, виявленні її міждисциплінарного характеру тощо.

Становлення інноватики – наслідок об'єктивних тенденцій розвитку знання про виникнення нового і входження його в соціальну реальність в усіх сферах життєдіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О. Амоша// Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28.

2. Краюхин Г. А. Инновации, инновационные процессы и методы их стимулирования: сущность и содержание / Г. А. Краюхин, Л. Ф. Шайбакова. – СПб., 1995.

3. Пригожин А. И. Современная социология организаций / Пригожин А. И. – М., 1995.

4. Ратанин П. И. Инновационное предпринимательство в переходный период к рынку / Ратанин П. И. – М., 1993.

5. Хучек М. Инновации на производстве / Хучек М. – М., 1994.

6. Johnson R. E. Technikal Progress and innovation / Johnson R. E. // Oxford Ekonomic Paper. – 1966. – № 2. – P. 160.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2011 р.

УДК 336

Н. І. Костіна,
доктор економічних наук,
Національний університет ДПС України
С. В. Сучок,
кандидат економічних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Н. В. Яковенко,
Національний університет ДПС України

МОДЕЛЬ КРЕДИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ КОМЕРЦІЙНИМ БАНКОМ ЗА РІЗНИМИ ВИДАМИ ПОСЛУГ

У статті досліджено питання моделювання кредитування населення за різними видами послуг. Побудовано імовірнісно-автоматну модель кредитування.

The article deals with modeling commercial bank's retail loans. Probability automaton model of loan is given.

Ключові слова: *кредитування, комерційний банк, імовірнісний автомат, моделювання.*

Проблема задоволення потреб населення за допомогою кредитних послуг стає дедалі актуальнішою. Щоб витримати натиск з боку банків-конкурентів, комерційний банк повинний гнучко змінювати кредитні послуги, які він пропонує своїм клієнтам. Так, з'явилося споживче кредитування, коли клієнт може отримати кредит за своїми потребами прямо в магазині, за умови, що він має при собі необхідні документи. Так само з'явилися кредити овердрафт, що надаються власникам кредитних карток, які отримують заробітну плату на ці картки, а, підприємство, відповідно, уклало угоду з комерційним банком на обслуговування зарплатного проекту. Але одночасно з розвитком кредитних послуг більш актуальним постає питання обчислення кредитного ризику, який виникає внаслідок цих послуг. А щоб прийняти рішення стосовно необхідності впровадження кредитної послуги, потрібно мати конкретні цифри, що свідчать про її ефективність.

Сучасний метод імовірнісно-автоматного моделювання, що був розроблений ученими Інституту кібернетики НАН України [1], дозволяє побудувати імітаційну модель економічної системи, а отже, він дозволяє прийняти рішення стосовно ефективності роботи цієї економічної

© Костіна Н. І., Сучок С. В., Яковенко Н. В., 2012

системи. Так, для того щоб визначити доцільність впровадження кредитної послуги, авторами була побудована імовірнісно-автоматна модель [2] кредитування населення за різними видами послуг, яку наведено нижче.

Розглянемо комерційний банк, який пропонує своїм клієнтам – фізичним особам – три види послуги кредитування: споживче кредитування під відсоткову ставку α_1, з величиною K_1 на термін T_1, при цьому внески є фіксованими на весь термін і виконуються в кожну одиницю автоматного часу, коли було надано споживчий кредит; кредитування-овердрафт для власників платіжних карток, які отримують зарплату на картки в комерційному банку, при цьому на кредитовий залишок на картковому рахунку нараховуються проценти α_2, кредитний ліміт становить L грошових одиниць, а погашення відбувається в момент поповнення рахунку, відсотки ж утримуються на окремому рахунку; іпотечний кредит, під відсоткову ставку α_3, терміном на T_2 одиниць автоматного часу, величина кредиту становить K_2 грошові одиниці.

Ризик неповернення вчасно кредитів описується випадковими величинами – для споживчого кредиту – θ_1, для кредиту-овердрафт – θ_2, для іпотечного кредиту – θ_3.

Через випадкові проміжки часу, які описуються величиною ξ_1, до комерційного банку може прийти клієнт для того, щоб взяти споживчий кредит. Через випадкові проміжки часу, які описуються величиною ξ_2, на платіжну картку клієнта надходять кошти у випадковому розмірі, що описується величиною η_1, а через проміжки часу, що описуються випадковою величиною ξ_3, клієнт знімає з кредитної картки кошти, які описуються випадковою величиною η_2. Через проміжки часу, що описуються випадковою величиною ξ_4, до комерційного банку звертається клієнт, щоб отримати іпотечний кредит.

Для того щоб порівняти ефективність кожної послуги, припустимо, що поки не закінчиться строк кредитування клієнта, не можна видати наступний кредит.

Модель оцінює кредитний ризик, динаміку кредитного портфеля та ефективність впровадження кредитної послуги при заданих вхідних параметрах.

За одиницю автоматного часу приймається один банківський день. Усі відсоткові ставки розраховуються відповідно до терміну кредитування.

Опис внутрішніх станів моделі

Внутрішні стани автоматної моделі опишемо так:

$a_1(t)$ – час від моменту t до моменту видачі споживчого кредиту;

$a_2(t)$ – час від моменту t до моменту погашення споживчого кредиту;

$a_3(t)$ – залишок заборгованості по споживчому кредиту на момент t;

$a_4(t)$ – час від моменту t до поповнення платіжної картки клієнтом;

$a_5(t)$ – час від моменту t до моменту зняття коштів з платіжної картки клієнтом;

$a_6(t)$ – випадкова величина η_1 – величина поповнення карткового рахунку;

$a_7(t)$ – випадкова величина η_2 – величина коштів, які були зняті з карткового рахунку;

$a_8(t)$ – залишок коштів на картковому рахунку клієнта на момент t;
$a_9(t)$ – час від моменту t до моменту видачі іпотечного кредиту;
$a_{10}(t)$ – час від моменту t до моменту погашення іпотечного кредиту;
$a_{11}(t)$ – залишок заборгованості по іпотечному кредиту на момент t;
$a_{12}(t)$ – випадкова величина θ_1 – ризик неповернення коштів за споживчим кредитом;
$a_{13}(t)$ – випадкова величина θ_2 – ризик неповернення коштів за кредитом-овердрафт;
$a_{14}(t)$ – випадкова величина θ_3 – ризик неповернення коштів за іпотечним кредитом;
$a_{15}(t)$ – процентний дохід комерційного банку на момент часу t;
$a_{16}(t)$ – кредитний комерційного портфель банку на момент часу t;
$a_{17}(t)$ – прострочена заборгованість перед комерційним банку на момент часу t.

Система функцій виходів

Система функцій виходів буде складатися з таких сигналів:

$$x_2(t)=\begin{cases}1, & a_2(t)>0,\\ 0, & a_2(t)=0\end{cases}$$ – сигнал, який приймає одиничне значення у випадку, коли клієнт взяв споживчий кредит та нульове значення у іншому випадку;

$$x_8(t)=\begin{cases}1, & a_8(t)<0,\\ 0, & a_8(t)\ge 0\end{cases}$$ – сигнал, який приймає одиничне значення у випадку, коли у клієнта кредитовий залишок на картковому рахунку та нульове значення у іншому випадку;

$$x_{10}(t)=\begin{cases}1, & a_{10}(t)>0,\\ 0, & a_{10}(t)=0\end{cases}$$ – сигнал, який приймає одиничне значення у випадку, коли клієнт взяв іпотечний кредит і нульове значення у іншому випадку.

Усі інші вихідні сигнали співпадають з внутрішніми станами автоматів.

Таблиця умовних функціоналів переходів

<table>
<tr><td rowspan="2">A_1</td><td>$a_1(t)\ge 1 \wedge\ a_2(t)\le 1$</td><td>$a_1(t)<1 \wedge\ a_2(t)\le 1$</td><td>$a_2(t)>1$</td></tr>
<tr><td>$a_1(t)-1$</td><td>ξ_1</td><td>0</td></tr>
<tr><td rowspan="2">A_2</td><td>$a_2(t)\ge 1 \wedge\ a_1(t)\le 1$</td><td>$a_2(t)<1 \wedge\ a_1(t)\le 1$</td><td>$a_1(t)>1$</td></tr>
<tr><td>$a_2(t)-1$</td><td>T_1</td><td>0</td></tr>
<tr><td rowspan="2">A_3</td><td>$a_1(t)=1$</td><td>$a_1(t)=0$</td><td>$a_1(t)>1$</td></tr>
<tr><td>$K_1(1+\alpha_1)$</td><td>$a_3(t)-\frac{K_1}{T_1}(1+\alpha_1)$</td><td>0</td></tr>
<tr><td rowspan="2">A_4</td><td colspan="2">$a_4(t)>1$</td><td>$a_4(t)=1$</td></tr>
<tr><td colspan="2">$a_4(t)-1$</td><td>ξ_2</td></tr>
<tr><td rowspan="2">A_5</td><td colspan="2">$a_5(t)>1$</td><td>$a_5(t)=1$</td></tr>
<tr><td colspan="2">$a_5(t)-1$</td><td>ξ_3</td></tr>
<tr><td>A_6</td><td colspan="3">η_1</td></tr>
<tr><td>A_7</td><td colspan="3">η_2</td></tr>
<tr><td>A_8</td><td colspan="3">$\max\{-L,\ a_8(t)+x_4(t)a_6(t)-x_5(t)a_7(t)\}$</td></tr>
<tr><td rowspan="2">A_9</td><td>$a_9(t)\ge 1 \wedge\ a_{10}(t)\le 1$</td><td>$a_9(t)<1 \wedge\ a_{10}(t)\le 1$</td><td>$a_{10}(t)>1$</td></tr>
<tr><td>$a_9(t)-1$</td><td>ξ_4</td><td>0</td></tr>
<tr><td rowspan="2">A_{10}</td><td>$a_{10}(t)\ge 1 \wedge\ a_9(t)\le 1$</td><td>$a_{10}(t)<1 \wedge\ a_9(t)\le 1$</td><td>$a_9(t)>1$</td></tr>
<tr><td>$a_{10}(t)-1$</td><td>T_2</td><td>0</td></tr>
</table>

A_{11}	$a_9(t)=1$	$a_9(t)=0$	$a_9(t)>1$
	K_2	$a_{11}(t)-\frac{K_2}{T_2}$	0
A_{12}	θ_1		
A_{13}	θ_2		
A_{14}	θ_3		
A_{15}	$a_{15}(t)+x_2(t)\alpha_1\frac{K_1}{T_1}a_{12}(t)+\alpha_2\ x_8(t)\min\{L, x_5(t)a_7(t)-x_4(t)a_6(t)-a_8(t)\}a_{13}(t)+$ $+x_{10}(t)\alpha_3 a_{14}(t)\frac{K_2}{T_2}$		
A_{16}	$x_2(t)(a_3(t)-\alpha_1\frac{K_1}{T_1})+x_8(t)a_8(t)+a_{11}(t)-a_{15}(t)$		
A_{14}	$a_{17}(t)+x_2(t)\alpha_1\frac{K_1}{T_1}(1-a_{12}(t))+\alpha_2\ x_8(t)\min\{L, x_5(t)a_7(t)-x_4(t)a_6(t)-a_8(t)\}\times$ $\times(1-a_{13}(t))+x_{10}(t)\alpha_3(1-a_{14}(t))\frac{K_2}{T_2}$		

Матриця алфавітів, в якій представлені алфавіти внутрішніх станів автоматів, має вигляд:

	A_1	A_2	A_3	A_4	A_5	A_6	A_7	A_8	A_9	A_{10}	A_{11}	A_{12}	A_{13}	A_{14}	A_{15}	A_{16}	A_{17}
A_1	N	N	N	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅
A_2	N	N	?	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	D	D	D
A_3	∅	∅	R	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅
A_4	∅	∅	∅	N	∅	∅	∅	D	∅	∅	∅	∅	∅	∅	D	∅	D
A_5	∅	∅	∅	∅	N	∅	∅	D	∅	∅	∅	∅	∅	∅	D	∅	D
A_6	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅	R	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅	R
A_7	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	R	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅	R
A_8	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	R	R
A_9	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	N	N	N	∅	∅	∅	∅	∅	∅
A_{10}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	N	N	∅	∅	∅	∅	D	∅	D
A_{11}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅	∅	∅	∅	R	∅
A_{12}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅	∅	R	∅	R
A_{13}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅	R	∅	R
A_{14}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	R	∅	R
A_{15}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	R	R
A_{16}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R	∅
A_{17}	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	R

Пояснення до моделі

Автомат A_1 зменшує свій внутрішній стан на одиницю у випадку, коли до моменту, коли буде виданий споживчий кредит, залишилося більше ніж одна одиниця автоматного часу. Коли ж у наступний момент часу відбудеться погашення кредиту, то час до наступного моменту, коли буде виданий кредит, буде визначатися випадковою величиною ξ_1. В іншому випадку, коли був виданий кредит і проводяться виплати за ним, внутрішній стан автомата дорівнює нулю.

Автомат A_2 зменшує свій внутрішній стан на одиницю у випадку, коли до моменту, коли буде погашений споживчий кредит, залишилося більше, ніж одна одиниця автоматного часу. Коли ж у наступний момент часу відбудеться видача споживчого кредиту, то час до повного погашення кредиту буде визначатися константою T_1. В іншому випадку, коли був повністю погашений кредит і очікується видача нового, внутрішній стан автомата дорівнює нулю.

Автомат A_3 приймає значення всіх виплат за споживчим кредитом у випадку, коли відбулася видача споживчого кредиту, зменшує свій стан на кількість виплат у поточному періоді у

випадку, коли проводяться виплати, та приймає нульове значення у випадку, коли споживчий кредит ще не надавався.

Автомат A_4 зменшує свій внутрішній стан на одиницю у випадку, коли до надходження коштів на платіжну картку залишилося більше ніж одна одиниця автоматного часу. Коли ж у наступний момент часу відбудеться надходження коштів, то час до наступного погашення буде визначатися випадковою величиною ξ_2.

Автомат A_5 зменшує свій внутрішній стан на одиницю у випадку, коли до зняття коштів з платіжної картки залишилося більше ніж одна одиниця автоматного часу. Коли ж у наступний момент часу відбудеться зняття коштів, то час до наступного погашення буде визначатися випадковою величиною ξ_3.

Автомат A_6 становить собою реалізацію випадкової величини η_1.

Автомат A_7 становить собою реалізацію випадкової величини η_2.

Автомат A_8 зменшує свій внутрішній стан на величину знятих з пластикової картки коштів у випадку, коли мало місце таке зняття, та збільшує на величину поповнення картки у випадку, коли мало місце таке поповнення. При перевищенні кредитного ліміту банк відхиляє операцію зняття коштів.

Автомат A_9 зменшує свій внутрішній стан на одиницю у випадку, коли до моменту, коли буде виданий іпотечний кредит, залишилося більше, ніж одна одиниця автоматного часу. Коли ж у наступний момент часу відбудеться погашення кредиту, то час до наступного моменту, коли буде виданий кредит, буде визначатися випадковою величиною ξ_4. В іншому випадку, коли був виданий кредит і проводяться виплати за ним, внутрішній стан автомата дорівнює нулю.

Автомат A_{10} зменшує свій внутрішній стан на одиницю у випадку, коли до моменту, коли буде погашений іпотечний кредит, залишилося більше, ніж одна одиниця автоматного часу. Коли ж у наступний момент часу відбудеться видача іпотечного кредиту, то час до повного погашення кредиту буде визначатися константою $T_{2.}$ В іншому випадку, коли був повністю погашений кредит і очікується видача нового, внутрішній стан автомата дорівнює нулю.

Автомат A_{11} приймає значення всіх виплат за іпотечним кредитом, у випадку, коли відбулася видача іпотечного кредиту, зменшує свій стан на кількість виплат в поточному періоді у випадку, коли проводяться виплати, та приймає нульове значення у випадку, коли іпотечний кредит ще не надавався.

Автомат A_{12} становить собою реалізацію випадкової величини η_1.

Автомат A_{13} становить собою реалізацію випадкової величини η_2.

Автомат A_{14} становить собою реалізацію випадкової величини η_3.

Автомат A_{15} збільшується на величину відсотків, які були сплачені за споживчим кредитом, за кредитом-овердрафт – у випадку, коли на картковому рахунку виник кредитовий залишок та на виплати за іпотечним кредитом. Усі виплати відсотків коригуються на імовірність їх несплати.

Автомат A_{16} складається з сумарної заборгованості за споживчим кредитом, кредитом-овердрафт та іпотечним кредитом.

Автомат A_{17} збільшується на величину відсотків, які були не сплачені за споживчим кредитом, за кредитом-овердрафт – у випадку, коли на картковому рахунку виник кредитовий залишок та не були виплачені відсотки за іпотечним кредитом.

Отже, автоматну модель можна розширити на випадок кредитування декількох клієнтів за кожним з видів послуг, на випадок впровадження інших, ніж описані в наведеній моделі послуг. Модель може бути використана для оцінки ефективності впровадження кредитних послуг, оцінки прибутковості існуючих послуг, а також для оцінки кредитних ризиків, що виникають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Kostina N. I. „Automaton Modeling as an Instrument for the Forecasting of Complex Economic Systems", System Dynamics Society, July 20–24, 2003, New York City, USA, – Pp. 135–145.

2. Комерційні банки : моделювання діяльності та прогноз: монографія / Н. І. Костіна, С. В. Сучок ; Держ. податкова адміністрація України, Нац. ун-т держ. податкової служби України. – Ірпінь : НУДПСУ, 2010. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2011 р.

УДК 336.142.3

Г. В. Дмитренко,
доктор наук з державного управління,
Бучанська міська рада

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ (НА ПРИКЛАДІ М. БУЧА)

Фінансові проблеми місцевої влади набули великої гостроти. Хронічна нестача грошей, фінансових ресурсів у органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх дохідних джерел стали проблемою загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішуються найболючіші життєві проблеми людей, занепадає міське господарство, соціально-культурна сфера, освіта, охорона здоров'я, погіршується стан доріг та інших засобів комунікації. До цього додається ще й надзвичайно неефективна, збанкрутіла система менеджменту як у центрі, так і на місцях, що базується на старих управлінських традиціях, коли все намагалися вирішувати з єдиного центру.

The financial problems of local-authority purchased a large sharpness. The chronic lack of money, financial resources at the organs of local self-government and instability of their profitable sources became the problem of really national weight. As a result, on places the sickliest vital problems of people are not settled, a municipal economy, sociocultural sphere, education, health protection, and fall into decay, the state of roads and other facilities of communication gets worse. To it the extraordinarily ineffective, flat-broke system of management is added yet and both in a center and on places, that is based on old administrative traditions, when everything it was tried to decide from a single center.

Ключові слова: *гроші, бюджет, надходження коштів, доходи, фінансовий ресурс, податки, використання коштів.*

На сьогодні регіональні фінанси знаходяться в стані, близькому до розрухи. Комплекс проблем можна умовно поділити на дві частини: проблеми, які не можна розв'язати при чинному законодавстві, і проблеми, які можна розв'язати, але у віддаленій перспективі.

Насамперед зовсім нереально ,,угамувати фінансовий голод" регіонів на тій ,,кормовій базі", що вони мають. Прибуткового податку і плати за землю явно недостатньо навіть для підтримки комунального господарства на більш-менш пристойному рівні, не говорячи вже про його розвиток. Різноманітні збори з дрібних підприємців настільки незначні і нерегулярні, що в багатьох фінансових управліннях майже не беруться до уваги.

Сьогодні в Україні майже немає серйозних комплексних досліджень з проблематики місцевих фінансів. Зазначеними проблемами займається дуже обмежене коло фахівців. За таких поставлених проблем виникає наукова дискусія.

© Дмитренко Г. В., 2012

У зв'язку з цим саме процес прискореного формування місцевих фінансів повинний стати серйозним фактором стабілізації ситуації в країні. Він дозволить залучити активність та енергію багатьох тисяч територіальних громад, які з прохачів грошей перетворяться на суб'єктів, що заробляють ці гроші.

Але у розробках вітчизняних науковців ця проблематика ще не стала об'єктом для ґрунтовних досліджень, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Завданням даної статті є проаналізувати процес формування та виконання місцевих бюджетів, як і всієї фінансової системи України.

Необхідно чітко розподілити компетенції щодо розв'язання конкретних завдань між центральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування і поступово здійснювати перехід до децентралізації державних фінансів. Так, на державному рівні (за рахунок коштів державного бюджету) повинні фінансуватися лише ті видатки, які пов'язані з забезпеченням загальнодержавних потреб: оборона країни, утримання законодавчої і виконавчої влади, розвиток фундаментальної науки, структурна перебудова економіки. Фінансові ж проблеми місцевого рівня раціонально вирішувати за рахунок коштів відповідних бюджетів.

Після набуття Україною суверенітету розпочався процес становлення національної фінансової системи. Важливою складовою цього процесу є відродження місцевих фінансів як об'єктивної економічної реальності, властивої фінансовим системам усіх сучасних цивілізованих держав, що пов'язано з радикальною зміною концепції державної влади.

Прийняття в 1996 році Конституції України, закріплення в ній інституту місцевого самоврядування та його матеріальної і фінансової основи зумовило необхідність невідкладного практичного розв'язання проблем становлення місцевих фінансів, організації фінансової системи держави на принципово нових засадах, що необхідно особливо підкреслити. Основні положення формування місцевих бюджетів і їхніх взаємовідносин із державним бюджетом містяться в статтях 61-70 Закону України „Про місцеве самоврядування".

Крім того, загальні положення цього Закону відображають такі важливі для бюджетного процесу поняття, як „бюджет місцевого самоврядування», «мінімальний рівень соціальних потреб" та інше. Водночас можна стверджувати, що на сьогодні в Україні не існує механізму, який би забезпечував розробку бюджетів усіх рівнів, а також регулював би відносини між ними. Місцеві бюджети завжди були важливим знаряддям впливу на розвиток економіки і соціальної сфери. За допомогою них держава, розподіляючи і перерозподіляючи валовий внутрішній продукт, здійснює вплив на формування структури виробництва, результати господарювання, проведення соціальних перетворень. Саме в бюджеті переплітається великий спектр різнорівневих інтересів і суперечностей; у бюджетній сфері концентруються найгостріші проблеми економічного й соціального життя держави [1].

До найбільш гострих проблем у сфері формування місцевих бюджетів, а також їхніх відносин із держбюджетом України насамперед доцільно віднести використання вільних бюджетних коштів, нестабільність дохідної бази, неефективну систему вилучення надлишків загальнодержавних податків, недостатнє фінансування з держбюджету.

Місцева влада часто постає перед непростим вибором, на що будуть спрямовані її видатки, та методи управління і стимулювання процесів економічного розвитку. У зв'язку з цим фінансування і формування бюджету місцевої влади є однією з найважливіших сфер державних фінансів, і тому потребує свого подальшого дослідження та пошуку нових підходів до реформування.

Місцеві бюджети – основна складова місцевих фінансів. Об'єктивна необхідність у них виникла ще в общині, яка з'явилася як інститут раніше ніж держава і відіграла важливу роль в організації суспільного життя. Окремі, властиві общині функції, викликані особливими місцевими інтересами, зберігаються і нині. Забезпечення цих інтересів – головна мета діяльності місцевої влади, що насамперед визначає її функції, а отже, й об'єктивну потребу та закономірність функціонування місцевих фінансів [2].

Місцеві бюджети повинні формуватися на основі очікуваних надходжень. Упровадження нового механізму міжбюджетних трансфертів не передбачає фундаментальних змін щодо цього підходу – навпаки, надходження стануть стабільнішими. Маючи такі надходження, місцеві керівники більше уваги приділятимуть управлінню виконанням бюджету. Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [3].

Фінансові проблеми місцевої влади в наш час набули великої гостроти. Хронічна нестача грошей, фінансових ресурсів у органах місцевого самоврядування та нестабільність їх дохідних джерел стали проблемою справді загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішуються найболючіші життєві проблеми людей, занепадає міське господарство, соціально-культурна сфера (освіта, охорона здоров'я, культура), погіршується стан доріг та інші комунікації міської інфраструктури.

Місцеві бюджети – це не просто балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються і витрачаються на відповідній території, а й важлива фінансова категорія, основу якої становить система фінансових відносин, що складається між місцевими та державним бюджетами, а також усередині сукупності місцевих бюджетів. Місцеві бюджети є головним каналом доведення до населення кінцевих результатів суспільного виробництва, спрямованих на суспільне споживання. Саме через них суспільні фонди споживання розподіляються в територіальному розрізі, тобто між окремими адміністративно-територіальними одиницями і соціальними групами населення. Крім того, саме з місцевих бюджетів фінансується розвиток галузей виробничої сфери, насамперед місцева промисловість і комунальне господарство.

Водночас саме в цій найбільш чисельній ланці бюджетної системи існує чи не найбільше проблем, пов'язаних із їх формуванням і виконанням, що потребують негайного вирішення.

Практичне дослідження процесу формування місцевих бюджетів показало, що на сьогодні місцеві органи влади не мають достатніх фінансових ресурсів для організації управління економікою і соціальною сферою на належному рівні. Це зумовлено цілим рядом обставин:

– високим рівнем концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті країни, що знижує значення регіональних і місцевих бюджетів у вирішенні життєво важливих для населення завдань;

– домінуючою роллю регулюючих доходів у структурі надходження коштів до місцевого бюджету і низькою часткою закріплених за територіями податкових платежів;

– нині діючою практикою формування місцевих бюджетів, при якій збережений поки що в своїй основі механізм централізованого встановлення нормативних відрахувань від регулюючих доходів, хоча вони й суперечать принципам бюджетної децентралізації;

– тенденцією встановлення видатків униз по бюджетній системі без відповідного підкріплення дохідними джерелами, що призводить до дотаційності багатьох раніше збалансованих місцевих бюджетів.

Міжрегіональний перерозподіл державних доходів нині не має ні чітко сформульованого змістовного обґрунтування, ні чітких правил і формул. Необ'єктивність такого перерозподілу

призвели до того, що сільські ради, де рівень податкових надходжень у розрахунку на душу населення є вищим ніж у середньому по району, потрапляють у гірше становище з погляду доходів місцевих бюджетів порівняно з сільськими радами, де він, є нижчим [4].

Міський бюджет м. Буча на 2012 рік сформовано відповідно до вимог Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України, Закону України „Про державний бюджет України на 2012рік" та інших нормативно-правових актів, що не суперечать бюджетному законодавству.

Міський бюджет складається з загального і спеціального фондів. До складу спеціального фонду міського бюджету включено бюджет розвитку та цільовий фонд, що мають цільовий характер та чітко визначені призначення.

Прогнозні показники доходів загального фонду міського бюджету на 2012 рік обраховані в сумі 99 782,4 тис. грн, з них дотації вирівнювання 28 766,7 тис. грн, субвенції – 25 668,8 тис. грн, а саме:

– субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям – 16 747,6 тис. грн;

– субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання передбачених чинним законодавством пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати, вивезення побутового сміття та рідких нечистот – 6 887,0 тис. грн;

– субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг з послуг зв'язку та інших передбачених законодавством пільг (крім пільг на одержання ліків, зубопротезування, оплату електроенергії, природного і скрапленого газу на побутові потреби, твердого та рідкого пічного побутового палива, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати, вивезення побутового сміття та рідких нечистот) та компенсацію за пільговий проїзд окремих категорій громадян – 1 257,0 тис. грн;

– субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання передбачених чинним законодавством пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу – 13,0 тис. грн;

– субвенція з державного бюджету на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій – 10 000,00 тис. грн;

– субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання медикаментів для забезпечення швидкої медичної допомоги – 725,5 тис. грн;

– субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях – 38,7 тис. грн.

При формуванні бюджету міста враховані бюджетні та податкові нововведення, які були встановлені на загальнодержавному рівні. Іншою особливістю є той факт, що Бюджетний кодекс у новій редакції суттєво змінив напрями бюджетних потоків.

Доходи загального фонду поділяються на два кошики: доходи, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (на виконання делегованих повноважень) і доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (на виконання власних повноважень).

Відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України, до доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 75 відсотків загального обсягу податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) на території міста Буча – затверджено в обсязі 18 213,3 тис. грн;

2) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, що справляється виконавчими органами відповідних місцевих рад – 14,0 тис. грн;

3) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам – 98,0 тис. грн.

Загальний обсяг доходів, що закріплюється за місцевим бюджетом міста Буча та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, затверджений у межах показників, доведених Міністерством фінансів України, в сумі 18 325,3 тис. грн.

Рішення щодо податкових пільг Бучанською міською радою не приймалися.

Склад доходів загального фонду місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, визначений частиною першою статті 69 Бюджетного кодексу України.

Обсяг доходів загального фонду, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, по місту Буча затверджений у межах показників, доведених Міністерством фінансів України в сумі 17 021,6 тис. грн.

Таблиця 1

№ з/п	Код	Дохідна частина	Сума
	1	Всього доходів, які визначають обсяг міжбюджетних трансфертів, у тому числі:	18 325,3
1	110100	Податок з доходів фізичних осіб	18 213,3
2	220103	Реєстраційний збір за проведення державної реєстрації	14,0
3	220900	Державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам	98,0
	2	Всього доходів, які не враховуються до обсягу міжбюджетних трансфертів, у тому числі:	17 021,6
1	110200	Податок на прибуток підприємств комунальної власності	143,1
2	130500	Плата за землю	15 600,0
3	180000	Місцеві податки і збори (крім єдиного податку), що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування, включаючи податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки	1 251,2
4	210100	Частина прибутку (доходу) комунальних підприємств, що вилучається до бюджету	20,0
5	210809	Штрафні санкції за порушення законодавства про патентування	3,0
6	210811	Надходження від штрафів, що накладаються виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями	1,0
7	240603	Інші надходження	1,0
8	310102	Надходження коштів від реалізації безхазяйного майна, знахідок, спадщини	2,3
	3	Всього доходів загального фонду	35 346,9

При формуванні показників бюджету на 2012 рік ураховувався вплив наслідків світової фінансової кризи на економіку України, уповільнення у 2010–2011 рр. ділової активності, але разом з тим забезпечення сталого функціонування установ, організацій та інших суб'єктів підприємницької діяльності на території міста, так як загалом господарську діяльність міста формують суб'єкти малого бізнесу (торгівля). В умовах пожвавлення світової економіки, проведення виваженої фінансово-бюджетної політики спостерігається відновлення позитивної динаміки економічного зростання в кінці 2011 року.

Виходячи з вимог Бюджетного кодексу України, що закладені в основу формування доходів загального фонду міського бюджету на 2012 рік, найбільш питому вагу в бюджетних доходах займають податок з доходів фізичних осіб (51,5 %) та плата за землю (44,1 %).

Стосовно податку на доходи фізичних осіб (код 110100), то обсяг податку на доходи фізичних осіб для бюджету міста на 2012 рік визначено у сумі – 18 213,3 тис. грн, згідно з Законом України від 22.05.03 р. № 889-15 „Про податок з доходів фізичних осіб".

Надходження прибуткового податку з громадян зараховується до бюджету міста в розмірі – 75 % від загальної суми сплати податку, згідно зі ст. 65 Бюджетного кодексу України.

Прогноз надходжень фіксованого податку на доходи фізичних осіб визначено виходячи з тенденції, яка склалася за останні роки, з урахуванням усіх наданих пільг.

При визначенні частини цього податку, що надходить від громадян, які займаються підприємницькою діяльністю на території міста, враховувалася динаміка цих надходжень за останні три роки, а також зміни в податковому законодавстві.

Крім того, плата на землю (код 130500), прогнозні розрахунки надходжень плати за землю до міського бюджету на 2012 рік здійснені на основі Бюджетного кодексу України, Земельного кодексу України, Закону України від 19 вересня 1996 року № 378/96-ВР „Про плату за землю" (зі змінами та доповненнями), Закону України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV „Про оренду землі" (зі змінами та доповненнями) та з урахуванням Постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2000 року № 783 „Про проведення індексації грошової оцінки земель", а також з урахуванням проведеної нормативної грошової оцінки земель міста.

Обсяг плати за землю для бюджету міста на 2012 рік обрахований у сумі 15 600,0 тис. грн.

При обчисленні прогнозних надходжень плати за землю на 2012 рік врахована динаміка фактичних надходжень до бюджету міста за попередні роки, заходи з упорядкування договорів оренди земельних ділянок і збільшення нормативної грошової оцінки землі.

Збільшення надходжень плати за землю зумовлено:

– передачею землі в оренду на більш вигідних умовах земель запасу із резервного фонду;

– збільшенням плати за землю в результаті оформлення права постійного володіння і користування земельною ділянкою підприємств та організацій державної і комунальної власності;

– переглядом укладених угод на оренду землі та розміру орендної плати;

– погашенням податкового боргу за минулі роки [5, 6, 7].

Надходження до спеціального фонду бюджету м. Буча на 2012 рік обраховані згідно з частиною 2 статті 69 Бюджетного кодексу України та Податковим кодексом України в сумі 33 213,7 тис. грн, у тому числі субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах у сумі 944,3 тис. грн. Надходження до спеціального фонду бюджету прогнозуються у такому розрізі:

– збір за першу реєстрацію транспортного засобу – 16,0 тис. грн;

– збір за провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим і стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах – 18,2 тис. грн;

– платні послуги в сумі 4 151,0 тис. грн, з них: по закладах відділу освіти – 3 686,1 тис. грн; по закладах відділу культури та спорту – 279,3 тис. грн; поліклініка – 171,9 тис. грн; Бучанська міська рада – 6,7 тис. грн; Управління праці та соціального захисту населення (територіальний центр) – 7,0 тис. грн;

– збір за забруднення навколишнього природного середовища в сумі – 10,5 тис. грн;

– грошові стягнення за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності – 2,0 тис. грн;

– екологічний податок – 71,7 тис. грн;

– єдиний податок – 2 000,0 тис. грн;

– надходження від продажу землі та основного капіталу – 26 000,0 тис. грн;

– цільові фонди, утворені ВР АРК, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади – 2 000,0 тис. грн.

Бюджет розвитку складається відповідно до статті 71 нового Бюджетного кодексу України. Єдиний податок з 2011 року включено до надходжень спеціального фонду бюджету, в тому числі бюджету розвитку.

Бюджет розвитку сформовано в сумі – 26 000,0 тис. грн, у тому числі:

– єдиний податок на підприємницьку діяльність – 2 000,00 тис. грн;

– надходження від продажу земельних ділянок – 20 800,00 тис. грн;

– надходження від продажу майна, що перебуває в комунальній власності – 3 200,00 тис. грн [8].

Отже, в умовах незалежності України та розширення самостійності територіально-адміністративних одиниць відкриваються можливості для принципово нового підходу до фінансового забезпечення потреб соціальної сфери. Вирішення потреби необхідно перенести на рівень місцевих рад. Це забезпечить дійовий контроль за розподілом ресурсів, раціональний підбір пріоритетів розвитку. Поставить фінансування розвитку соціальної сфери у залежність від зростання ефективності виробництва у регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України [Еклектронний ресурс] // Голос України. – 12 червня. – 1997.

2. Василик О. Фінансові проблеми органів місцевого самоврядування. Місцеве та регіональне самоврядування України / Василик О. – Випуск 2. –К., 2001. – 416 с.

3. Гуштa О. В. Порядок формування та використання коштів місцевих бюджетів / О. В. Гуштa // Фінанси України. – 2005. – № 1. – С. 10–15.

4. Буряк П. Ю. Міжбюджетні відносини та перспективи формування місцевих бюджетів / П. Ю. Буряк // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 12–18.

5. Бюджетний кодекс України. – К. : Велес, 2004. – 64 с.

6. Про плату за землю : Закон України : від 19 вересня 1996 року № 378/96-ВР (зі змінами та доповненнями).

7. Про оренду землі : Закон України : від 6 жовтня 1998 року № 161-XIУ (зі змінами та доповненнями) та з урахуванням Постанови Кабінету Міністрів України : від 12 травня 2000 року № 783 „Про проведення індексації грошової оцінки земель”, а також з урахуванням проведеної нормативної грошової оцінки земель міста.

8. Пояснювальна записка до бюджету міста Буча на 2012 рік.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2011 р.

УДК 658.14

Н. П. Лебідь,
кандидат географічних наук,
Національний університет
ДПС України

РИНКОВА ЦІННІСТЬ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті на основі загальних теоретичних засад дослідження сутності ринкової цінності власності обґрунтовано фінансово-економічні критерії та індикатори визначення ринкової цінності об'єктів інтелектуальної власності.

In article methodological aspects of formation of market value of intellectual property are considered, financial and economic criteria of determination of market value of intellectual property in the course of use in business are analysed.

Ключові слова: *ринкова цінність, ринкова вартість, власність, інтелектуальна власність, фінансово-економічні критерії, додатковий дохід, інновація, грошовий потік, інвестиції, технології, інвестиційні витрати.*

Із загальнофілософського погляду „об'єктами ціннісного відношення» можуть виступати всі предмети людської діяльності, суспільні відносини і включені в їхню сферу природні процеси [5, с. 178–179]. Критерієм цінності будь-якого явища, об'єкта чи процесу є їх здатність мати певну корисність для системи, на яку вони впливають чи в межах якої функціонують. Цінність власності як категорія суспільно-економічних відносин, властива як об'єктам матеріального світу, так і об'єктам інтелектуальної власності (інтелектуальним ідеям).

Отже, базовою ознакою цінності власності є насамперед її здатність задовольняти інтереси (виправдовувати очікування) власника (або користувача). З позиції суспільно-економічних відносин такі інтереси багатопланові і включають у себе широкий спектр прямих практичних і непрямих зисків, що можуть сприяти отриманню практичних зисків у майбутньому або навіть мати виключно іміджевий сенс. У цьому аспекті цінність власності (будь-якого її матеріального чи інтелектуального об'єкта) в ринкових умовах визначається можливістю власника мати практичний зиск шляхом одержання доходу від використання об'єкта власності, доходу від його можливого продажу у майбутньому, а також непрямого зиску внаслідок економії на витратах, які власник не несе або має можливість оптимізувати.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що цінність власності (цінність об'єкта власності, як фундаментальна категорія суспільно-економічних відносин, є віддзеркаленням поточних і майбутніх очікуваних зисків від використання корисних властивостей об'єкта власності в ринкових умовах та очікуваної суспільної ефективності його використання. Цінність власності є відображенням цінності сукупності прав, пов'язаних із об'єктом власності, яку їм присвоюють учасники ринку об'єктів власності (покупці і продавці, власники і не власники, користувачі).

© Лебідь Н. П., 2012

Згідно з цим можна виділити такі основні фінансово-економічні критерії визначення цінності об'єктів власності в ринкових умовах:

– критерій корисності, що полягає в можливостях об'єкта власності самостійно або у складі іншого об'єкта власності задовольняти відповідні потреби власника чи користувача;

– критерій очікуваних економічних та інших вигод, що приносить або може приносити об'єкт власності теперішньому власнику, потенційному власнику чи користувачу;

– критерій суспільної ефективності використання об'єкта власності поточним власником, що спонукає його або потенційних (майбутніх) власників чи користувачів до визначення максимально ефективного та найкращого використання такого об'єкта з метою досягнення максимальної суспільної оцінки його цінності в ринкових умовах.

Розглянемо більш детально систему фінансово-економічних критеріїв формування ринкової цінності на прикладі інтелектуальної власності. Окремим методичним і практичним питанням формування та визначення вартості інтелектуальної власності, зокрема, технологій, у процесі інвестування присвячені фундаментальні дослідження Пітера Боєра, С. В. Валдайцева, О. Г. Мендрула, П. М. Цибульова та інші [1, 2, 4, 5]. У них звертається особлива увага на методичні засади виявлення величини додаткового доходу (прибутку, грошового потоку), що генерує підприємство завдяки використанню об'єктів інтелектуальної власності, які перебувають у його розпорядженні, а також їх впливу на ефективність механізмів венчурного інвестування. Врешті-решт науковці роблять висновок, що саме цей додатковий дохід і є основним критерієм, що визначає ринкову цінність об'єктів інтелектуальної власності.

У цілому погоджуючись із зазначеним критерієм, вважаємо, що він не може розглядатися як вичерпний з огляду на сутність поняття „ринкова цінність". Ототожнення сутності таких фундаментальних економічних понять, як „ринкова вартість", „ринкова ціна" та „ринкова цінність", у ринкових умовах може бути лише відносне. На нашу думку, ці поняття не є синонімами. Крім важливої ролі в економічній теорії, вони повинні посісти також важливе місце в понятійно-термінологічному апараті сучасної теорії фінансів. Адже ринкова вартість власності – це фінансове вираження ринкової цінності власності в умовах сучасної ринкової кон'юнктури.

Ринкова цінність власності детермінована загальними критеріями, зокрема, фінансово-економічними. Ринкова вартість власності є грошовим виразом її ринкової цінності, а от ринкова ціна власності перебуває під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, у тому числі короткострокових ситуативних. Ринкова вартість власності в процесі суспільного обігу виражається в її ринковій ціні. При цьому потрібно враховувати, що подібні за суттю об'єкти власності в ринкових умовах не мають однакової ринкової ціни, проте можуть мати однакову ринкову вартість. Зокрема, ринкова цінність конкретного об'єкта інтелектуальної власності та ринкова ціна такого об'єкта можуть не збігатися, оскільки поточний або майбутній власники через ряд об'єктивних чи суб'єктивних обставин можуть не використовувати конкурентні можливості, які надає такий об'єкт.

Проаналізуємо специфіку застосування критерію корисності при визначенні ринкової цінності об'єктів інтелектуальної власності. Наприклад, загальновідома здатність об'єктів інтелектуальної власності посилювати конкурентоспроможність і фінансову стійкість підприємства в умовах ринкової конкуренції. Вона опосередковано сприяє утворенню додаткового грошового потоку від участі такої власності в господарському обороті підприємств [3]. Це можна спостерігати на прикладі формування жорсткої монополії на

виробництво певної продукції з використанням об'єкта інтелектуальної власності. Монопольний характер ціноутворення на таку продукцію водночас сприяє одержанню більшого додаткового доходу від використання інтелектуальної власності у складі отримуваного загального монопольного доходу. Водночас підтримувати фінансову стійкість можна завдяки поширенню прав на користування певним об'єктом інтелектуальної власності з метою збільшення власної частки на ринку та забезпечення одержання додаткового доходу завдяки конкурентним перевагам.

Сучасний досвід ринкової поведінки підприємств щодо розпорядження об'єктами інтелектуальної власності, які використовуються в їх господарському обороті, свідчить, що підприємства мають схильність до монополізації насамперед якісно нових технологій через більшу ефективність такого способу розпорядження, оскільки це зменшує витрати на захист від несанкціонованого поширення. А от щодо технологій, які перебувають у стадії вичерпування свого корисного життя чи мають суттєві ознаки втрати новизни інтелектуальної ідеї через появу більш ефективних технологій, навпаки, надання прав на використання іншим підприємствам є заходом, що продовжує життєвий цикл продукції, яка випускається за їх участю. Так само поширюються права на користування такими об'єктами інтелектуальної власності, як торговельні марки, фірмові найменування і географічні позначення.

Незважаючи на те що об'єкти інтелектуальної власності самі потребують захисту від несанкціонованого використання, вони можуть мати окрему ринкову цінність завдяки можливості забезпечувати ефективний економічний захист права власності на бізнес у комплексі з іншими противагами нецивілізованим поглинанням (рейдерству). Закріплення за власниками бізнесу майнових прав інтелектуальної власності, які використовуються в господарському обороті підприємств, що їм належить, дає змогу у випадку подібних загроз залишити за собою право заборони несанкціонованого використання їх інтелектуальної власності. Внаслідок цього такий об'єкт інтелектуальної власності може і не приносити безпосередній додатковий дохід, але мати ринкову цінність, навіть незважаючи на старіння та зменшення фактичної економічної корисності (зменшення одержуваного додаткового доходу).

Тому, виходячи з фінансово-економічного критерію корисності власниками подібних об'єктів інтелектуальної власності, завжди будуть здійснюватися заходи для підтримання їх чинності і виділятися фінанси для їх удосконалення. Ринкова цінність таких об'єктів інтелектуальної власності може бути виявлена лише в контексті ринкової цінності бізнесу, а їх ринкова ціна – лише під час продажу бізнесу і виступати складовою його сукупної ринкової ціни. Досвід здійснення купівлі-продажу подібних бізнесів свідчить, що у процесі їх придбання дуже часто паралельно також придбавають належні власникам бізнес або пов'язаним з ними особам об'єкти інтелектуальної власності. За таких умов результативність подібних угод є більшою саме завдяки „окремій" ринковій цінності використовуваної інтелектуальної власності.

Розглянемо більш детально аспекти впливу критерію очікуваних майбутніх економічних вигод на визначення ринкової цінності об'єктів інтелектуальної власності. Спробуємо конкретизувати основні фінансово-економічні показники, що є індикаторами ринкової цінності об'єкта інтелектуальної власності.

Основоположним показником ринкової цінності об'єкта інтелектуальної власності, на думку науковців, є додатковий дохід, що генерується саме ним [2, 4, 6]. Дійсно, внесок різних факторів виробництва у створення сукупного доходу, що створюється підприємством (бізнесом) є досить складним і не пропорційним за суттю. Досить часто не можна виокремити

внесок технологій або основних засобів, що їх безпосередньо реалізують, у створюваний загальний дохід підприємства. Адже існування технології – це лише можливість отримувати певний додатковий дохід, яка може бути реалізована виключно за рахунок відповідного матеріально-технічного, трудового та управлінського забезпечення.

Проте, якщо об'єкти основних засобів підприємства, що функціонують для забезпечення реалізації технології, мають окрему ринкову цінність і можуть бути продані на ринку самостійно (особливо коли вони не є вузькоспеціалізованими), то технологія, навпаки, може не мати економічного значення для підприємства у разі відсутності фінансових можливостей або відповідної виробничої інфраструктури для її реалізації. Те саме стосується менеджменту і трудового капіталу, вартість яких в ефективній ринковій системі завжди є капіталізованою.

Акцентуючи увагу на цьому аспекті Пітер Боєр, зокрема, пропонує застосовувати поняття „економічна додана вартість" (economic value added, EVA), під якою він розуміє „вартість, додану в результаті основної діяльності компанії зверх витрат, пов'язаних із залученням грошей для її провадження" [1, с. 114]. Вважається, що через запровадження технології здійснено внесок в економічну додану вартість компанії, якщо доходи від бізнесу за її участю компенсують усі грошові витрати на його провадження, а також витрати на залучення фінансових ресурсів, не перевищуючи витрат на капітал [1]. Іншими словами, бізнес, що використовує технологію, повинний мати внутрішню норму дохідності (IRR), більшу ніж відсоткова ставка по залучених фінансових ресурсах для його провадження.

Такий підхід до визначення додаткового доходу від використання об'єкта інтелектуальної власності, на нашу думку, є досить перспективним насамперед щодо оцінки таких об'єктів інтелектуальної власності, як винаходи виробничого призначення. Однак, якщо в господарському обороті підприємства використовуються декілька об'єктів інтелектуальної власності, виникає питання розподілу сукупного додаткового доходу між вказаними об'єктами з метою з'ясування ринкової цінності кожного з них.

Одним з альтернативних способів визначення та розподілу отримуваного сукупного додаткового доходу підприємства, що пов'язаний з використанням конкретного об'єкта інтелектуальної власності, може бути визначення та виокремлення з сукупного доходу бізнесу його часток, що створюються іншими основними факторами виробництва. Так, для нерухомості і обладнання – це середньоринкова норма дохідності від інвестицій у подібну нерухомість та обладнання, для трудового капіталу – середньоринкова продуктивність праці найманих працівників, для грошових коштів – середньоринкова поточна ставка по кредитних ресурсах для подібного бізнесу. Отже, поточна та прогнозована дохідність бізнесу, в якому використовується об'єкт інтелектуальної власності, повинна бути не меншою, ніж сума зазначених вище вартостей капіталу, залученого в інші фактори виробництва. Позитивна величина цієї різниці дозволяє чисельно „визначити" ринкову цінність об'єкта інтелектуальної власності, тобто так спрогнозувати його ринкову вартість і навіть ринкову ціну.

Одним із складних питань у визначенні внеску об'єктом інтелектуальної власності у створюваний бізнесом за його участю дохід є врахування умов конкуренції та пов'язаних з нею тенденцій у функціонуванні ринку відповідної продукції. Зростання обсягів реалізації продукції, зміна ціни на неї є мінливими в ринкових умовах та досить часто продиктовані змінами у платоспроможному попиті, інфляцією, конкуренцією і беззастережно не можуть бути „приписані" саме впливу об'єкта інтелектуальної власності. Особливо яскраво це простежується на прикладі таких об'єктів, як торгові марки та фірмові найменування. Тому

такий показник, як збільшення обсягів реалізації продукції, що виробляється за участю об'єкта інтелектуальної власності, можна розглядати як індикатор ринкової цінності такого об'єкта лише тоді, коли такий приріст обсягів реалізації перевищує середні ринкові темпи його збільшення, притаманні ринку відповідної продукції в цілому. При цьому отримуваний додатковий дохід від реалізації необхідно також коригувати з урахуванням співвідношення витрат на збут (насамперед, рекламних витрат на одиницю реалізованої продукції) для цієї продукції у межах даного бізнесу та в середньому для ринку такої продукції. Досвід показує, що добре брендовані товари вимагають також і суттєвих рекламних бюджетів, хоча при здійсненні просування такого товару на ринок початкові питомі витрати на рекламу є більшими, ніж після досягнення запланованих і стабільних обсягів продажу.

Ураховуючи зазначене, показник додаткового доходу, що створюється у межах певного підприємства завдяки використанню об'єкта інтелектуальної власності, не може бути вичерпним індикатором ринкової цінності такого об'єкта. На нашу думку, в ринкових умовах основним індикатором є грошовий потік, який дозволяє врахувати не тільки додатковий дохід, який генерується об'єктом інтелектуальної власності, але й сукупність витрат, пов'язаних з отриманням цього доходу. Цей індикатор дозволяє врахувати і конкурентні ринкові переваги продукції, що випускається за участю такого об'єкта інтелектуальної власності, а також сукупний обсяг інвестиційних витрат, що забезпечують не тільки підтримання чинності прав щодо зазначеного об'єкта, які охороняються, але й його удосконалення та просування. У процесі використання об'єкта інтелектуальної власності виникає потреба „координувати" такі інвестиційні витрати з фазами життєвого циклу продукції, що випускається. Це тим більше важливо, адже такі витрати, як правило, збільшуються через необхідність зберегти обсяг ринку вказаної продукції в умовах конкуренції. Це, врешті-решт, може призводити до постійного зменшення обсягів грошового потоку навіть за умови наявності додаткового доходу (рис. 1).

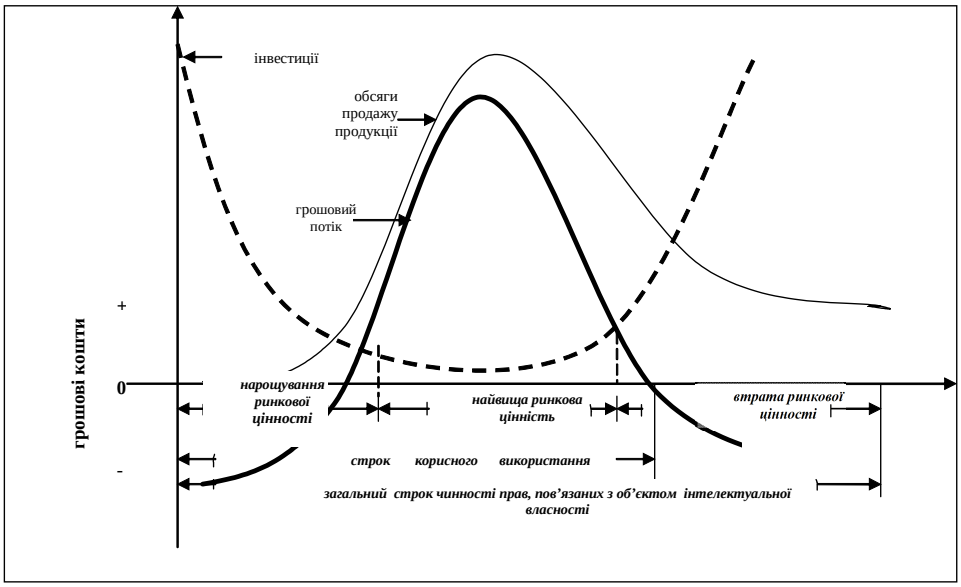

Рис. 1. Формування ринкової цінності об'єкта інтелектуальної власності

Отже, як бачимо, показник грошового потоку є найбільш об'єктивним з погляду відображення ринкової цінності об'єкта інтелектуальної власності.

На нашу думку, ринкову цінність об'єкта інтелектуальної власності можна визначити завдяки його відповідності таким фінансово-економічним індикаторам:

– ринкову цінність мають ті об'єкти, що здатні задовольняти конкретні потреби підприємств при їх використанні протягом строку чинності прав;

– ринкова цінність об'єкта інтелектуальної власності змінюється в процесі життєвого циклу продукції (робіт чи послуг), що виробляються підприємством із застосуванням цього об'єкта;

– ринкова цінність будь-якого об'єкта інтелектуальної власності залежить від обсягу інвестицій, необхідних для його створення, охорони, просування та удосконалення протягом строку чинності прав. Однак його ринкова ціна не може перевищувати найвірогідніші витрати на придбання (створення) об'єкта еквівалентної корисності;

– ринкова цінність і ринкова вартість об'єкта інтелектуальної власності залежить від очікуваної величини, тривалості і вірогідності отримання не тільки додаткового доходу, а насамперед грошового потоку, при його найбільш ефективному використанні конкретним підприємством, як самостійного „доходогенеруючого" активу. Зрозуміло, що таке використання об'єкта інтелектуальної власності може не співпадати з його поточним використанням, тобто ринкова цінність і ринкова ціна такого об'єкта не будуть тотожними;

– ринкова цінність об'єкта інтелектуальної власності залежить від зовнішніх ринкових чинників, що визначають умови його використання.

Отже, ринкова цінність об'єкта інтелектуальної власності та бізнесу, в якому він використовується, є взаємопов'язаними і чинники, які формують ефективний бізнес, багато в чому визначають ефективність використання об'єкта інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боер Ф. Питер. Оценка стоимости технологий: проблемы бизнеса и финансов в мире исследований и разработок / Боер Ф. Питер ; пер. с англ. – М. : ЗАО „Олимп – Бизнес", 2007.

2. Валдайцев С. В. Оценка бизнеса и инновации / Валдайцев С. В. – М. : Информационно-издательский дом „Филинъ", 1997.

3. Лебідь Н. П. Інтелектуальна власність : принципи класифікації і механізми формування вартості / Н. П. Лебідь / Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2011. – № 4. – С. 6–14.

4. Мендрул А. Г. Оценка стоимости нематериальных активов / А. Г. Мендрул, В. С. Ларцев. – К. : Полиграф-Информ, 2004.

5. Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 2003.

6. Управління інтелектуальною власністю : монографія / Цибульов П. М., Чеботарьов В. П., Зінов В. Г., Суіні Ю. – К. : К.І.С., 2005.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2011 р.

УДК 330.4:336

Ю. І. Ляшенко,
кандидат економічних наук,
К. О. Тилькун,
Національний університет ДПС України

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасний стан державної заборгованості. Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти вимірювання державного боргу. Охарактеризовано основні показники боргового навантаження та економічні наслідки існування державного боргу. Визначено орієнтири боргової стратегії в контексті пріоритетів фіскальної політики.

The current status of the national debt. Theoretical and practical aspects of measuring public debt. The basic indicators of debt burden and economic impact of public debt. Defined benchmarks debt strategy in the context of the priorities of fiscal policy.

Ключові слова: *боргова безпека, державний борг, державний зовнішній борг, прямий борг, гарантований борг, динаміка державного боргу, обслуговування боргу.*

У сучасних умовах формування і нагромадження внутрішнього та зовнішнього державного боргу є найважливішою складовою функціонування фінансової системи більшості країн світу, інструментом макроекономічного регулювання та реалізації економічної стратегії держави, потужним важелем інтеграції України у світове господарське товариство. В Україні за роки її незалежності формування державного боргу відбувалося значною мірою хаотично, під впливом потреб оперативного фінансування, поточних потреб бюджетних видатків, що наклало свій відбиток на його структуру та обсяги.

Борговий метод покриття дефіциту державного бюджету в Україні почав використовуватися з 1995 р., коли держава проводила активну політику по залученню фінансових ресурсів на внутрішньому та зовнішньому ринках капіталу через механізм емісії державних цінних паперів. У цей період на короткий строк була створена ілюзія фінансової стабільності, яка через невиважену боргову політику та відсутність докорінних змін у реальному секторі економіки призвела до того, що ринок державних запозичень з інструменту фінансування державних видатків став виконувати роль дефіцитоутворюючого чинника [4]. Отже, проблема фінансування дефіциту державного бюджету через механізм державного боргу перетворилася на одну з найбільш актуальних проблем не тільки фінансової, а й усієї суспільної системи в цілому.

Різні аспекти проблеми державного боргу та механізму функціонування боргової політики досліджувалися відомими зарубіжними науковцями-економістами, зокрема, Р. Барро, Дж. Б'юкененом, У. Беверіджем, Дж. Кейнсом, А. Лаффером. Питання формування та

© *Ляшенко Ю. І., Тилькун К. О., 2012*

функціонування вітчизняного ринку державних боргових зобов'язань розглядалися в працях вітчизняних економістів В. Андрущенка, О. Барановського, О. Василика, Т. Вахненко, В. Гейця, В. Загорського, О. Длугопольского та ін. У Росії проблеми державного боргу у контексті фінансової безпеки аналізували Є. Гавриленко, А. Ілларіонов, А. Саркісянц, Л. Федулова, Є. Ясін та ін .

Однак на сьогодні залишається несформованим єдиний погляд щодо впливу державних запозичень на боргову безпеку країни; існує розбіжність підходів до вимірювання боргового навантаження і платоспроможності країни та оцінювання критичності обсягів внутрішніх і зовнішніх державних запозичень. Невирішені та дискусійні питання актуалізують подальше дослідження проблем кількісного зіставлення державних запозичень та основних макроекономічних показників сукупного боргу України і виявлення тенденцій у цій сфері.

Метою статті є аналіз теоретичних і практичних проблем боргової політики, а також оцінювання боргового навантаження та платоспроможності держави за допомогою індикаторів боргової безпеки. Для її досягнення були визначені такі завдання: вивчити сучасний стан державної заборгованості зарубіжних країн та України, охарактеризувати основні показники боргового навантаження і платоспроможності та їх динаміку для забезпечення адекватного оцінювання боргової безпеки країни.

Тема державного боргу останнім часом стала гострою для багатьох країн, як розвинених так і тих, що розвиваються, до яких належить і Україна. Як свідчать результати дослідження, проведеного фахівцями центру The Economist Intelligence Unit, публічний світовий державний борг з початку 2010 р. збільшився на 11 % і перевищив 40 трлн дол. Сумарна державна заборгованість усіх країн світу досягла 68 % від світового ВВП (номінальний світовий ВВП у 2010 р., за прогнозами Світового банку, становитиме 58 трлн дол [2].

Згідно зі статтею 2 Бюджетного кодексу, державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих і непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [1]. Державний борг та його управління розглядається у наукових працях багатьох науковців, причому визначення самого поняття „управління державним боргом" надаються різноманітні. Наприклад, науковці Бабчук К. Л. та Мацедонська Н. В. під управлінням державним боргом розуміють сукупність заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення та погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів [10]. Андрущенко В. Л. наводить таке визначення – управління державним боргом – комплекс заходів, що здійснюються державою в особі уповноважених органів щодо визначення обсягів та умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, а також забезпечення платоспроможності держави [11, с. 303]. На нашу думку, найбільш повну характеристику управлінню державним боргом дає Андрущенко В. Л.

Динамічно світ нарощував свою заборгованість за останні декілька років, коли абсолютний обсяг боргу збільшувався більше ніж на 3 трлн дол. на рік. Так, для збільшення світового держборгу із 30,1 трлн дол. (на кінець 2007 р.) до 40 трлн дол. усім країнам необхідно було два роки та 10 місяців. Головною причиною прискореного зростання державної заборгованості є фінансова криза. Найбільшими боржниками світу є Японія та США. Сумарний державний борг Японії становить 10,6 трлн дол, а це майже 200 % японського ВВП. Друге місце посідають США. Їхній державний борг становить трохи більше 9 трлн дол., але через те що американська економіка втричі більша за японську (ВВП США становить 14,5 трлн дол), то державний борг

США становить лише 61 % від ВВП [2]. За сумами державного боргу на 10 найбільших країн світу (країни G7, а також Китай, Індія та Іспанія) припадає більше 80 % усієї світової заборгованості [2].

Економісти МВФ прогнозують, що сумарний державний борг десяти найбільш розвинених країн світ зростатиме аж до 2014 р. і збільшиться з 78 % від їхнього ВВП у 2007 р. до 114 % у 2015 р. [2].

Американські економісти Кармен Рейнхарт та Кеннет Рогофф, вивчивши досвід 44 країн світу за два століття, зробили висновок про те, що критичним співвідношенням державного боргу до ВВП є 90 %. Тільки після цього борги в розвиненій країні можуть вплинути на перспективи економічного зростання.

У 2009 р. держборг України збільшився на 61,3 %, до 39,685 млрд дол. Сукупний державний борг (прямий та гарантований) у 2010 р. зріс на 36,4 % порівняно з попереднім роком до 54,289 млрд, за даними Міністерства фінансів України, а частка сукупного державного боргу до ВВП на кінець 2010 р. становила 41,7 % [7]. За 2007–2010 рр. сукупний державний борг зріс більше ніж утричі – із 17,5 млрд дол. до 54,3 млрд дол. Сукупний державний (прямий) і гарантований борг України у 2011 році зменшився з 39,6 % до 36,2 %. За підсумками листопада 2011 сукупний держборг країни становив $ 59,41 млрд, що на $ 5,11 млрд більше ніж на початку року. Такий рівень закредитованості країни для сучасного світу є досить низьким. Україна за цим показником перебуває на 71- му місці серед усіх країн світу, за даними The Economist Intelligence Unit, а в перерахунку на кожного українця державний борг становить більше 1,11 тис. дол [2]. Але побоювання викликають не абсолютні розміри сукупного державного боргу, а темпи його зростання.

Ю. Іваненко, директор департаменту з питань державного боргу, міжнародної діяльності та фінансових установ Рахункової палати України, аналізуючи причини стрімкого нарощування державних боргів, зазначає: „Основна причина формування державного боргу – незбалансованість держбюджету, точніше – величина його дефіциту. Саме для покриття дефіциту держказни уряд вимушений залучати позики. Чим більший розмір дефіциту бюджету, тим більший держборг. При цьому прийняття збалансованого бюджету ще не гарантує того, що уряд не буде вимушений вдаватися до залучення додаткових кредитів [5, с. 17].

За даними Рахункової палати, за останні роки динаміка держборгу набула загрозливих темпів. У світовому рейтингу країн з найбільшим приростом запозичень Україна посіла 13-те місце. В умовах падіння ВВП у 2009 р. та незначного його зростання у 2010 р. Це призводить до збільшення боргового навантаження на державні фінанси і створює загрозу стабільності економічної ситуації та фінансово-економічної безпеки країни [8]. Стрімке нарощування державної заборгованості викликає зростання видатків з обслуговування та погашення державного боргу, що закладає великі ризики стосовно своєчасного та повного виконання. Якщо у 2009 р. на боргові виплати спрямовувалася кожна п’ята гривня доходів бюджету, то у 2010 р. – кожна четверта гривня [8]. За даними Мінфіну, високі витрати на обслуговування державного боргу очікуються до 2013 р. включно: у 2011 р. відповідно до розрахунків Мінфіну витратили 13,5 млрд грн на обслуговування боргу і 41,7 млрд грн на погашення. Водночас фактично на 2011 р. законом про Держбюджет витратили 85 млрд грн [5, с. 17], а це майже кожна третя гривня держбюджету. У 2012 р. витрати на обслуговування державного боргу очікуються на рівні 47,39 млрд грн, у 2013 р. – 55,21 млрд грн. Лише в 2013 р. ці витрати очікуються на рівні 39,3 млрд грн [8].

Критичність державного боргу необхідно оцінювати не тільки за абсолютними чи відносними показниками. Однією з його ознак є можливість держави у надзвичайних обставинах здійснювати виплати за державним боргом. Оскільки обсяг прямого та гарантованого державою боргу перевищує 50 млрд, а золотовалютні резерви НБУ на 1 січня 2011 р. оцінювалися приблизно у 35 млрд дол, то оцінювати можливості своєчасного виконання платежів за зовнішніми державними боргами буде складно. Для зменшення боргової безпеки потрібно зменшувати бюджетні видатки, насамперед дефіцит бюджету. Якщо уряду вдасться здійснити таке зниження у 2011–2012 рр., загрозу зростаючого боргу буде ліквідовано. Оцінюючи ефект від використання позики МВФ, яку Україна отримувала протягом 2008–2010 рр ., можна зазначити, що вона залучила ресурси на 10,6 млрд дол у рамках підтримки фінансової політики уряду. Але сама програма була виконана лише на 35 % та достроково анульована. Уряду не вдалося стабілізувати економіку за допомогою кредиту МВФ. Більше того, в Україні був зафіксований рекордний у світі показник падіння ВВП (15,9 % у 2009 р.) [8; 5].

Рахункова палата і провідні дослідники проблем боргової політики та боргової безпеки держави неодноразово радили уряду затвердити засади боргової політики та визначити стратегію у цій сфері правовідносин. Насамперед потрібно у найкоротші строки розробити та затвердити середньострокову стратегію боргової політики з чітким визначенням боргових параметрів і критеріїв ефективності використання запозичених державою фінансових ресурсів. Невідкладним заходом є також прийняття Закону „Про державний борг". У цьому Законі потрібно системно визначити правила та обмеження на здійснення боргових операцій, що дозволить спрямувати боргову політику держави у цивілізоване русло.

Не існує чітко фіксованих показників оцінювання критичності обсягів державних запозичень, які є універсальними для країн з різним рівнем економічного розвитку. Різні міжнародні фінансові організації використовують різні критичні значення показників державної заборгованості. Так, російський економіст А. Ілларіонов пропонує визначати пороговий рівень економічної безпеки окремо для внутрішніх та зовнішніх запозичень. На його думку, співвідношення обсягів внутрішнього боргу до ВВП не повинні перевищувати 20 % та 25 % відповідно [3]. Є. Ясін та Є. Гавриленко виділяють такі критерії зовнішніх запозичень [9]: відношення зовнішнього боргу до ВВП – 50 %, до річного експорту – 275 %; погашення та обслуговування боргу до річного експорту – 30 %, обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту – 20 %. Однак для оцінювання рівня „обтяженості" країни державним боргом одних макроекономічних показників часто виявляється недостатньо. Тому існують позиції, згідно з якими доцільно доповнити стандартну модель оцінювання боргової безпеки методами структурного аналізу. Так, В. Козюк [4] виділяє три критерії:

1) критерій ринковості (чим вища питома вага припадає на інструменти позик, які знаходяться в обігу на ринку боргових цінних паперів, тим більшою мірою структура державного боргу відповідає ринковим змінам у сфері позичкових фінансів);

2) критерій строковості (чим довша структура державного боргу, тим меншими будуть витрати суспільства при його обслуговуванні);

3) критерій диверсифікації джерел (чим більше держава запозичує на фінансовому ринку, тим більше довіра до ринкових реформ у цій країні) [4, с. 81].

Отже, проведений аналіз боргової політики держави та оцінювання рівня боргової безпеки дозволяє констатувати, що за міжнародними стандартами тягар боргу для України не є надто загрозливим для економічної безпеки України. Україна ще не перебуває у стані критичної

залежності від зовнішнього фінансування і спроможна своєчасно та в повному обсязі покривати свою заборгованість валютними надходженнями від експорту та має потенціал щодо покриття витрат, пов'язаних із державними запозиченнями, за рахунок коштів державного бюджету. Однак стрімке зростання зовнішнього державного боргу, особливо гарантованого державою зовнішнього боргу, здійснює тиск на державний бюджет і всю фінансову систему країни .

Стратегічною метою державної боргової політики України повинно стати залучення фінансових ресурсів для ефективної реалізації програм інституційного та інвестиційного розвитку країни. Стратегія формування і обслуговування ринку державних запозичень повинна базуватися на науково обґрунтованих засадах, а структура і розмір державного боргу прогнозуватися на часовому інтервалі в декілька років і навіть десятиріч для того, щоб забезпечити збалансований бюджет, стабільне економічне зростання й потужну фінансову систему. За відсутності такої стратегії державний борг буде зростати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

2. Давиденко Б. Какие страны являются крупнейшими должниками в мире [Электронный ресурс] / Давиденко Б. – Режим доступа: http://delo.ua/ekonomika/mirovaya-ekonomika/kakie-strany-javlyajutsja krupnejshimi-dolzhnikami-v-mire-146532/.

3. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики . – 1994. – № 10. – С. 35–38.

4. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України : монографія / В. В. Козлюк. – Тернопіль : КАРТ-БЛАНШ , 2002. – 238 с.

5. Лянной И. Правительство должно занимать под конкретные проекты, – считает Юрий Иваненко, главный контролер, директор департамента по вопросам государственного долга, международной деятельности и финансовых учреждений Счетной палаты Украины / И. Лянной // БИЗНЕС . – 2010. – № 6. – С. 16–17.

6. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки : Наказ Міністерства економіки України : від 02.03.2007 року № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980Jcat_id=38738.

7. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.min fi n.gov.ua.

8. Офіційний веб-сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.acrada.gov.ua.

9. Ясин Е. О проблеме урегулирования внешнего долга России / Е. Ясин, Е. Гавриленков // Вопросы экономики . – 1995. – № 5. – С. 71–77.

10. Бабчук К. Л. Державний борг України: механізм управління та обслуговування // [Електронний ресурс] / К. Л. Бабчук, Н. В. Мацедонська. – Режим доступу: http://intkonf.org/

11. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті : теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів / Андрущенко В. Л. – Л. : Каменяр, 2000. – 303 с.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2012 р.

УДК 336.71

Є. Г. Глінський,
Національний університет ДПС України

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ

У статті узагальнено наукові підходи щодо визначення ролі конкуренції для ефективної діяльності банку та запропоновано структурно-функціональну модель як складову механізму забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів.

The article summarized scientific approaches to the role of competition for the effective operation of the bank and proposed structural and functional model as an integral mechanism for ensuring the competitiveness of banking products.

Ключові слова: *банківська конкуренція, банківські продукти, механізм забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів.*

Банківська система України характеризується високим рівнем інтеграції в економіку, концентрацією іноземного капіталу та значним рівнем конкуренції, зумовленим появою нових сегментів ринку банківських послуг і новітніх фінансових механізмів їх реалізації. Разом з тим сучасні банки функціонують в умовах невизначеності, волатильності та динамічності зовнішнього середовища, негативний вплив якого посилюється внутрішніми проблемами, зокрема, недостатньою капіталізацією, низькою якістю активів, чутливістю операційного грошового потоку до погіршення економічного та операційного середовищ, значним рівнем ризиків і неякісним корпоративним управлінням. За таких умов зростає роль зміцнення конкурентних позицій банків. Одним із найбільш актуальних завдань у цьому напрямі є розробка механізму забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів, який повинний будуватися за двома взаємопов'язаними напрямами: бути зорієнтованим як на зовнішнє, так і на внутрішнє середовище функціонування банку; поєднувати адаптивність до змін зовнішніх факторів та інноваційність з погляду оптимальної організації внутрішніх бізнес-процесів і використання наявних ресурсів.

Актуальні питання банківської конкуренції певною мірою відображені у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, зокрема у дослідженнях Г. Азаренкової, З. Васильченко, О. Васюренка, І. Волошка, Л. Клюско, С. Козьменка, А. Мещерякова, А. Папуші, І. Сала, В. Усоскіна та інших. Значний внесок у розробку напрямів управління та регулювання банківської конкуренції, методичних підходів щодо вимірювання та оцінки інтенсивності

© *Глінський Є. Г., 2012*

конкуренції та конкурентних позицій банків на ринку послуг зробили такі науковці, як Ю. Коробов, О. Лаврушин, О. Мірошніченко, Н. Мостовенко, Г. Филюк.

Однак ця актуальна проблема ще недостатньо висвітлена вітчизняними науковцями і потребує подальших досліджень у напрямі розвитку методичних підходів щодо забезпечення і управління конкурентоспроможністю банків і банківських продуктів зокрема.

Метою публікації є визначення ролі конкуренції для ефективної діяльності банку та розробка структурно-функціональної моделі механізму забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів.

Банки, на відміну від суб'єктів господарювання інших галузей економіки, створюють власні специфічні продукти у вигляді грошових ресурсів і послуг, які забезпечують, відповідно, грошовий обіг і виробництво. Ринок банківських продуктів є сферою банківської конкуренції, де кожний з банків намагається розширити ринкову частку, збільшити обсяги продажів і досягти високого прибутку. При цьому банки конкурують як між собою, так і з небанківськими фінансово-кредитними інститутами і нефінансовими організаціями. Як відомо, саме конкуренція створює умови для найбільш повного та якісного задоволення потреб споживачів, а її обмеження чи спотворення окремими суб'єктами господарювання призводить до негативних наслідків для інших учасників ринку і насамперед споживачів [3].

Показниками конкурентоспроможності банківської системи, як зазначає С. Л. Тігіпко, є ціна кредитних ресурсів і диференціація банківських послуг. Порівняльними перевагами розвитку банківських установ є різноманітність та якість послуг і ціна банківського продукту, а конкурентними – обрана стратегія розвитку [4].

Щодо конкурентоспроможності банківських продуктів, то її характеризує певна сукупність параметрів, які вигідно відрізняють певний продукт від аналогів конкурентів і завдяки яким вони виділені їх споживачами. За таких обставин кожний банк повинний розробити дієвий динамічний механізм як комплекс заходів, реалізація яких забезпечить необхідний рівень конкурентоспроможності існуючих банківських продуктів або продукування нових із необхідними якісними характеристиками. При розробці зазначених заходів необхідно дотримуватися системного підходу. Система забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів повинна відображати впорядкованість об'єктів і суб'єктів, цілей і завдань, взаємозв'язків між її елементами, а також технологію і методи збирання, обробки і передавання інформації, на основі якої розробляються та реалізуються відповідні управлінські рішення.

У нашому розумінні об'єктами конкурентоспроможність банківських продуктів є окремі її фактори (ресурси, необхідні для їх виготовлення та реалізації, вартісні та якісні характеристики) та бізнес-процеси з виготовлення продуктів. При цьому перелік факторів, що впливають на рівень конкурентоспроможності продуктів певного банку, є індивідуальним і визначається шляхом проведення аналітичних досліджень.

Суб'єктами забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів виступають функціональні підрозділи банку, які під час відповідних бізнес-процесів організовують виконання комплексу заходів щодо забезпечення досягнення її цільових параметрів, інформують органи управління через канали зворотного зв'язку про хід їх виконання, виявляють відхилення та встановлюють їх причини. При цьому суб'єктів, що забезпечують конкурентоспроможність банківських продуктів, необхідно визначати виходячи з ієрархії їх підпорядкування і функціональних обов'язків, а також із визначеного в банку порядку

прийняття та реалізації управлінських рішень (централізованого, децентралізованого чи комбінованого).

Відповідно до ієрархічної структури управління можна виділити суб'єктів за рівнями прийняття рішень і визначити основні їх функції: стратегічний рівень (загальні збори акціонерів, спостережна рада, виконавчий орган – правління банку, орган контролю – ревізійна комісія); тактичний рівень (керівники регіональних структурних підрозділів, куратори бізнес-напрямів, директори департаментів); оперативний рівень: відділи, сектори, управління відповідно до організаційної структури банку, керівники філій, відділень, головного офісу.

Узагальнюючи зазначене вище, систему забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів пропонуємо визначати як комплексне поєднання суб'єкта, об'єкта та механізму забезпечення, що, використовуючи відповідні ресурси, спрямоване на забезпечення адаптивності банку до зовнішніх факторів та, через відповідний управлінський вплив, досягнення та підтримку цільового рівня конкурентоспроможності банківських продуктів (рис. 1).

Рис. 1. Система забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів

Як видно з рисунка, перетворення поставлених завдань забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів у кінцевий результат вимагає розробки відповідного механізму, який в умовах динамічного зовнішнього середовища не обмежується приведенням її до необхідного сталого рівня. Він є безперервним і передбачає сукупність методів організації бізнес-процесів банку та способів управлінського впливу на внутрішні фактори конкурентоспроможності, спрямовану на забезпечення адаптивності банку до зовнішніх постійно змінюваних факторів та досягнення і підтримку цільового рівня конкурентоспроможності банківських продуктів (див. табл. 1).

Його метою є якісне перетворення фінансових, матеріальних, нематеріальних, трудових, інформаційних ресурсів банку за допомогою реалізації відповідних бізнес-процесів, спрямованих на досягнення і підтримку визначеного рівня конкурентоспроможності існуючих банківських продуктів або розробку нових для задоволення реальних або потенційних потреб клієнтів.

Таблиця 1

Механізм забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів у розрізі його визначальних методів і факторів

	Фінанси	**Клієнти**	**Внутрішні бізнес-процеси**	**Персонал**
Аналіз	Аналіз достатності наявних ресурсів, розробка послідовності та напрямів їх використання	Моніторинг потреб клієнтів, поведінки основних банків-конкурентів і характеристик продуктів-конкурентів	Аналіз наявних матеріальних, нематеріальних, інформаційних ресурсів, технологічного, інноваційного потенціалу та виявлення факторів їх підвищення	Аналіз досвіду та кваліфікації персоналу, відповідності кваліфікаційних характеристик вимогам до персоналу
Планування	Забезпечення раціонального використання фінансових ресурсів	Розробка та реалізація заходів, спрямованих на створення та підтримку позитивного іміджу банку	Визначення потреби в ресурсах для реалізації бізнес-процесів відповідно до розроблених стандартів якості	Розробка ефективної організаційної структури. Мотивація персоналу
Моніторинг Контроль	Контроль ефективності використання ресурсів	Контроль результативності проведених заходів	Контроль параметрів та якості бізнес-процесів, дотримання стандартів банківських продуктів	Контроль правильності та обґрунтованості розподілу обов'язків
Регулювання	Коригування дій протягом всього циклу забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів, визначення відхилень отриманих показників від запланованих, коригування встановлених цільових критеріїв, поставлених завдань, стандартів якості, параметрів бізнес-процесів для забезпечення досягнення цільового рівня конкурентоспроможності			

Враховуючи те, що конкурентоспроможність банківських продуктів – це не стан, а безперервний процес, то для підвищення ефективності механізму її забезпечення пропонуємо формувати його за процесним підходом, тобто розглядати його як поетапний процес, побудований на основі зворотного зв'язку, оскільки на кожному етапі інформація про стан об'єкта (внутрішні бізнес-процеси банку або фактори конкурентоспроможності) надходить до суб'єкта управління, який приймає рішення і реалізує, як зазначалося вище, управлінський вплив (рис. 2).

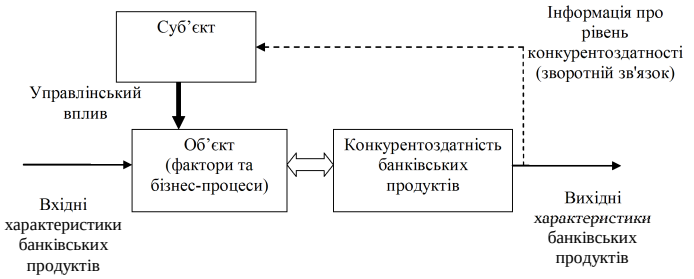

Рис. 2. Механізм забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів: процесний підхід

На першому етапі суб'єкт управління отримує цільову інформацію про бажані вартісні та якісні характеристики банківських продуктів, на основі якої реалізує комплекс заходів, які повинні змінити їх, щоб забезпечити досягнення цільового рівня конкурентоспроможності.

На другому етапі здійснюється постійний моніторинг встановлених критеріїв, що характеризують зміну характеристик банківських продуктів і порівняння їх фактичних значень з цільовими. У випадку виявлення відхилень, розробляється та реалізується новий управлінський вплив, який забезпечує досягнення цільового рівня конкурентоспроможності.

На завершальному етапі здійснюється оцінка змін, що відбулися в факторах, які впливають на конкурентоспроможність банківських продуктів, та бізнес-процесах. Інформація про виявлені відхилення передається суб'єкту забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів з метою коригування параметрів і реалізації нового, уточненого управлінського впливу.

Відповідно до даного ітераційного підходу цикл повторюється нескінченну кількість разів (рис. 3).

Рис. 3. Ітераційна циклічність забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів

Узагальнюючи проведене дослідження, пропонуємо структурно-функціональну модель механізму забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів, що є структурованим взаємоузгодженим, поетапним процесом, який повинний розроблятися індивідуально для кожної їх групи (рис. 4):

1) формування стратегічної мети діяльності банку: максимізація прибутку; безризиковий розвиток і нарощування обсягів фінансової діяльності, що передбачає мінімізацію ризиків, збереження капіталу, зважене використання ресурсів, забезпечення надійності банку; максимізацію ринкової вартості банку;

2) взаємоузгодження стратегічних цілей функціонування банку зі стратегією забезпечення його конкурентоспроможності, як визначальної для розробки заходів щодо забезпечення конкурентоспроможністю продуктів;

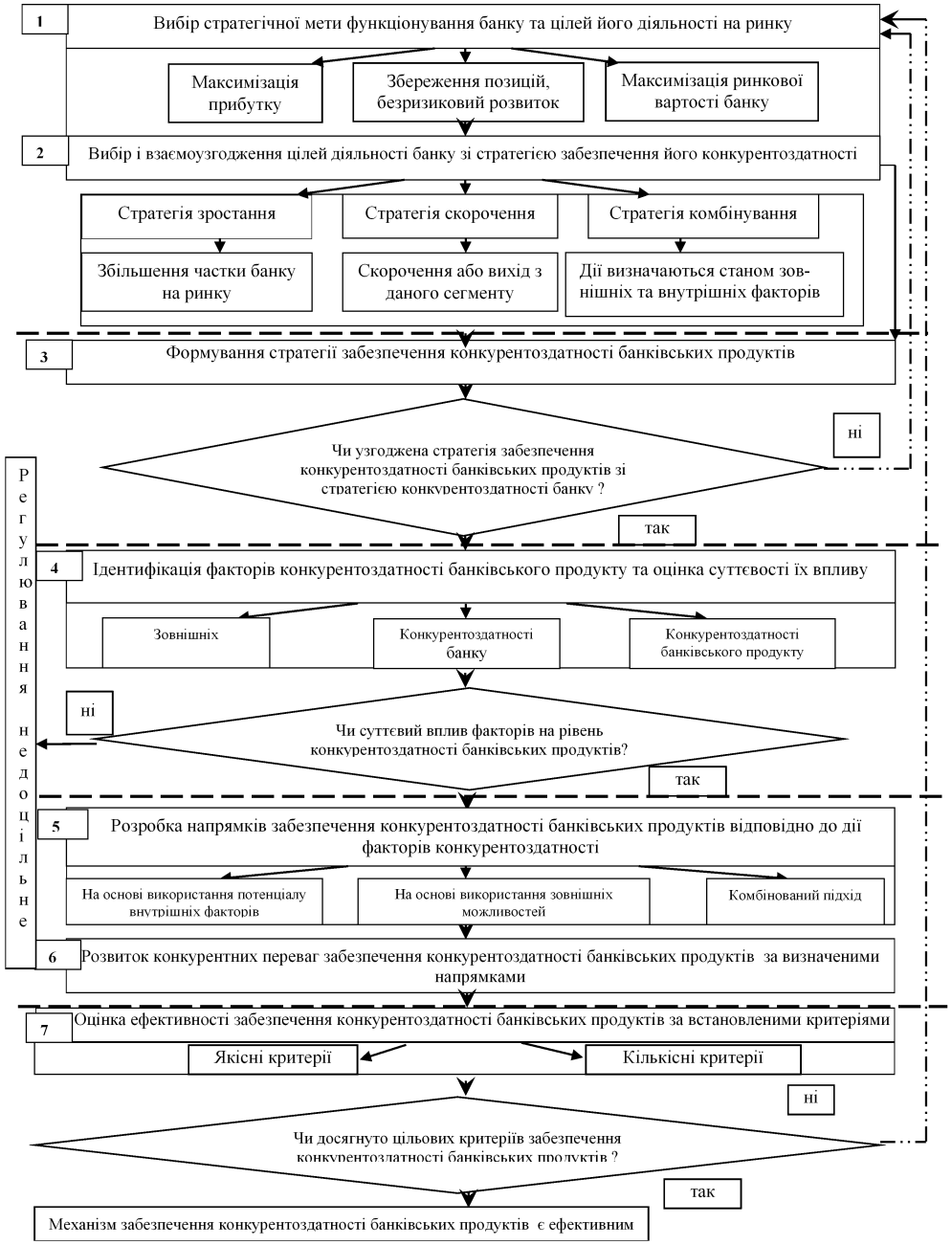

Рис. 4. Алгоритм прийняття управлінських рішень щодо забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів

3) формування стратегії забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів відповідно до обраної стратегії забезпечення конкурентоспроможності банку. На даному етапі розробляють варіанти стратегії забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів з урахуванням мети діяльності та завдань конкурентної боротьби банку та обирають найоптимальніший з них;

4) ідентифікація та оцінка факторів конкурентоспроможності банківських продуктів, аналіз їх ринку, дослідження споживчих уподобань клієнтів при виборі банківських продуктів різних банків-конкурентів, аналіз діяльності банку і виявлення проблем та загроз у його діяльності;

5) розробка напрямів забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів: розвиток конкурентних переваг відповідно до дії визначених факторів конкурентоспроможності, визначення основних характеристик банківських продуктів та оптимальних параметрів бізнес-процесів, що забезпечують їх виробництво і реалізацію. Якщо існуючі продукти банку не в змозі забезпечити цільовий рівень конкурентоспроможності або їх характеристики не можна або недоцільно змінювати, необхідно розробити технології створення нових банківських продуктів із необхідними характеристиками, які задовольнять попит клієнтів на ринку;

6) оцінка результативності й ефективності реалізації стратегії забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів за встановленими критеріями;

7) оцінка ефективності механізму забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів.

У кінцевому підсумку дослідження проблеми забезпечення конкурентоспроможності банківських продуктів можна стверджувати, що сьогодні міжбанківська конкуренція стає головною характеристикою сучасного розвитку банківської сфери нашої держави з усіма особливостями, притаманними цьому процесу. Конкуренція за споживачів банківських послуг призводить до розширення їх асортименту та витіснення з ринку неякісних продуктів. Позитивним результатом досконалої конкуренції є здешевлення банківських послуг. Разом з тим внаслідок жорсткої конкуренції будуть відібрані і залишаться на ринку лише ті банки, які спроможні ефективніше використовувати власний капітал, швидко адаптуватися до ринкових змін, мають гнучку і стратегічно виважену політику, якісний менеджмент та ефективні інформаційні системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Заруба Ю. О. Особливості розвитку банківської конкуренції в Україні [текст] / Ю. Заруба // Банківська справа. – 2003. – С. 23–24.

2. Падалко О. Чинники сучасної банківської конкуренції та їх особливості в Україні [текст] / О. Падалко // Банківська справа. – 2004. – № 2. – С. 60–64.

3. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів [текст] / Портер М. ; пер. з англ. А. Олійника та Р. Скіпальського. – К. : Основи, 1997. – 390 с.

4. Тігіпко С. Л. Конкурентоспроможна банківська система: можливості, досягнення та забезпечення в Україні [текст] / С. Тігіпко // Банківська справа. – 2005. – № 2.

5. Филюк Г. Формування конкурентного середовища в банківському секторі [текст] / Г. Филюк // Банківська справа. – 2011. – № 2. – С. 23–30.

6. Фомін І. Конкурентна позиція банку: детермінанти визначення та методика оцінки [текст] / І. Фомін // Вісник НБУ. – 2003. – № 4. – С. 8–10.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2011 р.

УДК 336.7

Ю. М. Орловська,
Національний університет ДПС України

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ КОМЕРЦІЙНИМ БАНКОМ І КРИТЕРІЇ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

У роботі досліджено поняття антикризового управління, визначено основні індикатори прояву кризи та розглянуто головні завдання антикризового управління банком залежно від глибини кризи.

In work the concept of crisis-management is investigated, basic indexes of display of crisis and the main tasks of crisis-management are considered depending on the depth of crisis.

Ключові слова: *банк, антикризове управління, критерії ефективності, стратегічний підхід.*

В умовах переходу до ринкової моделі господарювання однією з основних економічних проблем є проблема визначення найбільш ефективних шляхів подолання кризового стану, в якому перебуває більшість підприємств, організацій та галузей реального сектору економіки. На жаль, ці процеси в кожній країні на початку переходу до ринкової економіки не є першочерговими при розгляді урядовими установами. На державному рівні цими проблемами починають займатися, коли криза платежів і неплатоспроможності досягає національного масштабу. При цьому відсутність досвіду антикризового управління комерційними банками зумовлює негативний вплив загальноекономічних факторів розвитку та посилює ймовірність поглиблення кризового стану вітчизняних банків. Актуальність теми пояснюється тим, що, незважаючи на досить велику кількість публікацій, присвячених антикризовому управлінню, на сьогодні робіт, в яких були б комплексно розглянуті економічні, організаційні та методологічні аспекти антикризового управління комерційними банками не тільки в умовах наявності реальних кризових факторів та необхідності їх подолання, але й з метою попередження виникнення останніх немає. У комерційних банках розв'язання проблеми такого характеру повинно виражатися в формуванні їх антикризової стратегії.

Дослідженням сутності антикризового менеджменту та розробкою плану виходу із кризи займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Беляков А. В., Ян Кшиштоф Солаж, Кизим Н. А., Барановський О. І., Довгань Ж. М., Коваленко В. В., Клюско Л. А., Тридід О. М., Примостка Л. О.

До сьогодні спроби розробки основних методів подолання кризового стану банку здійснювалися без чіткого визначення пріоритетних напрямів, більшою мірою несистемно. І в економічній літературі, і серед спеціалістів відсутній єдиний погляд на дану проблему. Більше того, висловлюються полярні думки щодо стратегій антикризового управління банком. Також відсутні комплексні наукові дослідження проблеми створення системи антикризового

© Орловська Ю. М., 2012

управління банком, які б ураховували сучасну правову базу регламентації процедур їх банкрутства та санації в Україні.

Метою дослідження є розробка науково-методологічних основ побудови системи антикризового управління комерційними банками.

Термін „криза" походить від грецького слова „crisis", що означає „вирок, рішення по якому-небудь питанню чи в сумнівній ситуації". Також може означати „вихід, вирішення конфлікту". Але сучасне значення слова найбільш часто застосовують лікарі: криза означає вирішальну фазу розвитку хвороби. У цьому змісті йдеться про „crisis" тоді, коли хвороба підсилює інтенсивність, переходить в іншу хворобу чи закінчується смертю.

Банківські кризи – це невід'ємна риса ринкової економіки. Вони супроводжують процес поступального розвитку суспільства. В умовах хиткої рівноваги економіки, що розвивається, будь-які потрясіння в банківській сфері призводять до паралізування платіжної системи, коливань курсу національної валюти, викликають загострення політичної обстановки.

Криза проявляється як в умовах складної ситуації в економіці, так і в період її гармонійного розвитку, має стихійний характер або може бути передбачуваною на підставі розрахунків. Однак випадки неочікуваної появи кризи без будь-яких сигналів для спеціалістів досить рідкісні.

Банківські кризи залежно від їх масштабу та ступеня дестабілізуючого впливу на економіку можна поділити на три типи:

– діючі на макроекономічному рівні;

– ті, що розповсюджуються на мікроекономічний рівень;

– ті, що характеризуються повномасштабною бюджетно-фінансовою дестабілізацією, що призводить до високої інфляції та демонетизації економіки [4].

Необхідно зазначити, що попередження кризових явищ в економіці є одним із пріоритетних напрямів забезпечення економічної безпеки. Важливе практичне значення мають дослідження, пов'язані з розробкою системи комплексного моніторингу фінансового сектору, що призначена для оцінки його стійкості та прогнозування ризику настання валютно-фінансової кризи.

Для створення найбільш ефективного плану антикризових заходів необхідно враховувати основні проблеми, що можуть призвести до розладу банківської системи. Ці проблеми є похідними та утворюються під впливом такої категорії, як ризик. У сучасній економічній літературі наводиться чимало тлумачень цього поняття та його класифікацій. Найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення, ризику як можливості настання певної події, що може призвести як до негативних наслідків (прямих втрат, опосередкованого збитку), так і до бажаних результатів (досягнення соціального ефекту або отримання прибутку). Особливу увагу необхідно звернути на останній пункт, адже отримання прибутку є кінцевою метою комерційного банку. Саме отримання прибутку, як наслідок прийняття ризикових рішень, свідчить не лише про негативну дію ризику, а й про позитивну [3].

У цілому банківська сфера характеризується вищою ризиковістю порівняно з іншими видами діяльності. Ця особливість зумовлена специфікою тих функцій, які виконує кожний комерційний банк. Банки мають багато партнерів, клієнтів, позичальників, фінансовий стан яких безпосередньо впливає на їхнє становище. Здійснення кожної банківської операції пов'язане з можливістю реалізації декількох ризиків.

Незважаючи на те що банківська діяльність супроводжується численними ризиками, банки покликані уособлювати надійність і безпеку. Оскільки банкіри працюють здебільшого з

чужими грошима, то вони повинні намагатися знизити ризиковість своєї діяльності навіть більше, ніж інші підприємці. Отже, управління ризиками повинно розглядатись як один із важливих елементів антикризового менеджменту в банку.

З погляду можливих наслідків і форм подолання кризи, розглянемо антикризове управління, що можна визначити як комплекс послідовних заходів щодо відновлення платоспроможності підприємства, яке переходить або перебуває в кризовому стані, шляхом санації або реструктуризації, як крайня межа – банкрутства і ліквідації [6].

Антикризове управління – це спеціальне, постійно організоване управління, спрямоване на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства.

Сутність антикризового управління виражається в таких основних положеннях:

– кризи можна передбачати, очікувати на них та викликати їх;

– до криз можна і необхідно готуватися;

– кризи можна пом'якшити;

– управління в умовах кризи потребує особливих підходів, спеціальних знань;

– управління процесами виходу з кризи здатне прискорювати ці процеси та мінімізувати їх наслідки.

Мета антикризового управління визначається глибиною та характером протікання кризи (табл. 1).

Антикризове управління не може обмежуватися типовими методами та інструментами, це завжди індивідуально орієнтоване управління, яке застосовує специфічні прийоми та методи управління з урахуванням ситуації конкретного банку – об'єкта управління в конкретний період часу. Так, суттєвим обмеженням антикризового процесу є часові обмеження, тобто наявний час для реалізації відповідних заходів. Крім того, антикризове управління повинно бути організоване так, щоб вірогідність перебування об'єкта управління в керованому стані протягом циклу управління відповідала або була вище заданого рівня, тобто протягом реалізації антикризової програми не відбувалося катастрофічного погіршення ситуації [1].

Розроблення методології антикризового управління базується на стратегічному підході до управління діяльністю банку в цілому з урахуванням особливостей та обмежень, які властиві лише цьому напряму управлінської діяльності. Це дозволяє визначати зміст антикризового управління як процесу формування загального плану виведення банку зі стану кризи, який розробляється відповідно до внутрішніх можливостей банку, стану зовнішнього оточення, часових і ресурсних обмежень антикризового процесу. Стратегічне мислення потребує проведення в процесі антикризового управління оцінювання та прогнозування впливу зовнішнього середовища на виникнення, поглиблення та можливість подолання кризових явищ, дослідження стратегічної позиції банку як необхідної передумови його виживання [7].

Таблиця 1

Мета та завдання антикризового управління

Глибина кризи	Характеристика прояву кризи	Мета стратегії антикризового управління	Головні (першочергові) завдання, що вирішуються в процесі антикризового управління
1. Передкризова ситуація	Наявність короткочасних симптомів кризи у вигляді стагнації або незначного зменшення найважливіших оціночних показників загрози банкрутства	Нормалізація діяльності банку; запобігання кризі	Визначення та усунення причин розвитку кризи, припинення зменшення й забезпечення зростання найважливіших показників фінансової діяльності банку
2. Легка криза	Стале зниження найважливіших оціночних показників загрози банкрутства, збитковість господарської діяльності	Локалізація кризи	Усунення причин розвитку кризи; припинення зниження найважливіших показників фінансового стану; мінімізація збитків і вимивання власного капіталу
3. Криза поточної платоспроможності	Фактичний або прогнозований дефіцит ліквідних коштів для фінансування поточної господарської діяльності	Недопущення розвитку (поглиблення) кризи	Налагодження внутрішніх механізмів генерування грошових коштів, розблокування омертвіння оборотного капіталу
4. Криза боргової платоспроможності (загроза банкрутства)	Фактичний або прогнозований дефіцит ліквідних коштів для виконання зовнішніх фінансових зобов'язань (погашення боргів)	Недопущення порушення справи про банкрутство	Пошук ліквідних коштів для виконання негайних фінансових зобов'язань, залучення нового зовнішнього капіталу, отримання тимчасового відстрочення або пролонгація раніше отриманих кредитів і позик
5. Криза майнової платоспроможності (економічне або юридичне банкрутство)	Порушення справи про банкрутство, перевищення зобов'язань продавця над активами (власним капіталом) підприємства	Виведення банку зі стану банкрутства	Часткова мобілізація наявних активів для розрахунку за зобов'язаннями, проходження процедури банкрутства з мінімальними втратами для власників

Розглянуті особливості антикризового управління враховують під час визначення ефективності його здійснення. Для проведення оцінювання ефективності антикризового управління використовують таку систему критеріїв:

– досягнуту зміну найважливіших показників господарсько-фінансової діяльності та фінансового стану банку за період антикризового управління (порівняно з початком реалізації антикризових процедур);

– швидкість отримання позитивних змін на одиницю часу, тобто приріст узагальнюючих показників господарювання, отриманий за один часовий інтервал (тиждень, місяць, квартал);

– економічність отримання позитивного ефекту, виміром оцінки якої є співвідношення між досягнутим приростом результатів господарсько-фінансової діяльності та обсягом витрат, пов'язаних з досягненням цього ефекту (сукупна оцінка витрат на проведення суто антикризового управління та вартості додатково залучених ресурсів);

– достатність змін для відновлення параметрів життєздатності, яка оцінюється шляхом порівняння фактично досягнутих показників з еталонними (цільовими) значеннями, при яких забезпечується життєздатний стан підприємства.

Визначені критерії можуть стати підґрунтям побудови системи локальних і загальних показників ефективності антикризового управління, за допомогою яких здійснюється оцінювання альтернативних антикризових пропозицій та формується висновок щодо ефективності системи антикризового управління у цілому, оцінюється ефективність наданих послуг з антикризового управління.

Розглянувши сутність антикризового управління та порівнявши його з традиційним (табл. 2), можна зробити такі висновки.

Категорія антикризового управління встановлює понятійну демаркацію одного типу управління від іншого. Багатогранність економічного, особливо управлінського розуміння зазначеної категорії, на нашу думку, обґрунтовується подвійною природою будь-якої кризи, яка одночасно створює і руйнує, тобто формує передумови і готує умови для подальшого розвитку та звільняє від попередньої стратегії бізнесу.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика традиційного та антикризового управління банком

Параметр порівняння	Традиційне управління	Антикризове управління
Умови діяльності банку	Невисокий темп змін, передбачуваність ситуації, управлінські проблеми повторюються та відомі	Високий темп змін, непередбачуваність ситуації, поява нових управлінських проблем
Цілі діяльності банку	Традиційна ціль – максимізація прибутку	Антикризові цілі, пов'язані з ліквідацією причин кризових явищ або їх наслідків. Критерії мінімізації часу, втрат при подоланні кризових тенденцій
Вирішення управлінських проблем	Реакція у відповідь на проблему, орієнтація на минулий досвід	Передбачення та можливе попередження проблем, творчий пошук, орієнтація на минулий досвід неефективна
Організація ресурсів	Жорстка структура	Гнучка структура на основі розподілення ресурсів відповідно до антикризових пріоритетів
Характер управлінської інформації	Регламентовані інформаційні потоки, точна, надлишкова інформація	Залежність інформаційних потоків від кризової ситуації, недостовірна та недостатня інформація
Організаційна структура управління	Стабільна, чіткий розподіл функцій на тривалий період, вузька функціональна спрямованість	Гнучка, змінюється відповідно до антикризових пріоритетів, відсутній чіткий розподіл функцій на тривалий період, широка та частково непередбачувана сфера дій

Відповідно до цієї теорії, яка акцентує увагу на руйнівній функції кризи, пропонується сприймати кризу як ситуацію, яка гостро загрожує суб'єкту господарювання. Кризова ситуація в такому випадку вимагає миттєвого подолання, локалізації наслідків методами антикризового управління [4].

Управління складними системами є антикризовим на етапах функціонування і розвитку, а вміння передбачати, розпізнавати кризу, що наближається і яку не можна розглядати як статистичний стан, повинна визначати ефективність управлінських рішень. Таким чином, антикризове управління можна визначити як систему управлінських заходів і рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та їх причин на усіх рівнях економіки. Воно повинно охоплювати усі стадії розвитку кризового стану, в тому числі і його профілактику та попередження.

Отже, антикризове управління покликане попередити перехід комерційного банку до кожної з наступних стадій розвитку кризи.

Індивідуальність банківської системи вимагає об'єднання діагностики фінансового стану банку з проведенням заходів превентивної санації. У цьому розумінні деталізація поняття „криза" пояснює процесуальний бік антикризового управління, оскільки фази кризи і стадії кризових ситуацій зумовлюють стадії антикризових заходів, а не навпаки.

Вибір стратегії для управління кризою повинний бути пристосований до специфічних умов країни. Специфічні фактори країни містять причини кризи, макроекономічні умови та перспективи країни, фінансове становище банківської системи, ризик внутрішнього та зовнішнього поширення, доступність інструментів подолання кризової ситуації.

Антикризове управління являє собою сукупність форм, засобів та інструментів управління, спрямованих на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану й створення відповідних передумов для вчасного подолання їх з метою забезпечення виживання та життєздатності окремого суб'єкта господарювання (комерційного банку), недопущення виникнення ситуації його банкрутства.

Подальші наукові дослідження повинні бути спрямовані на створення системи антикризового управління банком з урахуванням сучасної правової бази регламентації процедур банкрутства та санації банків в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барановський О. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн / Барановський О. // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 8–19.

2. Зарицька І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи / Зарицька І. // Вісник НБУ. – 2009. – № 6 (160) – С. 20–29.

3. Клюско Л. А. Забезпечення фінансової стабільності банків в умовах фінансової кризи / Л. А. Клюско // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10 (100) – С. 97–105.

4. Тридід О. М. Концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму антикризового управління банком / О. М. Тридід, В. Я. Вовк // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 98–106.

5. Jan Krzysztof Solarz. Zarzdzanie ryzykiem systemu finansowego. – WARSZAWA, 2008. – 227 s.

6. Крутик А. Б. Антикризисный менеджмент : превентивные методы управления / Крутик А. Б. – СПб. : Питер, 2001. – 432 с.

7. Примостка Л. О. Аналіз банківської діяльності : сучасні концепції, методи та моделі : монографія / Примостка Л. – К. : КНЕУ, 2002. – 316 с.

8. Мітюков І. О. Фінансові послуги України : Енциклопедичний довідник / Мітюков І. О. – К. : Укрбланквидав, 2001. – Т. 5. – 890 с.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2011 р.

УДК 338.46:643.004:69.059

Т. В. Ніколаєва,
НДЕІ Мінекономрозвитку України

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УТРИМАННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ЖИТЛОВОГО ФОНДУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

Розглянуто трансформацію власності у житловій сфері та основні складові фінансово-економічного механізму утримання та відтворення житла: тариф, інвестиції, амортизація, податки.

The property transformation in housing sector as well as the main financial and economic mechanism components of maintenance and reproduction of dwelling (tariff, investments, amortization, taxes) are considered.

Ключові слова: *житло, власність, відтворення, фінансування.*

В умовах, коли житловий фонд перебуває на балансі міста або підприємства, діяльність з експлуатації та ремонту будівель була формалізована і зводилася до виконання житловими конторами встановлених технічних регламентів, що при достатньому централізованому бюджетному фінансуванні мало забезпечувати встановлений рівень технічного стану житла. Поступове скорочення бюджетного фінансування та низький рівень покриття витрат на утримання житла населенням призвело систему управління та експлуатації житлових будинків до розпаду. Це, у свою чергу, посилило актуальність наукових досліджень у сфері економіки і фінансів житлового господарства.

За економічною логікою, джерелом коштів для фінансування витрат з капітального ремонту, реконструкції та модернізації житлових будинків повинно бути накопичення доходів квартировласників (платежів наймачів за житлові послуги) у розмірі амортизаційних відрахувань на капітальний ремонт, реконструкцію і повне відновлення житлових будинків разом з внутрішньобудинковими інженерними мережами та обладнанням. Протягом багатьох років капітальний ремонт державного та муніципального житлового фонду фінансувався з держбюджету, природно, в тарифах на оплату житла компенсація цих витрат не передбачалася. Про необхідність накопичення коштів для майбутньої реконструкції та модернізації житлових будинків питання не стояло.

Істотним недоліком державного планування капітального ремонту житлового фонду була неадекватність амортизації, призначеної на капітальний ремонт, дійсної потреби в інвестиціях на часткове відтворення житлового фонду, необхідних для забезпечення нормального функціонування житлових будинків протягом їх нормативного строку служби. Норми

© *Ніколаєва Т. В., 2012*

амортизації на капітальний ремонт житлових будинків деяких груп капітальності були затверджені через ряд причин значно нижчі, ніж потрібна величина. Довгий час вважалося, що в процесі експлуатації житлових будівель як основних фондів споживчого призначення перенесення їх вартості на вартість послуг, наданих користувачам житла, в повному обсязі не відбувається, а джерелом відшкодування їх зносу служить міський бюджет і кошти користувачів і власників житла.

На нашу думку, такий підхід можна вважати лише частково правильним, якщо будівлі перебувають у колективній власності і користуванні. Комерційному житловому фонду, призначеному для здачі в оренду, притаманні амортизаційні процеси, аналогічні іншим видам основних фондів, тобто перенесення вартості основних фондів на послуги, що надаються наймачам житла. При цьому відповідна плата мешканців за користування житловими приміщеннями повинна відшкодовувати витрати домовласників на утримання і відтворення житлового фонду.

Метою статті є розробка рекомендацій для України щодо економічних механізмів утримання житла: вдосконалення і трансформації форм і відносин власності, впровадження фінансових механізмів (інвестиційних фондів, організації спеціалізованого банку, розвитку форм і методів державної підтримки, вдосконалення тарифної та амортизаційної політики тощо).

Теоретичні засади аналізу будівництва як економічного процесу та засади вартісно-якісного аналізу житла з позицій економічних інтересів будівельника і споживача запропоновані на початку 1990-х років Ніколаєвим В. П. [1] і розвинені у подальших публікаціях [2–6].

У міру того, як ринкові процеси в Україні набували розвитку, багато в чому змінилася сутність економічних відносин учасників будівництва. Багато організаційних, внутрішньогалузевих, фінансових аспектів цих змін можна знайти у роботах провідних українських економістів-будівельників: А. Беркути, А. Гойка, М. Педана, А. Пересади, А. Чернявського, В. Федоренка [7–11] та інших. Однак ряд базових теоретичних положень залишилися поза увагою як науковців, так і фахівців-практиків.

Досліджуючи сучасний досвід ремонтно-відновлювальних робіт на подібному житловому фонді, потрібно враховувати зміни відносин власності і рекомендувати новий управлінський механізм.

Ремонт капітального характеру повинний здійснюватися за потреби, яка визначається власниками, виходячи не тільки з вимог безпеки, підвищення рівня комфортності, але й економічної доцільності. Такий капітальний ремонт, крім введення певних архітектурно-планувальних, конструктивних, теплотехнічних та інших поліпшень, повинний збільшувати капітал (вартість житлової будівлі), який зменшується з часом служби будинку, не враховуючи, однак, ціни землі. Тобто необхідно відходити не тільки від стереотипів змісту капітального ремонту в колишньому його розумінні, але і від механізмів його фінансування.

Розглянемо складові фінансово-економічного механізму утримання і відтворення житла.

Відрахування на капітальний ремонт. Сьогодні фінансовим джерелом для підвищення ергономічних, архітектурно-планувальних, теплотехнічних та інших характеристик житлових будівель і поліпшення умов проживання громадян є кошти бюджету або кошти забудовників при новому будівництві. Як приклад, можна навести досвід міст, де привабливими є земельні ділянки під панельними будинками для висотного будівництва. Передачею їх під нове будівництво вирішується проблема покращання середовища проживання для громадян, які

мешкають у морально і фізично застарілих п'ятиповерхівках. Але вирішувати проблему покращання якості середовища проживання для громадян так у всіх регіонах не можна через відсутність достатнього інтересу в інвесторів на земельні ділянки в малих містах.

Крім того, досвід показує, що витрати на нове будівництво, в тому числі муніципального житла, значно вищі за витрати на модернізацію (реконструкцію) існуючого житла. Спрощений розрахунок підтверджує, що величина щорічних витрат на 1 кв. м житла для проведення ремонтних робіт капітального характеру становить до 70 дол [65].

Якщо керуюча компанія за погодженням з домовласниками прийняла рішення про необхідність проведення в будинку робіт капітального характеру. У неї повинні бути можливості із залучення необхідних коштів, але не через 20 чи 30 років. У зв'язку з цим накопичення фінансових ресурсів на ці цілі можливе, але не через ЖЕКи, а наприклад, через житловий будівельний ощадний банк, у статутному капіталі якого повинна брати участь держава. Отримавши так довіру населення, банк буде акумулювати внески з подальшим кредитуванням вкладників не тільки під будівництво, а й під ремонт і модернізацію житла за низькими ставками на великий термін.

Можливий варіант, коли керуюча компанія може відкрити в такому банку рахунок капітального ремонту з субрахунками домовласників для накопичення коштів до необхідної величини, яка буде визначена на загальних зборах домовласників кожного житлового будинку.

Аналіз зарубіжного досвіду поновлення районів забудови 60-х років у Франції, Німеччині та інших зарубіжних країнах показав, що проекти реконструкції житлового фонду є економічно ефективними, а отже, привабливими для інвесторів, якщо вони здійснюються комплексно в межах міської забудови в поєднанні з реконструкцією інженерної інфраструктури, створенням нових житлових і нежитлових приміщень і проведенням прогресивних ресурсозберігаючих заходів.

Існуючі сьогодні в Україні можливості комплексного розвитку міських територій характерні для перехідного економічного періоду, оскільки земля належить місту і не роздроблена по дрібних власниках. Консолідація фінансових коштів для проведення комплексної реконструкції житлового фонду може охопити ряд житлових програм, таких як: надання житла черговикам, розселення зі старих та аварійних житлових будинків, забезпечення житлом військовослужбовців, молодих сімей та інших соціальних груп. Ці програми в даний час реалізуються поза зв'язком один з одним, що веде до розпорошення та неефективного використання виділених на ці цілі бюджетних коштів.

Вкладення коштів у комплексну реконструкцію житлової забудови економічно вигідно місту. У результаті реконструкції знижуються витрати на ресурсне забезпечення житлової сфери, підвищується щільність забудови територій, скорочується протяжність інженерних мереж, зменшуються витрати на створення об'єктів соціальної інфраструктури.

Відсутність стабільної фінансової бази з реконструкції застарілого житлового фонду в країні на сьогодні зумовлена тим, що ще не врегульовані питання економічного обґрунтування тарифів на ці види витрат з урахуванням фізичного зносу, техніко-економічних показників з експлуатації житлових будинків, природно-кліматичних та інших факторів.

Невизначена ситуація і з джерелами надходження коштів для покриття цих витрат. Наприклад, невідомо, як встановлювати тарифи на капітальний ремонт, не тільки на основі яких методик з їхнім обґрунтуванням, а й з урахуванням соціально-економічної ситуації в регіоні, рівня доходів населення та інших факторів.

У нормативних актах з реформування ЖКГ передбачено, що державне і місцеве фінансування буде функціонувати в бездотаційному режимі, насамперед унаслідок випереджаючих інфляцію темпів зростання доходів населення, що дозволить мешканцям повністю оплачувати вартість житлово-комунальних послуг. Тому законодавчо не зміцнювалася база надходжень у місцеві бюджети (з обов'язковим поділом статей витрат на житлове і комунальне господарство), що певною мірою забезпечувало б органи влади муніципальних утворень фінансовими ресурсами для виконання своїх зобов'язань як по дотуванню населення з оплати житлово-комунальних послуг, так і по утриманню житлового фонду. Причому не лише тієї його частини, власниками якої вони є по праву, а внаслідок діючих регіональних норм – практично всього житлового фонду, що перебуває в межах території муніципалітету.

Політику міжбюджетних відносин доцільно змінити докорінно, оскільки вона не тільки не відповідає вимогам соціально-економічних перетворень, що відбуваються в країні, але і вступає в суперечність з ними.

За існуючим законодавством, фінансування житлово-комунального господарства здійснюється з місцевих бюджетів при тому, що значна частина податків, що збираються на місцях, іде у державний бюджет. Якщо б ряд податків, включаючи податкові виплати підприємств і організацій житлово-комунального господарства, відраховувати усі у місцеві бюджети, то органи місцевого самоврядування, використовуючи, крім того, можливості регулювання тарифів на житлово-комунальні послуги, могли б більш ефективно вирішувати питання життєзабезпечення населення.

Ми поділяємо думку ряду вчених, що витрати на відтворення об'єктів ЖКГ і витрати на благоустрій території організації повинні включатися до собівартості для цілей оподаткування прибутку. Це правомірно й економічно доцільно. Такий підхід дозволить організаціям і підприємствам ЖКГ зменшити базу оподаткування з податку на прибуток, а отже, збільшити чистий нерозподілений прибуток для цілей відновлення основних фондів і створення резервного фонду для їхнього капітального ремонту.

Достовірне обґрунтування розмірів амортизаційних відрахувань і витрат на благоустрій та відновлення житлового фонду та території дозволить збалансовано підходити до проблеми тарифоутворення в сфері ЖКГ.

При проведенні переоцінки основних фондів може бути певне збільшення бази оподаткування по можливому податку на майно. Але при цьому збільшиться амортизаційний фонд як власне джерело фінансування інвестицій, зменшиться база оподаткування з податку на прибуток. Включення амортизаційних відрахувань до тарифів на послуги ЖКГ дозволить створити додаткове джерело фінансування розвитку виробничої бази ЖКГ. Невисока ж питома вага амортизації як статті витрат у структурі тарифів може бути компенсована за рахунок економії по інших статтях, особливо при проведенні заходів з енергозбереження, запровадження страхування об'єктів ЖКГ, а також за рахунок дотаційних коштів бюджетів.

Ефективною формою залучення великих капіталів могли б бути спеціалізовані житлові інвестиційні фонди за участю держави. Умовами, що забезпечують притік коштів у ці фонди, могли б стати висока прибутковість (що перевищує відсоток за депозитами для комерційних банків або, принаймні, порівняна з ним) і наявність гарантій повернення коштів на державному рівні.

Інший варіант – емісія спеціалізованих високоприбуткових державних цінних паперів і подальший продаж їх великими і дрібними пакетами з введенням податкових пільг на доходи. При такій формі залучення коштів забезпечується прямий зв'язок грошових ресурсів

населення з інвестиціями в житловий сектор, виключаючи посередницьку діяльність банків, яка передбачає відрахування доходів у вигляді банківської маржі.

На нашу думку, система фінансування реконструкції житла повинна бути спрямована, по-перше, на формування довгострокової ресурсної бази, по-друге, на організацію прийнятних умов фінансування (кредитування) інвестиційних проектів. Необхідно забезпечити привабливість цієї сфери вкладення капіталів для приватних інвесторів і фінансових інститутів, а ініціатори проектів повинні мати можливість здійснювати такі проекти за рахунок позикових коштів. У зв'язку з цим система повинна складатися з двох взаємопов'язаних функціональних блоків: перший – формування довгострокової ресурсної бази за рахунок широкого залучення позабюджетних джерел, другий – фінансування (кредитування) інвестиційних проектів реконструкції житлових будинків.

Саме така система фінансування реконструкції і модернізації житлового фонду, що органічно поєднує бюджетні та позабюджетні джерела на основі передових інвестиційних технологій, спрямована на формування довгострокової ресурсної бази у банків і на організацію прийнятних умов фінансування (кредитування) інвестиційних проектів реконструкції житла, здатна вирішити проблему фінансування житлової сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Николаев В. П. Введение в рыночную экономику строительства / Николаев В. П. – К. : Будівельник, 1991. – 88 с.

2. Ніколаєв В. П. Макроекомічний аналіз житлової проблеми в Україні / В. П. Ніколаєв // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2008. – № 1. – С. 16–26.

3. Ніколаєв В. П. Вдосконалення управління державними програмами: приклад житлово-комунальної галузі / В. П. Ніколаєв, Ю. Я. Антонюк // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2008. – № 2. – С. 100–106.

4. Ніколаєв В. П. Проблеми фінансування і ефективності державних соціально-економічних програм // Фінанси, грошовий обіг і кредит в підвищенні добробуту населення України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Сімферополь-Коктебель, 2008.

5. Ніколаєв В. П. Фінансові деформації в інвестиційно-будівельній сфері / В. П. Ніколаєв // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2009. – № 1. – С. 91–97.

6. Ніколаєв В. П. Проблема власності на земельні ділянки у житловому будівництві / В. П. Ніколаєв, О. О. Павлишина // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин : збірник наукових праць. – К. : КНУБА, 2009.

7. Педан М. П. Управление экономикой строительства / М. П. Педан, П. С. Рогожин. – К. : Вища школа, 1990. – 635 с.

8. Пересада А. А. Інвестиційні процеси в Україні / Пересада А. А. – К. : Лібра, 1998. – 282 с.

9. Федоренко В. Г. Інвестознавство / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко. – К. : МАУП, 2000. – 408 с.

10. Чернявський А. Д. Тенденції ринкової трансформації організаційних форм управління в будівельному комплексі України / Чернявський А. Д. – К. : Оптима, 2003. – 326 с.

11. Беркута А. Реформування ціноутворення у будівництві : завдання, напрями, проблеми / А. Беркута // Економіка України . – 2002. – № 2.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

УДК 336.221

А. В. Лісовий,
доктор економічних наук,
С. В. Кирпа,
Національний університет ДПС України

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено пропозиції автора щодо заміни податку з прибутку підприємств та податку на доходи фізичних осіб новим податком з купівлі.

In the article the author suggests to replace the tax on business profits and personal income tax with a new tax on the purchase.

Ключові слова: *мінімізація податків, податок з прибутку підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок з купівлі, адміністрування податків.*

У сучасних умовах господарювання складно переоцінити значення податків. Вони забезпечують виконання державою своїх функцій, тісно пов'язані з оздоровленням фінансово-кредитних відносин, забезпеченням дохідної частини бюджету. Разом з тим податки не повинні зводити нанівець зацікавленість підприємств в економічній активності. Відтак удосконалення системи оподаткування було й залишається одним із найголовніших завдань податкової реформи.

Проте розв'язати багато проблем фінансового забезпечення держави не можна лише на рівні вдосконалення чинних правових актів із питань оподаткування. Потрібно докорінно поліпшити фінансові відносини, проводячи істотні макроекономічні перетворення, у тому числі й на рівні податкової системи.

Головним завданням податкової реформи повинна стати зміна структури й принципів розподілу валового внутрішнього продукту між господарюючими суб'єктами і державою. Цим, імовірно, і визначатиметься характер майбутніх фінансово-економічних перетворень в Україні. Саме тому метою статті є висвітлення пропозицій автора щодо заміни податку з прибутку підприємств та податку на доходи фізичних осіб новим податком з купівлі.

Протягом останніх років досить поширеними стали факти ухилення від сплати податків, які раніше мали разовий характер. Кількість схем мінімізації податків не піддається вичерпному аналізу і навіть обліку (можна лише навести приблизний їх перелік).

У результаті проведеної роботи в 2011 р. за участю підрозділів податкової міліції у взаємодії із іншими підрозділами податкової служби за рахунок відшкодування збитків по кримінальних справах і стягнень за результатами ініційованих перевірок до бюджету спрямовано 1,5 млрд грн, попереджено незаконне відшкодування ПДВ у сумі 3,3 млрд грн, припинено незаконний

© Лісовий А. В., Кирпа С. В., 2012

обіг товарів на суму майже 900 млн грн. З суб'єктів господарювання, які з метою ухилення від оподаткування скористалися послугами так званих конвертаційних центрів, стягнуто до бюджету 300 млн грн несплачених податків. Дев'ять з десяти викритих працівниками податкової міліції злочинів – тяжкі та особливо тяжкі, більша частина з яких за ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах. З обвинувальними висновками до суду направлені кримінальні справи по 2,3 тис. викритих злочинів. За результатами діяльності підрозділів податкової міліції, у направлених слідчими податкової міліції до суду кримінальних справах відшкодовано понад 481 млн грн збитків [1].

Наведені вище факти ще раз доводять недосконалість податкової системи України. Прийнятий у грудні 2010 р. Податковий кодекс значною мірою усунув недоліки податкового законодавства та ліквідував багато відомих схем ухилення від оподаткування, але не зміг ліквідувати основної причини цього ухилення. До того часу, поки мінімізація податків буде економічно вигідна суб'єктам бізнесу, доти негативні тенденції, які є основою корупції, тіньової економіки та податкового шахрайства, будуть поглиблюватися.

Тому із ситуації, що склалася, є два виходи, які можуть використовуватися, як відокремлено, так і в комплексі, а саме:

1. Посилити покарання за податкові злочини (підвищити розміри штрафів аж до конфіскації майна).

2. Створити прозору, просту для платників податків та ефективну, з погляду наповнення бюджету, податкову модель, за якої обманювати державу стане невигідно, тобто витрати на впровадження і здійснення податкових махінацій, на ризик бути викритим і покараним, не покриватимуться відповідною грошовою компенсацією.

Сьогодні Україні необхідна нова модель оподаткування, за якої тіньова економіка повинна сплачувати податки з доходів – незалежно від того, як, коли і де їх було отримано. Податкова система повинна бути переорієнтована з оподаткування доходів за місцем їх створення на оподаткування цих доходів за місцем їх використання.

Тобто потрібна система, яка зробить доходи всіх громадян прозорими. За таких умов тіньова економіка взагалі зникне як економічне явище й трансформується на додаткову базу оподаткування, оскільки нова система оподаткування потребуватиме обліку всіх грошових коштів при їх використанні на споживання товарів, послуг і робіт. Ця система повинна передбачати звільнення системи оподаткування від адміністративного тиску на процес формування податкових надходжень, діяти за принципами самоорганізації, що притаманне внутрішній сутності самої податкової системи.

При цьому обґрунтована, заснована на зазначених вище принципах податкова система має вирішити й соціально-економічну проблему, яка полягає в наступному: якщо сплата податків є необхідністю та обов'язком усіх громадян, об'єктивно визнаними суспільством, то чому платники податку повинні утримувати неефективну за чисельністю (понад 55 тис. осіб) податкову службу (з бюджетом 4,46 млрд грн), що, як свідчить практика, має надкорумповану систему, оскільки саме вона здійснює контроль за грошовими потоками [99].

У Державні податковій службі України в 2011 р. відбулося скорочення персоналу з 62 до 55 тис. осіб. Але навіть тепер, з урахуванням чисельності населення (45,5 млн), її можна порівняти лише з податковими службами Росії (185 тис. податківців на 142 млн населення) та Франції (80 тис. податківців на 65 млн населення). На жаль, наша податкова служба суттєво

переважає за відносною чисельністю податкові служби більшості розвинених країн світу. наприклад, у США 114 тис. податківців при 308 млн населення) [88, 89, 90].

А якщо зіставляти чисельність податкової служби з масштабами економік, то на одного співробітника податкових служб США припадає 123 млн доларів ВВП, Франції – 20 млн, Росії – 12 млн, України – 5,5 млн доларів (розрахунки за паритетом споживчої вартості) [91].

Висока чисельність працівників податкової служби, і, відповідно, відносно високі грошові витрати визначаються високими трудовитратами на адміністрування податків, і насамперед на прибуток підприємств і ПДВ. А, крім того, величезними є витрати на адміністрування податків на підприємствах. Це пов'язано з тим, що високий рівень цих витрат еквівалентний підвищенню податкових ставок, оскільки для підприємства в принципі неважливо, що роботи, перераховувати кошти до бюджету чи витрачати їх на адміністрування податків, утримуючи великий штат співробітників. Витрати на адміністрування податків на підприємствах відображаються витратами часу, які в Україні становлять 2 085 годин на одне підприємство, що в 20–30 разів вище, ніж у розвинених країнах [6]. При цьому значна частина витрат на адміністрування податків припадає саме на два згаданих податки: податок на прибуток і ПДВ. Висока трудомісткість адміністрування, крім того, характеризує заплутаність і складність системи, що створює можливість для всіляких зловживань.

Значна кількість висококваліфікованих спеціалістів витрачають дорогоцінний робочий час на вивчення 20 розділів (340 статей) Податкового кодексу з метою знайти нові „шпарини" в законодавстві для впровадження нових схем мінімізації та приховування податків. І цей процес безперервний: ніхто не збирається стовідсотково дотримуватися податкового законодавства. А все тому, що добрих податків не буває в принципі. Ніхто не хоче платити податки, якщо є можливість їх не платити.

А чи є такі податки, які ми платимо на всі 100 %? Виявляється є.

Наприклад, 3 % у Пенсійний фонд від вартості придбаного автомобіля при постановці його на облік. Цей податок настільки простий в адмініструванні, що обійти його не можна. Отже, можливість збирати податки так, щоб не було ніяких „схем", є. То чому не спростити податок на прибуток підприємств чи все податкове законодавство?

Необхідна така податкова система, де суперечності між необхідністю сплачувати податки і небажанням їх платити буде зведено до нуля. Тільки досконала, побудована за загальноприйнятими принципами система оподаткування, яка забезпечує загальнообов'язковість (податки сплачують усі), стабільність (податки гарантовано сплачуються у визначеному державою обсязі), соціальну справедливість (податки сплачують залежно від обсягу доходів та витрат), спроможна суттєво вплинути на розвиток національної економіки.

Податок на прибуток є найбільш складним для розуміння платниками податків: у Податковому кодексі він найбільший за обсягом, має багато винятків, уточнень, пояснень. Відповідно суттєво спростити його не можна. У зв'язку з цим вважаємо доцільно розглянути питання про заміну податку на прибуток на інший податок, що вимагає меншого адміністрування, а отже, знижує витрати і підвищує прозорість податкової системи.

Як альтернативу цьому, вважаємо доцільно ввести податок на купівлю, який обчислюється у відсотках від вартості продукції, що купується. У зв'язку з цим пропонуємо усі українські товари обкласти податком на купівлю у розмірі 3 % (як при купівлі автомобіля).

Але якщо податок з прибутку замінити податком на купівлю, то виявиться, що ми зменшили податковий тиск на підприємства і збільшили його на населення. Водночас вважаємо необхідно ліквідувати також податок з доходів фізичних осіб. Тобто замість податку з прибутку підприємств і податку з доходів фізичних осіб буде діяти один спрощений до мінімуму податок на купівлю. Адміністрування такого податку істотно простіше, а його недоліки та переваги розглянемо нижче, після розгляду рівня податкової ставки, необхідного для збереження обсягів бюджетних надходжень (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок частки податку на прибуток підприємств та податку з доходів фізичних осіб у сукупному випуску продукції [6, 7, 8, 9, с. 55–56]

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Випуск у ринкових цінах, млрд грн	1 565,0	2 082,7	1 989,5	2 447,8
Податок з прибутку підприємств, млн грн	34 407,2	47 856,8	33 048,0	40 359,1
Податок з доходів фізичних осіб, млн грн	34 782,1	45 895,8	44 485,3	51 029,3
Частка податку на прибуток підприємств, % від випуску	2,2	2,3	1,7	1,6
Частка податку з доходів фізичних осіб, % від випуску	2,2	2,2	2,2	2,1
Частка податку на прибуток підприємств і податку з доходів фізичних осіб, % від випуску	4,4	4,5	3,9	3,7

Аналіз таблиці показує, що частка податку на прибуток підприємств і податку з доходів фізичних осіб від загального обсягу випуску продукції є майже стабільною величиною, яка дещо зменшилася під час фінансово-економічної кризи 2009–10 рр. Отже, для компенсації відміни податку на прибуток підприємств та податку з доходів фізичних осіб ставка податку з купівлі повинна бути на рівні 3,7 %.

Але, за оцінками експертів, реальний обсяг виробництва товарів і послуг перевищує статистичний на 70–100 %. Це означає, що ставка податку з купівлі може бути на рівні 2 % від офіційного випуску. При цьому збільшення бази оподаткування повинно відбутися не лише за рахунок скорочення тіньового сектору, але й від появи на українському ринку нових підприємств, у тому числі іноземних.

Податок на купівлю дуже простий в адмініструванні і дозволить суттєво скоротити витрати на адміністрування податків і, відповідно, чисельність працівників податкової служби та бухгалтерій більшості підприємств. Рівень податку на рівні 2 % від випуску продукції зробить нерентабельними навіть можливі схеми мінімізації та ухилення від оподаткування, оскільки ставка переведення коштів у готівку на сьогодні значно перевищує 2 %.

Основні переваги відмови від податку на прибуток та податку з доходів фізичних осіб і введення податку на купівлю в розмірі 2 % від вартості придбаного товару такі:

1. У результаті повного скасування податку на прибуток та податку з доходів фізичних осіб в Україні будуть створені ідеальні умови для розвитку підприємництва та інвестиційного буму.

2. Неминуча істотна детінізація економіки, оскільки немає сенсу приховувати ті податки, яких не існує. До системи оподаткування вводяться не тільки легальні, а й тіньові, у тому числі отримані в „конвертах” доходи, оскільки вони обов’язково будуть використані на купівлю не тільки товарів і послуг, а й на купівлю майна. Відповідно, навіть при ставці податку з купівлі

2 % до бюджету буде надходити та сама (а з урахуванням інвестиційного буму, навіть більша) сума податкових надходжень.

3. Руйнування всіх схем мінімізації та ухилення від оподаткування і створення надійних умов щодо їх запобігання.

4. Можлива диференціація податкових ставок для окремих галузей та підприємств, а також видів товарів і послуг. Наприклад, для товарів, які в процесі виробництва проходять багато виробничих стадій (тобто декілька разів перепродуються від виробника до виробника як напівфабрикат), можна передбачити знижену ставку податку на купівлю, щоб зменшити можливий кумулятивний ефект. А для товарів розкоші можна ввести прогресивне вилучення податку для бюджетних потреб.

5. Податок безпосередньо спрямовується до бюджету через електронну платіжну систему за першим фактом купівлі товару або оплати робіт і послуг. Контроль стає головною сутністю податку на купівлю, оскільки можна мати повну картину стану сплати податку на будь-який момент.

6. Така реформа послужить економічним важелем для формування справді громадянського суспільства, що зміцнить демократичні основи держави.

7. Суттєво скоротиться час і, відповідно, невиробничий персонал, необхідний для адміністрування податків, що дасть значну економію в загальнодержавному масштабі. З урахуванням сучасних технологій фіксацію податкових надходжень можна взагалі здійснювати в режимі реального часу. Більшість підприємств малого та середнього бізнесу взагалі будуть звільнені від ведення будь-якої податкової звітності.

8. Запропонована система абсолютно соціально справедлива. Чим багатша людина – тим дорожчі покупки вона робить, тим більша сума податку; чим бідніша – тим менш цінні товари вона купує, менша сума податку. Не треба вводити податок на депозити, стає непотрібним податок на нерухомість, ніяких інших податків на багатство. Крім того, вкрай важливо, що всі платники податків будуть перебувати в рівних умовах і здійснюватимуть сплату податку за єдиним принципом.

9. Податок на купівлю з часом може перетворитися на моноподаткову модель оподаткування. На першому етапі він може „працювати” у змішаному режимі з існуючою податковою системою, поступово виключаючи її. Інші податки поступово будуть включатися до єдиної ставки оподаткування.

Для втілення цих планів у суспільстві та економіці повинні пройти певні суттєві зміни. Насамперед необхідно провести підготовчу роботу. Головне завдання полягає у створенні таких умов, за яких усі громадяни мали б можливість оплачувати вартість товарів, робіт і послуг „банківськими грошима” (чеками) та електронними картками як „електронними гаманцями”.

Сьогодні в розвинених країнах із ринковою економікою понад 90,0 % усього обсягу угод щодо купівлі-продажу здійснюється шляхом безготівкового розрахунку. Рахунки за квартплату, медичне обслуговування оплачуються чеками, а пальне, рахунки готелів, ресторанів, супермаркетів тощо – кредитними картками.

В Україні такі форми розрахунків також є не новими. Але йдеться про те, щоб протягом 5–10 років у кожному магазині, готелі, ресторані був відповідний електронний термінал, пов’язаний електронним каналом із центральним органом податкової служби. Через ці термінали в момент оплати відраховані за ставкою податку на товар (послугу) гроші

електронним шляхом спрямовуватимуться до бюджету. Щодо ринкової торгівлі, то на кожному ринку повинні бути встановлені мобільні касові пункти казначейства або спеціально створеного казначейського банку – на зразок пунктів обміну валют, де кожний покупець мав би змогу оплатити придбаний ним товар та отримати чек із закодованим номером підприємця для подальшого перенесення сум на його електронну картку.

Отже, запровадження нових форм розрахунків дозволить зменшити до мінімуму готівковий обіг грошей. Усі доходи населення отримуватиме на електронні картки, якими й буде розраховуватися в магазинах з автоматичною сплатою певного відсотка (більше 2 % у зв'язку з включенням до податку на купівлю ПДВ та інших податків) націнки до ціни товарів. Консервативна частина суспільства, яка звикла розраховуватися готівкою, зможе отримати її в банкоматах, але із сплатою комісійних відсотків за обмін електронних грошей на готівкові, адже ця готівка призначена для використання на споживчі цілі і при купівлі товару за готівку податок уже не буде стягуватися.

Ліквідація готівкового обігу зробить прозорими всі товарно-грошові відносини, тобто здійсниться мрія всіх президентів і прем'єрів – повністю ліквідується корупція. Доходи і витрати всіх членів суспільства можна буде легко проконтролювати.

Бізнес, нарешті, стане чесною справою, отримуватиме чесний прибуток і буде вірити владі та активно інвестувати в розвиток, що знову ж таки збільшить бізнесові обороти, а відповідно і обсяги нових надходжень до бюджету.

У результаті ми отримаємо гіперактивну економіку, чесний та активний бізнес, здорову атмосферу в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Головне в діяльності податкової міліції ДПС України – економічний ефект [Електронний ресурс] // Прес-служба ДПС України. – 6 грудня, 2011. – Режим доступу : http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article ?art_id=342444&cat_id=90622

2. Розподіл видатків державного бюджету України на 2012 рік : додаток № 3 до Закону України „Про державний бюджет України на 2012 рік"

3. Росія : загальна інформація [Електронний ресурс] / Українське національне інформаційне агентство. – Режим доступу : http://svit.ukrinform.ua/Russia/russia.php

4. США : загальна інформація [Електронний ресурс] / Українське національне інформаційне агентство. – Режим доступу : http://svit.ukrinform.ua/USA/usa.php

5. Франція : загальна інформація [Електронний ресурс] / Українське національне інформаційне агентство. – Режим доступу : http://svit.ukrinform.ua/France/france.php

6. Кендюхов А. Какая налоговая реформа нужна Украине? / А. Кендюхов, А. Ярым-Агаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kendyuhov.in.ua/index.php?type=full&name=nstat/nstat_2.html

7. Валовий внутрішній продукт і валовий національний дохід України за 2009 рік : експрес-випуск № 78 / Державна служба статистики. – 31.03.2010.

8. Валовий внутрішній продукт і валовий національний дохід України за 2010 рік : експрес-випуск № 77 / Державна служба статистики. – 31.03.2011.

9.Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : ТОВ „Август Трейд" 2011. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2012 р.

УДК 681.3

В. М. Антоненко,
кандидат технічних наук,
Національний університет ДПС України,
Ю. В. Рогушина,
кандидат фізико-математичних наук,
Інститут програмних систем НАНУ,
А. Я. Гладун,
кандидат технічних наук,
Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій і систем НАНУ і МОНУ

МОДЕЛЬ БАЗ ЗНАНЬ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Розглянуто використання технологій Semantic Web для створення юридичних моделей знань у системі оподаткування України, які призначені для використання при проектуванні та розробці інтегрованих консультативних інтелектуальних систем широкого застосування. Такі системи підвищують ефективність взаємодії платників податків з податковими органами, скорочують фінансові та часові затрати для обох сторін. Запропонований нами формальний підхід моделювання знань юридичного домену використовує мову онтологій OWL2 дескриптивної логіки в комбінації з SWRL-правилами для формування відповідей клієнтам щодо проблем оподаткування.

The use of Semantic Web technologies for creation of legal knowledge models in the taxation system of Ukraine is proposed. These models are intended for use in design and development of integrated intelligent advisory systems of wide use. Such systems increase the interaction efficiency of taxpayers with tax authorities, reduce financial and time costs for both parties. We propose a formal approach to modeling of the legal domain knowledge that use ontology language OWL2 in combination with SWRL rules for the formation of answers to customers about the taxation problems.

Ключові слова: *дескриптивна логіка, оподатковування, Semantic Web, дескриптивна логіка, онтологія.*

Одна із складних проблем сучасної системи оподаткування пов'язана з нестабільністю в податковому законодавстві, що зумовлено численними доповненнями до законів, нечіткими

© Антоненко В. М., Рогушина Ю. В., Гладун А .Я., 2012

роз'ясненнями та формулюваннями ставок сплати податків. Це перешкоджає зусиллям суб'єктів підприємницької діяльності, призводить до істотних часових і фінансових витрат.

Тому сьогодні проблема інформаційно-аналітичної підтримки для ознайомлення населення і організацій з поточним юридичним оточенням та відповідність вимогам закону має домінуюче значення. Сьогодні в ІКТ спостерігається бурхливий розвиток методів штучного інтелекту в сфері моделювання знань і логічного виведення, що дозволяє використовувати моделі юридичних знань в інформаційних системах з підтримки процесу законодавства та здійснення правосуддя. Застосування таких моделей знань може бути широкомасштабним: аналіз впливу змінюваних правил, норм, інструкцій; виявлення неузгодженостей серед інструкцій; забезпечення населення юридичними консультативними порталами на основі знань тощо.

Інформаційні системи податкових відомств у країнах ЄС. Нині в європейських країнах приділяють значну увагу розвитку інформаційних систем оподаткування та використанню в них новітніх технологій. Розглянемо це на прикладі нововведень в Угорщині, яка на сьогодні є одним з основних розробників новітніх інформаційних систем для європейської системи оподаткування (ІСО) та банківської справи.

Домашня сторінка агентства з оподаткування Угорщини [1] являє собою інтелектуальний портал, який містить інформацію та сервіси для користувачів і забезпечує доступ до інформаційних ресурсів, пов'язаних з оподатковуванням і роботою податкового відомства. На цей портал також можна надсилати питання через електронну пошту в службу допомоги податкового відомства. Існує також сервіс для заповнення податкових електронних декларацій. У цілому, користувачам надаються такі сервіси:

1. „Напівелектронна" податкова декларація: компанії заповнюють свої набори податкових форм декларацій за допомогою програм, що завантажуються з домашньої сторінки податкового відомства Угорщини, а потім надсилають їх в електронному вигляді на сервер податкового відомства, який повертає назад квитанцію, що містить необхідні дані. Роздрукована квитанція підписується й відсилається назад до податкового відомства, засвідчуючи так автентичність декларації. Сьогодні приблизно 1 200 компаній використовують цю форму податкової декларації на всій території в Угорщині.

2. Податкові декларації, підписані цифровим підписом: відповідно до спеціального закону про електронний підпис, податкове відомство з 2002 року забезпечує сервіс сертифікації авторизації для платників податків.

3. Онлайн-доступ до поточного податкового облікового запису: платники податків за допомогою Інтернету після ідентифікації можуть мати доступ до свого поточного податкового облікового запису і можуть знати, як податкова адміністрація країни „бачить" їх.

4. Використання експертних систем для консультативної допомоги користувачам: експертні системи, що базуються на системах знань, здатні замінити людей-експертів цього дуже специфічного напряму [2, 3, 4]. Закони та значну кількість різних інструкцій можна представити у вигляді бази знань, що містить правила логічного виведення. За допомогою інтерактивного інтерфейсу можна ставити запитання експертній системі щодо законів про персональний прибутковий податок та про податки з прибутків корпорації. Наприклад, система має сервіси, що дозволяють задавати запитання типу „що …, якщо", „чому" і „як". У випадку, „що …, якщо", консультування дозволяє бачити альтернативні рішення. У відповідь на запитання „чому" система демонструє ту частину закону, що використовується для відповіді на запитання

користувача. За запитанням „як” система послідовно наводить ті частини закону, які використовувалися під час дедукції відповіді. Такі експертні систем використовуються на порталах податкових відомств багатьох європейських країн, зменшуючи робоче навантаження на „дошки допомоги” (helpdesk).

5. Онлайн-підтримка заповнення податкової декларації через Інтернет: платники податків після відповідної ідентифікації одержують доступ до своєї податкової декларації, обробленої в податковій адміністрації [5, 6]. Якщо вони не хочуть змінювати представлену декларацію, то можуть послати його в податкову адміністрацію або змінити її.

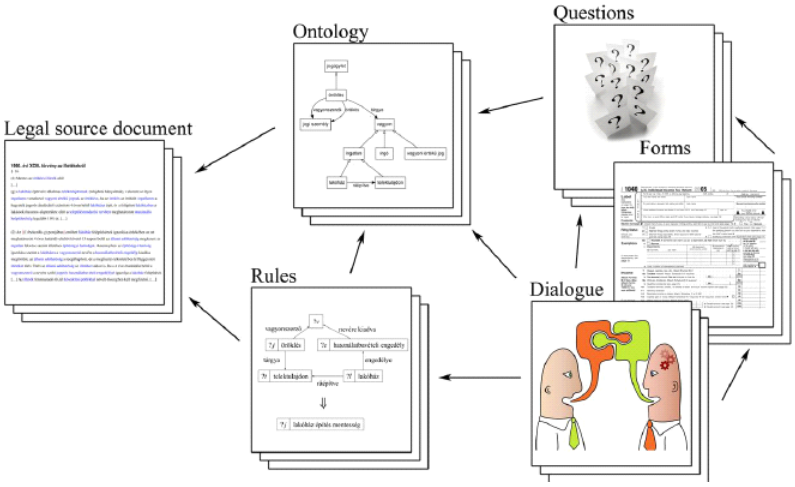

Рис.1. Основні елементи бази знань з оподаткування

Проаналізувавши сучасний стан використання інтернет-технологій та засобів представлення знань у сфері оподаткування, можна зробити висновки щодо доцільності впровадження в таких системах стандартів і програмних засобів Semantic Web, які забезпечують як інтероперабельне представлення знань відповідної предметної галузі (із урахуванням їх динамічності, розподіленості та суперечності), так і засоби логічного виведення на таких знаннях з метою отримання інформації, потрібної кінцевому користувачу. Для того щоб впроваджувати таку систему в Україні, необхідно створити онтологію, яка буде відображати закони та постанови держави в цій сфері, та розробити необхідний для користувачів інтерфейс. Це повинно забезпечити інтегровану платформу моделювання знань і методологію їх підтримки.

Застосування методик штучного інтелекту в юридичному домені не означає, що людей можна замінити технічними системами в юридичних процедурах. Поточна практика юрисдикції складається із представників (людей) різних сторін або особистостей, що здійснюють юридичну суперечку для досягнення певного висновку, і це правило не повинне змінюватися. Деякі юридичні завдання, однак, могли б бути здійснені завдяки сервісу автоматизації формування логічних висновків. Інформаційні портали, що допомагають цивільним особам зрозуміти загальні юридичні процедури, звільнили б керівництво з боку громадськості від рутинної складної роботи.

Ядро системи будується навколо технології Semantic Web, використовуючи всі переваги застосування дескриптивної логіки (DL) для машин логічного виведення (різонерів). Однак щоб зберегти переваги формалізмів правил і інтерактивних діалогів, ми комбінуємо DL-міркування з генеруванням правил і алгоритмом логічного виведення від цілі до фактів.

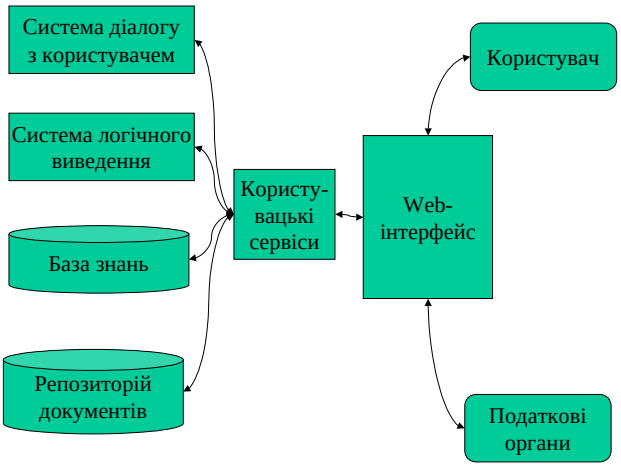

Рис. 2. Загальна архітектура інтелектуальної інтегрованої підтримки для системи оподаткування

Засоби подання знань у податкових інформаційних системах. Досить важливо забезпечити теоретичну основу для такої бази знань, тобто обрати формальну логіку, на якій базується її семантика, та обґрунтувати можливість виконання над нею певних операцій логічного виведення. Тільки тоді експертна система буде здатна автоматизовано поповнювати та обробляти ці знання. Дескриптивні логіки (DL) виникли як розширення фреймів і семантичних мереж механізмами формальної логіки. DL – це сімейство мов представлення знань, що дозволяють описувати поняття предметної галузі у формалізованому вигляді. Будь-яка логіка DL є логікою першого порядку, але не навпаки. Нині DL використовуються в Semantic Web для побудови онтологій, зв'язку онтологій з дескриптивними логіками. Основна відмінність формальних логік, таких як, наприклад, логіки предикатів першого порядку (First order logic – FOL, DL, а також OWL) від інших формальних мов – це наявність формальної семантики, для якої використовують мову, що відрізняється від мови опису синтаксису. Ця мова позбавлена неоднозначностей природної мови, якою описують семантику, наприклад, мову програмування, і тому значення логічних тверджень завжди строго визначені (на відміну від неформального опису семантики) [7, 8].

Особливість моделювання знань у предметній галузі оподаткування повинна відображати такі проблеми:

– права та обов'язки платників податків;

– організація інтерактивних діалогів (юридичний діалог, аргументи, виведені на основі фактів тощо);

– виявлення нелогічності (непослідовності), що потребує вирішення суперечностей;

– застосування не тільки дедукції (логічного виведення з наявної інформації), але й способів пояснення отримання результатів виведення;

– урахування різноманітних залежностей між фактами та правилами виведення, характерних для предметної галузі та представлених у різних нормативних документах і законах.

У проекті Semantic Web для представлення знань розроблено мову подання онтологій OWL. Саме ця мова може використовуватися як базис у системі оподаткування, тому що вона базується на дескриптивній логіці, має високі виразні можливості. Крім того, на сьогодні вже створено багато редакторів та інструментальних засобів логічного виведення для OWL. OWL має декілька недоліків, найбільш серйозними з яких є нездатність обробляти циклічно-структуровані залежності та можливість запитати в користувача додаткову інформацією, коли це необхідно. Проте існує можливість подолати ці недоліки [9, 10].

Найбільш доцільно використовувати пряму модельно-теоретичну семантику OWL 2,0, сумісну з дескриптивною логікою SROIQ, ефективна підтримка якої була доведена і яка може гарантувати скінчені й розв'язні алгоритми для спільних задач стосовно логічного виведення [11] і повної моделі послідовності.

Щоб сформулювати синтаксис будь-якої DL, необхідно задати непорожні (і звичайно скінчені) множини символів – так званих атомарних концептів і атомарних ролей, з яких будуть будуватися вирази мови даної логіки. Конкретна DL характеризується набором конструкторів і індуктивним правилом, за допомогою якого складені концепти даної логіки будуються з атомарних концептів і атомарних ролей, використовуючи ці конструктори.

Дескриптивні логіки дозволяють описувати поняття ПрО в недвозначному, формалізованому вигляді. Вони поєднують у собі, з одного боку, досить багату виразну потужність, а з іншого – надають задовільні обчислювальні властивості, такі як: можливість вирішення і відносно невисоку обчислювальну складність основних логічних проблем, що уможливлює їхнє застосування на практиці. Отже, DL – це певний компроміс між виразністю і можливістю вирішення. DL можна розглядати як вирішувані фрагменти логіки предикатів, синтаксично ж вони близькі до модальних логік.

Типовими конструкторами для побудови складених концептів є:

– перетинання (кон'юнкція) концептів;

– об'єднання (диз'юнкція) концептів;

– доповнення (заперечення) концепту;

– обмеження на значення ролі (обмеження квантором загальності);

– екзистенційні обмеження (обмеження квантором існування);

– обмеження на значення ролі.

Дескриптивні логіки (DL) виникли як розширення фреймів і семантичних мереж механізмами формальної логіки. DL – це сімейство мов представлення знань, що дозволяють описувати поняття предметної галузі у формалізованому вигляді. Будь-яка логіка DL є логікою першого порядку, але не навпаки. Сьогодні DL використовуються в Semantic Web для побудови онтологій. Базові елементи DL – це множина класів NC; множина індивідуумів NI; множина відношень NR. Основна перевага DL порівняно з іншими засобами представлення знань полягає в наявності засобів формального опису семантики [12].

У математичній логіці будь-яка мова характеризується як своїм синтаксисом (правилами побудови виразів цієї мови), так і семантикою (способом приписування цим виразам деякого

формального значення, наприклад, вказівкою на те, які вирази вважаються істинними або помилковими).

Крім того, наявність іншої мови дозволяє чітко розрізняти самі логічні твердження від тверджень щодо їхньої істинності. Фрейми, семантичні мережі і багато інших поширених засобів представлення знань позбавлені формальної семантики, а виражені в них знання орієнтовані тільки на людину, а не на машинну (автоматизовану) обробку, тому що значна частина знань про предметну галузь не відображається в них явно, а лише припускається).

SWRL-правила для формування відповідей юридичної консультативної системи

A Semantic Web Rule Language (SWRL) [12] – технологія, яка базується на об'єднанні (комбінації) OWL і RuleML, тобто на об'єднані онтології (OWL-DL) і правила [13]. Насамперед необхідно уточнити, що розуміють розробники стандартів W3C під онтологіями, а що під правилами. Суть принципів технології SWRL полягає в тому, що вона необхідна внаслідок таких причин:

1. Правила SWRL не містять конкретних об'єктів, а тільки посилаються на них, що дає можливість застосовувати те саме правило до ряду груп об'єктів.

2. Правила SWRL можуть бути додані до OWL-опису, тобто включені в онтологію.

3. Написання й „читання" правил зручніше, якщо для цього існує спеціальна мова.

Можливість працювати з SWRL уже реалізована в багатьох редакторах онтологій, у т.ч. і в Protege. Підтримка SWRL існує в Jess і Sesame. Науковці пропонують таку демонстрацію реалізації, в якій використовується онтологія сімейних відносин та SWRL-правила [12]. Особливістю цієї онтології є те, що більшість триплетів задана неявно за допомогою правил SWRL і конструкцій OWL. У цілому, SWRL – це технологія, яка допомагає описати абстрактний механізм оперування об'єктами предметної галузі, а також її закономірності. Основним достоїнством SWRL є те, що вона дає можливість виводити нові факти з існуючих тверджень. Так само, плюсом технології SWRL є те, що її правила можна описувати за допомогою таких мов, як CLIPS (що реалізоване в Jess) або Prolog, що повинно підвищити ефективність опису й обробки, як мінімум.

Отже, проаналізувавши основні проблеми, які повинні вирішувати інформаційні системи, що призначені для інтелектуальної підтримки процесу оподаткування в Україні, та розглянувши досвід впровадження подібних систем в інших країнах, можна зробити висновки щодо доцільності використання стандартів і мов Semantic Web як технологічної платформи таких систем. У такому випадку можна формувати динамічні бази знань на основі мов подання онтологій OWL, які мають теоретичне підґрунтя у вигляді дескриптивних логік, що забезпечує виконання на них логічного виведення для отримання знань, потрібних конкретним користувачам. Основні проблеми в цій сфері сьогодні пов'язані з двома напрямами роботи: 1) заповненням відповідної бази знань інформацією з відповідних законів та інструкцій; 2) формування набору сервісів зі зручним web-інтерфейсом, які забезпечують усі найбільш важливі потреби користувачів (як окремих осіб, так і організацій) у сфері оподаткування та взаємодії з податковими органами.

Крім того, необхідно розробити алгоритми та програмні засоби для автоматизованого здобуття знань у сфері оподаткування з повнотекстових інформаційних ресурсів, до яких відносяться різноманітні закони, постанови, інструкції тощо. Із урахуванням динамічності сфери оподаткування необхідно також створити механізми контролю актуальності та несуперечності побудованої так онтологічної бази знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. The portal of the Hungarian Tax Office (APEH) and the accessible services. – www.apeh.hu

2. TurboTax Online, an American tax preparation software. – http://turbotax.intuit.com/

3. European project for Standardized Transparent Representations in order to Extend Legal Accessibility, Estrella, IST-2004-027655. – http://www.estrellaproject.org/

4. Гладун А. Я. Формирование и применение онтологий предметных областей для поиска Web-сервисов на семантическом уровне / А. Я. Гладун, Ю. В. Рогушина // Труды Всероссийской конференции с межд. участием „Знания-Онтологии-Теории". – Новосибирск, 2007. – С. 176-185. – Т. 2.

5. Exsys CORVID Knowledge Automation Expert System Software, see http://www.exsys.com/

6. Hungarian Law on Duties, Act XCIII of 1990, only available in Hungarian, see http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99000093.TV#pr123

7. J. Breuker, A. Valente, and R. Winkels. Use and reuse of legal ontologies in knowledge engineering and information management. In V. R. Benjamins, P. Casanovas, J. Breuker, and A. Gangemi, editors, Law and the Semantic Web, volume 3369, PP.- 36–64, 2003.

8. OWL 2 Web Ontology Language Profiles, - http://www.w3.org/TR/owl2-profiles/

9. Рогушина Ю. В. Технологии Semantic Web и их использование при разработке интеллектуальных приложений / Ю. В. Рогушина, А. Я. Гладун // Проблеми програмування. – 2008. – № 2–3 – С. 385–394.

10. Рогушина Ю. В. Мереологические аспекты онтологического анализа интеллектуальных Web-сервисов / Ю. В. Рогушина, А. Я. Гладун // Труды VI-й Межд. конференции „Интеллектуальный анализ информации, ИАИ-2007", 2007. – С. 312–321.

11. I. Horrocks, O. Kutz, and U. Sattler. The even more irresistible SROIQ. In Proc. of the 10th Int. Conf. on Principles of Knowledge Representation and Reasoning (KR 2006), – Pp. 57–67. AAAI Press, 2006.

12. SWRL: A Semantic Web Rule Language. Combining OWL and RuleML. – http://www.w3.org/Submission/SWRL/

13. The Rule Markup Initiative. – http://ruleml.org/

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012 р.

УДК 338.24

О. Г. Рябчук,
кандидат економічних наук,
Національний університет
ДПС України

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ ПРАЦІ ІНСТРУМЕНТАМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

У статті обґрунтовано необхідність державного регулювання ситуації на ринку праці та проаналізовано вплив зміни ставки податку на доходи фізичних осіб на пропозицію праці.

The necessity of public regulation on the labour-market is discussed in the article. The effects of changing rates of income tax on labour-market are analyzed.

Ключові слова: *пропозиція праці, ринок праці, податок на доходи фізичних осіб, інструменти державного регулювання.*

В умовах достатньої гнучкості ринку праці податки, крім регулювання величини доходів населення, здійснюють безпосередній чи опосередкований вплив на індивідуальний вибір між самозайнятістю і низькооплачуваною працею, між самозайнятістю і зайнятістю за наймом, між роботою протягом стандартного часу і різними варіантами скороченого чи подовженого робочого часу (часткова зайнятість, сумісництво тощо). Податки, і особливо податок на доходи, прямо чи побічно беруть участь у регулюванні інтенсивності та якості пропонованої праці різними фахівцями.

У виступах представників державних органів влади та в публікаціях науковців, серед яких Васильченко В. С., Заєць Т. А., Федоренко В. Г., Петюх В. М., Савченко В. А., Степура Т. М., Яцишина Л. К., Лабурцева О. І. та багато інших, усе більше наголошується на необхідності підвищити роль держави в процесі регулювання ситуації на ринку праці з метою її поліпшення та вплив податків на пропозицію праці. Насамперед посилити державне регулювання необхідно в зв'язку з тим, що ринковий механізм, який існує в Україні, не в змозі самостійно перебороти негативні явища в сфері доходів населення та ситуації на ринку праці.

Основними завданнями даної статті є:

– обґрунтувати необхідність державного регулювання пропозиції праці;

– визначити основні причини незадовільної ситуації на ринку праці України;

– проаналізувати вплив зміни ставки податку на доходи фізичних осіб на пропозицію праці;

– розробити імітаційну модель ситуації на ринку праці, що базується на ставленні різних категорій населення до сплати податку на доходи фізичних осіб залежно від розміру ставки податку.

© Рябчук О. Г., 2012

Формування ринкового механізму господарювання неминуче веде і до необхідності формування ринково обґрунтованої системи розподілу робочої сили. На сьогодні український ринок праці не збалансований. В Україні йде реформування конкретних механізмів державного регулювання ринку трудових ресурсів. Зниження негативної ситуації на ринку праці є пріоритетним завданням на сучасному етапі розвитку економіки.

Серед основних інструментів державного регулювання ринку праці першочергового значення набуває оподаткування трудових доходів населення, а також система соціальних стандартів і гарантій.

Сьогодні, як ніколи, очевидним є те, що основною метою державної політики в сфері доходів населення повинно бути забезпечення гідного рівня життя людини. Ослаблення активної регулятивної ролі держави, нерозвиненість ринкових механізмів і системи регулювання соціальних процесів в умовах економічного спаду неминуче призвели до загострення багатьох соціальних проблем і насамперед у сфері доходів населення та ситуації на ринку праці [2].

Політика стосовно заробітної плати не повинна розглядатися тільки з погляду вирішення соціальних завдань. Стимулювання її зростання у всіх галузях економіки потрібно розглядати як важіль підвищення ефективності виробництва українських підприємств, активізації національного ринку праці. Проте значення мають саме реальні заробітки людей (за винятком податку), а не сама ставка заробітної плати.

Тому в теорії і практиці впливу на пропозицію праці в країнах із розвиненою ринковою економікою велике значення приділяється оподаткуванню доходів фізичних осіб.

В основі індивідуальної пропозиції праці є раціональним вибір між цінністю благ, які міг би придбати найманий робітник за рахунок доходу, що утворився від продажу праці, та цінністю відпочинку для цього індивіда. Якщо вважати, що дохід і відпочинок – нормальні блага, тоді при збільшенні споживання кожного з них корисність для індивіда також зростає [4].

Якщо припустити, що єдиним джерелом доходу індивіда є заробітна плата із годинною ставкою X, а Y – добовий обсяг праці в годинах, то добовий дохід до оподаткування визначимо так:

$$I = X \times Y, \quad (1)$$

де I – добовий дохід до оподаткування;

X – годинна ставка заробітної плати;

Y – добовий обсяг праці в годинах.

Виходячи з цього, добовий дохід після оподаткування визначимо за такою форомулою:

$$I_P = I - P, \quad (2)$$

де I_p – добовий дохід після оподаткування;

P – розмір податку з доходу.

А пропозицію праці можна визначити так:

$$У = \frac{(I_P + P)}{X}, \quad (3)$$

Отже, при встановленій на підприємстві ставці заробітної плати X та відомій необхідній для громадянина сумі реального доходу I_p рішення про працевлаштування для особи буде

залежати від суми податку з доходу (ставки оподаткування заробітної плати). Особа, яка шукає роботу, надасть перевагу тому роботодавцю (підприємству конкретної галузі або регіону) , де P буде меншим при рівних інших умовах.

Отже, завдання раціонального вибору індивіда полягає у знаходженні такого поділу часу між працею і відпочинком, який дозволить максимізувати корисність індивіда при певному реальному добовому доході I_p .

Зміна ставки податку з доходів фізичних осіб впливає на розміри заробітків людей і, будучи опосередкованою ефектами доходу і заміщення, впливає на пропозицію праці. При підвищенні ставки податку з доходів фізичних осіб реальні заробітки працівників падають, що одночасно може стимулювати як скорочення пропозиції праці (перевага ефекту заміщення над ефектом доходу), так і збільшення пропозиції праці (ефект доходу виявляється сильнішим за ефект заміщення).

Іншими словами, податок з доходів фізичних осіб втручається в процес прийняття рішень працівником про те, скільки працювати. У результаті оподаткування трудового доходу значення пропозиції праці відхиляються від величин, які б задавалися умовами вільного ринку. Ступінь відхилення величин індивідуальної пропозиції праці залежить, зокрема, від рівня прогресивності оподаткування.

Отже, пропозицію праці можна визначити як обсяг праці, який особа або домогосподарство бажає та може запропонувати роботодавцям за роботу на ринку праці при визначеному рівні доходу після оподаткування за інших незмінних умов.

Визначення обсягів праці, які людина готова запропонувати при кожному окремому рівні податку з доходу, дозвляє побудувати криву індивідуальної пропозиції праці (рис. 1).

Для найманого працівника основним джерелом засобів існування та індивідуального відтворення є його праця. Отже, за невисоких доходів, при зниженні ставки податку людина починає працювати. При подальшому зниженні ставки податку і, відповідно, зростанні доходу, коли обсяг праці сягає значних величин, подальше зниження ставки призводить до вибору на користь більшого відпочинку і скорочення обсягу пропозиції праці.

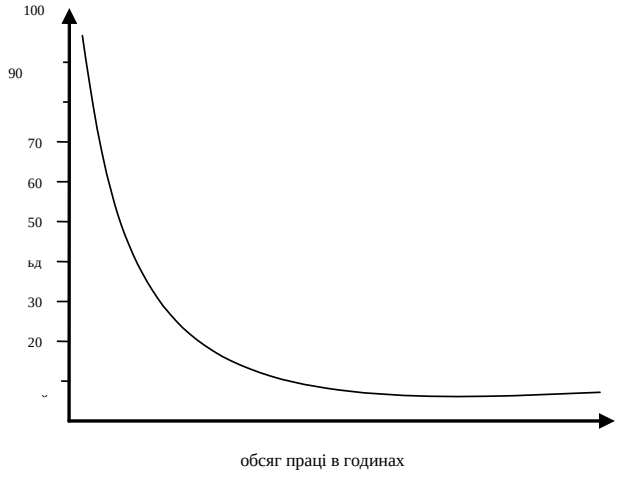

Рис. 1. Залежність пропозиції праці від розміру податку на доходи фізичних осіб

Якщо проаналізувати ситуацію на ринку праці залежно від ставлення осіб до сплати податку з отриманих доходів, то все населення можна об'єднати в такі основні чотири сектори, як особи, що офіційно зареєстровані на своєму робочому місці та сплачують податок з отриманого доходу в повному обсязі (сектор B_1 на рис. 2); особи, що офіційно зареєстровані на конкретному робочому місці, але, крім того, мають ще й неофіційні доходи, з яких не сплачують податок (сектор B_2 на рис. 2); особи, які повністю працюють „в тіні", взагалі не сплачують податок і не відносяться до офіційного працюючого населення (сектор B_3 на рис. 2); офіційно зареєстровані безробітні особи (сектор B_4 на рисунку 2). При такій ситуації, у разі, коли ставки податку з доходів фізичних осіб знаходяться на деякому рівні α, кількість осіб, зареєстрованих на ринку праці, можна визначити за формулою 4:

$$Д_\alpha = n_1 + n_2, \qquad (4)$$

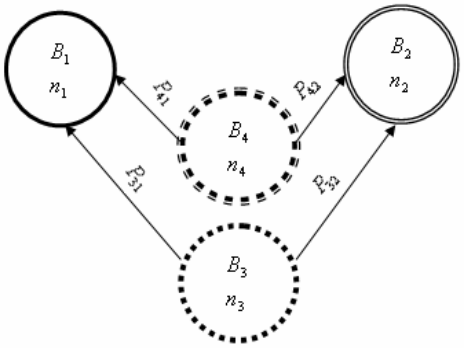

Рис. 2. Схема розподілу осіб за секторами залежно від їх місця на ринку праці

При зниженні ставок податку з доходів фізичних осіб на деякий визначений рівень $\Delta\alpha$ існує певна ймовірність (P) переходу, насамперед, осіб із сектора B_3 у сектор B_1 (P_{31}) та в сектор B_2 (P_{32}). Отже, кількість офіційно зареєстрованих осіб на ринку праці збільшиться на величину $n_3(P_{31} + P_{32})$. Крім того, при зниженні ставки податку ймовірне залучення на офіційний ринок праці офіційно зареєстрованих безробітних осіб. Тому при деякому рівні ставки податку $\alpha - \Delta\alpha$ кількість осіб, зареєстрованих на ринку праці, можна визначити за формулою 5:

$$Д_{(\alpha-\Delta\alpha)} = n_1 + n_2 + n_3\left(P_{31} + P_{32}\right) + n_4\left(P_{41} + P_{4.2}\right), \qquad (5)$$

де α – початковий рівень ставки податку з доходів фізичних осіб;

$\alpha - \Delta\alpha$ – знижений рівень ставки податку з доходів фізичних осіб;

$Д_{\alpha}$ – кількість осіб, зареєстрованих на ринку праці при початковому рівні ставки податку з доходів фізичних осіб;

$Д_{\alpha-\Delta\alpha}$ – кількість осіб, зареєстрованих на ринку праці при зниженому рівні ставки податку з доходів фізичних осіб;

n_1 – кількість осіб у секторі B_1;

n_2 – кількість осіб у секторі B_2;

n_3 – кількість осіб у секторі B_3;

n_4 – кількість осіб у секторі B_4;

P_{31} – ймовірність „переходу" осіб із сектора B_3 у сектор B_1;

P_{32} – ймовірність „переходу" осіб із сектора B_3 у сектор B_2;

P_{41} – ймовірність „переходу" осіб із сектора B_4 у сектор B_1;

P_{42} – ймовірність „переходу" осіб із сектора B_4 у сектор B_2.

При цьому потрібно зазначити, що $P_{31}, P_{32}, P_{41}, P_{42}$ повинні наближатися до максимально можливого рівня ($P_{31}, P_{32}, P_{41}, P_{42} \Rightarrow 1(\max)$. Але для цього, крім зниження податкової ставки, необхідна дія й інших інструментів оподаткування доходів населення. Насамперед це встановлення неоподатковуваного мінімуму доходу належного рівня, надання різних податкових знижок, встановлення підвищеної відповідальності за податкові правопорушення, прозорість у витрачанні коштів бюджету, унеможливлення витрачання особами незадекларованих доходів та інше.

Основними чинниками, що впливають на пропозицію певного виду праці, є рівень оплати й умови праці в цій галузі, умови праці та рівень оплати її на інших ринках, загальна чисельність працездатного населення (робоча сила). Крім того, регулювати пропозицію праці в певній галузі можна за допомогою встановлення знижених або підвищених ставок оподаткування заробітної плати працівників даної галузі. Те саме стосується і пропозиції праці в окремому регіоні. Наприклад, стимулювати пропозицію праці в економічно відсталих регіонах можна за допомогою зниження ставок податку з доходів фізичних осіб або надання пільг в оподаткуванні.

Еластичність ринкової пропозиції праці можна визначити зміною обсягу пропозиції праці у відсотках у результаті зміни ставки податку на доходи фізичних осіб на один відсоток.

Загалом сучасному ринку праці в Україні притаманні такі ознаки: низька ціна робочої сили, її невідповідність реальній вартості; зниження зайнятості у сфері суспільного виробництва; низька частка офіційно зареєстрованих безробітних за великих масштабів зростання прихованого безробіття; наявність значних масштабів нерегламентованої зайнятості; зростання молодіжного безробіття; регіональні диспропорції між наявністю і потребою в робочій силі; низька професійна мобільність трудових ресурсів; відсутність або недостатня спрацьованість правових норм організаційно-економічних механізмів, що регулюють трудові відносини; еміграція висококваліфікованої робочої сили тощо [1].

Хоча вплив оподаткування трудових доходів населення на пропозицію праці в Україні на даний час прослідковується не досить чітко, проте, враховуючи дані табл. 1, можна сказати, що зниження ставки оподаткування доходів громадян з 2004 року, одночасно із зростанням ВВП, призвело до зменшення загальної кількості економічно неактивного населення в країні (табл. 1).

Таблиця 1

Склад економічно неактивного населення у 2000–2010 рр.

Рік	Економічно неактивне населення, всього, тис. осіб	у тому числі за причинами економічної неактивності								
		пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах	учні, студенти	зайняті в домогосподарстві, перебувають на утриманні	не працювали за станом здоров'я, через хворобу	зневірені	не знають де і як шукати роботу	вважають, що немає підходящої роботи	мають сезонний характер роботи, сподіваються повернутися на попередню роботу	інші
		у відсотках до підсумку								
2000	13 318,4	52,5	26,5	11,6	–	4,6	–	–	0,8	4,0
2001	13 595,6	51,3	27,0	10,9	–	5,3	–	–	1,0	4,5
2002	13 667,5	50,1	27,6	10,8	–	5,0	–	–	1,0	5,5
2003	13 687,6	49,5	28,5	10,6	–	4,6	–	–	1,0	5,8
2004	13 622,9	49,1	26,7	12,5	2,0	2,9	0,9	0,7	1,2	4,0
2005	13 559,7	47,7	27,2	14,8	2,3	2,1	0,9	0,8	1,0	3,2
2006	13 542,1	48,7	27,6	16,4	2,3	1,5	0,5	0,7	0,7	1,6
2007	13 312,0	49,5	27,2	17,0	2,0	1,3	0,5	0,5	0,5	1,5
2008	12 971,1	49,6	26,8	17,7	1,9	1,1	0,3	0,5	0,6	1,5
2009	12 823,0	49,2	25,2	18,6	2,1	1,5	0,4	0,7	0,8	1,5
2010	12 575,5	48,8	25,7	19,5	1,8	1,3	0,3	0,6	0,7	1,3

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

До 2004 р. загальна кількість економічно неактивного населення в країні стабільно збільшувалася. Зниження показника економічно неактивного населення відбулося здебільшого за рахунок зменшення тієї частини населення, яка зневірена у пошуках підходящої роботи та відповідного заробітку (див. табл. 1, рис. 3).

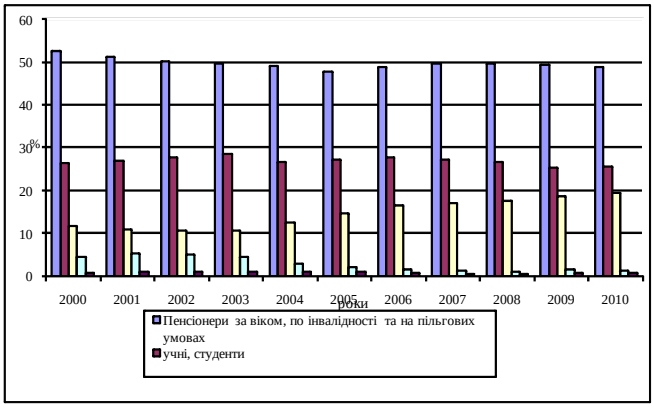

Рис. 3. Динаміка основних складових економічно неактивного населення в Україні у 2000–2010 рр.

Крім того, значна частина населення України отримує доходи з тіньового сектору економіки, і навіть введення пропорційної ставки оподаткування доходів громадян не допомогло вивести „з тіні" всю приховану діяльність. А це означає, що вплив зміни ставки податку на доходи фізичних осіб на трудове поводження громадян, зайнятих у тіньовому секторі економіки, необхідно „підкріпити" також дією інших інструментів механізму державного регулювання оподаткування доходів населення.

Отже, в сучасних умовах розвитку економіки особливої актуальності набувають проблеми ефективної зайнятості населення України, створення ринку робочої сили і запобігання масового безробіття. Ринок праці посідає центральне місце серед інших ринків. Він перебуває під впливом багатьох інструментів, більшість яких залежить від державного регулювання. Кон'юнктура ринку формується під впливом стану економіки, способу господарювання і структурних змін, технічного й організаційного рівня підприємств, кількісно-якісної збалансованості засобів виробництва і робочої сили. Але для ефективного функціонування ринку праці необхідне також державне втручання, що і повинно успішно здійснюватися за допомогою податкових інструментів, у тому числі інструментів оподаткування доходів населення.

На сьогодні в Україні вплив оподаткування особистих доходів на пропозицію праці є незначним. Це пояснюється насамперед низьким офіційним рівнем оплати праці в цілому та виплатою заробітної плати „в конвертах". Крім того, пропозиція праці більше реагує на зміну рівнів оплати в різних галузях, необґрунтовані міжпрофесійні розходження в оплаті праці, що різко поширилися останнім часом. Домогтися більшої керованості пропозицією праці за допомогою зміни ставок оподаткування трудових доходів можна насамперед вивівши „із тіні" значну частину економічної діяльності.

Недооцінка проблем на ринку праці, особливо щодо їх впливу на рівень і якість життя населення та розвиток економіки в цілому, може призвести до того, що механізм зайнятості буде не тільки каталізатором, а й гальмом економічних і соціальних реформ у країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильченко В. С. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб. – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с.

2. Мельник П. В. Вплив податків на перерозподіл народногосподарських ресурсів у ринковій економіці (теоретичний аспект) / П. В. Мельник // Науковий вісник Академії ДПСУ. – 2000. – № 4 (10).

3. Мортиков В. В. Податкове регулювання пропозиції праці / В. В. Мортиков // Фінанси України. – 2001. – № 1. – С. 21–26.

4. Никифорова А. А. Рынок труда: занятость и безработица / Никифорова А. А. – М. : Международные отношения, 2003. – 195 с.

5. Петюх В. М. Формування робочої сили в ринкових умовах / Петюх В. М. – К. : Знання, 2004.– 230 с.

6. Степура Т. М. Державне регулювання ринку праці (методологія, практика, шляхи удосконалення) : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.02.03. / Т. М. Степура. – Л., 2005. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2011 р.

УДК 342

Є. С. Хорошаєв,
кандидат економічних наук

ПОДАТОК НА БАГАТСТВО В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто міжнародний досвід використання різних методів оподаткування предметів розкоші, а також представлені авторські пропозиції щодо запровадження та удосконалення окремих законодавчих норм з метою поповнення дохідної частини консолідованого бюджету України.

International experience of the usage of different methods of wealth taxation is revealed, so as the author's proposals to establish and improve legislation of the tax for the purpose of revenues increase of the Ukraine's consolidated budget is presented.

Ключові слова: *багатство, майно, нерухомість, транспортний засіб, оподаткування, майновий податок, предмети розкоші.*

Фінансова криза 2008–2010 років призвела до швидкого зростання державного боргу України, який лягає тягарем на наступні покоління. Незважаючи на століття розвитку, наука повернулася до своїх першоджерел, рекомендуючи національним урядам наслідувати поведінку пересічного домогосподарства, тобто витрачати не більше того, скільки зароблено, а запозичення обмежити виключно інвестиційними проектами. Такі прості істини складно реалізувати на практиці через наявність соціальних гарантій, які підтримують економічні системи у стабільному балансі, запобігаючи соціальним вибухам.

Зважаючи на те що потенціал приватизації як джерела фінансування в державі практично вичерпано, а зовнішні запозичення надзвичайно обмежені на середньострокову перспективу, Україні, як і більшості держав периферії, доведеться шукати інші інструменти, щоб покрити витрати на обслуговування боргу та надати відповідні ресурси для сталого розвитку, одним з яких є фіскальний.

Принципи соціальної справедливості передбачають адекватний перерозподіл матеріальних благ у суспільстві, і відповідно, виникає потреба в запровадженні окремого податку на багатство.

Питаннями диференційованого оподаткування власності займалися такі вчені, як Є. Малєскі, Л. Етель, О. Радишевська, І. Мазур, Н. Габельчук, С. Митяй, Н. Бобох тощо. Однак на сьогодні не достатньо науково обґрунтованих пропозицій щодо цілісного оподаткування багатства в його різних видах і формах, як основного індикатора заможності осіб, і саме тому метою дослідження є методика використання податку на розкіш у контексті відповідності принципу соціальної справедливості.

Треба зазначити, що більшість учених наполягають на запровадженні податку на нерухомість, а не на багатство як таке. І це зрозуміло, адже податок на нерухоме майно існує майже у 130 країнах світу, а відтак обгрунтувати його появу в Україні не складно. У світовій

© Хорошаєв Є. С., 2012

практиці використовують два способи визначення бази податку на нерухомість: 1) розрахунок зобов'язань залежно від фактичної площі нерухомості – застосовується у випадку відсутності розвиненого ринку та низького рівня доходів населення; 2) другий спосіб побудований на основі вартісних підходів до податкової бази: ринкової, орендної або відносної вартості об'єкта [1, с. 15]. Податок на особисте майно за єдиною ставкою сплачують у Бельгії (1 %), Данії (2,2 %), Німеччині (0,5 % для приватних осіб, 0,6 % для корпорацій), Японії (1,4 %), а також в Ісландії та Люксембурзі. Прогресивне оподаткування застосовують у Франції, Фінляндії, Норвегії, Іспанії, Швеції та Швейцарії [2, с. 124].

Подібно до оподаткування особистого майна оподатковується майно юридичних осіб. Ці податки поєднує об'єкт оподаткування – сукупна вартість різних видів майна за вирахуванням зобов'язань, пов'язаних з володінням чи розпорядженням, та інших фіскальних преференцій.

На думку дослідників І. Мазур та Н. Габельчук, нерухомість є унікальним об'єктом, здатним забезпечити стабільний та прогнозований дохід. Унікальність зумовлена рядом її особливостей, таких як: наочність (наявність блага, очевидність рівня доходу, добробуту), постійність розташування, тривалість існування, обов'язковість державної реєстрації (як об'єкта власності й застави) [3, с. 62].

Схожої думки дотримується С. Митяй, яка стверджує, що набір характеристик нерухомості дозволяє легко визначити її власника, візуалізувати та встановити базу оподаткування. У зв'язку з цим податок на нерухомість не викривлює економічну поведінку суб'єктів, є найбільш нейтральним і справедливим порівняно з іншими обов'язковими платежами, зводить до мінімуму випадки ухилення від оподаткування тощо [4, с. 111].

У Франції, Німеччині, Австрії, Швейцарії, Англії та інших європейських державах ставка податку на нерухомість становить у середньому 1–2 % від вартості [5, с. 1]. Проте в Україні – це нерозвинений фіскальний інструмент, свідченням чого є незначні надходження до консолідованого бюджету та примітивність і неузгодженість окремих норм законодавства.

Однак таке бачення проблеми здається вузьким, адже нерухомість є тільки одним, нехай і основним елементом розкоші. Так, у тлумачному словнику В. Даля зазначено, що „багатство – це речі, які складають майно особи" [6]. Адам Сміт у своїй головній праці „Багатство народів", описав багатство як „річний продукт землі та праці товариства" [7]. Розкіш можна розділити на три основні категорії: особисте майно, включаючи будинки та автомобілі; грошові заощадження та капітал (нерухомість, акції, облігації та підприємства).

У проекті Закону України „Про податок на розкіш" від 21.11.2008 року № 3405, внесеному народними депутатами України Ю. Бойком, Г. Герман, Ю. Мірошниченком, не має визначення „розкоші", проте зазначено, що до багатства належать будь-які товари, роботи чи послуги, вартість яких більше ніж у сто разів перевищує середню вартість аналогічних товарів, робіт чи послуг в Україні [8].

У законопроекті С. Тігіпка „Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження податку на багатство" також не приділено уваги самим дефініціям „багатство", „розкіш", однак, розписані окремі предмети, які відносяться до таких: об'єкти житлової нерухомості, земельні ділянки, окремі засоби пересування, коштовності, аксесуари, зброя, предмети мистецтва та колекціонування, взуття, хутро, столярні вироби тощо [9].

Як бачимо, в жодному із наведених проектів сутність „багатства" повністю не розкрита. Ніяк не оговорюється також питання оподаткування грошових заощаджень і капіталу.

Погоджуємося з експертами Головного науково-експертного управління Апарату ВР України, що законопроект № 3405 потребує суттєвого доопрацювання, адже незрозумілими в ньому є такі елементи:

– механізми визначення середньої вартості товарів, робіт і послуг загалом і на певну дату, або у певному регіоні, або у випадку відсутності аналогічних товарів, робіт, послуг в Україні зокрема;

– чи поширюється податок на вітчизняні товари, роботи, послуги, які у 100 разів перевищують середню вартість аналогічних товарів, робіт і послуг в Україні;

– не обгрунтоване цінове визначення поняття розкоші;

– не визначені суб'єкти, об'єкти податку, строки та порядок його сплати, ставки та контролюючі органи тощо.

Особливу увагу при аналізі законопроекту С. Тігіпка слід звернути на те, що за умови його прийняття ВР України окремі елементи власності будуть оподатковуватися двічі, наприклад, транспортні засоби – відповідно до розділу Податкового кодексу XVIII-I „Податок на багатство" та розділу VII „Збір за першу реєстрацію транспортного засобу" або земля – розділи XVIII-I та XIII (плата за землю).

Також незрозумілим є виключення з бази оподаткування таких об'єктів, як дорогоцінні метали (оподаткуванню підлягають виключно вироби з них і каміння), адже саме банківські метали в умовах нестабільних глобальних фінансів є „притулком для коштів багатіїв". Певного уточнення потребують запропоновані ставки обов'язкового платежу, а також що є базою оподаткування: на скільки перевищують нормативи законодавчо встановлені винятки, чи повна фактична, наприклад, площа житлової нерухомості.

Щодо законодавчих недоліків запровадження податку на багатство, то, по-перше, наприклад, об'єкт оподаткування – нерухомість: у країні не існує єдиного реєстру нерухомості, а тому виявити факти ухилення від сплати обов'язкових платежів майже неможливо. По-друге, більшість цінних речей зареєстровано на юридичних осіб, які не є суб'єктами податку. По-третє, відповідно до ЗУ „Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться пересилаються) громадянами на митну територію України" від 13 вересня 2001р. №2681-III та постанови КМ України від 13.12.2001 № 1652 „Про обсяги та порядок ввезення громадянами на митну територію України продуктів харчування для власного споживання та перелік предметів, що не можуть бути віднесені до особистих речей громадян" такі об'єкти податку, як вироби з дорогоцінних металів, взуття чи хутро можуть цілком легально залишатися неоподатковуваними, адже вони відносяться до особистих речей.

За таких умов виникає питання щодо того, чи відповідає запропонований податок своїй суті. На нашу думку, уряд намагається запровадити просто обов'язковий платіж на продаж, що суперечить усім економічним канонам. Адже у цьому випадку не можуть паралельно використовуватися такі обов'язкові платежі, як ПДВ і податок на продаж, оскільки це означає подвійне оподаткування однієї бізнес-операції.

Якщо подивитися на досвід провідних європейських країн, то, наприклад, в Люксембурзі відповідно до закону „Про податок на багатство – Wealth tax Law" від 16.10.1934 р., об'єктом оподаткування є будь-яка власність (за мінусом боргів), а платниками – виключно юридичні особи. Мінімальні суми, які підлягають оподаткуванню, дорівнюють 12,5 тис. євро для

акціонерних товариств та 5,0 тис. євро для товариств з обмеженою відповідальністю. Натомість ставка є однаковою для всіх – 0,5 % від чистої вартості об'єкта оподаткування [10].

З 1992 року в Іспанії функціонує податок на багатство, який називається „спеціальний податок на майно фізичних осіб – impuesto extraordinario sobre el patrimonio de las personas fнsicas". Як видно з назви, платниками є виключно фізичні особи – резиденти та нерезиденти. І хоча з 2008 року його стягнення призупинене, досвід його адміністрування є безцінним. Так, не оподатковувалися побутові меблі, речі, які становлять історичну спадщину Іспанії, консолідовані права учасників пенсійних планів, будинок (квартира) – місце проживання, вартістю до € 150 253,03, загальна податкова знижка для резидентів у € 108 182,18 тощо. Ставка була прогресивною і мала 8 значень: від 0,2 % (чиста вартість активу до € 167 129,45) до 2,5 % (більше € 10,7 млн). Автономні території Країни Басків і Наварра мають власне законодавство стосовно адміністрування податку на багатство [10].

Франція – одна із небагатьох територій, на якій все ще стягується щорічний податок на статок як такий (табл. 1). Він поширюється як на резидентів, так і на нерезидентів, якщо чиста вартість їх французських активів (у тому числі інвестиції) перевищує € 0,8 млн (станом на 01.01.2011 р.). Базою оподаткування для резидентів, які прибули до Франції до 05.08.2008 року, є усі їх активи незалежно від місця розташування. Ті, хто став резидентом після 06.08.2008 року, мають право скористатися пільгою, яка передбачає 5-річний мораторій на оподаткування закордонних активів. Подружжя та особи, які проживають разом, оподатковуються разом. Платник самостійно визначає та декларує обсяг активів, і сплачує обов'язкові платежі у такі самі строки, що і для податкової декларації: до 15 червня для резидентів, до 15 липня для резидентів ЄС, до 31 серпня для нерезидентів ЄС.

Таблиця 1

Ставки податку на особистий статок [12]

Розмір статку	Ставка, %
менше €800,000	0,00
від € 800,000 до € 1,310,000	0,55
від € 1,310,000 до € 2,570,000	0,75
від € 2,570,000 до € 4,040,000	1,00
від € 4,040,000 до € 7,710,000	1,30
від € 7,710,000 до € 16,790,000	1,65
більше € 16,790,000	1,80

У Російській Федерації функціонують три різні податки: на землю, на майно фізичних осіб і на майно юридичних осіб. Однак існує проект, згідно з яким потрібно ввести єдиний податок на нерухомість, адже цілком логічною є сплата зобов'язань разом не тільки за будівлю, а й за землю, на якій вона розташована [13, с. 33]. У Російській Федерації податок на майно справляється у двох видах – податок на майно фізичних осіб і податок на майно юридичних осіб і відноситься до категорії місцевих обов'язкових платежів. Податковою базою є залишкова вартість майна. Податковий період дорівнює календарному року, а звітний період – першому кварталу, півріччю та дев'яти місяцям. Місцеві органи влади мають право не встановлювати

звітний період. Ставка податку не може перевищувати 2,2 %. Сума авансового платежу визначається як і річної суми зобов'язання. Обов'язковий платіж на майно фізичних осіб сплачують власники майна, яке визнано об'єктом оподаткування: житлові будинки, квартири, дачі, гаражі, приміщення, споруди. Ставка залежить від вартості активу та коливається від 0,1 % до 2,0 %. Податок визначається виходячи із інвентарної вартості майна на 1 січня поточного року [14, с. 349].

У світовій практиці передбачається, як правило, надання пільг об'єктам (типам нерухомості), а не платникам, відповідно до принципу: податком безпосередньо обкладається сама нерухомість, а не її власник [15, с. 11]. У Франції від оподаткування звільняється майно, яке використовується для професійної діяльності, твори мистецтва, певні види приватних колекцій (книг, марок). У Російській Федерації до об'єктів оподаткування не належать об'єкти житлово-комунальної власності, об'єкти охорони навколишнього середовища, утилізації відходів, пожежної безпеки, цивільної оборони, бюджетні установи. Релігійні й культові споруди, науково-дослідні установи, які не провадять комерційної діяльності, незавершене виробництво. У США звільняється від оподаткування нерухомість урядових, благодійних, релігійних та інших некомерційних організацій, нематеріальні активи у 36 штатах, у 4 штатах – особисте майно фізичних осіб. В Іспанії не оподатковуються історичні та культурні цінності. У Німеччині для платника, який досяг віку 60 років, неоподатковувана сума зростає [2, с. 124].

Враховуючи заначене вище, доречною вважаємо є така структура оподаткування розкоші: об'єктами є земля, нерухомість, цінні папери, дорогоцінні метали, каміння та вироби з них, хутро, годинники, рухоме майно та грошові кошти.

Безпосередньо податком на багатство обкладаються земля, нерухомість, дорогоцінні метали. Інші об'єкти необхідно оподатковувати через акцизи та диференційовану ставку ПДВ (практика членів ЄС), а грошові кошти – через прогресивну систему податку на доходи. Оподаткування здійснюється так:

– нерухомість та земля – в момент придбання та щорічно;

– цінні папери та дорогоцінні метали – при продажу, що нівелюватиме негативний вплив таких операцій на відповідні ринки;

– рухоме майно, хутро, годинники, вироби з дорогоцінних металів і каміння – під час купівлі.

Платники – фізичні і юридичні особи. Щодо пільг, то повинні бути застосовані однакові підходи до різних категорій суб'єктів та об'єктів обов'язкових платежів; а саме: місце проживання чи реєстрації особи або земельні ділянки, які безпосередньо використовуються у сільському господарстві, повинні бути виключені з бази оподаткування. Необхідно встановити неоподатковуваний мінімум чистої вартості усіх активів, а загальну базу податку повинні розраховувати інспектори податкової служби щорічно на підставі отриманих статистичних даних від відповідних установ (БТІ, земельних кадастрів) або з торговельних майданчиків бірж. У випадку непогодження платника із розрахунком інспектора він має право надати власний розрахунок, підтверджений незалежною оцінкою, проведеною відповідно до Закону України „Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" від 12.07.2001 р. № 2658-III, Національних стандартів бухгалтерського обліку, Закону України „Про оцінку земель" від 11.12.2003 р. № 1378-IV тощо. Податковим періодом найкраще вважати 12 місяців, що оптимізуватиме роботу з оцінки чистої вартості активів. Говорячи про ставки обов'язкових платежів, не треба забувати, що це дієвий механізм впливу на макроекономічну

ситуацію, а відповідно, вони повинні бути гнучкими та переглядатися при зміні вектора розвитку країни.

У випадку резидентів під оподаткування повинна потрапляти їх власність незалежно від місця її розташування або реєстрації, тобто у тому числі нерухоме майно чи транспортні засоби, які належать їм на правах власності в інших країнах. Нерезиденти повинні сплачувати майновий податок лише з того майна, яке належить їм на правах власності та перебуває, зареєстровано або використовується з метою отримання прибутку або задоволення особистих потреб на території України.

Отже, оподаткування розкоші призведе до: 1) поповнення дохідної частини консолідованого бюджету; 2) зменшення розриву між прошарками населення; 3) перенесення податкового навантаження з праці на капітал; 4) протидії спекулятивному споживанню та спрямуванню коштів на виробничі цілі в реальний сектор економіки; 5) запобігання монополізації на ринку нерухомості, зокрема житлової та комерційної.

Перспективними для подальшого дослідження виступають механізми впливу податку на багатство на процеси нівелювання соціальних дисбалансів у країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бобох Н. М. База оподаткування як один з елементів системи оподаткування нерухомості / Н. М. Бобох // Наукові записки. ВНУ ім. Л. Українки. – Вип. 15. – 2010. – С. 13–20. – (Серія економіка).

2. Блонська В. І. Майнове оподаткування як елемент податкових систем в економіках добробуту / В. І. Блонська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 122–129.

3. Мазур І. М. Особливості впровадження майнового оподаткування в Україні на прикладі податку на нерухомість / І. М. Мазур, Н. В. Габельчук // Науково-інформаційний вісник. – 2010. – № 2. – С. 60–67.

4. Митяй С. А. Система оподаткування нерухомості України: сучасний стан та шляхи реформування / С. А. Митяй // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 31. – С. 111–116.

5. Кравчун А. С. Щодо окремих питань реформування оподаткування майна в Україні / А. С. Кравчун // Часопис Національного університету „Острозька академія”.– 2011. – № 1 (3). – С. 1–11. – (Серія „Право”).

6. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovari.yandex.ru

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/index.php

8. Сайт ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=33722

9. Сайт Мінсоцполітики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=135319&cat_id=107177

10. Сайт Євросоюзу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html

11. Сайт податкової адміністрації Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.impots.gouv.fr/portal/dgi/public/popup;jsessionid=LPDDA-

W C E O W 3 P 5 Q F I E I P S F E Y ? t y p e P a g e = c p r 0 2 & s f i d = 5 0 & c o m m u n - aute=1&espId=1&impot=ISF&docOid=documentstandard_6319&temNvlPopUp=true

12. Соколенко В. А. Аналіз можливості впровадження комбінованого податку на землю та нерухомість / В. А. Соколенко, А. М. Кулик // Бизнесинформ. – 2009. – № 4 (2). – С. 31–34.

13. Фрадинський О. А. Вітчизняний та світовий досвід еволюції оподаткування нерухомого майна / О. А. Фрадинський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6. – Т. 4. – С. 346–351.

14. Бобох Н. М. Проблеми пільгового оподаткування нерухомості та можливі шляхи їх вирішення в Україні / Н. М. Бобох // Наука й економіка. – 2009. – № 4 (16). – Т. 1. – С. 9–14.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2012 р.

УДК 347.73:336.226.322 (470)

О. А. Сотніченко,
Національний університет ДПС України

НЕОБХІДНІСТЬ РЕФОРМУВАННЯ ПДВ У КОНТЕКСТІ ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано показники надходження податкових платежів до бюджету за останні роки, а саме податку на додану вартість. Розглянуто проблеми, що виникають при стягненні ПДВ, роль Податкового кодексу України у стабілізації економіки України та безпосередньо в регулюванні податку на додану вартість.

The article analyzes the performance of receipt of tax payments to the budget in recent years, namely value added tax. Problems in collecting VAT. The role of the Tax Code of Ukraine in stabilizing the economy of Ukraine and directly in the regulation of value added tax.

Ключові слова: *податок на додану вартість (ПДВ), Податковий кодекс, відшкодування та надходження ПДВ.*

Обговорення процесу реформування податкової системи України зумовлене існуванням надзвичайно великої кількості питань і проблем, які потребують негайного вирішення через свою особливу актуальність з набуттям чинності Податкового кодексу України. Фінансове регулювання шляхом використання податкових механізмів є невід'ємною складовою економічної системи держави. Серед його інструментів основна роль відводиться універсальним акцизам, значення яких у сучасних фінансових системах зростає.

На сьогодні ведеться багато дискусій і розмов про необхідність ліквідації чи зниження ставки по податку (з 1.01.2014 р. вона становитиме 17 %, тобто зменшиться на 3 %) [1] на додану вартість. Проте майже десять років українські уряди сприймають усе по-своєму і роблять з точністю навпаки – частка ПДВ у податкових надходженнях Державного бюджету постійно зростає, що свідчить про постійне зміщення податкового тягаря від „багатих" на „бідних". З кожним роком усе більше оподатковуються прості наймані працівники та непрацюючі, які при кожній споживчій купівлі товару чи послуги сплачують закладений у ціну ПДВ.

Значний внесок у розробку теоретико-методологічних засад непрямого оподаткування здійснено класиками фінансової науки С. Ілловайським, І. Озеровим, Д. Рікардо, Адамом Смітом, М. Фрідманом та іншими. Ними закладено фундаментальні засади непрямого оподаткування, що стали підґрунтям для розвитку сучасної науки про податки.

Теоретичні засади формування механізму оподаткування ПДВ у ринкових умовах викладено у працях В. Андрущенка, В. Буряковського, В. Гейця, М. Дем'яненка, З. Варналія, У. Мазура, П. Мельника, А. Соколовської, Л. Тарангул, В. Федосова та інших науковців.

© Сотніченко О. А., 2012

Незважаючи на значну кількість наукових праць з цієї проблематики, ряд питань, пов'язаних із функціонуванням ПДВ у виробничій сфері, досліджено фрагментарно, без застосування комплексного підходу. Потреба у реформуванні ПДВ вимагає адекватного її відображення при формуванні податкового механізму, що зумовило необхідність поглиблення наукових досліджень.

Метою дослідження є проаналізувати тенденцію надходження податкових платежів до бюджету за останні роки, а саме податку на додану вартість; проблеми, що виникають при стягненні ПДВ і роль Податкового кодексу України у стабілізації економіки держави та безпосередньо в регулюванні податку на додану вартість.

Податок на додану вартість є основним непрямим податком у державах-членах Європейського Союзу, його застосування є однією з умов вступу до ЄС нових членів. Зокрема, певна сума надходжень від його справляння спрямовується на функціонування бюджету ЄС.

Такий вид непрямого податку заслуговує на особливу увагу, оскільки в Україні він є одним із головних „фіскальних" податків [7]. Надходження від його сплати в 2009 році сформували 57 % усіх податкових надходжень і майже 38 % загальних доходів Державного бюджету України, в 2010 році – 58,6 % та 40 % відповідно [12]. Ураховуючи такі показники, можна було б сказати, що цей вид податку є одним із найбільш ефективних, а його існування є необхідним для формування дохідної частини Держбюджету нашої держави.

Але разом із позитивними сторонами є досить багато проблемних питань, які виникають і вирішуються постійно у міру їх надходження. У сфері стягнення цього універсального акцизу відбувається значна мінізація, що проявляється:

– у незаконному відшкодуванні ПДВ (крім того, спостерігається цікава тенденція до збільшення суми відшкодування ПДВ над сумою надходження коштів до Державного бюджету України протягом кількох років);

– у не законному заниженні суми ПДВ;

– в ухиленні від сплати та приховуванні ПДВ (незаконне завищення цін на продукцію, використання послуг „фіктивних" фірм, безтоварні операції , операції з готівкою, що завищують її за допомогою заниження безготівкових розрахунків, операції з використанням рахунків інших фірм тощо);

– у скоєнні правопорушень у сфері оподаткування в контексті розвитку міжнародно-правового співробітництва (використання незаконних угод, розрахунків, відсутність товарних операцій, використовуючи при цьому недосконалість законодавчої бази та ін.);

– у багатьох інших випадках уже давно відпрацьованих схем і каналів, особливо бюджетних коштів тощо.

Розглянемо інформацію стосовно податкових надходжень до Державного бюджету України всього та податку на додану вартість зокрема протягом 2002–2010 років (табл. 1), січня 2011 року.

З метою відображення складової поступлень у відносних величинах наведемо інформацію про питому вагу надходжень згаданих податків до державного бюджету всього та податку на додану вартість зокрема протягом 2002–2010 років (табл. 2).

Таблиця 1

Податкові надходження до Державного бюджету України в 2002–2010 роках у млрд. грн [11]

Показники/роки:	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Податкові надходження до ДБ всього, у т.ч.:	28,9	35,7	44,9	74,5	94,8	116,7	167,9	148,9	202,9
ПДВ	19,3	22,9	28,7	47,1	65,4	78,3	126,5	119,1	120,5
Відшкодування ПДВ	5,8	10,3	12,0	13,3	15,0	18,9	34,4	34,5	30,0
ПДВ (сальдо)	13,5	12,6	16,7	33,8	50,4	59,4	92,1	84,6	89,5
Податок на прибуток	8,2	13,1	16,0	23,3	25,9	34,0	47,5	32,6	39,4
Акцизний податок	3,9	5,2	6,6	7,9	8,6	10,5	12,7	21,3	28,4
Ввізного мита	2,1	3,0	4,0	6,0	7,0	9,6	11,9	6,3	5,8
Інші податкові надходження	1,2	1,8	1,	3,5	2,9	3,2	3,7	4,1	10,3

Таблиця 2

Питома вага надходження податків до Державного бюджету України, 2002–2010 роки [11]

Показники/роки	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Податкові надходження до ДБ всього у т.ч.:	100	100	100	100	100	100	100	100	100
ПДВ (сальдо)	46,7	35,3	37,2	45,4	53,2	50,9	54,9	56,8	58,6
Податок на прибуток	28,4	36,7	35,6	31,3	27,3	29,1	28,3	21,9	19,4
Акцизний податок	13,5	14,6	14,7	10,6	9,1	9,0	7,6	14,3	14,0
Ввізне мито	7,3	8,4	8,9	8,1	7,4	8,2	7,1	4,2	2,9
Інші податкові надходження	4,2	5,0	3,6	4,7	3,1	2,7	2,2	2,8	5,1

Але в поточному році після прийняття Податкового кодексу частка надходжень від ПДВ зменшилася на 3,8 %, про що свідчать показники структури доходів державного бюджету за січень 2011 року порівняно з січнем 2010 року. Таке явище пояснюється збільшенням надходжень від податку на прибуток підприємств і акцизного податку та інших податків.

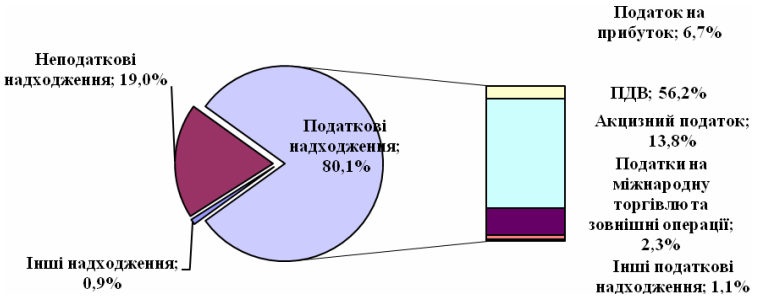

Рис. 1. Структура доходів державного бюджету за січень 2010 року

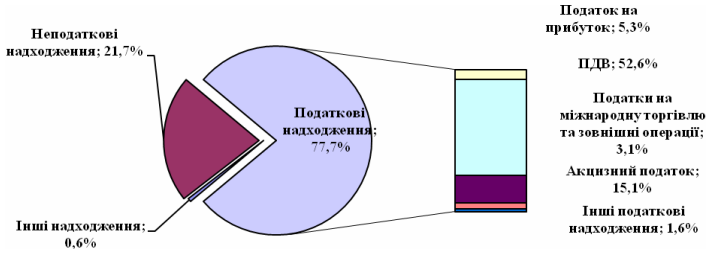

Рис. 2. Структура доходів державного бюджету за січень 2011 року

Для більш чіткого уявлення фіскальної ефективності трьох основних формуючих податків розглянемо динаміку щомісячних надходжень (у 2006–2011 рр.) цих податків у вигляді наступних діаграм [5].

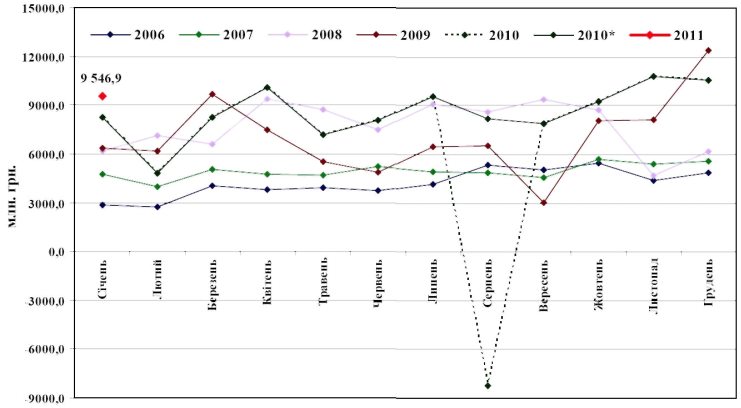

Рис. 3. Динаміка щомісячних надходжень податку на додану вартість до державного бюджету в 2006–2011 роках

** без урахування суми заборгованості з відшкодування по ПДВ в розмірі 16, 4 млрд. грн*

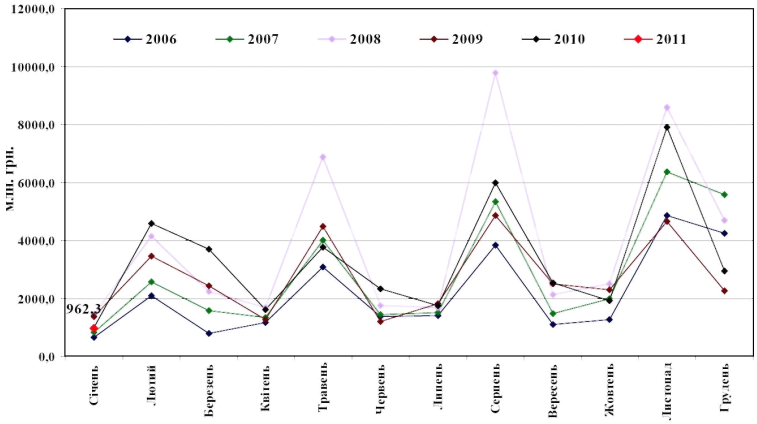

Рис. 4. Динаміка щомісячних надходжень податку на прибуток до державного бюджету в 2006–2011 роках

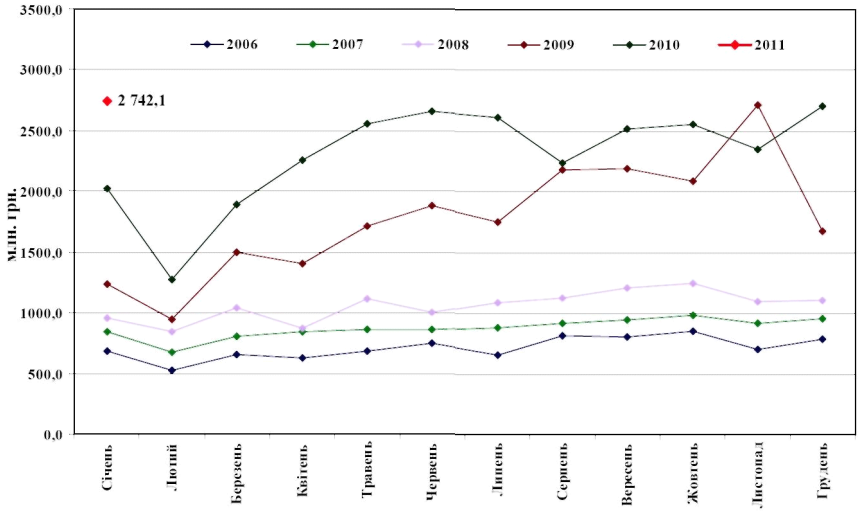

Рис. 5. Динаміка щомісячних надходжень акцизного податку до державного бюджету в 2006–2011 роках

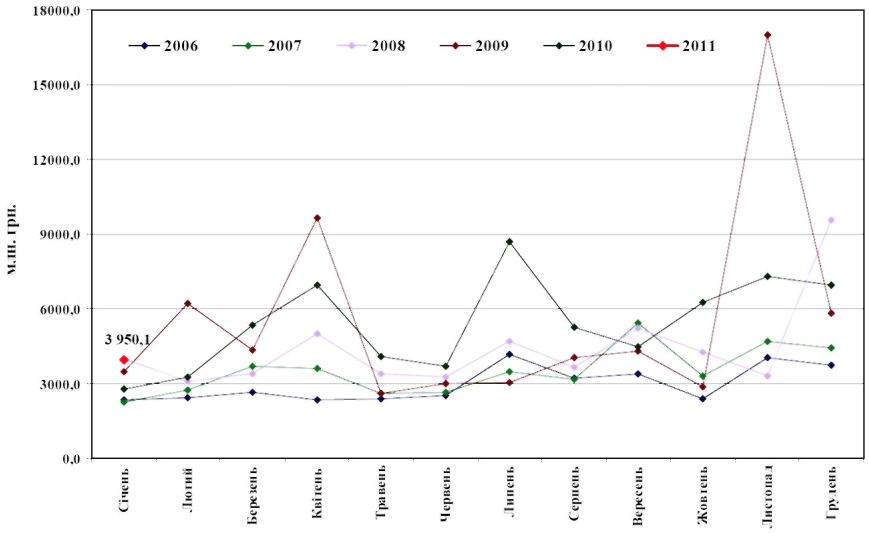

Рис. 6. Динаміка щомісячних неподаткових надходжень до державного бюджету в 2006–2011 роках

Для більш поглибленого та об'єктивного аналізу надходжень податку на додану вартість та зважаючи на те, що „чиста" сума надходжень податку (сальдо) розраховується шляхом різниці надходжень податку та його відшкодування з бюджету на розрахункові рахунки платників, введемо такі поняття, як:

– коефіцієнт ефективності збору ПДВ у формуванні дохідної частини держбюджету (коефіцієнт 1), який розраховуватиметься як відношення збору ПДВ за мінусом відшкодування

податку (сальдо) до збору податку всього без урахування відшкодованих сум податку (КЕЗ ПДВ = ЧПДВ/ЗПДВ, де ЧПДВ– збір ПДВ за мінусом відшкодування податку (сальдо) та ЗПДВ – збір ПДВ усього без урахування відшкодованих сум податку);

– коефіцієнт ефективності відшкодування ПДВ (коефіцієнт 2), який розраховуватиметься як відношення суми відшкодованого ПДВ до збору податку всього без урахування відшкодованих сум податку (КЕВ ПДВ = ВПДВ/ЗПДВ, де ВПДВ – відшкодована сума ПДВ та ПДВ – збір ПДВ усього без урахування відшкодованих сум податку) [4].

Такі коефіцієнти будуть свідчити про ефективність адміністрування податку в розрізі його складових – збору та відшкодування, а саме: чим вищим буде коефіцієнт ефективності збору ПДВ, тим більша ефективність адміністрування податку в розрізі його складових, і чим вищим буде коефіцієнт ефективності відшкодування ПДВ, тим менша ефективність адміністрування податку в розрізі згаданих складових.

Під час дослідження ефективності збору ПДВ у формуванні дохідної частини держбюджету та ефективності відшкодування ПДВ протягом 2002–2010 років встановлено, що найбільш неефективним адміністрування податку на додану вартість було протягом 2003–2004 років, де суми відшкодованого податку на рахунки платників податків становили відповідно 45,0 % та 41,8 % від загальної суми поступлень цього податку. При цьому найгіршою ситуація була у 2003 році, де при підвищенні коефіцієнта ефективності відшкодування ПДВ на 5 % міг утворитися дисбаланс між надходженням та відшкодуванням податку з бюджету. Різко покращилася ситуація у цьому напрямі в 2005 році з позитивною динамікою у 2006 році. Проте, починаючи із 2007 року до 2010 року, помітна негативна стійка тенденція збільшення коефіцієнта ефективності відшкодування ПДВ і зменшення коефіцієнта ефективності збору ПДВ відповідно на 1,2 %, 3,1 % та 1,8 % щорічно.

Із зазначеного видно, якщо сьогодні не вжити дієвих заходів щодо реформування норм чинного законодавства, які регламентують адміністрування відшкодування ПДВ, зважаючи на середньорічні за останні 3 роки темпи зменшення коефіцієнта ефективності збору ПДВ у розмірі 2 %, то орієнтовно через 10 років Україна досягне рівня ефективності збору 2004 року, а ще через 10 років з такими темпами результатом адміністрування ПДВ у країні може стати дисбаланс між надходженням та відшкодуванням ПДВ з бюджету.

Зрештою досить велику роль у стабільності економіки України та безпосередньо в регулюванні податку на додану вартість відіграло прийняття Податкового кодексу України, адже це єдиний загальний документ, що регулює податкову політику країни, регулює відносини, що виникають у процесі встановлення, зміни та скасування податків і зборів в Україні, визнає вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження й обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [3].

Значних змін зазнав у Податковому кодексі України і податок на додану вартість, оскільки зміни до розділу V „Податок на додану вартість" Податкового кодексу України розроблено відповідно до вимог Директиви Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 року про спільну систему податку на додану вартість, а також Концепції реформування податкової системи України [2]. У Кодексі передбачено такі основні напрями реформування податку на додану вартість: автоматизація процесів адміністрування податку та електронна звітність; поступове зниження ставки податку на додану вартість до 17 %; надання права на формування

податкового кредиту на підставі податкової накладної, виписаної не раніше дванадцятимісячного терміну, та з метою підтримки сільськогосподарських товаровиробників зберігається спеціальний режим оподаткування, згідно з яким сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів, не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається у розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства та інші зміни.

Крім того, сьогодні ще можна почути численні дискусії щодо колишнього податку з обороту, проте ні один науковець не провів відповідні розрахунки щодо надходження коштів до Держбюджету від таких нововведень. Також учені не розглядали значний сучасний фіскальний потенціал ПДВ, і сьогодні не відомо чи зможе податок з обороту забезпечити надходження до Державного бюджету, які сьогодні дає ПДВ, забезпечуючи більшу частину всіх надходжень і так досить ефективно виконуючи свою фіскальну функцію. У зв'язку з цим необхідно згадати про один суттєвий недолік податку з обороту – це так званий кумулятивний ефект, коли наступний податок включає попередній, що аж ніяк не характерно для ПДВ.

Отже, жодних чітких аргументів та підстав щодо заміни ПДВ на податок з обороту немає. Єдиним відкритим питанням залишається вдосконалення реформування законодавства щодо оподаткування податком на додану вартість, а саме прийняття довгоочікуваного Податкового кодексу, що дозволить збільшити частину податку на додану вартість в складі всіх податкових надходжень до 60 % щороку та відповідно оптимізувати ефективність збору ПДВ та ефективність відшкодування ПДВ.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Акцизи універсальної форми є невід'ємною складовою податкової системи. ПДВ як найбільш досконалій та поширеній їх формі притаманний особливий механізм справляння, що забезпечує нейтральність відносно результативності діяльності економічних суб'єктів. Особливості формування механізму справляння ПДВ проявляються при формуванні кола платників, визначенні об'єкта, обґрунтуванні ставок, наданні пільг і встановленні порядку адміністрування податку.

2. ПДВ має практично всі характерні властивості обов'язкових платежів податкової природи. Особлива функціональна спрямованість ПДВ відповідно відображається на засадах формування механізму справляння цього податку.

3. Специфічне використання ПДВ передбачає стандартний механізм його справляння та спрямування в бюджет сум податку, які необхідно сплатити.

4. Режим акумулювання сум ПДВ є найбільш доступною та поширеною формою державної фінансової підтримки галузей народного господарства.

5. Європейська практика державної фінансової підтримки не передбачає суттєвої ролі податкового механізму – оподаткування використовується за призначенням для виконання фінансових і регулятивних завдань.

Жодний із бюджетоутворюючих податків сьогодні не обговорюється так активно, як податок на додану вартість. Оскільки тільки цей податок, через можливість ухилення від оподаткування та відшкодування його із бюджету, здобув репутацію „криміногенного", залишаючись при цьому один із основних бюджетоутворюючих, його дослідження завжди залишається актуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Розділ V.

2. Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість: міжнародний документ від 28 листопада 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.

3. Буряк П. Ю. Податок на додану вартість як псевдонейтральний податок у системі оподаткування України / П. Ю. Буряк, О. Я. Савчук, Н. В. Савчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.5. – С. 185–191.

4. Данілов О. Д. Податок на додану вартість: проблема оптимізації адміністрування / О. Д. Данілов // Вісник податкової служби України. – 2009. – № 12. – С. 45–48.

5. Звіт Рахункової палати України про виконання Державного бюджету України за 2003–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua.

6. Інформація Державної податкової адміністрації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sta.gov.ua.

7. Кулик П. Л. ПДВ у проекті податкового кодексу: оцінка фіскального потенціалу / П. Л. Кулик // Економічні науки. – 2010. – № 7 (25). – Ч. 4. – С. 53–58. – (Сер.: Облік і фінанси).

8. Лютий І. О. Податкова система : навчальний посібник / Лютий І. О., Демиденко Л. М., Романюк М. В. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 456 с.

9. Мельник В. М. Податок на додану вартість у податковій системі України / В. М. Мельник, О. В. Солдатенко // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С.82–86.

10. Офіційний веб-сайт Комітету ВРУ з питань бюджету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.budget.rada.gov.ua.

11. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua.

12. Сайт Інтернет видання „Економічна правда”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2011 р.

УДК 378.147:336.225

А. С. Зюзгіна,
Державний університет інформатики і штучного інтелекту

ЕТИКА ПОДАТКОВИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Стаття присвячена проблематиці взаємовідносин службовців державних податкових органів і платників податку. У статті виділено загальні погляди на принципи побудови цих взаємовідносин, окреслено світовий досвід з вирішення проблемних питань з теми та запропоновано механізми впровадження позитивного міжнародного досвіду в систему забезпечення ефективності взаємовідносин „податківець – платник податку" в Україні.

This article is devoted to the problems of relations between government officials of tax authorities and taxpayers. The article highlighted the general views on the principles of these relations, outlined the international experience of solving problems on the topic and proposed implementation mechanisms of positive international experience in system efficiency relationship „tax collector – the taxpayer" in Ukraine.

Ключові слова: *податкова етика, бізнес-етика, етична відповідальність.*

Постановка питання етичності відносин у податковій сфері для України є актуальною з погляду позитивних зрушень у напрямі руху до відповідності міжнародним стандартам. Говорити про позитивний імідж податківців в Україні дуже складно, швидше його можна окреслити як негативний. У цьому контексті постає питання щодо покращання іміджу податкової системи та можливості використання іноземного досвіду в рамках взаємовідносин „податківець – платник податку". Етична компонента цих відносин має набагато важливіше підґрунтя та потенціал, ніж це може здаватися. Високий рівень етичних стандартів у системі відносин „податківець – платник податку" забезпечить високу довіру не тільки до державних органів влади, але й сприятиме зростанню моральної свідомості у суспільстві. Крім того, етична поведінка службовця податкових органів сприятиме підвищенню рівня добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податку. Так, за підрахунками канадських учених, план реформи державної служби Канади у відсотковому відношенні його складових має такий вигляд:10 % – зміни в законодавстві; 20 % – новації в структурі й функціях державних органів; 70 % – поліпшення культури взаємовідносин і морально-психологічного клімату в державних установах [4].

Проблематикою етики бізнесу в Україні займаються такі автори: Чубай В. М. , Воїнова Т., Виходець О. М., Рудакевич М. І., Болдова А. А., Боцманова Л., Плішкін В. М., Сіренко В. Ф., Голуб Н. та інші науковці. Проблема етичної поведінки державних службовців і загальних

© Зюзгіна А. С., 2012

питань етики сьогодні розкривається у багатьох аналітичних матеріалах науково-дослідницьких установ.

Основною метою статті є дослідження сучасного стану взаємовідносин „податківець – платник податку" в Україні й пошук механізмів та рекомендацій вирішення проблемних аспектів цих відносин у досвіді зарубіжних країн.

За даними рейтингу Світового банку та IFC „Ведення бізнесу 2010", Україна посідає 181 місце серед 183 країн світу за умовами сплати податків. Один із основних індикаторів, який характеризує умови сплати податків, – це витрати часу на виконання обов'язкових податкових процедур. Середнє українське підприємство витрачає 1 335 людино-годин на дотримання податкового законодавства, а найменші за обсягом доходу підприємства витратили в середньому 826 годин на рік. На відміну від них, малі та середні підприємства у Новій Зеландії витрачають менше ніж 77 год. на рік на дотримання податкового законодавства, а малі та середні підприємства у Південно-Африканській Республіці – 150–260 год. на рік [4]. Цим положенням та особливостями бюрократичної системи можуть користуватися працівники податкових органів.

Власне, морально-етичні норми були окреслені у „Кодексі професійної етики працівника державної податкової служби України". Спробуємо виділити систему етичної поведінки податкової служби. Згідно з цим Кодексом в Україні основними морально-етичними принципами, які обумовлюють роботу податкової системи, є:

1. Принцип поваги до громадян (пріоритет прав людини і громадянина).

2. Принцип правомочності (чітке застосування законів, виконання адміністративних процедур, обґрунтування рішень).

3. Принцип правової впевненості (чітке визначення прав та обов'язків, надання достовірної та повної інформації, відповідальність працівників податкової служби і т.д.).

4. Принцип рівності перед законом (гарантії єдиного підходу до виконання обов'язків до всіх платників податків, тобто об'єктивність) [7].

Але постає питання про обов'язкове виконання цих норм і систему покарання за їх порушення. В Україні немає механізмів моніторингу неетичної поведінки державних службовців та системи запобігання такої поведінки. З цього погляду цікаво розглянути найближчого сусіда нашої держави – Росію.

У Росії також існує документ, що регулює взаємовідносини „податківець – платник податку", – це Кодекс етики та службової поведінки громадських службовців Федеральної податкової служби, що був затверджений у квітні 2011 р. У цьому Кодексі визначені основні принципи етичної поведінки, рекомендаційні правила поведінки, а також відповідальність за порушення цих правил: „порушення державними службовцями положень Кодексу підлягає моральному осуду на засіданні відповідної комісії з дотримання вимог до службової поведінки державних службовців та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання державними службовцями положень Кодексу враховується при проведенні атестацій, формуванні кадрового резерву для висунення на вищі посади, а також при накладенні дисциплінарних стягнень" [3]. З цього видно, що у працівників податкової служби не так багату стимулів для виконання рекомендацій Кодексу. Ця проблема є ідентичною для України.

Для пошуку ефективного механізму моніторингу виконання етичних норм спочатку треба визначити, як саме встановлюється система етичних стандартів. Згідно з дослідженням Університету Санта Клара (США), існує п'ять підходів до визначення етичних стандартів:

– утилітарний (практичний) – баланс між нанесенням збитків та принесенням користі, тобто етичні дії приносять найвищу користь замість збитків;

– підхід на основі системи прав людини – етичні дії поважають і захищають права людини;

– підхід справедливості – етичні дії зумовлені справедливим відношенням до всіх людей;

– підхід створення загального блага – етичні дії повинні створювати загальне благо для суспільства;

– підхід доброчесності – етичні дії самі по собі у всій діяльності людини.

Як і у будь-якій професії та сфері бізнесу, яка потребує втручання людини та розсудливості, у сфері оподаткування існують принципи, на яких базуються дії податківців. Ці принципи повинні бути визначені. Адже як зазначалося раніше, дії податкової адміністрації можуть привести до значних втрат з боку суб'єкта оподаткування.

В американській практиці виділяють такі принципи етичної поведінки органів оподаткування: прозорість, чесність, рівність, відповідальність. Згідно з цими принципами виділено ряд проблем, які виникають у системі відносин „податківець – платник податку", це: прийняття подарунків, конфлікт інтересів, вибіркове/суперечливе використання закону, політичний вплив, конфіденційність/зберігання таємниці, розважливість, корупція, брак автономії у діях. Для збалансування принципів і дій податківця із можливим комплексом проблем треба виділити систему інструментів, що будуть регулювати дії податкових органів. У Сполучених Штатах це система етичних стандартів і принципів, кодекси поведінки, ефективна система примусу, ефективна система апелювання. Схематично механізм ефективного використання інструментів регулювання дій податкових органів зображено на рисунку 1.

Рис. 1. Механізм ефективного використання інструментів регулювання етичності дій податкових органів*

**Джерело: складено автором за матеріалами [1, 2].*

У практиці США можна виділити рекомендації щодо регулювання етичної поведінки робітників податкових органів, що надані трьома організаціями: Інститут попиту та пропозиції (Institute for Supply Management), Асоціація податківців у м. Луїзіані (Louisiana Associationof Tax Administrators), Антикорупційний Центр (the Anti-Corruption Resource Centre) [1].

Таблиця 1

Основні рекомендації щодо впровадження етичних норм поведінки серед робітників податкових органів у США [1, 2]

Організація	Рекомендації
Institute for Supply Management	– відсутність можливості виникнення неетичної поведінки та компрометуючих дій; – заборона на ведення будь-якої бізнес-діяльності, яка може призвести до конфлікту персональних інтересів та інтересів з боку податкових органів; – застосування заходів для виключення можливості вимагання або прийняття позики, будь-яких коштів, кредитів, знижок, а також прийняття подарунків, отримання послуг, допомоги чи отримання користі; – забезпечення конфіденційності інформації з особливою обережністю, згідно з відповідними етичними нормами та згідно з вимогами закону до податкових органів; – використання на неупередженій послідовній основі
Louisiana Association of Tax Administrators	Обов'язки податківця: – виконувати всі законодавчі норми відносно здійснення оподаткування, не отримувати винагороди, відмовлятися від додаткових переваг, не надавати жодних преференцій, якщо це суперечить закону; – бути відданим найвищим ідеалам чесності та справедливості, для збереження поваги та впевненості у державних органах влади платниками податку; – намагатися бути неупередженим, чесним, зберігати нейтралітет і послідовним у виконанні обов'язків без расових, соціальних та економічних наслідків; – надавати негайні, ефективні та якісні послуги всім суб'єктам для того, щоб підвищити та задовольнити їх очікування; – утримуватися від активної участі у політичних діях; – чітке ведення процедур та збереження інформація про платників податку у суворій конфіденційності та з високим ступенем конфіденційності; – утримуватися від дарунків за здійснення дій або бездіяльність; – сприяти збору податку згідно з законом, але за найвищими нормами, що передбачено податковим законодавством, та гарантувати вищий ступінь безпеки щодо чесності, ефективності та справедливості; – відповідати на всі претензії та скарги з тією ж дбайливістю, як і у виконанні обов'язків оподаткування; – надавати інформацію платникам податку щодо їхніх прав та обов'язків для забезпечення вищого рівня відповідальності та невілювання можливості ухилення від сплати податку
The Anti-Corruption Resource Centre	Дії, що сприятимуть суворому дотриманню державних стандартів Стандартизація процедури праці та форм: знизити рівень свободи дій офіційних осіб та обмежити участь у прийнятті рішень; обмежити персональні контакти податківця та платника податків за межами службових приміщень; контроль використання інтернет-ресурсів; забезпечення виконання запропонованих стандартів. Спрощення податкової системи: прості і чіткі правила оподаткування; показові звільнення; направлення зусиль на ліквідацію двозначності та неясності у процедурі оподаткування. Професіоналізм: відсутність політичних принципів; прийняття на роботу/підвищення за певні заслуги; чітко обумовлені обов'язки (посадові інструкції); відокремлення обов'язків; постійна ротація персоналу та система тренінгів

У японській практиці існує декілька регулюючих правових актів з встановлення етичних правовідносин у діловій сфері. Вони є універсальними, але особливий наголос у цих документах зроблено на поведінці державних службовців. Першим з таких документів є Національний державний кодекс етики для державних службовців (National Public Service Officials Ethics Code). Кодекс був уведений у дію 1 квітня 2000 р. Основою Кодексу є відповідність поведінки державного службовця п'яти основним стандартам:

1. Державний службовець не повинний допускати нечесної, дискримінаційної поведінки, повинний виконувати свої обов'язки з особливою чесністю та пам'ятати, що він представляє інтереси всієї держави, а не певної групи осіб.

2. Державний службовець повинний розрізняти особисті та суспільні справи та не використовувати службові повноваження для власних цілей.

3. Виконувати свої обов'язки належно, щоб не створити дій, що призведуть до недовіри з боку громадян, наприклад отримання подарунків, що сприятимуть певному впливу на виконання обов'язків.

4. У процесі виконання своїх обов'язків, службовець повинний ставити за ціль служити інтересам суспільства та віддавати цьому всі зусилля.

5. Службовець повинний пам'ятати, що його дії завжди впливають на довіру суспільства до державних органів влади, навіть у неробочий час.

У Національному громадському кодексі етики для державних службовців заборонено отримувати певні речі, здійснювати певні дії, визначено такі терміни, як „зацікавлені сторони", „хабар" тощо. Термін упровадження цього Кодексу 5 років. Рада з етичних питань стала органом, який проводив моніторинг впровадження Кодексу. У 2005 р. окремі пункти цього Кодексу були переглянуті та внесені певні зміни. Ці зміни включали: заходи щодо виплати компенсацій за неетичність опублікованої державним службовцем інформації; заходи щодо стягнення компенсацій зі службовців у випадку надання неправдивої інформації щодо громадян чи співробітників державної служби; можливість послаблення правил Кодексу у разі необхідності виказати гостинність іноземним делегаціям або прийняти гостинні подарунки, якщо це заздалегідь буде подано до розгляду у відповідний моніторинговий комітет.

Існує декілька об'єктивних причин, з яких випливає тенденція на посилення нагляду за етичністю державних службовців в Японії. Перше, це те, що існуючі питання гостинності та культури прийняття подарунків, які стали одним з пунктів Закону „Про етику" та Національного державного кодексу етики для державних службовців, потребують особистого підходу. Тому просто обмежувальний підхід тут не спрацьовував би, необхідно застосувати комбінації виконання законодавчих норм та правил із політикою виключень.

Друга – загальносвітова тенденція у владних структурах до виконання етичних норм і впровадження системи етичного менеджменту. Така тенденція зумовлена посиланням на бюрократичну компоненту дій влади та наміри цієї влади увічнити себе у створенні таких нормативних актів, як кодекси та закони, та залишити їх як спадок для майбутньої влади. У таких країнах Кодекс етики є лише формою загальної стратегії етичного розвитку суспільства, в ньому є пункти щодо недоречних подарунків, але реальна оцінка того, що є доречним, а що ні, залишається за керівниками владних структур, тобто нормативні документи залишаються лише інструментом у руках державного службовця [3].

Третій компонент тенденції посилення етичних норм – особливість японської культури, їх наміри та прагнення до виконання законів, збереження та шанування традицій. При такій

глибоко укоріненій ієрархічній упередженості можна стверджувати, що цілком природно, що особи, які приймають рішення, будуть вдаватися до дотримання заходів, коли вони стикаються зі скандалами або проблемними питаннями.

У європейській практиці існують норми і програми, розраховані безпосередньо на роботу із персоналом податкової служби в рамках етичності їх поведінки. Внутрішньоєвропейською організацією податкових адміністрацій розроблені програми, що охоплюють усі сфери інтересів податкових адміністрацій. Дві програми зосереджені на питаннях персоналу та етичної поведінки. Ціль зазначених програм – це надати рекомендації та запропонувати найкращі методи організації робіт для податкових адміністрацій та бути інструментом для податкової адміністрації для швидкого і чіткого визначення її сильних і слабких сторін.

Рис. 2. Системи стратегічних цілей Програми Внутрішньо-європейської організації податкових адміністрацій (ІОТА)

На рисунку 2 визначено основні компоненти цих програм та їх спрямованість. Якщо розглядати етичне спрямування цих програм, то метою їх є посилення довіри платників податків до податкової служби, виявляючи справедливість, неупередженість, чесність, послідовність і професіоналізм, а, відповідно, через розвиток прозорих систем і процедур, спрямованих на підтримку цієї мети, підвищити рівень добровільного виконання вимог законодавства. Програма має свої певні компоненти, через які реалізуються поставлені стратегічні цілі [4].

Отже, на підставі зазначеного вище, можна зробити висновок, що у світовій практиці існує ряд механізмів та інструментів реалізації та впровадження етичних норм у сфері оподаткування. Щодо рекомендацій для України, то не можна наслідувати досвід лише однієї країни, представлені вище механізми повинні бути адаптованими до умов нашої держави. У випадку вже наявного механізму ефективного здійснення етичних відносин „податківець – платник податку", треба забезпечити його дієвість, саме у цій сфері світовий досвід може буди впроваджений найбільш ефективно.

Україні необхідно звернуту увагу на загальнонаціональну тенденцію Японії щодо забезпечення етичності дій у всій системі владних структур. Цінність досвіду США у наявності добре дослідженої теоретичної бази щодо регулювання взаємовідносин суспільства та податкової служби, а також цікавою є система інституції, що з позиції науковців пропонує рекомендації для владної структури. Щодо європейського досвіду, то він має чіткий практичний

характер і реалізується через певні програми, які вже успішно діють у багатьох країнах Європи. Тому комбінація цих методів може стати успішною для України та вивести на новий рівень систему взаємовідносин „податківець – платник податку".

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. FredSroka, Joe Walsh ethics in taxation an historical overview – [Електорний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ggu.edu/school_of_taxation/tax_events/past_tax_events/attachment/ethics+in+taxationan+historical+overviewand+a+timeless+case.pdf.

2. Ethical Aspects of Tax Administration [Електорний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pptsearch.net/tag/ethical-aspects-of-tax-administration

3. Japan's national public service ethics law: background, contents, and impact [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soc.kuleuven.be/io/ethics/paper/Paper%20WS2_pdf/Kudo%20&%20Maesschalck.pdf.

4. Вартість дотримання податкового законодавства в Україні / Консультативна програма з інвестиційного клімату [Електронний ресурс] // Група Світового банку. – К., 2009. – Режим доступу: http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/Ukrainian+Tax+Compliance+-Cost+Survey+ukr/$FILE/UTCCS_ukr.pdf.

5. Боцманова Л. Моральні цінності податківця : час утвердження / Л. Боцманова // Професійна етика працівника Державної податкової служби України. – К. : ДПА України, 2004. – С. 11–14.

6. Голуб Н. Громадяни про податківців / Н. Голуб // Вісник податкової служби України. – 2004. – № 4. – С. 18–24.

7. Загальні правила поведінки державного службовця // Державна служба в Україні : зб. нормат. актів. – К., 2002. – С. 238–242.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2011 р.

УДК 336.225

І. Г. Канцур,
Національний університет ДПС України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОГО МЕХАНІЗМУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті досліджено досвід зарубіжних країн щодо функціонування податкового механізму в забезпеченні розвитку соціальної сфери України, проаналізовано джерела фінансування соціальної сфери, запропоновано кількісні критерії соціальної моделі держави та обґрунтовано необхідність посилити соціальну складову при реалізації вітчизняної податкової політики.

This article explores the experience of foreign countries regarding the functioning of the tax mechanism to ensure social development of Ukraine, analyzes sources of financing the social sphere, suggested quantitative criteria of the state social model and the necessity of strengthening the social dimension in the implementation of national tax policy.

Ключові слова: *зарубіжний досвід, податковий механізм, податкова політика, податкове регулювання, податкова система, соціальна сфера.*

Загальновідомо, що ефективний соціально-економічний розвиток суспільства неможливий без податкового механізму. У податковому законодавстві України велику роль відіграє зарубіжний досвід країн із соціально-орієнтованою економікою. Враховуючи економічні зміни, які часто відбуваються в нашій державі, податкова система повинна вчасно реагувати та постійно пристосовуватися до них. Зарубіжний досвід є головним джерелом накопичення практичних знань у сфері податкового регулювання, що й зумовило актуальність обраної теми.

Питання вивчення функціонування податкового механізму в розвитку соціальної сфери перебуває сьогодні в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: М. Азаров, В. Андрущенко, О. Василик, О. Величко, В. Геєць, О. Данілов, Т. Єфіменко, Ю. Іванов, С. Каламбет, В. Козак, В. Кравченко, А. Крисоватий, С. Льовочкін, В. Мельник, П. Мельник, С. Онишко, В. Опарін, Д. Полозенко, А. Соколовська, В. Федосов, І. Чугунов, Л. Шаблиста, С. Юрій, Ф. Ярошенко, У. Беверідж, І. Бентам, А. Мюллер-Армак, А. Пігу, Д. Роулс та ін. Однак ґрунтовне теоретичне та практичне дослідження, яке б безпосередньо стосувалося податкового механізму в розвитку соціальної сфери, відсутнє.

Мета статті – проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо функціонування податкового механізму в забезпеченні розвитку соціальної сфери України.

© *Канцур І. Г., 2012*

Як відомо, податкова система є дієвим механізмом перерозподілу ВВП у соціальному, територіальному та галузевому аспектах, ефективним інструментом впливу держави на розвиток соціальної сфери. Один із найвищих рівнів перерозподілу ВВП характерний для Швеції. Держава за рахунок активного втручання в економіку надає всім доступ до якісної освіти, охорони здоров'я, інших соціальних послуг, забезпечує практично повну зайнятість працездатного населення, достатній розмір пенсійного забезпечення та ін. У Швеції понад 60 % ВВП витрачається на соціальні потреби, в тому числі близько 12 % – на пенсійне забезпечення, 11 % – на допомогу тимчасово непрацюючим, 7 % – на перекваліфікацію, 5 % – на житлову допомогу, 5 % – на допомогу сім'ї, 2 % – на виконання громадських робіт. У соціальній структурі населення більшість становить середній клас, який є фактором гармонізації суспільства, основою його стабільності. Проте в умовах глобалізації та посилення конкуренції в світовому економічному просторі Швеція та багато інших європейських країн із високим рівнем державного втручання зіштовхнулися з проблемою сповільнення темпів економічного розвитку та зростання пасивності населення в сфері зайнятості, коли значний відсоток громадян надає перевагу одержанню соціальної допомоги, а не пошуку робочого місця. Виникла необхідність у проведенні реформи системи соціального захисту, скороченні соціальних програм і запровадженні механізмів стимулювання трудової активності [5, с. 54].

Незважаючи на різноманітність каналів фінансування, пріоритетним є державне фінансування, яке займає найбільшу частку, що пояснюється багатьма причинами. Так, частка витрат на соціальні потреби в сукупних державних витратах високорозвинених країн світу досить висока і коливається від 30–50 % у Греції, Канаді, Великобританії, до 60–70 % у Австрії, Франції, Новій Зеландії, Бельгії, Німеччині, Нідерландах, Швейцарії. З-поміж колишніх соціалістичних країн у Польщі велика увага приділяється фінансуванню соціальних потреб села, де із 10 % частки, виділеної аграрному сектору із бюджетних видатків, 7 % спрямовується на соціальну сферу села і лише 3 % – власне на розвиток сільськогосподарського виробництва [3, с. 31; 14, с. 45].

Активною формою фінансування соціальних витрат, водночас із державним, є місцеві бюджети – бюджети провінцій, земель, районів. Так, у Канаді з місцевих бюджетів фінансують освіту й охорону здоров'я, в Іспанії – утримують дороги та надають оздоровчо-культурні послуги, у Франції департаменти фінансують житлове будівництво, розвиток транспорту, середню і професійну освіту, охорону здоров'я, бібліотечну справу; комуни – розвиток житла, місцевих доріг, дошкільного і початкового навчання [14, с. 41]. Основний тягар державних витрат на культуру (в середньому приблизно 75 %) у більшості країн несуть регіональні і місцеві бюджети. Проте структура витрат центрального, регіонального та місцевого бюджетів відрізняється по країнах. Так, у Нідерландах у структурі витрат на культуру регіональних бюджетів переважають витрати на бібліотеки (42 %), у Німеччині – на соціально-культурні заходи (45 %), у Данії – на виконавче мистецтво (41 %). Важливою статтею витрат місцевих бюджетів на культуру в багатьох країнах є витрати на бібліотеки, які у Данії становлять 69 %, у Швеції – 39 %, у Нідерландах – 28 %, у Німеччині – 64 %, а у Швеції близько половини видатків на культуру місцевих бюджетів використовується для фінансування соціально-культурних заходів [1, с. 66].

Проаналізувати рівень фінансування соціальної політики можна за допомогою такого показника, як державні соціальні видатки. За визначенням ОЕСР [16], державні соціальні видатки (англ. Public social expenditures) включають грошові допомоги, надання товарів і послуг у

натуральній формі, податкові пільги, які мають соціальне спрямування. Соціальні допомоги вважаються державними у разі, якщо контроль за відповідними фінансовими потоками здійснюють урядові органи (центральні або місцевого самоврядування); при цьому не враховується допомога, яка надається приватними благодійницькими організаціями.

Якщо на початку 1950-х років видатки на державні соціальні програми (соціальне страхування й забезпечення) у більшості західних країн становили близько 7–10 % ВВП, то впродовж 1960–1990 рр. вони динамічно збільшувалися (близько 8 % на рік), що вдвічі перевищувало темпи зростання ВВП. За період з 1960 по 1987 р. у Великобританії вони зросли в 2,7 раза; у США – у 3,7; у Франції – у 4,6; у Швеції – у 5,1; у Японії – у 12,8 раза. До середини 1970-х років їх частка у ВВП становила від 20 % (Японія й США) до 30 % (у деяких країнах Євросоюзу).

Починаючи з кінця 1980-х років, темпи зростання видатків на соціальне страхування й забезпечення дещо скоротилися, проте не відставали від темпів зростання ВВП. Унаслідок цього, за даними 2001 р., державні видатки на освіту в країнах ОЕСР становили в середньому по 5–8 % ВВП, на охорону здоров'я – 6–8 % ВВП, а в цілому державні соціальні трансферти – 20–21 % ВВП – за даними 30-и країн ОЕСР та 22–23 % ВВП – за даними 19-и країн Європейського Союзу. Найвищі показники державних соціальних видатків характерні для країн Північної та Західної Європи, дещо нижчі – для Південної Європи та англосаксонських країн (29,2 % ВВП – у Данії; 28,9 – Швеції; 28,5 – Франції; 27,4 – Німеччині; 27,2 – Бельгії; 26,4 – Швейцарії; 26 – Австрії; 24,8 – Фінляндії; 24,4 – Італії; 23,9 – Норвегії; 21,8 – Великобританії; 14,8 – США і 16,9 % ВВП – в Японії) [10, с. 29].

В Україні реформування економіки супроводжувалося втратою державою своїх регуляторних функцій. Якщо в 1995 р. державні витрати у ВВП становили 44,6 %, що наближалося до величини Німеччини, то в 2002 р. вони зменшилися до 27,3 %, поступаючись за процентною величиною США з яскраво вираженою ліберальною моделлю. Падіння валового продукту та зменшення державного втрачання проявилось у скороченні обсягів обслуговування населення за рахунок так званих суспільних фондів споживання та швидкій комерціалізації традиційно безоплатних сегментів сфери послуг (освіти, охорони здоров'я, культури). Механізмом пом'якшення негативних наслідків соціально-економічної кризи став перерозподіл фінансових потоків бюджету. Якщо в 1995 р. на соціально-культурні заходи (освіту, науку, культуру і засоби масової інформації, охорону здоров'я і фізичну культуру, соціальний захист населення) припадало 39,4 % витрат Зведеного бюджету України, то в 2002 р. – 56,1 %. Як наслідок, більшість бюджетних ресурсів країни затрачається на „споживання", що загрожує відновленням негативної динаміки розвитку економіки через відсутність інвестицій і науково-технічних інновацій, гальмуватиме зростання рівня доходів населення, а отже, й розширення його платоспроможного попиту, стримуватиме розвиток комерційного сегмента соціальної сфери. Перед вітчизняною податковою системою постає завдання розширити перелік суб'єктів оподаткування, одночасно знизивши податковий тиск та зменшивши пільги і преференції. Це вимагає подальшого вдосконалення системи оподаткування та її переорієнтації з винятково фіскальних цілей на регулятивні і стимулюючі [5, с. 55].

Рівень податкового навантаження, що діє в Україні, є високим для українського платника, який ще психологічно не готовий сприймати його на такому рівні, з чим згодні науковці В. Борейко [2, с. 23], О. Тимченко [12, с. 170]. Оптимізація податкового тягаря є надзвичайно

важливим інструментом державного впливу на суспільний добробут. Реальні стабільність і мир, відсутність конфліктів у соціальній сфері є невід'ємними рисами соціальної держави, на створення якої, подібно до розвинених країн світу, здебільшого спрямована соціальна стратегія України [8, с. 307]. Але за інших рівних умов країни, що мають найвищі рівні доходів на душу населення (20–30 тис. дол), проводять активну соціальну політику, спрямовану на скорочення розриву в доходах між бідними і багатими, одержують від здійснюваної ними податкової політики вищу фіскальну ефективність податків порівняно з тими країнами, де доходи на душу населення є низькими (як і в Україні) і в яких основну масу податків змушені збирати з юридичних осіб, а розрив між бідними і багатими не скорочується, а збільшується [4, с. 32].

У зв'язку з тим що соціальна сфера залежить від місцевих бюджетів, подальший її розвиток зумовлюватиметься їх наповненням. Місцеві бюджети та збори є головним атрибутом місцевого самоврядування в розвинених країнах. Скажімо, у США за рахунок місцевих податків забезпечується 65 % доходів місцевих бюджетів, у Франції – 60 %, ФРН – 45 %, Великій Британії – 36 %, Японії – 33 %. У середині 90-х років XX ст. за рахунок місцевих податків формувався 61% комунальних доходів Швеції, 51 % – у Данії, 46 % – у Швейцарії, 43 % – у Норвегії.

В Україні відсутній чіткий взаємозв'язок між обсягами податків, які збираються, й доходами місцевих бюджетів. Місцеві органи влади внаслідок цього не мають стимулів до збільшення державних доходів. Водночас не відбувається зміцнення соціальної інфраструктури та розвитку соціальної сфери в цілому. За 2008 р. обсяг послуг, реалізованих споживачам підприємствами сфери послуг, становив 182,6 млрд. грн, що більше за відповідний період 2007 р. у порівнянних цінах на 15,8 % [13, с. 97].

Органи місцевого самоврядування в Україні не мають права запроваджувати на своїй території інші власні податки і збори, які б зараховувалися виключно до місцевого бюджету. Їхні функції зводяться до управління фінансовими ресурсами на рівні адміністративно-територіальних утворень унаслідок затвердження місцевих бюджетів і контролю за їх виконанням. Стосовно дослідження цього питання зустрічаються різні думки. Так, А. Г. Худоба стверджує, що органи місцевого самоврядування повинні самі встановлювати податки і збори, а не лише контролювати загальний рівень оподаткування [15, с. 33]. Слушність такої думки підтверджує практика формування місцевих бюджетів у багатьох розвинених країнах світу. До речі, частка власних доходів (місцевих і закріплених державних податків) в Україні є дещо нижчою, ніж у середньому в постсоціалістичних країнах (відповідно 14 і 17 %) [11, с. 48]. У Білорусі цей показник досягає 34 %.

Одним із важливих методів регулювання економіки є податкові платежі, зокрема, непрямі (акцизні збори, митні платежі, ПДВ). Запровадження у 1992 р. в Україні ПДВ відповідає практиці багатьох країн світу. Так, у Німеччині його величина становить 15 %, Данії – 25 %. Проте в Україні цей вид податку поступово втрачає свою бюджетоформуючу роль, що проявляється в постійному зниженні його питомої ваги у величині ВВП (з 7,3 % у 1998 р. до 4,8 % – у 2003 р.) та накопичення боргів бюджету з відшкодування ПДВ перед суб'єктами господарювання (у 2003 р. із Державного бюджету відшкодовано податку в 1,8 раза більше, ніж у 2002 р., при цьому обсяг боргу протягом 2001–2003 років досягав 2–3 млрд. грн). Такі зміни, в кінцевому підсумку, негативно позначаються на величині надходжень до бюджету та звужують можливості фінансування соціальної сфери. Водночас перекладання тягаря сплати ПДВ на споживача кінцевого продукту зменшує його купівельну спроможність, у тому числі щодо платних соціальних послуг.

Вітчизняна ж податкова політика не залишається пасивним інструментом регулювання соціально-економічних процесів, оскільки вона зазнала коригування з самого початку негативного впливу світової фінансової кризи на економічні процеси в Україні. Щоправда у нашій державі були спроби на законодавчому рівні тимчасово, до 1 січня 2011 р., звільнити від оподаткування ПДВ операції з ввезення на митну територію основних фондів, матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих виробів (крім підакцизних товарів) промисловими підприємствами, які створюють нові виробництва із впровадженням енергозберігаючих технологій. Це стосується також ввезення таких товарів, як внесків до статутних фондів цих підприємств. З метою зменшення впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості промисловим підприємствам надано право застосовувати щорічну 25-відсоткову норму прискореної амортизації основних фондів групи 3 до досягнення балансовою вартістю групи нульового значення.

Отже, аналіз характеристик промислово розвинених країн свідчить про те, що до базових функцій держави входить регулювання доходів населення й створення передумов для високої якості життя. У зв'язку з цим потрібно виокремити кількісні критерії соціальної моделі держави:

– високі видатки суспільства на заробітну плату (40–60 % ВВП);

– збалансовані системи доходів населення, які попереджують високу майнову диференціацію;

– розвинена система соціального захисту, видатки на яку становлять не менше 20–25 % ВВП;

– істотна частка соціальних видатків державного бюджету на охорону здоров'я (7–9 % ВВП) і освіту (4–6 % ВВП).

Наголошуючи на соціальній орієнтації ринку, необхідно зауважити, що українська економіка поки що прямує шляхом утвердження системи соціального розвитку, яка ґрунтується на збереженні і поглибленні соціально-економічної диференціації населення щодо можливості користуватися суспільною власністю, а тому українська соціальна політика цілком відповідає ідеології континентальної моделі європейської політики з відносно глибокою соціальною нерівністю, гарантованим мінімумом соціальних благ, схильністю до соціального планування шляхом впровадження програмно-цільового методу формування консолідованого бюджету, створенням умов для власної активності тих, хто хоче досягнути більшого, акцентом на боротьбі з безробіттям, корпоративним духом, особливим значенням сімейних цінностей тощо [10, с. 32].

Більшість дослідників погоджується з тим, що методологічною основою розгортання реформ в Україні повинна стати неоліберальна концепція соціального ринкового господарства, яка реалізувалася у Німеччині. Її характерними рисами є: проведення конкурентної політики, яка водночас виступає соціальною політикою, поєднання механізму ринкової конкуренції з державним регулюванням економіки, висока ефективність виробництва, пріоритетна увага розвитку соціальної сфери, високий рівень життя населення. Альтернативою вибору між різними типами моделей є побудова власної моделі державного устрою, яка базуватиметься на інтеграції їх складових, що сприятиме дотриманню необхідного балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю, між стимулюванням економічного розвитку та підтримкою вразливих верств населення, між державним регулюванням і ринковими механізмами розвитку [9, с. 61].

Розглянувши питання податкового механізму в розвитку соціальної сфери та враховуючи зарубіжний досвід, можна зробити висновок, що в Україні необхідно посилити соціальну складову при реалізації вітчизняної податкової політики, маючи на меті зменшення нерівності в розподілі доходів фізичних осіб. Потрібно акцентувати увагу на зміні порядку оподаткування доходів малозабезпечених сімей з урахуванням такого показника, як сукупний сімейний дохід із наданням пільги зі сплати податків у разі, якщо він є меншим від прожиткового мінімуму на одну особу.

Отже, проведений аналіз підтверджує існування багатого зарубіжного досвіду, елементи якого можуть бути успішно застосовані при реформуванні вітчизняної податкової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богачёва О. Государственное финансирование сферы культуры и искусства (опыт индустриально развитых стран) / О. Богачёва // Вопр. экономики. – 1996. – № 10. – С. 64–77.

2. Борейко В. Про забезпечення прискореного розвитку економіки України / В. Борейко / / Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 23.

3. Дишлюк Н. І. Зарубіжний досвід у вирішенні проблем фінансування закладів соціальної сфери села / Н. І. Дишлюк // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 7. – С. 30–33.

4. Котіна Г. Податкові важелі впливу на економіку в сучасних умовах: вітчизняний та світовий досвід / Г. Котіна, М. Степура // Економіст. – 2010. – № 5. – С. 31–35.

5. Куценко В. І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект: монографія / В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук ; за ред. С. І. Дорогунцова. – К. : Оріяни, 2005. – 400 с.

6. Куценко В. І. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики) / Куценко В. І., Удовиченко В. П., Остафійчук Я. В. ; за ред. В. І. Куценко; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К. : Заповіт, 2003. – 228 с.

7. Нікітішин А. Податкове регулювання як інструмент подолання та запобігання негативних наслідків фінансово-економічної нестабільності / А. Нікітішин // Економіст. – 2010. – № 11. – С. 6–9.

8. Податкова система : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / [за ред. І. О. Лютого]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 307.

9. Ситникова Н. П. Роль і функції держави у соціальній політиці // Механізми регулювання соціальної сфери : зб. наук. праць / НАН України; Ін-т економіки; ред. кол.: В. М. Новиков (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – С. 61–65.

10. Скулиш Ю. І. Моделі фінансового забезпечення розвитку соціальної сфери / Ю. І. Скулиш // Наукові праці НДФІ. – 2008. – № 2 (43). – С. 26–33.

11. Слухай С. В. Особливості фінансової підтримки місцевих бюджетів / С. В. Слухай // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 48–55.

12. Тимченко О. М. Податковий борг в Україні : причини, наслідки, менеджмент: монографія / Тимченко О. М. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 171.

13. Третяк В. П. Вплив соціальної сфери на соціалізацію трансформації економіки України / В. П. Третяк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5 (95). – С. 94–98.

14. Фрумкин Б. Аграрная реформа в Польше / Б. Фрумкин // АПК : экономика, управление. – 1998. – № 4. – С. 41–47.

15. Худоба А. Г. Роль і значення місцевих податків і зборів у доходах бюджетів Волині / А. Г. Худоба // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 33–34.

16. Adema W., Ladaique M. Net Social Expenditure, 2005 Edition: More Comprehensive Measures of Social Employment and Migration Working Papers. – № 29. – P. : OESD, 2005.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011 р.

Право

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 347.73

Л. М. Касьяненко,
доктор юридичних наук,
В. Д. Тарангул,
кандидат юридичних наук,
Національний університет ДПС України

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

У статті досліджено поняття „фінансові ресурси” і зазначено, що у фінансовій літературі не існує чіткого розмежування між поняттями „доходи”, „грошові кошти”, „грошові фонди” або „фонди грошових коштів”, „фінансові ресурси” та запропоновано їх законодавчо закріпити.

An article investigates conception of financial resources and notes that in financial literature there is no clear distinction between definition „income”, „cash”, „cash funds”, financial resources and proposed legislative confirmation of these concepts.

Ключові слова: *фінансові ресурси, фінанси, фінансові правовідносини.*

Становлення процесуальної фінансово-правової теорії пов’язано з розробкою відповідного категоріального апарату, який є мережею основних понять наукового мислення, забезпечує його єдність, цілісність і постійне відтворення, незважаючи на динаміку і багатогранність наукового дослідження.

Управління процесами планомірного утворення, розподілу і використання фінансових ресурсів держави й органів місцевого самоврядування потребує насамперед чіткої визначеності поняття „фінансові ресурси”. У цьому випадку треба взяти за основу фундаментальне положення провідних фахівців Л. К. Воронової, О. Д. Василика [1, с 126; 2, с. 269], які при визначенні фінансових ресурсів характеризують їх як „сукупність фондів коштів, що створюються у процесі розподілу і перерозподілу сукупного продукту та національного доходу й перебувають у розпорядженні держави, підприємств, організацій”. О. М. Бірман [3, с. 31] характеризував фінансові ресурси, як виражену у грошах частину національного доходу, сконцентровану безпосередньо в державі чи у соціалістичних підприємствах для використання на цілі розширеного відтворення та на загальні державні видатки. В. К. Сенчалов [4, с. 49] зазначав, що фінансові ресурси народного господарства –

© *Касьяненко Л. М., Тарангул В. Д., 2012*

це сукупність грошових нагромаджень, амортизаційних відрахувань та інших грошових коштів, що утворюються у процесі створення, розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту. Фінансові ресурси – це грошові нагромадження і доходи, що утворюються у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб [5, с. 24].

Не позбавлені сенсу висновки М. П. Кучерявенка [6, с. 213], який зазначає, що „...якщо державні доходи – це кошти, що надходять до держави і переходять у її власність, без будь-яких умов і обов'язків стосовно інших осіб, то фінансові ресурси держави – поняття більш широке. Державні доходи є одним із елементів, що входять до поняття фінансових ресурсів держави".

Чіткого розмежування між поняттям „доходи", „грошові кошти", „грошові фонди" або „фонди грошових коштів", „фінансові ресурси" не існує у фінансовій літературі. У Фінансовому словнику дається таке визначення: „Ресурси фінансові – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави і суб'єктів господарювання" [7, с. 404]. Практично ототожнюється поняття „фінансові ресурси" і „грошові кошти". У Економічній енциклопедії [8, с. 821] є таке визначення: „Фінансові ресурси – грошові фонди, створені у процесі розподілу, перерозподілу і використання валового внутрішнього продукту (ВВП) країни". Розглядаючи фінансові ресурси як матеріальне вираження фінансових відносин, треба виділити фінанси із загальної сукупності категорій, що беруть участь у вартісному розподілі. Тільки фінанси характеризуються таким матеріальним носієм, як фінансові ресурси. Але і поняття „фінанси" представниками наукових шкіл різних епох розглядалося по-різному. Так, Ф. Б. Мільгаузен під фінансами розумів „ті речові цінності, які виділяються із народного майна і передаються у руки уряду для досягнення загальних державних цілей". Дещо інше уявлення про фінанси має В. А. Лебедєв [9, с. 11–12], який відносить до фінансів „усі взагалі кошти, які держава може мати для виконання своїх завдань". У визначеннях державних фінансів класиками західної фінансової науки домінують їх матеріальний та управлінський аспекти. Державні фінанси – це суспільне багатство у формі грошей і кредиту, яке перебуває у розпорядженні органів держави [10, с. 37]. Державні фінанси і бюджет – це грошові фонди суспільного користування, що перебувають у розпорядженні органів державної влади, довірені управлінню урядовим установам, витрачаються на ухвалені суспільством цілі, підзвітні платникам податків, від яких вони надійшли [11, с. 3]. Державні фінанси – це сфера економічного знання, що визначає державну діяльність та альтернативні способи фінансування видатків [12, с. 2]. Німецький учений А. Вагнер [13, с. 1] називає державні фінанси фіскальною економікою і дає їй визначення як економічної діяльності, яку повинна здійснювати держава з метою отримання та використання ресурсів або фондів, потрібних для забезпечення державних послуг.

О. Д. Василик [14, с. 50] зазначав, що фактично в умовах соціалізму фінансової науки не існувало. Але, на думку В. М. Опаріна [15, с. 13], з подібним твердженням важко погодитися. По-перше, в науці, як відомо, негативний результат також розглядається як позитивний, а безрезультатних досліджень не буває, і будь-яке твердження має право на існування. По-друге, наукові дослідження обов'язково передбачають спадкоємність, і, хочемо ми цього чи ні, відкидати повністю доробок вітчизняної фінансової науки соціалістичної доби і недоречно, і безглуздо.

Під державними фінансами більшість науковців розуміє сукупність відносин, що складаються у процесі фінансової діяльності держави по мобілізації, розподілу, перерозподілу

й використанню централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів суспільного призначення, що забезпечують практичне виконання функцій держави [5, с. 3–7; 16, с. 22; 17, с. 94]. Державні фінанси за своїм змістом належать до відносин, які виникають у сфері державного управління і регулюються нормами публічного права, а приватні фінанси – до господарських відносин, що регулюються норами приватного права [18, с. 12]. Е. Д. Соколова [19, с. 3] зазначає, що „фінанси, як сукупність економічних відносин, що виникають при розподілі ВВП і частини національного доходу у процесі створення, розподілу (перерозподілу) і використання фондів грошових коштів, об'єктивно необхідні, оскільки їх існування зумовлено потребами суспільства, у якому діють товарно-грошові відносини, але стихійно вони не проявляються". Для їх використання потрібна цілеспрямована діяльність людини, її об'єднань, муніципальних утворень, держави. За змістом, державні фінанси пов'язують із процесами формування доходів і здійснення видатків. Ф. Нітті зазначав, що наука про фінанси досліджує, якими способами держава і місцеві органи самоуправління здобувають необхідні для їх існування і діяльності матеріальні засоби та як вони їх витрачають [20, с. 11]. Свого часу І. Х. Озерова і І. І. Янжул мали практично тотожні визначення.

Фінанси визначають добробут країни, рівень цивілізації [21, с. 35]. Це твердження актуальне і сьогодні. Вивчаючи фінанси, наука насамперед визначає своїм предметом дослідження способу найкращого задоволення матеріальних потреб. У сучасній електронній версії „Британіки" фінанси визначаються, як процес формування фондів або капіталу для покриття будь-яких видатків, що спрямовує ці фонди у формі кредиту, позик або інвестиційного капіталу до тих економічних одиниць, які потребують їх або здатні знайти їм продуктивне застосування. Інститути, за допомогою яких фонди передаються від тих, хто заощаджує, тим, хто використовує, мають назву фінансових посередників. У трьох широких сферах фінансів створені свої спеціалізовані інститути, процедури, стандарти й цілі, а саме у сферах бізнесових фінансів, особистих фінансів і державних фінансів. Звернемо увагу на те, що фінанси характеризуються як процес, процес формування і використання фондів і капіталу, також узагальнюються державні, бізнесові і особисті фінанси. Мабуть, до них доцільно приєднати і міжнародні фінанси.

Для визначення природи фінансів важливе значення має з'ясування економічної природи фінансових ресурсів держави. Єдиної думки щодо визначення поняття „фінансові ресурси" поки що не вироблено. Можливо, причиною цього є те, що поняття „фінанси" має неоднозначне значення: розуміння фінансів на загальнодержавному рівні і різних підприємств. „Часто те, що для загальнодержавних фінансів є ресурсами, одночасно розглядається як фінансові фонди підприємств і суб'єктів господарювання. З цих позицій бюджет та інші централізовані фонди є одночасно ресурсами для фінансів підприємств. Під фінансовими ресурсами потрібно розуміти грошові накопичення суб'єктів господарювання, бюджетних установ, доходи громадян, а у деяких випадках і доходи іноземних суб'єктів господарювання, що служать для утворення грошових доходів держави (державних фінансових фондів)" [22, с. 40].

Таким чином, „фінансові ресурси" можна визначити як матеріальні активи у вигляді сукупності публічних фондів коштів, цінних паперів, валютних цінностей держави та органів місцевого самоврядування, що можуть бути використані для формування, розподілу, перерозподілу та використання суспільного продукту.

Основними елементами визначення сутності фінансів і засад їх функціонування, яке полягає у постійному русі й кругообігу коштів, є характеристика фінансових відносин і фінансової діяльності. Фінансові відносини, відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншого, характеризують обмінні, розподільні і перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках. Фінансова діяльність будь-якого суб'єкта проявляється у формуванні доходів і здійсненні витрат. Це водночас і різні, і тісно взаємозв'язані сторони прояву функціонування фінансів: адже, з одного боку, фінансові відносини завершуються формуванням доходів одного суб'єкта при здійсненні витрат іншим, а фінансова діяльність, з іншого – не може здійснюватися кожним суб'єктом відособлено – доходи надходять від когось, а витрати йдуть комусь [15, с. 40]. Звідси, важливою специфічною ознакою фінансів є те, що фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням грошових доходів і накопичень, які набувають форми фінансових ресурсів [23, с. 11–12]. Цей принцип діє у фінансових відносинах будь-яких суспільно-економічних формацій, тоді як форми і методи, за допомогою яких утворюється фінансові ресурси, можуть змінюватися залежно від зміни соціальної структури суспільства.

Нам хотілося б приєднатися до позиції Л. К. Воронової, яка визначає фінанси насамперед як економічну категорію, що відображає сукупність відносин, пов'язаних зі створенням, розподілом та використанням ресурсів у грошовій формі для потреб держави, виробництва й соціального захисту населення [1, с. 118–119; 2, с. 272–273]. Склад і структура фінансових ресурсів, напрями їх використання визначаються економічною, у тому числі фінансовою політикою держави, яка зумовлює способи та джерела формування та використання фінансових ресурсів. При дослідженні фінансових ресурсів деталізується їх рух і виділяються декілька стадій цього руху: формування централізованих і децентралізованих фондів, їх розподіл, використання та контроль [24, с. 13–14]. Кожна стадія фінансово-правового процесу, відображаючи природу однорідних фінансово-правових відносин, відрізняється своєю специфічністю.

Відзначаючи майновий характер фінансових правовідносин, вважаємо доцільно використовувати термін „фінансові ресурси", на що вже звертала увагу Н. І. Хімічова [25, с. 34]. Цей термін використано також і у ст. 2 Бюджетного кодексу України при визначенні поняття бюджету як плану формування й використання фінансових ресурсів [26]. Крім того, при побудові юридичних конструкцій в інших нормативних актах цю категорію за змістом мають на увазі, хоча й не застосовують. Наприклад, ст. 12 Закону України „Про Державний бюджет України на 2010 рік" було надано право Міністерству фінансів України здійснювати операції з борговими зобов'язаннями держави. При такому використанні категорії „фінансові ресурси" не розкривається її поняття, що не сприяє якісному й однаковому регулюванню фінансових відносин, оскільки з урахуванням законів логіки при тлумаченні поняття необхідно вказувати відомі ознаки, що не потребують визначення і не містять двозначності [27, с. 45]. Багатозначність слів, їх невизначеність призводять до змішування понять. Саме тому для уникнення помилок при використанні різних термінів, зокрема, неоднозначного трактування фінансово-правових норм, необхідно точно встановлювати значення використовуваних категорій з метою їх уживання тільки в суворо визначеному змісті, який відображає спрямованість і сутність волі держави в особі законодавця.

Тобто з огляду на положення чинного законодавства фінансові ресурси необхідно визначати як матеріальні активи у вигляді сукупності фондів коштів, цінних паперів і валютних цінностей держави та органів місцевого самоврядування, що можуть бути використані для формування, розподілу, перерозподілу та використання суспільного продукту. При цьому,

як вбачається, є сенс закріпити вказане вище поняття фінансових ресурсів у ст. 2 Бюджетного кодексу України.

Так, держава мобілізує фінансові ресурси для своїх потреб у формі обов'язкових внесків до бюджетів усіх рівнів та інших державних централізованих і децентралізованих цільових фондів, відрахувань від прибутків державних підприємств, коштів, отриманих від приватизації державного майна, та ін. Витрачаються ці ресурси через асигнування на різні заходи загальнодержавного значення. Окремі ланки сучасної економіки взагалі не можуть існувати без державних фінансів. Широкомасштабний розподіл і перерозподіл створюваного в державі валового внутрішнього продукту відповідно до основних положень фінансової політики здійснюються за допомогою фінансового механізму. Фінансовий механізм – це система встановлених державою форм, видів і методів організації фінансових відносин. Його частинами виступають фінансове планування і прогнозування, фінансові показники, нормативи, ліміти і резерви, а також система управління фінансами. Основним завданням фінансового регулювання є встановлення такої системи і пропорцій розподілу накопичень, що забезпечували б максимальне задоволення всіх потреб суспільства як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні. Фінансовий механізм діє ефективно, якщо функціонують усі його складові. Приводячи їх у дію, держава може спрямовувати економічний і соціальний розвиток на своїй території відповідно до потреб її громадян і суспільства в цілому. Ця мета досягається завдяки створенню і використанню фондів фінансових ресурсів [16, с. 11–12; 17, с. 100–118].

Правове регулювання процесів, що виникають при створенні та використанні фінансових ресурсів, є однією з форм держави з економічним і соціальним розвитком. Усі дії держави у сфері фінансів повинні ґрунтуватися на правових актах. Ці акти виконують такі основні функції: визначають коло юридичних і фізичних осіб, на яких у конкретний період поширюється дія правової норми; забезпечують права й обов'язки юридичних і фізичних осіб щодо мобілізації та використання фондів фінансових ресурсів; є підґрунтям для вжиття відповідних заходів щодо виконання правових норм [28, с. 11–12]. Фінансова діяльність органів місцевого самоврядування здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, закону про державний бюджет, Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні" [29]. Вона полягає у здійсненні функцій щодо планомірного утворення, розподілу і використання місцевих грошових фондів з метою реалізації соціально-економічних завдань місцевого значення і забезпечення фінансовими ресурсами діяльності органів місцевого самоврядування. Вплив на соціально-економічні процеси у державі та органах місцевого самоврядування здійснюється не тільки у формі прямої фінансової підтримки, виділення коштів на певні програми, а й непрямими формами – це надання податкових пільг, застосування понижених процентних ставок, надання безвідсоткових кредитів, відстрочок і розстрочок за податковими платежами з метою стимулювання будь-якої діяльності, що визнана державою як пріоритетна. Державна діяльність впливає на розвиток між державою та органами місцевого самоврядування. Важливою її стороною є розподіл фінансових ресурсів між державними та місцевими органами, що має певне значення для регулювання та координації виробництва та розвитку соціально-культурної сфери у межах як держави, так і її адміністративно-територіальних утворень [30, с. 16–17].

Дійсно держава не може бути бездіяльною. Вона, як і усі державні та муніципальні органи, функціонує безперервно. Усі її дії вимагають матеріального опосередкування, витрати фінансових ресурсів, постійного їх відшкодування, планового розподілу і ощадливого ефективного використання. Держава постійно впливає на процес формування, розподілу й

використання централізованих і децентралізованих фондів, тобто керує ними. Держава керує грошовими фондами і відносинами щодо них, видаючи закони, нормативно-правові акти, які вміщують приписи, що регулюють фінансові відносини [31, с. 15–16]. Тобто фінансова діяльність держави і органів місцевого самоврядування є правовою діяльністю й урегульована нормативно-правовими актами, спрямованими на забезпечення фінансовими ресурсами реалізацій функцій, покладених на державу і місцеве самоврядування, і вирішення завдань, що стоять перед ними. Фінансова діяльність є невід'ємним і найбільш дієвим механізмом державного регулювання соціально-економічних процесів у нашому суспільстві. Її розподільчі і контрольні можливості впливають на ринкові відносини.

Регулювання фінансовими ресурсами держави й органів місцевого самоврядування є головним напрямом діяльності будь-якої держави у будь-який історичний період. Адже держава завжди потребує безперебійного фінансового забезпечення для забезпечення публічного інтересу. Проблема вдосконалення використовуваних у рамках фінансово-правового процесу розподільчих і перерозподільчих механізмів набуває особливо актуального характеру і вимагає більш повного, всебічного, детального і виваженого підходу. Регламентація фінансових відносин, що виникають при розподілі і перерозподілі фінансових ресурсів, визначає можливі й необхідні напрями впливу фінансів при реалізації ними розподільчої функції, її вплив на суспільний прогрес, є необхідною умовою подальшого вдосконалення й активізації фінансових відносин з метою найбільш ефективного, раціонального й доцільного використання фінансових ресурсів як державою, так і органами місцевого самоврядування для зміцнення державного суверенітету України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фінансово-правовий словник / [укл. В. В. Безугла, О. Д. Василик, Л. К. Воронова та ін.]. – К. : Київ. у-т, 1993. – 136 с.

2. Воронова Л. К. Банковско-финансово-правовой словарь-справочник / [автор-упоряд. Л. К. Воронова]. – К. : А.С.К., 1998. – 288 с.

3. Воронова Л. К. Правовые основы расходов государственного бюджета в СССР (на материалах союзной республики) / Воронова Л. К. – К. : Вища школа, 1981. – 223 с.

4. Финансовое право : учебник для вузов / Н. М. Артемов, О. Н. Горбунова, И. Г. Денисова и др. ; [под ред. О. Н. Горбуновой]. – М. : Юристъ, 1996. – 400 с.

5. Павлюк К. В. Фінансові ресурси держави : монографія / Павлюк К. В. – К. : Ніос, 1997. – 173 с.

6. Фінансове право : підручник / [кер. авт. кол. і відп. ред. Л. К. Воронова]. – Вид. 2-ге, випр. та доп. – Харків : Консум,1999. – 496 с.

7. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 3-те вид., випр. та доп. – К. : Т-во „Знання", КОО, 2000. – 587 с.

8. Економічна енциклопедія : в 3-х т. / відпов. ред. С. В. Мочерний. – Т. 1. – К. : Академія, 2000. – 864 с.

9. Лебедев В. А. Финансовое право : учебник / Лебедев В. А. – М. : Статут, 2000. – Т. 2. – 461 с. – (В серии „Золотые страницы финансового права России").

10. Годме П. М. Финансовое право / Годме Поль Мари ; [пер. с франц. и вступ. ст. Р. О. Халфиной]. – М. : Прогресс, 1978. – 430 с.

11. Swain D. Manading Public Money.– Lanham: University Press of America, 1987. – P. 3.

12. Hyman D. N. Public Finance.– Chicago etc. : The Dreden Press, 1990. – P. 2.

13. Classicsin the Theory of Public Finance / Ed. by R. A. Musgrave and A. T. Peacock – London: Macmillan; New York: St. Martins Press, 1967. – P. 1.

14. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / Василик О. Д. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.

15. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / Опарін В. М. – К. : КНЕУ, 2005 – 240 с.

16. Государственные финансы : учебное пособие для студентов экономических вузов и факультетов / В. М. Федосов, Л. Д. Буряк, Д. Д. Бутаков и др. ; [под ред. В. М. Федосова, С. Я. Огородникова и В. Н. Суторминой]. – К. : Лыбидь, 1991. – 276 с.

17. Ляшенко Ю. Державні фінанси : сутність, призначення і їх роль в перехідній економіці / Ю. Ляшенко // Зб. наук. праць Українського фінансово-економічного інституту. – Ірпінь, 1999. – № 1. – С. 93–96.

18. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автор. дис. на здоб. наук. ст. д.ю.н. / Н. О. Гуторова. – Харьків, 2002. – 38 с.

19. Соколова Э. Д. Теоретические аспекты правового регулирования финансовой деятельности государства и муниципальных образований : автореф. на соиск. уч. ст. д.ю.н. / Э. Д. Соколова. – М., 2008. – 46 с.

20. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки : / Нитти Ф. ; [пер. с итальянского И. Шрейдера] ; под. ред. и с дополнениями А. Свирщевского. – М., 1904. – 624 с.

21. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки : учение о государственных доходах / И. И. Янжул // Золотые страницы финансового права России. – Т. 3 / [под ред. А.Н. Козырина]. – М. : Статут, 2002. – 553 с.

22. Запольський С. В. Дискусионные вопрсы теории финансового права : монография / Запольський С. В. – М. : РАП, Эксмо, 2008. – 160 с. – (Юрид. библ. Росии).

23. Финансы / В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко и др. ; [под ред. В. М. Родионовой]. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 432 с.

24. Воронова Л. К. Финансовое право : учебное пособие для студентов юрид. вузов и факультетов / Л. К. Воронова, Н. Н. Кучерявенко. – Харьков : Легас, 2003. – 360 с.

25. Финансовое право : учебник / [отв. ред. Н. И. Химичева]. – 4-е изд. перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 768 с.

26. Бюджетний кодекс України : Закон України : від 08.07.2010 р. № 2453 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – Ст. 2047.

27. Кирилов В. И. Логика : учебник [для юридических вузов] / В. И. Кирилов, А. А. Старченко. – М. : Юристъ, 2001. – 256 с.

28. Василик О. Д. Державні фінанси України : підручник / Василик О. Д., Павлюк К. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.

29. Про місцеве самоврядування в України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

30. Нагребельний В. П. Фінансове право України. Загальна частина : навчальний посібник / В. П. Нагребельний, В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос ; [за заг. ред. член-кор. АПрн України В. П. Нагребельного]. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2004. – 320 с.

31. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник / Воронова Л. К. – К. : Прецедент, Моя книга, 2006. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2011 р.

УДК 336.225.3 (477)

Ю. В. Оніщик,
кандидат юридичних наук,
Національний університет
ДПС України

МИТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ

У статті розглянуто одну із фундаментальних категорій митного законодавства – митні правовідносини. З'ясовано їх правову природу, сутність, основні риси та види. Автор вважає, що митні правовідносини регулюються сукупністю правових норм різної галузевої належності, у зв'язку з чим доцільно вести мову про галузь митного законодавства, а не про митне право.

This article reviews one of the fundamental categories of the customs legislation and legal relationships. It is clarifying the legal relation, contents, main characteristic and kinds. Author considers that the customs legal relationships are regulating by totality of the legal standarts of the different field's inhering,

in connection with highly mentioned it is reasonable to talk about customs legislation field instead of customs law.

Ключові слова: *митні правовідносини, митне законодавство.*

У наукових джерелах існує значна кількість думок учених щодо розуміння категорії „митні правовідносини". Наприклад, О. М. Козирін зазначає, що митні правовідносини – це врегульовані нормами митного законодавства суспільні відносини, що виникають у процесі або з приводу переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон [1, с. 7]. Натомість Б. М. Габрічідзе вважає, що митні правовідносини – це суспільні відносини, що становлять відповідний блок, елемент, частину митної справи, які входять до його структури і врегульовані митно-правовими нормами [2, с. 35]. На думку В. Я. Настюка, митні правовідносини – це різновид суспільних відносин, які за своєю формою є індивідуально визначеними зв'язками управомочених і зобов'язальних осіб, а за безпосереднім змістом є взаємодією осіб, які реалізують свої суб'єктивні права й виконують покладені на них юридичні обов'язки на підставі норм митного права [3, с. 93–99]. У свою чергу, М. М. Рассалов визначає митні правовідносини як відносини з приводу правового регулювання митного оформлення товарів і транспортних засобів, справляння митних платежів, митного і валютного контролю тощо [4, с. 17].

Однак, на нашу думку, зазначені наукові положення не розкривають повною мірою характеристику та особливості митних правовідносин. Насамперед потрібно зазначити, що науковці не враховують той факт, що суспільні відносини, які складаються у процесі або з приводу переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, регулюються за

© *Оніщик Ю. В., 2012*

допомогою норм різної галузевої належності (потребують комплексного правового регулювання нормами різних галузей права), а не лише норм митного законодавства.

Митні правовідносини є одним із видів правовідносин і характеризуються загальними ознаками й рисами, притаманними всім правовідносинам у суспільстві, а відрізняються своїми специфічними особливостями. У зв'язку з цим доцільно виділити загальні ознаки (об'єднуючи правовідносини у митній сфері з іншими правовідносинами) митних правовідносин та їх специфічні особливості (що показують їх відокремленість).

Для митних правовідносин, як і абсолютній більшості правовідносин, характерні такі загальні ознаки:

1) нормативність, що означає виникнення, зміну та припинення таких правовідносин лише на основі норм митного законодавства. Ця ознака ґрунтується на регулюванні митних відносин відповідними нормативно-правовими актами, виданими компетентними державними органами. При цьому необхідно враховувати, що нормативність у галузі митної справи передбачає урегульованість таких відносин нормами різних галузей права;

2) вольовий характер, який полягає у тому, що навіть за наявності юридичної норми вона не реалізується, тобто правовідносини не можуть виникнути і потім функціонувати без волевиявлення його учасників, принаймні, одного з них. Отже, правовідносини перед тим як виникнути, формуються у свідомості та волі людини. Іншими словами, товари і транспортні засоби не можуть здійснювати перетин митного кордону без бажання будь-якої особи на їх переміщення;

3) державно-владний характер, що означає наявність у нормах законодавства та діяльності митних органів владних приписів, що регламентують переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Державно-владний характер прав та обов'язків однієї зі сторін митних відносин надає цим відносинам особливого змісту. Нормами митного законодавства створюється такий режим регулювання, який формально включає будь-яку можливість суб'єктивізму в управлінні митною справою;

4) взаємозв'язок суб'єктів митних правовідносин за допомогою наділення їх суб'єктивними правами і юридичними обов'язками. Держава або уповноважений нею митний орган реалізує свою компетенцію через владні повноваження, тоді як інша сторона реалізує правоздатність, яка за своїм змістом залежить від компетенції владної сторони митних правовідносин;

5) охорона від правопорушень засобами державного примусу. Особи, винні у скоєнні правопорушень у митній сфері, притягуються до адміністративної, фінансової, цивільної та кримінальної юридичної відповідальності.

Науковці виділяють також таку ознаку правових відносин як індивідуалізованість суб'єктів, сувора визначеність їх взаємної поведінки, персоніфікація прав і обов'язків, що дозволяють розмежувати правовідносини від безособового абстрактного зв'язку [5, с. 477]. Іншими словами, правовідносини завжди індивідуалізовані, у них вступають конкретні суб'єкти. У митній сфері до них відносяться митні органи і суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.

Отже, для визначення митних правовідносин можна використати поняття, запропоноване С. С. Алексеєвим, який визначає правовідносини як виникаючий на основі норм права індивідуалізований суспільний зв'язок між особами, що характеризується наявністю суб'єктивних юридичних прав і обов'язків та підтримуваний (гарантований) примусовою силою держави [6, с. 82]. Однак одночасно із загальними ознаками правовідносин у галузі

митної справи доцільно виявити їх специфічні риси, що відрізняють від інших суспільних відносин, урегульованих правом.

Головною (базовою) специфічною ознакою митних правовідносин є їх комплексний характер. Аналіз чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що до предмета правового регулювання митних правовідносин входять норми адміністративного, фінансового, кримінального, трудового, цивільного та міжнародного права. Це свідчить про те, що митне законодавство містить норми різних галузей права. Кожна галузь права має специфічний предмет правового регулювання. Митне законодавство не має власного предмета правового регулювання, оскільки факт переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон відбувається із застосуванням норм різної галузевої належності. Саме тому митне законодавство є комплексною галуззю законодавства, а з ученими, які зазначають про існування такого правового утворення, як митне право, погодитися не можна. У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно вести мову про галузь митного законодавства, але ні в якому разі не про митне право.

Ще однією із основних специфічних рис митних правовідносин є те, що в основі таких відносин знаходиться фактор переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Відносини, які не пов'язані з таким переміщенням, не регулюються нормами митного законодавства. Також потрібно зазначити, що митні правовідносини мають майновий характер, оскільки пов'язані з переміщенням матеріальних благ (товари і транспортні засоби), у тому числі грошові кошти. Вони мають певну вартість і належать до речових об'єктів. Фактор переміщення зумовлює наділення їх характеристикою рухомого майна.

За своїм змістом митні правовідносини засновані на принципах владності і підпорядкування і мають публічно-правовий характер. Така ознака зумовлена характером повноважень митних органів, а також тим, що у їх діяльності переважають державні, а не приватні інтереси. У зв'язку з цим митні правовідносини є різновидом насамперед публічних і їм властиві риси останніх. По-перше, у публічних правовідносинах суб'єкт прийняття обов'язкових рішень не пов'язаний згодою сторони, якій вони адресовані, і, як правило, вони виникають усупереч бажанню іншої сторони. По-друге, суб'єкти публічного права жорстко пов'язані законами. У публічних правовідносинах діє принцип „можна тільки те, що дозволено" і встановлюється вичерпний перелік повноважень. По-третє, для публічних правовідносин характерним є позитивне зобов'язання, що передбачає покладення на суб'єктів публічного права обов'язку діяти у певному напрямі для досягнення визначеної мети. І, по-четверте, публічні правовідносини часто регулюються нормами-заборонами, які окреслюють сферу неправомірної поведінки, застерігаючи суб'єктів від неї [7, с. 39–40].

Характерною рисою митно-правового регулювання є нерівність суб'єктів митних відносин. Юридична нерівність як риса митно-правового регулювання базується на нееквівалентній природі митних відносин, що відображаються у змісті та структурі прав та обов'язків суб'єктів митних відносин, коли відповідні суб'єкти за чинним законодавством мають юридично владні повноваження щодо інших. Держава або уповноважений нею митний орган реалізує свою компетенцію через владні повноваження, тоді як інша сторона реалізую правоздатність, яка за своїм змістом залежить від компетенції владної сторони митних правовідносин. Отже, більшість митних правовідносин має імперативний характер. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані виконувати владні приписи, що містяться в нормативно-правових актах, встановлених органами державної влади. З іншого боку, ми можемо розглядати іншу частину

відносин, що будуються на диспозитивному методі правового регулювання. Наприклад, це окремі аспекти взаємовідносин учасників зовнішньоекономічної діяльності з особами, що здійснюють діяльність у галузі митної справи (відносини митного брокера з особою, що переміщує товар, або відносини власника товару з митним перевізником), більшість з них регулюється цивільним правом (договір надання послуг з митного декларування, договір перевезення товарів тощо).

Відносини у галузі митної справи опосередковані участю в них митних органів. У більшості випадків у митні правовідносини вступають митні органи. Однак є ситуації, коли останні не є суб'єктом, обов'язково присутнім у тому чи іншому зв'язку. Так, взаємовідносини підприємця, що переміщує товар через митний кордон, і кредитної організації, що залучена як гарант у випадку забезпечення сплати митних платежів, не вважають однією із сторін як митний орган, але вступ у такий зв'язок цим органом визначають опосередковано. У кінцевому випадку банківську гарантію приймає саме митний орган.

Отже, митні правовідносини характеризуються як індивідуалізовані, майнові, публічно-правові, імперативні, що охороняються від правопорушень засобами державного примусу. Відносини у галузі митної справи регулюються нормами різної галузевої належності, але за своєю сутністю однорідні, оскільки безпосередньо пов'язані з переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Усім цим відносинам властивий управлінський характер, пов'язаний з організаційною діяльністю митних та інших органів державної влади і у більшості випадків охоплюються адміністративно-правовим регулюванням. Однак, крім управлінських відносин, що за своєю сутністю належать до сфери виконавчої діяльності, серед відносин у сфері митного регулювання виділяють і інші, досить специфічні групи суспільних відносин, які і потребують регулювання нормами інших галузей права.

Враховуючи викладене, пропонуємо сформулювати авторське визначення митних правовідносин. На нашу думку, митні правовідносини – це врегульовані нормами різної галузевої належності суспільні відносини, засновані на принципах владності і підпорядкування, що виникають за участю митних органів у процесі або з приводу переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України. На жаль, у Митному кодексі України відсутня основна конструкція митного законодавства „митні правовідносини" (визначення, особливості, види тощо). Тому даний факт необхідно віднести до недоліків юридичної техніки цього кодифікованого акта. У зв'язку з цим вважаємо доцільно внести відповідні зміни до розділу І Митного кодексу України.

Відсутність регламентування конструкції „митні правовідносини" у Митному кодексі України призводить до складності щодо визначеності кола відносин, які охоплюються митним законодавством. У дослідженнях, присвячених митно-правовому регулюванню, наводяться різноманітні класифікації митних відносин. Зокрема, виділяють такі види митних правовідносин: 1) регулятивні (пов'язані насамперед із правомірною поведінкою суб'єктів і ґрунтуються на нормах, що визначають права і обов'язки учасників митних правових відносин) та охоронні (пов'язані із необхідністю застосовувати до суб'єкта заходи державного примусу і формуються при порушенні ним митного законодавства); 2) прості (задіяні дві сторони – митний орган та суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності) і складні (задіяні три і більше сторони –як третя сторона може виступати податковий орган); 3) прямі (здійснення суб'єктом дій з ввезення-вивезення) і непрямі (виникають лише у зв'язку або з приводу переміщення товарів через

митний кордон); 4) матеріальні (відповідають на питання „що") та процесуальні (відповідають на питання, як діяти суб'єктам права) [8, с. 34].

Ряд науковців класифікують митні правовідносини також за іншими критеріями. Так, О. М. Козирін залежно від тривалості дії виділяє постійні та тимчасові митні правовідносини [1, с. 19]. Постійні відносини тривають доти, доки існують їх сторони, а тимчасові – доки не виконані дії, передбачені відповідною правовою нормою. У свою чергу, автори навчального посібника „Таможенное право" диференціюють митні правовідносини щодо суб'єктів, які беруть у них участь. Такі відносини можуть бути: між вищестоящими та нижчестоящими митними органами; між органами державної влади та митними органами; між митними органами України та інших держав, а також міжнародними організаціями; між митними органами та учасниками експортно-імпортних операцій; між митними органами та фізичними особами, що переміщують товари через митний кордон; між митними органами, митними брокерами та митними перевізниками тощо. Крім того, здійснюється класифікація митних правовідносин також за такими критеріями, як з урахуванням різновидів і безпосереднього об'єкта (предмета) (через митний кордон переміщуються товари і транспортні засоби) і за способом переміщення товарів через митний кордон (даний фактор передбачає наявність правовідносин, що виникають із переміщенням товарів залізничним, повітряним, водним, автомобільним транспортом, за допомогою міжнародних поштових та експрес-відправленнях, трубопровідному транспорті та на лініях електропередачі) [9, с. 65–70].

Натомість І. О. Бондаренко пропонує класифікувати митні правовідносини за напрямами діяльності суб'єктів митних правовідносин: декларування, митні процедури, здійснення митного оформлення, нарахування податків і зборів, зберігання, надання послуг тощо [10, с. 27–28]. На думку В. Я. Настюка, зазначену класифікацію потрібно доповнити такими критеріями: 1) залежно від положення суб'єктів і ієрархічної побудови митної системи – вертикальні та горизонтальні; 2) за кінцевим результатом функціонування у сфері митної діяльності – субординаційні, координаційні та не ординаційні; 3) за формою існування – формальні та неформальні; 4) за необхідністю існування відносин для органів державної митної служби (як головного суб'єкта) – функціонально необхідні, регулятивні (позитивні) та негативні (деліктні) [11, с. 5–6].

Використання при регулюванні митних правовідносин міжнародних угод, конвенцій, договорів визначає наявність у даній системі міжнародно-правових відносин. Глобалізація міжнародної торгівлі неминуче призводить до того, що держави, які беруть участь у ній, зобов'язані враховувати і контролювати переміщення товарів через митний кордон на основі уніфікованих правил, що застосовуються всіма країнами та економічними союзами світу. У зв'язку з цим, на нашу думку, залежно від рівня правового регулювання досліджувані правовідносини можна розмежувати на національні митні та міжнародні митні.

Крім того, виходячи з правогалузевого регулювання, вважаємо логічним виділяти такі види відносин, що формуються у галузі митної справи: адміністративні, фінансові, цивільні, трудові, кримінальні, митні. При цьому окремим відносинам, урегульованим нормами митного законодавства, може бути властивий адміністративний, фінансовий, цивільний та інший характер. У зв'язку з цим доцільно їх класифікувати на митно-адміністративні, митно-фінансові, митно-цивільні тощо.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що митні правовідносини складаються з найрізноманітніших зв'язків, що істотно відрізняються один від одного, але пов'язані вони тим, що виникають у процесі або з приводу переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Аналіз поділу митних правовідносин за класифікуючими ознаками свідчить про їх різноманітність, складність і комплексність. Досліджуючи митні правовідносини, необхідно звернути увагу на те, що такі відносини регулюються за допомогою норм різної галузевої належності (потребують комплексного правового регулювання нормами різних галузей права), а не лише норм митного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Таможенное право России. Общая часть. – М. : СПАРК, 1995. – 134 с.

2. Габричидзе Б. Н. Российское таможенное право : учебник для вузов / Габричидзе Б. Н. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 448 с.

3. Настюк В. Я. Поняття і сутність митних правовідносин / В. Я. Настюк // Проблеми законності. – 2006. – № 80. – С. 93–99.

4. Таможенное право : учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности 021100 „Юриспруденция" / [М. М. Рассолов и др.] ; под ред. М. М. Рассолова, Н. Д. Эриашвили. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 391 с.

5. Теория государства и права : курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.

6. Алексеев С. С. Общая теория права : в двух томах / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1982. – Т. II. – 360 с.

7. Харитонова О. І. Поняття і ознаки публічних правовідносин / О. І. Харитонова // Вісник академії правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 36–46.

8. Бакаева О. Ю. Таможенное право России : учебник / О. Ю. Бакаева, Матвиенко Г. В. ; отв. ред. Химичева Н. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2007. – 504 с.

9. Таможенное право: учебник / [отв. ред. О. Ю. Бакаева]. – М. : Норма, 2008. – 560 с.

10. Бондаренко І. О. Організаційно-правові основи надання послуг в галузі митної справи : дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.07 / Бондаренко Ірина Олександрівна. – Ірпінь, 2006. – 205 с.

11. Настюк В. Я. Про типологію митних правовідносин / В. Я. Настюк // Митна справа. – 2006. – № 4. – С. 3–6.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

УДК 351.83

І. В. Чеховська,
кандидат юридичних наук,
Національний університет
ДПС України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

У статті проаналізовано міжнародний досвід правового регулювання сімейного оподаткування. Виокремлено загальні принципи оподаткування доходів сім'ї. Доведено доцільність його запровадження в українське законодавство з урахуванням правозастосовної практики.

International experience of the legal adjusting of domestic taxation is analysed in the article. General principles of taxation of profits of monogynopaedium are selected. Expedience of his introduction is well-proven in the Ukrainian legislation taking into account practice.

Ключові слова: *сім'я, сімейне оподаткування, пільги, знижки, принципи оподаткування, податкове навантаження, податкові зобов'язання.*

За останні десятиліття відбулися суттєві зміни, які призвели до трансформації інституту сім'ї. Спостерігається падіння норми реєстрації шлюбів, особливо у Великобританії, Португалії, Бельгії. Збільшився вік шлюбності (майже до 32 років) і вік народження першої дитини (з 27, 1 року у 1980 р. до 30, 2 років у 2009 р.). У деяких країнах жінки народжують первістка майже у 32 роки (Іспанія, Італія, Данія, США) [1]. Одночасно збільшується кількість незареєстрованих шлюбів, сімей з одним батьком, дітей, народжених поза шлюбом. У окремих країнах відсоток жінок серед економічно активного населення наближається до половини. Він становив у 2008 р. у Великобританії 48 %, у Швеції та Фінляндії – 49 %, Норвегії – 48 %, Австрії і Швейцарії – 47 % [2].

Суттєвою проблемою для більшості країн є загострення демографічної ситуації. У зв'язку з тим, що норма народжуваності на одну жінку не досягає двох дітей, приріст населення здійснюється фактично за рахунок міграції.

Наведене вище спонукає уряди держав до створення нової або модифікації вже існуючих систем підтримки сім'ї. Власне згадані вище проблеми хвилюють і українське суспільство. Деякі вчені та практики дотримуються думки про те, що українська сім'я також переживає період трансформації (або руйнації). Кризу інституту сім'ї вони простежують за такими показниками:

– демографічний (спостерігається різке падіння народжуваності, з'являється велика кількість бездітних сімей (майже 23 %), збільшується відсоток розлучень (54,2 % від загальної кількості одружень), кількість безпритульних дітей (за даними Служби порятунку дітей, таких

© *Чеховська І. В., 2012*

осіб в Україні нараховується від 140 тис. до 2 млн[1]), дітей, позбавлених батьківського піклування (у 2006 р. таких дітей в Україні нараховувалось 97 829 осіб; а у 2010 р. чисельність таких дітей досягла 100 787 осіб[2]);

– соціально-економічний (сім'я сьогодні є лише задекларованою цінністю і не знаходить потрібної державної підтримки. Політика держави щодо сім'ї чітко не сформульована, має пасивний характер. У радянські часи вплив на сім'ю був багатоканальним – держава, суспільні і політичні організації, шкільні, позашкільні центри, і мав цілеспрямований характер. Такий вплив на сьогодні в Україні відсутній;

– медицинський (вступаючи до школи 60 % дітей мають ті чи інші порушення соматичного та психічного характеру. Щороку зростає кількість дітей, які мають психоневрологічні захворювання, хвороби нервової системи і органів чуття. 10 % від загальної кількості дітей, які вступають до першого класу загальноосвітньої школи, мають затримку психічного розвитку. Почастішали випадки порушення імунної системи, хронічних запалювальних шляхів і захворювань щитовидної залози[3]). Спостерігається збільшення відсотка хворої молоді, наркозалежних, поширюється алкоголізм, з'являються захворювання, що мають соціальний характер, збільшується відсоток хворих туберкульозом, гепатитом, ВІЛ/СНІДом тощо);

– психологічний (агресивність і насилля дитини, з одного боку, та насилля над дитиною – з іншого, нерозривно пов'язані із станом внутрішньосімейних відносин і є показником рівня насилля у суспільстві. У сім'ях скоюється близько 30 % умисних вбивств. Щорічно майже мільйон дітей жорстоко б'ють батьки, близько півмільйона дітей накладають на себе руку [3, с. 185]);

– криміногенний (спостерігається збільшення кількості правопорушень і злочинів, які скоюються підлітками, організованої дитячої злочинності, її груповий характер, збільшення серед учасників молодших (до 16 років) підліткових груп, посилення їх зв'язків із дорослими представниками злочинного світу);

– педагогічний (сучасна сім'я дезорієнтована відносно своєї ролі і можливостей виховання дітей у нових умовах. Основними причинами зниження виховного потенціалу сім'ї є знецінення традиційних сімейних цінностей, висока зайнятість батьків, трансформація гендерних відносин і ролі батьків);

– інформаційний (у засобах масової інформації культивується насилля, жорстокість, безвідповідальне ставлення до сім'ї і шлюбу, формується споживацький культ та отримання задоволень).

Зазначене дає підстави стверджувати, що політика держави щодо сім'ї в Україні потребує серйозної реформації. Однак здійснювані урядом реформи не достатньо враховують інтереси сім'ї, оскільки спрямовані насамперед на індивідуума і майже не враховують інтереси сім'ї як соціального інституту. Правовий статус сім'ї, який характеризував би її становище стосовно держави, її інститутів, сьогодні не визначений. Законодавством регулюються здебільшого сімейні права громадян. Сподіваємося, що парламентські слухання на тему: „Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення", [4], проведення яких заплановане на вересень 2012 року, привернуть увагу спільноти до проблем українських сімей. У цьому контексті доцільним є вивчення зарубіжного досвіду запровадження та реалізації заходів сімейної

[1] *За даними „Служби порятунку дітей".*
[2] *За даними Держкомстату України.*
[3] *Про Національну програму „Діти України": Указ Президента України від 18 січня 1996 року № 63/96.*

політики. Однак необхідно зазначити, що сімейна політика у кожній країні різна. У деяких країнах вона існує давно і постійно еволюціонує, адаптуючись до нових умов і проблем, що постають перед сім'ями. В інших країнах вона є відносно новою і являє собою набір соціальних заходів, що між собою не пов'язані. Аналіз досвіду зарубіжних країн є важливим для України, особливо нині, у період загострення соціально-економічного становища та реформації українського суспільства – на шляху пошуку оптимальної системи заходів підтримки сім'ї. Особливої актуальності це питання набуває і в контексті проведення адміністративної, пенсійної та податкової реформ в Україні.

При проведенні будь-якої реформи переваги, як правило, надаються корекції існуючих практик, у тому числі і зарубіжних. Це найменш боляче та простіше, ніж повністю перебудувати існуючу систему, тому для нашої країни важливо вивчати та використовувати досвід інших країн.

Так, уряди більшості країн світу спрямовують основні заходи сімейної політики на підтримку сімей з дітьми. Це заходи прямої підтримки – надання пільг і соціальних гарантій (у грошовій формі – допомоги, безкоштовні послуги, а також у вигляді скороченого робочого часу, відпусток тощо) та створення умов для самозабезпечення сімей через застосування сімейного оподаткування по податку на доходи фізичних осіб і податку на майно. На думку більшості провідних учених світу з питань оподаткування (Волкова А. Г., Захарової Р. Ф., Кантура О. І., Костенко М. Ю., Островського Б. М., Рактиської Т. Г., Шульженко Ю. Л., Купріянової Е. І., Kahna Alfred J., Esping-Andersena G., Colemana D. та інших), сімейне оподаткування є безпосередньою реалізацією конституційних принципів соціальної держави. Вони вважають, що сімейне оподаткування створює умови для більш ефективної реалізації сім'єю власного економічного потенціалу, забезпечує соціальну підтримку сім'ї синхронно із підвищенням трудової активності членів сім'ї і збільшенням їх доходів. Отже, встановлюється прямий зв'язок із розвитком економіки і доходами конкретних домогосподарств. Водночас заходи прямої підтримки забезпечують досить низький рівень соціальної підтримки сім'ї і потребують регулярного перегляду розмірів різних виплат та умов їх надання і, відповідно перегляду у зв'язку з цим окремих законодавчих і нормативних актів.

Сьогодні державна підтримка сімей з дітьми в Україні спрямована насамперед на підтримку певних категорій сімей (малозабезпечені, багатодітні, з одним працюючим, які утримують дітей (дитину) інваліда тощо). Розмір державних допомог в умовах інфляції та нестабільної економіки є досить низьким і, відповідно, неефективним. Щодо інших непрямих заходів, державної підтримки сімей з дітьми, то вони фактично не запроваджені.

Необхідно також зауважити про відсутність досліджень щодо вивчення зарубіжного досвіду сімейного оподаткування та, відповідно, розробки пропозицій щодо запровадження його в українське законодавство. Певні кроки у цьому напрямі зроблено українськими вченими (О. Даніловим, Т. Єфіменко, А. Крисоватим, І. Луніною, П. Мельником, О. Молдаваном, В. Опаріним, А. Соколовською, Л. Тарангул, Л. Шаблистою, К. Швабієм, В. Федосовим, Н. Фліссак та ін.) в контексті дослідження податку на доходи фізичних осіб (йдеться про запровадження соціального податку) та В. І. Довженко, який пропонував розробити ефективну модель довгострокового пільгового оподаткування малого і середнього бізнесу молоді та молодих подружніх пар і сімей та перейти до сплати сімейного податку прийнявши „демографічно орієнтоване" податкове законодавство [5, с. 126].

Більшість праць українських дослідників (Г. О. Бірюхіної, Е. М. Лібанової, О. М. Палія, Н. Кривенко, Н. Мельник, О. Сергієнко, С. Сінчук, Н. Якуненко та інших) присвячено саме розробкам пропозицій щодо вдосконалення існуючої системи державних пільг та допомог і заходам соціальної підтримки найбільш вразливих верств населення, натомість непрямим заходам державної підтримки сімей з дітьми не приділено належної уваги.

Зазначимо, що в Україні створена та функціонує складна, неефективна, непрозора, корупційна система соціальних пільг і гарантій [6], яка ставить сім'ю у становище своєрідного утриманця, оскільки більшість заходів сімейної політики ніяк не пов'язана з економічною діяльністю членів сім'ї, розміром отриманих доходів і з самим фактом зайнятості. У цілому, надається підтримка тільки бідним сім'ям, залишаючи сім'ї з дітьми з доходами вище розміру прожиткового мінімуму, які за рахунок власних зусиль саме і формують майбутній середній клас, поза сферою уваги і підтримки держави. Крім того, діюча система оподаткування штучно переводить у категорію бідних громадян, які в умовах упровадження сімейного оподаткування, не претендуватимуть на отримання соціальної допомоги. Крім того, при введені сімейного оподаткування створюватимуться умови для збільшення підтримки сім'ї внаслідок перегляду тільки одного параметру регулювання – ставки оподаткування і розміру вирахувань, що створить більш технологічну систему, яка вчасно реагуватиме на запити суспільства виходячи з можливих потреб і ресурсів. Також у зв'язку із виводом частини сімей з категорії бідних знижуватимуться видатки, у тому числі і адміністративні.

Отже, метою даної статті є вивчення та аналіз практики правового регулювання сімейного оподаткування зарубіжних країн і, на цій підставі, виокремлення загальних принципів оподаткування доходів сім'ї.

Сенс сімейного оподаткування полягає у тому, що сім'я розглядається як єдина економічна спільнота із загальними доходами та видатками, тому при оподаткуванні сім'ї повинна враховуватись її фактична здатність до сплати податків. Метою такого правового регулювання є створення додаткового захисту прав сім'ї та захист її прав порівняно з одинокими громадянами у сфері оподаткування.

Для проведення детального аналізу законодавчого регулювання, виявлення і типологізації підходів, принципів та умов сімейного оподаткування у західних країнах розглянемо більш детально три країни: США, Німеччину та Францію, та здійснимо короткий огляд правового регулювання сімейного оподаткування у деяких європейських країнах.

США. У 1913 році в США було прийнято перший Федеральний закон про податок з доходів фізичних осіб. У період з 1913 до 1948 рок у США була запроваджена система індивідуального оподаткування доходу з фізичних осіб, яка діє сьогодні в Україні. Кожна особа, яка визнана законом платником податків, зобов'язана була подавати окрему декларацію, незалежно від сімейного стану. Так, чоловік і дружина, які отримують доходи, що повинні оподатковуватися згаданим вище податком, повинні подавати кожний окремо декларацію. Разом з тим унаслідок відмінності у правовому регулюванні права власності подружжя на отримані під час шлюбу доходи (майно) в окремих штатах існувала необхідність у веденні єдиної спеціальної шкали по податку з доходу для громадян-платників податків, які перебували у шлюбі. Сьогодні у США діють дві системи правового регулювання власності подружжя. Вони застосовуються у різних штатах: система загального права (Common Law) та система сумісної власності (Community property). Згідно з першою системою, дохід належить тій особі, яка його отримала і, відповідно, кожна особа зобов'язана подавати окрему декларацію на отриманий дохід. Згідно з другою

системою дохід, отриманий протягом шлюбу, визнається сумісною власністю, якщо інше не передбачене шлюбним договором. Так, подружжя можуть подавати декларацію на половину доходу незважаючи на те, що фактично дохід був отриманий одним із них. Існування різних правових режимів сімейної власності зумовило нерівність у правовому стані подружжя, які мешкали у різних штатах.

У 1948 році було прийнято Федеральний закон про податок з доходів фізичних осіб, який передбачав введення єдиної для всіх штатів спеціальної шкали по податку з доходу фізичних осіб для подружжя. Цей закон повинний був сприяти усуненню нерівності в оподаткуванні подружжя в різних штатах. Необхідно також зазначити, що відповідно до американського законодавства сумісне декларування доходів подружжя визнається їх правом, тобто подружжя можуть обирати як сумісне, так і роздільне (індивідуальне) декларування доходів.

У 1995 р. для одиноких батьків та осіб, які не перебували у шлюбі, але утримують родичів, було введено спеціальну шкалу по податку з доходів фізичних осіб. Ця шкала застосовувалася до платників податків, які відповідно до закону були визнані як „голова сім'ї" (Head of household).

Крім того, у результаті останніх законодавчих змін в оподаткуванні фізичних осіб була введена нова шкала для одиноких осіб, які не перебували у шлюбі і не мають інших сімейних обов'язків. Річ у тім, що при існуючій раніше системі оподаткування одинаки мали більше податкове навантаження порівняно з платниками, які перебували у шлюбі. Тобто так було здійснено вирівнювання податкового навантаження на платників податків шляхом заниження суми податку, яку повинні сплачувати одинокі платники податку.

Відзначимо, що максимальна шкала сьогодні застосовується лише до доходів подружжя – платників податків, які обрали індивідуальний (роздільний) спосіб декларування доходів.

Отже, на підставі наведеного вище, можна зробити висновок про те, що величина податкових зобов'язань окремої особи платників податків визначається залежно від його приналежності до певної категорії платників податків. Існує чотири категорії платників податків, до яких застосовується різна прогресивна шкала оподаткування. При цьому необхідно зазначити, що до всіх категорій платників податків застосовують єдині податкові ставки по податку з доходу фізичних осіб, однак розряди, з яких вираховуються ставки, відрізняються.

Отже, з метою оподаткування податком з доходів фізичних осіб отриманий платником податків за податковий період дохід може декларуватися:

а) окремим платником податків – для осіб, які не перебувають у шлюбі і які не мають інших сімейних обов'язків;

б) сумісно подружжям – шляхом подання загальної декларації, де поєднанні доходи подружжя;

в) окремо подружжям – шляхом подачі окремої декларації, як самостійний платник податків;

г) платником податків, який за законом є „головою сім'ї".

Відповідно до статей 6013 Податкового кодексу США [7], чоловік і дружина мають право подати сумісну декларацію, навіть якщо тільки чоловік (дружина) має дохід і право на знижки.

Особливістю американської системи сімейного оподаткування є те, що хоча платниками податків сумісного доходу подружжя визнаються члени подружжя, отриманий дохід не розподіляється між ними, тобто об'єктом оподаткування є сумісний дохід подружжя, який розглядається як єдина оподатковувана одиниця, до якої застосовується спеціальна шкала податку доходів фізичних осіб.

Податковим законодавством США (ст. 60114 (е) Податкового кодексу) [7] урегульовані також питання відповідальності подружжя, які обрали сумісне декларування, за порушення обов'язку зі сплати податку доходів фізичних осіб. Подружжя нестимуть солідарну відповідальність за сплату всієї суми податку.

Декларування доходів особою, яка за законом визнана „головою сім'ї". Для визнання платника податку „головою сім'ї" особа повинна відповідати трьом умовам: по-перше, особа має бути податковим резидентом США; по-друге, платник податку не повинний перебувати у шлюбі, бути „пережившим подружжям" або повинна бути визнаним одиноким, станом на останній день податкового періоду; по-третє, платник податку повинний сплачувати більше 1/2 витрат з утримання будинку, у якому більше половини податкового періоду проживає, залежний від платника податку родич. Перелік осіб, які визнаються родичами платника податку з метою визнання його „головою сім'ї", встановлений законом і співпадає з переліком, який визнаний законом як „утриманці", з одним винятком (утриманцем може бути визнана особа, яка не є родичем, однак мешкає у будинку платника податку протягом звітного періоду. Для визнання платника податку „головою сім'ї" родичі повинні залежати від платника податків і мешкати разом з ним. Однак є і винятки. Необхідно зазначити, що для визнання платника податків „головою сім'ї" він повинний сплачувати половину витрат на утримання залежного родича. При цьому під витратами на утримання родича розуміються: майнові податки, витрати, пов'язані із страхуванням майна, комунальні платежі, видатки на оренду, ремонт, продукти. У перелік витрат не входять витрати на одяг, освіту, відпустку, медичні і транспортні витрати, витрати, пов'язані із страхуванням життя.

Німеччина. До 1957 року подружжя в Німеччині сплачувало податок з доходів фізичних осіб з об'єднаного доходу, отриманого за звітній період. При цьому, відповідно до § 26 Закону про податок з доходів фізичних осіб від 17 січня 1952 року [8] до об'єднаного податку застосовувалась єдина для всіх платників податку прогресивна шкала по податку з доходів фізичних осіб. У результаті застосування єдиної для всіх прогресивної ставки податку з доходів фізичних осіб до об'єднаного доходу подружжя, воно несло більш важкий податковий тягар щодо платників податку, які не перебували у шлюбі і які мали такий самий дохід. У 1957 р. Конституційний Суд Німеччини визнав норму закону, яка передбачала застосування прогресивної ставки податку з доходів фізичних осіб до об'єднаного доходу подружжя такою, що не відповідає Конституції Німеччини (вона порушувала основні конституційні принципи. Це насамперед принцип рівності всіх перед законом. При застосуванні єдиної для всіх прогресивної ставки податку з доходів фізичних осіб, подружжя, які об'єднують свої доходи, сплачують більше ніж одинокі громадяни. Крім того, порушується конституційний принцип державного захисту сім'ї, шлюбу, оскільки такий порядок оподаткування не сприяє одруженню. Відповідно до цього у 1957 р. в законодавчу базу були внесені зміни, відповідно до яких подружжя отримало право обирати як індивідуальне, так і сумісне оподаткування. При сумісному оподаткуванні всі отримані подружжям за звітній період доходи і витрати об'єднуються і загальний їх оподаткований дохід, що ділиться між подружжям порівну. При цьому податок вираховується з половини сумісного доходу за основною шкалою, єдиною для всіх платників податків. Сума податку, обчислена так, є нижчою, ніж при індивідуальному обчисленні. Існуюча у Німеччині практика сімейного оподаткування має максимальний ефект економії для подружжя, які мають різні доходи, при цьому чим більше різниця у доходах, тим більший ефект економії.

Відповідно до § 26 Закону про податок з доходів фізичних осіб [8] подружжя можуть обирати як сумісне, так і індивідуальне оподаткування при виконанні трьох умов:

1. Подружжя несе необмежені податкові обов'язки зі сплати податків з доходів фізичних осіб (є податковими резидентами Німеччини).

2. Подружжя мешкає разом.

3. Зазначені вище умови мали місце до початку або настали протягом податкового періоду, за який подружжя подають сумісну декларацію.

Обов'язковою умовою права подружжя на сумісне оподаткування є дійсний шлюб подружжя.

Необхідно зазначити, що законодавство Німеччини виходить з принципу індивідуального оподаткування. Тому при сумісному оподаткуванні подружжя визнається самостійними платниками податку з доходів фізичних осіб.

Відповідно до § 44 Податкового кодексу Німеччини [9] при сумісному оподаткуванні подружжя несе солідарну відповідальність за всю суму податку.

Франція. Відповідно до французького законодавства сім'я може бути самостійною одиницею оподаткування. При цьому, згідно з законодавством, під сім'єю розуміються: подружжя та їх діти, які не досягли 18-річного віку і не перебувають у шлюбі. При цьому діти, які не перебувають у шлюбі і які: молодше 21 року; є студентами, молодшими 25 р.; недієздатні і такі, які перебувають у лавах збройних сил незалежно від віку, мають право приєднати власний дохід до доходу одного з батьків. У цьому випадку дохід таких дітей або враховується при застосуванні так званої „системи сімейних коефіцієнтів" або батьки мають право на знижку у розмірі 30 000 французьких франків на кожну дитину.

Об'єднаний оподатковуваний дохід сім'ї ділиться на встановлений законом сімейний коефіцієнт для визначення кількості оподатковуваних частин. Прогресивні ставки податку з доходів фізичних осіб застосовуються до однієї частини обрахування податкового обов'язку (суми податку). Далі обрахована з однієї частини сума податку помножується на такий самий коефіцієнт для визначення загальної суми податкового обов'язку окремої сім'ї. У Франції діє так звана система „сімейних коефіцієнтів", основним призначенням якої є виявлення фактичної здатності окремого платника податків до сплати податку, враховуючи при цьому його сімейний стан і кількість залежних від нього дітей. Застосування системи сімейних коефіцієнтів має на меті зниження податкового навантаження окремої сім'ї. Разом з тим максимальна сума вигоди (економії) не може перевищувати встановлений законом ліміт.

Греція. Відповідно до законодавства про податок з доходів фізичних осіб Греції подружжя подає сумісну декларацію. Доходи і витрати, знижки і пільги поєднуються. Деякі лімітовані витрати, наприклад витрати на страхування, обраховуються з об'єднаного доходу сім'ї. Обрахований загальний дохід розподіляється між подружжям пропорційно частини доходу кожного з подружжя в об'єднаному сукупному доході. З отриманого так оподатковуваного доходу кожного з подружжя обраховується податок з доходів фізичних осіб по єдиних прогресивних ставках.

Дохід дітей молодше 18 р. може приєднуватися до доходу батьків з метою обрахування податку з доходів фізичних осіб, за винятком заробітку, доходу від майна, отриманого від інших осіб (не батьків), а також суми отриманих аліментів.

Данія. Відповідно до податкового законодавства дохід подружжя оподатковується індивідуально. Разом з тим законодавством про податок з доходів фізичних осіб передбачені

деякі особливості оподаткування подружжя. Так, якщо одне подружжя не може використати повністю передбачену податковим законодавством особисту знижку, то невикористана сума знижки може бути використана іншим подружжям. Крім того, отримані протягом податкового періоду збитки можуть бути розподілені між подружжям. Необхідно однак відзначити, що обов'язковою умовою для застосування цих правил є сумісне проживання подружжя на кінець податкового періоду.

Ірландія. Відповідно до законодавства Ірландії подружжя може обрати три види декларування власних доходів: сумісне декларування, при якому доходи об'єднуються, а знижки та пільги збільшуються. До оподатковуваного доходу застосовується спеціальна шкала; індивідуальне декларування. Однак при обрахуванні оподатковуваного податку кожне подружжя може застосовувати знижки та пільги, встановлені для одиноких осіб; індивідуальне оподаткування, при якому подружжя розглядається як самостійні платники податків. До них застосовуються всі правила обрахування оподатковуваного доходу і шкала, встановлені для самостійних платників податку. За загальним правилом дохід дітей не приєднується до доходу батьків.

Іспанія. Подружжя, які є податковими резидентами Іспанії та їх неповнолітні діти (до 18 р.), а також недієздатні діти, незалежно від віку, утворюють сім'ю, яку визнають єдиною податковою одиницею для оподаткування. При цьому подружжя може обрати як сумісне, так і індивідуальне оподаткування. При сумісному оподаткуванні сім'ї обрахування податку здійснюється за спеціальною прогресивною шкалою. Застосування спеціальної прогресивної шкали дає меншу суму податку, ніж при індивідуальному оподаткуванні.

Італія. Відповідно до законодавства про податок з доходів фізичних осіб отриманий у податковому періоді дохід подружжя оподатковується окремо. Дохід, отриманий від майна, яке перебуває у сумісній власності, розподіляється між подружжям порівну і включається у сукупний дохід кожного з подружжя.

Крім того, більшість країн надають сім'ям з дітьми податкові пільги. Прикладом успішного застосування цього виду підтримки сімей з дітьми є США, Франція і Люксембург. У США сім'ї з дітьми мають можливість скоротити свої податкові зобов'язання на 1 000 дол. (на одну дитину) щорічно. У Франції чим більшою є кількість дітей в сім'ї, тим менше витрат понесе сім'я при виплаті найбільших податків – на доходи та на нерухомість. Зважаючи на те, що в країні працює прогресивна шкала оподаткування доходів, така політика сприяє розширенню сімей з середніми і високими доходами. Батьки також мають можливість списати з оподатковуваної бази плату за приватні дошкільні заклади, якщо вони не задоволені роботою розгалуженої мережі муніципальних дитячих садків. У Чехії в разі, якщо чоловік – батько двох дітей, отримує середню зарплату (600 доларів США), а дружина не працює, сумісне оподаткування дозволяє економити 380 доларів на рік, якщо в сім'ї з'явиться ще одна дитина – 460 доларів на рік.

Природа податкових знижок така, що їх розмір збільшується у міру збільшення зарплати, а отже, і збільшення податку. Тому для малооплачуваних сімей вони не відіграють суттєвої ролі. Натомість для більш оплачуваних сімей така політика є стимулюючою. До речі, у Люксембурзі і Франції так надають основну частину допомоги сім'ям.

Усі країни ЄС, за винятком Греції, Іспанії і Італії, мають систему універсальних дитячих або сімейних допомог, що сплачуються незалежно від доходів сім'ї. У Франції, Ірландії, Португалії і Великобританії бідним сім'ям сплачуються ще додаткові допомоги, розмір яких залежить від

розміру зарплати батьків. Система допомог на дітей у Греції, Іспанії, Італії базується на врахуванні доходу сім'ї: держава допомагає лише тим, хто найбільше цього потребує. У всіх країнах, крім Німеччини і Великобританії, сім'ї повинні вносити певну плату за медичні послуги, хоча і невелику. У Нідерландах і Ірландії від такої сплати звільняються бідні сім'ї. У більшості країн ЄС сім'ї самостійно несуть видатки, пов'язані із відвідуванням дітьми державної школи (на підручники, обладнання, шкільне харчування, канцелярські приналежності тощо). Особливо великими є вони у Греції. Фінляндія і Швеція надають безоплатне харчування всім школярам без винятку, а Франція – лише бідним. Велику допомогу надають сім'ям з одним працюючим батьком у Фінляндії, Великобританії і Ірландії. У Фінляндії і Швеції такі сім'ї мають право на соціальну допомогу. У Великобританії і Ірландії також існує спеціальний пакет для малозабезпечених. У Данії, Німеччині, Нідерландах і Австрії розмір пакета дитячої допомоги не залежить від рівня доходів і кількості працюючих у сім'ї. У Франції і Люксембурзі розмір пакета більше для сімей з двома працюючими батьками і з більш високими доходами, оскільки податкові знижки збільшуються у міру збільшення доходу.

У деяких країнах розмір дитячих допомог і податкових пільг залежить від кількості дітей. Так, у Бельгії, Франції, Люксембурзі, Німеччині, Австрії і Швеції у випадку із сім'єю з середнім доходом при одному працюючому пакет дитячої допомоги більше для третьої дитини. В інших країнах третя дитина отримує таку само або навіть меншу допомогу, ніж інші діти.

Незважаючи на відмінності і особливості правового регулювання сімейного оподаткування в різних країнах загальним для всіх країн є те, що основною метою сімейного оподаткування є врахування фактичної здатності платника податків, який має сімейні обов'язки до сплати податку з доходів фізичних осіб та усунення нерівності в оподаткуванні доходів подружжя та одиноких осіб.

На підставі наведеного вище аналізу зарубіжного законодавства в галузі сімейного оподаткування виокремимо загальні принципи оподаткування доходів сім'ї. По-перше, податковим законодавством усіх країн визначено поняття „сім'я" з метою оподаткування. Під сім'єю розуміють або тільки подружжя, яке перебуває у шлюбі, і є податковими резидентами (Німеччина) або подружжя та їх неповнолітні або недієздатні діти (Франція, Португалія, Іспанія); або одинокі (розлучені) громадяни, які мають залежних родичів і яких визнано „головою сім'ї" (США). По-друге, для обрахування оподатковуваного доходу сім'ї всі доходи, витрати, знижки, пільги об'єднуються. По-третє, для обрахування податку, який необхідно сплатити застосовується або спеціальна шкала податку з доходів фізичних осіб з доходів фізичних осіб або спеціальний спосіб розрахунку з метою врахування фактичної здатності кожного платника податку сім'ї до сплати податку. По-четверте, подружжя, яке обрало сумісне сімейне оподаткування, несе солідарну відповідальність за всю суму податку.

Отже, на підставі зазначеного вище можемо стверджувати про доцільність запровадження сімейного оподаткування в Україні з урахуванням специфіки суспільних відносин і розробки пропозицій щодо впровадження його у законодавство України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Report on the Evolution of the Family in Europe 2009 / Institute for Family Policy. URL: [Internet Resource]. – Mode to access: // http://www.ipfe.org. – Заголовок з екрана.

2. Степанова Н. М. Государственная семейная политика в странах Западной Европы (1990–2000-е гг.) / Н. М. Степанова // Женщина в российском обществе. – 2010. –№ 1. – С. 3–10.

3. Чеховська І. В. Сім'я та держава: загальні фактори кризи сім'ї. // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : Всеукраїнська науково-практична конференція, (23 квітня 2010 року, Запоріжжя) : матеріали: у 2 ч. – Запоріжжя : Юридичний ін.-т ДДУВС, 2010. – Ч. 1. – С. 183–186.

4. Про проведення парламентських слухань на тему: „Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення" : Постанова Верховної Ради України : від 19 травня 2011 року № 3380 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=33802F2011 – Заголовок з екрана.

5. Довженко В. І. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо сучасного становища сімей в Україні та формування державної сімейної політики : матеріали науково-практичної конференції „Тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні" // Українській соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 124–131.

6. Основні проблеми чинної системи пільг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pilga.in.ua/node/29 – Заголовок з екрана.

7. Internal revenue code of the USA [Internet Resource]. – Mode to access: // http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_1/index_e.html. – Заголовок з екрана.

8. European Tax Handbook 2007. Amsterdam: IBFD Publications, 2007.

9. Attachment For Germany [Internet Resource] [Електронний ресурс]. – Mode to access: // http://www.irs.gov/businesses/international/article/0,,id=153972,00.html. – Заголовок з екрана.

10. Биргит П. Э. Культурные перемены и семейная политика в Восточной и Западной Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://uchitel.edu54.ru/node/1779 – Заголовок з екрана.

11. Alber J., Standing G. Social dumping, catch-up, or convergence? Europe in a comparative global context./Journal of European Social Policy. – 10, 2, 2000. – p. 99-119.

12. Семья в современной Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vozrozdenie. Livejournal.com/144862.html?mode=reply – Заголовок з екрана.

13. Семейная политика по-фински : совмещение работы и семьи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.7ya.ru/print/article.aspx?id=900 – Заголовок з екрана.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2011 р.

УДК 351.713:007 (477)

О. В. Литвин,
кандидат юридичних наук,
О. О. Дмитрук,
Національний університет ДПС України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У науковій статті досліджено сучасний стан нормативно-правового забезпечення процесу інформатизації органів Державної податкової служби України. Проведено ґрунтовний аналіз нормативної бази, необхідної для реалізації основних положень інформаційного забезпечення Державної податкової служби України в умовах її модернізації.

In the scientific article the modern state is probed normatively legal providing of process of informatization of organs of government tax service of Ukraine. Essence of basic tasks is determined and the features of the normative adjusting of the informative providing of organs of government tax service of Ukraine are pointed in the conditions of its reformation.

Ключові слова: *органи ДПС України, інформатизація, інформаційне забезпечення, нормативно-правове регулювання, модернізація.*

У сучасних умовах євроінтеграції та глобалізації важливі політичні, соціально-економічні, культурні та інформаційні процеси безпосередньо впливають не тільки на міжнародно-правовий імідж країни, а й на відповідні процеси в середині держави. Наявність потужних інформаційно-телекомунікаційних систем та комп'ютерних технологій, які проникають в усі сфери суспільного життя, зокрема і у сфері оподаткування, створюють не тільки нові можливості, але й загрози, що, у свою чергу, вимагає створення єдиної взаємоузгодженої нормативно-правової бази, яка буде спрямована на інформатизацію органів державної податкової служби України (далі – органи ДПС України).

Так, на сьогодні спостерігається тенденція до збільшення фінансової потужності транснаціональних і міжнародних компаній, в яких провідне місце належить, зокрема, і новітнім інформаційним технологіям, покликаним насамперед забезпечити стабільне одержання необхідної різнопланової інформації (політичної, економічної, податкової тощо). Це реалізується з метою збільшення прибутку із власної фінансово-господарської діяльності, пошуку нових ринків збуту товару, держави зі сприятливим податковим кліматом та ін.

Застосування інформаційно-телекомунікаційних систем в умовах прийняття Податкового кодексу України при здійсненні суб'єктами оподаткування фінансово-господарської діяльності на території України не потребує, у більшості випадків, дозволу з боку органів державної

© Литвин О. В., Дмитрук О. О., 2012

влади. Виняток становлять лише інформаційні системи та бази даних, обов'язковість реєстрації яких передбачена в Законі України „Про захист персональних даних" [5].

Реалізувати основні функції та завдання, визначені для органів Державної податкової служби України, можна тільки за наявності нормативно-правових актів (законів, указів, постанов, відомчих наказів тощо), в яких зазначено про виконання визначених повноважень. Це стосується, зокрема, і застосування у податковій діяльності органів ДПС України новітніх інформаційно-телекомунікаційних систем і комп'ютерних технологій.

У тому випадку, якщо відсутня нормативно-правова регламентація застосування органами ДПС України інформаційно-телекомунікаційних систем та комп'ютерних технологій, така діяльність визнається незаконною і вимагає подальшого законодавчого врегулювання.

Тому з метою удосконалення нормативно-правового забезпечення інформатизації податкової служби України вважаємо необхідно активізувати подальші наукові та практичні дослідження у цьому напрямі.

Дослідження нормативно-правового забезпечення інформатизації органів Державної податкової служби України є актуальною проблемою. Вирішення основних проблем у системі нормативного регулювання процесу інформатизації податкової служби повинно бути спрямоване на виконання одного із основних завдань, а саме створення цілісної та дієвої системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів ДПС України. Удосконалення інформаційного забезпечення органів податкової служби України покращить рівень взаємодії між структурними підрозділами органів ДПС і суб'єктами господарювання, які виступають платниками податків. Практичне впровадження основних елементів інформаційного забезпечення органів ДПС України дозволить підняти на якісно новий рівень процедуру спілкування між податковим органом та платником податку і реально оцінити перспективи надходження податкових платежів у режимі реального часу (щоденно, щодекадно, щомісячно, поквартально та в цілому на рік).

Вагомий внесок у дослідження інформаційного забезпечення органів ДПС України зробили такі науковці та практики-податківці: В. Б. Авер'янов, М. Я. Азаров, В. І. Антипов, О. М. Бандурка, В. Т. Білоус, Р. А. Калюжний, П. В. Мельник, О. М. Розум, О. В. Солдатенко, Л. Л. Тарангул, П. В. Цимбал, В. С. Цимбалюк, Ф. А. Ярошенко та інші.

Метою цієї статті є комплексний аналіз нормативно-правової бази інформатизації органів ДПС в умовах проведення її модернізації та реформування.

Проаналізувавши зарубіжний досвід діяльності розвинених європейських та світових країн, можемо зазначити, що інформатизація сприяє утвердженню національних інтересів, поліпшенню керованості економікою, розвитку високих інформаційних технологій, зростанню продуктивності праці, вдосконаленню соціально-економічних відносин, збагаченню духовного життя та подальшій демократизації суспільства [12, с. 12].

Основою інформатизації в зарубіжних країнах стає відповідна нормативно-правова база, яка регламентує та визначає порядок реалізації основних положень процесу інформатизації в тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Україна як молода європейська держава повинна переймати позитивний досвід діяльності зарубіжних країн і практично впроваджувати його з урахуванням національних особливостей.

Сьогодні Україна проводить реформи у різних галузях суспільних і державних відносин (податковій, правоохоронній, адміністративній та ін.). Вони реалізуються, зокрема, і шляхом використання інформації, інформаційно-телекомунікаційних технологій і сучасних знань у

політичній, економічній, податковій та соціальній сферах. Такі реформи вимагають одночасного реформування законодавства у зазначених сферах [6, с. 45].

Для більш повного розкриття основного питання розглянемо спочатку зміст поняття „інформатизація".

Так, згідно із відповідним висновком ЮНЕСКО, інформатизацію потрібно розуміти як широкомасштабне застосування методів і засобів збирання, зберігання і розповсюдження інформації, що забезпечує систематизацію наявних знань, формування нових та їх використання суспільством для поточного управління, удосконалення принципів його організації та подальшого розвитку" [7].

На думку академіка А. П. Єршова, „інформатизація" визначає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення повного використання достовірного, вичерпного і сучасного знання в усіх суспільно значущих видах людської діяльності [8, с. 113].

Також необхідно згадати і про таке визначення поняття „інформатизація" – це процес широкомасштабного використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства з метою підвищення ефективності використання інформації і знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави та створення передумов переходу країни до інформаційного суспільства [9].

У свою чергу, у національному законодавстві, а саме Законі України „Про національну програму інформатизації" „інформатизацію" визначено, як сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, спрямованих на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, що ґрунтуються на застосуванні сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [4].

Одним із основних правових джерел інформатизації українського суспільства та держави необхідно визначити Конституцію України, яка, як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили в державі, визначає інформацію та сутність державного управління інформаційною сферою в країні.

Норми Конституції розвинуті та доповнені в Податковому кодексі України, Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України і цілому ряді законів України, а саме: „Про інформацію", „Про державну таємницю", „Про науково-технічну інформацію", „Про телебачення і радіомовлення", „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", „Про захист інформації в автоматизованих системах", „Про бібліотеки і бібліотечну справу", „Про інформаційні агентства", „Про телекомунікації", „Про Національну програму інформатизації", „Про Концепцію Національної програми інформатизації", „Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки", „Про доступ до публічної інформації", „Про захист персональних даних" та інші.

Безпосередньо, норми, які регулюють інформаційне забезпечення та інформатизацію органів ДПС України, визначені в законах України: „Про Державну податкову службу в Україні", „Про оперативно-розшукову діяльність" у наказах ДПС України: „Про затвердження Порядку обміну інформацією за спеціальними запитами", „Про затвердження Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України на період до 2013 року", „Про затвердження Порядку обліку платників податків, зборів (обов'язкових платежів)", „Про

затвердження Порядку оформлення результатів невиїзних документальних, виїзних планових та позапланових перевірок з питань дотримання податкового, валютного та іншого законодавства" та ін.

Деталізуючи питання щодо визначення нормативно-правової основи інформатизації органів ДПС України, необхідно виділити такі складові зазначеного процесу: накази, положення, методичні рекомендації, інструкції, єдина система класифікації та кодування інформації, інформаційні бази (які поділяється на нормативно-довідкові файли та файли оперативної інформації).

Поділяємо думку тих авторів, які зазначають, що під елементами законодавчого забезпечення інформатизації органів ДПС України необхідно розуміти правові і нормативно-довідкові документи (закони, укази, постанови органів державної влади та органів ДПС тощо) та організаційно-методичні документи (накази, директиви, інструкції, методики, рішення колегій ДПС тощо), які стосуються процесів створення та експлуатації автоматизованої інформаційної системи (далі – АІС), розв'язання питань, які вона повинна вирішувати. Щоб уможливити доступ до інформації за умови автоматизованої обробки, її потрібно попередньо класифікувати і кодувати [10, с. 268].

Основною метою створення автоматизованої інформаційної системи в податковій службі України є досягнення такого рівня управління функціонуванням системи оподаткування, який дозволить вирішити такий комплекс завдань: виконання у вказані терміни розрахунків, автоматизацію процесу обліку платників податків юридичних і фізичних осіб, облік податків і платежів, ухвалення оптимальних рішень щодо прогнозування податкових надходжень.

Під інформаційною системою державної податкової служби потрібно розуміти сукупність інформації, апаратно-програмних і технологічних засобів, засобів телекомунікацій, баз і банків даних, методів і процедур, персоналу управління, які реалізують функції збирання, нагромадження й оброблення інформації для підготовки ухвалення ефективних управлінських рішень у системі оподаткування [11, с. 16].

Упровадження новітніх інформаційно-телекомунікаційних систем у подальшу діяльність органів ДПС України додзволить: забезпечити концентрацію податкових органів та її ресурсів (трудових, фінансових, матеріально-технічних), що посилить контроль за дотриманням податкового, валютного, фінансового, пенсійного законодавства; зменшити податкове навантаження на сумлінних платників податків за рахунок виведення грошової маси із „тіньової" економіки; удосконалити базу оподаткування, систему контролю за нарахуваннями та надходженнями платежів до бюджету, аналізу та виявлення ухилення від сплати податків внаслідок забезпечення ефективного обміну податковою інформацією та проведенням спільних дій по боротьбі зі злочинами у сфері оподаткування.

Необхідно зазначити, що на рівні обласних податкових служб збирається, аналізується, систематизується та узагальнюється первинна податкова інформація про стан фінансово-господарської діяльності суб'єктів оподаткування, яка має оперативний характер і потребує постійного оновлення й уточнення.

Так, оперативна податкова інформація виступає основою в інформаційній ієрархії автоматизованих систем органів ДПС України. Оброблення оперативної податкової інформації – це робота, яка покладається на відповідні структурні підрозділи органів ДПС України та пов'язана зі збором, контролем і первинною обробкою даних, формуванням нових документів, довідок, звітів.

Тому, відповідно, найбільше інформаційне навантаження в роботі податкових органів покладено на нижній рівень – районні та міські ДПІ, які обслуговують найбільшу кількість платників податків. Саме на цьому рівні з'являється первинна податкова інформація, пов'язана з безпосередньою роботою з платниками податків (юридичними та фізичними особами). Автоматизація збирання та оброблення інформації на робочих місцях забезпечує повноту, точність та актуальність документів, прискорює їх підготовку, а використання спеціального програмного забезпечення сприяє зростанню продуктивності праці. У результаті з міської (районної) ДПІ до обласної ДПС надходять файли, в яких міститься регламентована звітна інформація про платників, стан податкових платежів, дотримання платіжної дисципліни тощо, згідно з термінами її надання [11, с. 267].

Пріоритетним завданням податкової служби є інформатизація податкових органів, широке використання інформаційних технологій та розбудова інформаційної системи. Структура автоматизованої інформаційної системи, як і структура самих податкових органів, є багаторівневою та багатофункціональною. Сама ж автоматизована інформаційна система податкової служби належить до класу великих систем. До неї, як і до інших систем цього класу, висувається ряд вимог, а саме: досягнення кінцевих цілей створення інформаційної системи; відкритість і сумісність цієї системи як у внутрішніх рамках, так і з іншими системами; декомпозиції; системності та захищеності.

Ці вимоги передбачають: можливість модернізації елементів інформаційної системи; адаптацію її до умов, що постійно змінюються; надійність і захищеність в експлуатації і достовірність в одержанні інформації; однократність вводу первинної інформації; багатофункціональне і багатопланове використання первинної інформації та актуальність інформації, що зберігається в базі даних органів ДПС України.

Автоматизована інформаційна система, яка формується в органах ДПС України, повинна забезпечувати, при мінімальних затратах ручної праці збір, швидку обробку та аналіз податкової інформації про стан суб'єкта фінансово-господарської діяльності.

Інформатизація та впровадження в роботу новітніх автоматизованих інформаційних систем органів ДПС України повинна включати в себе комплекс технічних засобів, який би забезпечував: реалізацію управлінських алгоритмів, зв'язок між підрозділами податкового органу; простоту вводу та отримання первинної податкової інформації; технологічність і простоту обслуговування комп'ютерних комплексів і систем; сумісність усіх технічних модулів як на програмному, так і на інформаційному рівнях.

Суттєвою вимогою, яка встановлюється до інформатизації органів ДПС України, є розробка і функціонування інформаційної системи на основі різних операційних комплексів орієнтованих на обробку даних, необхідних для вирішення функціональних завдань, які забезпечують нагромадження, введення й отримання інформації, необхідної для вирішення завдання користувача чи задоволення його інформаційного запиту.

Джерелом формування інформаційної бази є реєстраційні дані про платників, що надходять до органів ДПС України, документи які надаються безпосередньо або через уповноважену особу платником для взяття на облік в органи ДПС, а також: документи, які підтверджують особу заявника та його повноваження; додаткові дані (зміни та доповнення облікових даних); повідомлення стосовно відкриття (закриття) рахунків; запити для отримання реєстраційних даних щодо суб'єкта обліку, форма і зміст яких затверджені.

Також джерелами інформації для податкових органів виступають відомості та дані, отримані від органів Держстатистики, Держказначейства, банківських установ, органів держреєстрації, органів внутрішніх справ, державної митної служби, а також із податкових служб інших держав.

Отже, підсумовуючи викладену інформацію та проаналізувавши положення зазначених вище нормативно-правових актів, наукових поглядів дослідників цього напряму, необхідно визначити такі особливості проведення інформатизації в органах ДПС України: необхідно розробити основні положення відомчої політики інформатизації органів податкової служби; удосконалити організаційно-правові та нормативні положення, необхідні для забезпечення інформатизації органів ДПС України; удосконалення потребує інформатизація міжнародного співробітництва органів ДПС України, в умовах розробки нової бюджетно-податкової політики Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14,15–16,17. – Ст. 112.

2. Про Державну податкову службу в Україні : Закон України : від 4 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 6. – Ст. 37.

3. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні 2007–2015 роки : Закон України : від 9 січня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 8. – Ст. 12.

4. Про Національну програму інформатизації : Закон України : від 4 лютого 1998 р № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 181.

5. Про захист персональних даних : Закон України : від 4 травня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

6. Хенна Н. Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій у створенні національних стратегій розвитку / Н. Хенна // Інформаційне суспільство. – 2004. – С. 45–51.

7. Бидайбеков Е. И. Создание и использование образовательных электронных изданий и ресурсов [Электронный ресурс] / Е. И. Бидайбеков, С. Г. Григорьєв, В. В. Гриншкун. – Режим доступа : http://www.kaznpu.kz/samat/oei/index.htm.

8. Згуровский М. З. Общество знаний и информации – тенденции, вызовы, перспективы [Электронный ресурс] / М. З. Згуровський // Зеркало недели. – 2003. – № 19 (444). – 24–30 мая. – Режим доступа: http://www.zn.ua.

9. Поняття та характеристика інформатизації [Електронный ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net.

10. Булонська В. І. Використання сучасних інформаційних технологій у державному податковому менеджменті / Булонська В. І. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – № 19. – С. 262–272.

11. Автоматизація роботи в органах державної податкової служби : підручник / О. В. Гавро, М. І. Кондратюк, Б. Т. Миськів ; за ред. В. М. Росоловського, С. П. Ріппи. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – 401 с.

12. Социально-экономические проблемы информационного общества / [под ред. Л. Г. Мельника]. – Сумы : ИТД „Университетская книга”, 2005. – 430 с.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2011 р.

УДК 342

Н. Б. Новицька,
кандидат юридичних наук,
Національний університет
ДПС України

ПРАВО І МОРАЛЬ ЯК СОЦІАЛЬНІ РЕГУЛЯТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано процес формування правових і моральних норм та їх вплив на процес побудови інформаційного суспільства в Україні.

In article it is analyzed the formation process of law and ethics norms and their influence on informational society formation in Ukraine.

Ключові слова: *мораль, право, суспільна мораль, інформаційне суспільство, глобальний інформаційний простір.*

Інформація стала рушійною силою розвитку суспільства. Індустріальне суспільство еволюціонувало в суспільство інформаційне. Сьогодні людство увійшло саме в інформаційну цивілізацію. Інформатизація несе з собою насамперед нові можливості для людини шукати, одержувати та поширювати відомості, що її цікавлять, підвищуючи тим самим рівень своєї професійної та загальної культури. Разом з новими позитивними можливостями з'являються не менш вагомі загрози. Основна з них – це якість інформації, яку одержують її споживачі. На нашу думку, суперечність у інформаційному суспільстві виникає між великими технічними можливостями людини щодо пошуку, створення, одержання, розповсюдження інформації і рівнем їх інформаційної культури. Сьогодні все частіше йдеться про розширення можливостей людини щодо доступу до різних інформаційних джерел і технічно ці можливості реалізовуються доволі непогано. Стосовно гуманітарної складової, то вона все частіше залишається поза увагою як суспільства, так і уряду. У зв'язку із надзвичайно швидкими темпами зростання кількості інформації та процесів інформатизації суспільство не встигає виробити стійкі правила поведінки – норми моралі – інформаційного суспільства. Держава не може втручатися у процес формування тих чи інших моральних норм, устоїв; її завдання полягає в іншому – здійснювати діяльність, спрямовану на реалізацію заходів просвітницького і профілактичного характеру, популяризацію етичних цінностей, духовних і культурних надбань українського суспільства, попередження і недопущення виробництва та розповсюдження продукції та показу видовищних заходів, що завдають шкоди суспільній моралі [3]. Разом з тим держава, хоча і приймає нормативно-правові акти, покликані захищати громадян від негативного впливу інформаційної продукції, але вони на сьогодні є досить декларативними.

Метою статті є аналіз основ внутрішньої взаємодії норм моралі та права як соціальних цінностей інформаційного суспільства.

© *Новицька Н. Б., 2012*

Проблема взаємодії моралі та права почала хвилювати вчених ще в античні часи. ЇЇ вивченням займалися Платон, Аристотель, Ніцше, Гегель, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, А. Сміт, І. Кант, Г. Сковорода, Г. Гегель, К. Маркс, П. Сорокін, М. М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франк, М. Гоголь, Б. Кистяковский. Не залишається дана проблема поза увагою і сучасних учених: С. С. Алексеєва, Р. Г. Апресяна, В. А. Бачинина, А. А. Гусейнова, В. В. Костицького, В. С. Нерсесянца, Ю. Шемшученка, Г. М. Красноступ, П. Рабиновича, І. О. Хрімлі та інші. Проте ще не визначено загальних підходів до цієї проблеми та відчувається недостатність наукових досліджень, методичних розробок і практики застосування.

Необхідно зазначити, що в основі формування інформаційного суспільства лежить три складові: технологічна, гуманітарна та правова.

Технологічною складовою інформаційного суспільства є телекомунікаційні й інформаційні технології, що створюють умови для вільного обігу в суспільстві великих масивів інформації і знань, спричиняють істотні соціально-економічні перетворення, сприяють розбудові інформаційного суспільства.

Надзвичайно важливою для формування інформаційного суспільства є гуманітарна складова, яка формує моральні засади інформаційного суспільства. Тобто в інформаційному суспільстві, як і в будь-якому іншому, виникає соціальна потреба у подоланні суперечностей між інтересами особистості та суспільства, а моральна норма виступає як суспільна реакція на цю соціальну потребу.

Правовими основами інформаційного суспільства є закони і нормативні акти, що регламентують права людини на доступ до інформаційних ресурсів, технологій, телекомунікацій, захист інтелектуальної власності, недоторканність особистого життя, свободу слова, інформаційну безпеку.

Право та мораль – це два рівнозначних чинники, які впливають на формування держави, становлення особи та її свідомості та на розвиток суспільства. Вони перебувають у постійній взаємодії.

У всі часи точиться суперечка щодо оцінки регуляторного впливу на суспільні процеси норм моралі і норм права, не втратила вона актуальності і в інформаційному суспільстві. Досліджуючи сутність моралі та права, можна зазначити, що вони виникають із соціальної потреби, їх норми завжди є фіксацією того, що існує в суспільстві, і на цій основі вироблення того, як повинно бути. Основна мета як норм моралі, так і норм права полягає у забезпеченні порядку у суспільстві та державі.

Мораль і право мають багато спільного. Головні їх спільні риси в тому, що як мораль, так і право входять до змісту культури суспільства, є ціннісними формами свідомості, мають нормативний зміст і служать регуляторами поведінки людей. Ці два інститути мають спільну мету щодо узгодження інтересів особи та суспільства, забезпечення прав та інтересів людини, як найвищої цінності та підтримки громадського порядку. В основі єдності моралі та права знаходяться соціально-економічні інтереси, культура суспільства та прагнення людей до ідеалів свободи та справедливості. До речі, ще С. Л. Франк зазначав свого часу, що людська воля та відносини між індивідами підпорядковані двом різним нормам, а саме – моралі та праву [4]. У Канта мораль та право виступають як дві складові одного цілого, що взаємозумовлюють та взаємодоповнюють одна одну. Моральність індивіда, на його думку, з самого початку має в своїй основі правоздатність, тобто готовність до відповідальної реалізації громадянських

свобод, право ж означає насамперед визнання публічною владою моральної самодостатності підданих і відмову від тотальної опіки над ними [5].

Мораль, на нашу думку, об'єднує та гармонізує загальний порядок з індивідуальною своєрідністю самої людини. Головною особливістю моралі є те, що її принципи, правила та норми мають загальне значення, їх виконання є внутрішньою потребою кожної людини, що контролюється суспільством. Не можемо не погодитися з думкою відомих учених Т. Гоббса, ДЖ. С. Мілля, К. Маркса, Ф. Ніцше, які розглядали мораль як функцію суспільства, елемент суспільної організації та різновид соціальної дисципліни. Ці вчені вважали, що моральні норми формуються виходячи з потреб суспільства. Взагалі правові і моральні цінності виникають із практичного відношення індивіда до дійсності і, відповідно, мають суспільний характер [2].

Найбільш повно проявляються спільні риси моралі та права, які можна визначити в етико-правових конструкціях прав людини. Ці риси проявляються у фактичному співпаданні деяких правових і моральних норм, які таким спільним „дублюючим" регулюванням підкреслюють особливу значущість цінностей, що захищаються. До них відносяться насамперед цінності життя та свободи [6].

Як писав український мислитель Б. Кістяківський, „право лише там, де є свобода особи". У цьому проявляється гуманістичний характер права. Саме через свою власну цінність право входить до арсеналу загальнолюдських цінностей, що виробляються поколіннями людей протягом історії [7].

Держава, політичний устрій суспільства виступає як основа системи моральних і правових обмежень, що закладають основу морально-правових вчинків і діянь. Мораль є одним із джерел права. У зв'язку з цим відомий російський філософ В. С. Соловйов говорив, що право – це нижча межа, тобто деякий мінімум моральності – це лиш одна сторона формування юридичних норм. Іншою стороною, іншим джерелом є воля та інтереси правлячої верхівки, правлячого класу. Щодо волі та інтересів правлячого класу, то вони можуть мати досить різний характер. Інтереси правлячого класу можуть співпадати з інтересами суспільства, а в чомусь і не співпадати і навіть мати діаметрально протилежний характер [8].

Моральні норми в праві виконують подвійну роль. По-перше, на їх основі виробляються нові і вдосконалюються існуючі юридичні норми. По-друге, вони виступають як критерій якості права і правозастосовної практики. Традиційні загальнолюдські цінності добра, істини, обв'язку, честі та гідності через посередництво моралі закріплюються у сучасному українському та міжнародному законодавстві. Ступінь закріплення в законодавстві моральних цінностей є показником рівня розвитку права та суспільства. Отже, мораль є основою гуманізму в громадському та державному житті, основою гуманізму в праві.

Право – це система загальнообов'язкових правил фізичної поведінки – соціальних норм, встановлених або санкціонованих державою, які виражають волю домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі, а також до загальносоціальних потреб і забезпечуються державою [1].

Санкціонування, у даному випадку, – це надання звичаєвому правилу або моральній нормі рішенням держави загальнообов'язковості, забезпеченої примусовою силою держави.

Право – це досягнення певного рівня культури суспільства, в якому не повинно бути класового права, злочинного „права". Тобто право зводиться до прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, до їх рівності, свободи і відповідальності, до справедливості, закріплених у діючій системі права і законодавства. Право потрібно також розглядати як певний культурний,

гуманний засіб для регулювання суспільних відносин, для охорони соціальних цінностей, для управління суспільством за допомогою правового законодавства і державних органів. Право не може бути засобом придушення і гніту певних класів і соціальних груп. Воно є інструментом (засобом) становлення і розвитку демократії, зміцнення законності і правопорядку. Право є засобом соціального компромісу, засобом консолідації суспільства, народу, нації. Крім того, право залишається на папері і не може бути правом доти, поки не буде усвідомлене людьми, громадянами держави і суспільства.

Здійснюючи дослідження права та моралі, не можна не розглянути їх відмінні риси. Суттєві відмінності між правом і мораллю полягають у способі їх формування. Так, правові норми формуються державою і відображають її законодавчу політику, а моральні норми формуються самим соціумом і залежать від уявлень про добро і зло, що відповідають певному етапу історичного розвитку суспільства. Крім того, за формою вираження моральні норми не мають свого закріплення у спеціальних актах, вони існують як переконання певної людини. Право ж має чітко визначену законодавчу форму і міститься у встановлених джерелах – Конституції, кодифікованих нормативно-правових актах, законах, постановах уряду, указах президента та ін. Тобто правова норма встановлюється і забезпечується державою. Ще одна відмінність полягає в тому, що моральний закон виконується добровільно, людина сама приєднує його до себе. Закон правовий, юридичний містить певний примус, який полягає в необхідності (незалежно від бажання особи) його виконати. У разі порушення закону настає певна відповідальність. У разі ж порушення морального закону – суспільний осуд.

Необхідно зазначити, що як моральна, так і правова норма розраховані на багаторазове використання невизначеною кількістю осіб. Правомірна поведінка особи передбачає добровільне дотримання норм права та норм моралі. Процес зближення і, у кінцевому підсумку, злиття моралі і права у форму свідомості, що буде регулювати поведінку людей і громадський порядок, має довготривалий та складний характер. І сприяти цьому процесу вирішальної мірою повинна кодифікація моральних принципів та їх виконання як самого незаперечного закону [9].

Глобалізація суспільних процесів у інформаційному суспільстві, коли основним ресурсом стає інформація, заставляють людство задуматися про традиційні цінності, моральні норми та етичні ідеали та визначити їх ролі. Не можемо не погодитися з думкою Семиколєнова В. М., що бурхливий розвиток інформаційних технологій, конвергенція комп'ютерних систем, комунікацій різних видів, комерціалізація ЗМІ та масової культури призводять до необхідності переглянути уявлення про роль інформаційної системи в суспільстві, її вплив на мораль та моральність [10]. Не зайвим буде повторитися ще раз, що основна суперечність інформаційного суспільства виникає між великими технічними можливостями людини і рівнем культури їх використання. На сучасному етапі вплив інформації на людину, трансляція під виглядом інформації певної системи цінностей, інформаційні війни певним чином руйнують моральні норми та негативно впливають на процеси саморегуляції суспільства і людини. Можливості інформаційного впливу на суспільство та людину при слабких етичних нормах, що не обмежене практично нічим, може мати надзвичайно негативні наслідки. Зміни, що відбуваються в інформаційному суспільстві, позначаються не тільки на суспільній, але й на індивідуальній моралі. Виходячи з викладеного вище, можемо з цілковитою впевненістю стверджувати, що відбувається різке посилення кризи духовності та суспільної моралі.

На нашу думку, суспільну мораль в інформаційному суспільстві необхідно насамперед співвідносити з правами людини на безпечний інформаційний простір і на право вільно створювати, поширювати, зберігати, одержувати інформацію, а також із закріпленням цих прав у законодавстві держави. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Разом з тим здійснення цього права не може порушувати права та свободи інших людей, тобто може бути обмежене законом для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [11].

Природний моральний закон визначає те, якою повинна бути поведінка людей для того, щоб вони були людьми, а суспільство суспільством.

Інформаційне суспільство повинно прагнути у своєму розвитку досягнути того ідеалу гармонійного суспільства, що визначається природним моральним законом. Разом з тим моральні норми потребують свого закріплення та захисту нормою права. Взаємозв'язок права та моралі має місце у випадку їх взаємодії з метою забезпечення існування та захисту загальнолюдських цінностей у сучасному суспільстві [12].

Існування людини в інформаційному суспільстві регулюється як правовими нормами, так і звичаями, традиціями та нормами моралі. Мораль і право, на думку Хрімлі І. О., – це специфічні феномени життя людей, що визначають соціальні цінності перехідних епох і станів [2]. Не можемо не погодитися з цією думкою, адже право і мораль регулюють відносини у сучасному суспільстві, визначають співвідношення інтересів окремої людини з інтересами суспільства та держави. Якщо ми хочемо зберегти людство з його сучасними позитивними рисами, а не чекати, що в майбутньому воно виродиться у таких собі екомутантів, то повинні вжити заходів для його виживання. І тому розглянувши основні питання формування моральних та правових норм в інформаційному суспільстві, можемо сформулювати такі основи їх взаємодії:

– мораль і право – це дві універсально значимі взаємопроникаючі та взаємодоповнюючі ціннісно-нормативні системи регулювання суспільного життя, адже право підпорядковується тим само загальним закономірностям, що і розвиток суспільної моралі;

– в інформаційному суспільстві складається нова система загальнолюдських цінностей і право повинне відповідати цим цінностям;

– право в інформаційному суспільстві виступає як інституційний регулятор, а мораль базується на свідомості, духовному житті, не маючи при цьому обов'язкових зовнішніх проявів. Тобто суспільство, висуваючи високі моральні вимоги і публічно про це заявляючи, здатне забезпечити більш дієвий контроль за порушенням норм і законів.

Отже, за допомогою моралі і права забезпечується визначений порядок у сучасному інформаційному суспільстві. Саме тому сформовані віками моральні цінності, суспільна мораль як система цих цінностей потребує захисту з боку держави та закріплення нормами права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права: навчальний посібник / Рабінович П. М. – К. : ШСДО, 1995. – С. 20.

2. Давидов П. Г. Право і моральність як соціальні цінності [Електронний ресурс] / Давидов П. Г., Хрімлі І. О. – Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/2_2005/articles/stat32.html

3. Костицький В. Захист суспільної моралі як нова функція демократичної держави / В. Коситцький // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2010. – № 3–4. – С. 3–12.

4. Духовные основы общества : сборник / [С. Л. Франк] ; сост. П. В. Алексеев. – М. : Республика, 1992 . – 510 с. – (Мыслители XX века) .

5. Соловьев Э. Ю. Теория „общественного договора" и кантовское моральное обоснование права / Э. Ю. Соловьев // Философия Канта и современность. – М., 1974. – С. 187.

6. Философия права : учебник / О. Г. Данильян, Л. Д, Байрачная, С. И. Максимов и др. ; под ред. О. Г. Данильяна. – М. : Изд-во Эксмо, 2006. – 416 с. – (Российское юридическое образование).

7. Депенчук Л. Богдан Кістяківський / Депенчук Л. – К.: Основи, 1995. – 174 с.

8. Соловьев В. С. Оправдание добра : нравственная философия / Соловьев В. С. – М. : Республика, 1996. – 479 с.

9. Кузьмичев А. Проблемы морали или права? / А. Кузьмичев // Служба кадров. – 2001.

10. Семиколенов В. М. Мораль в інформаційному суспільстві : автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04 / В. М. Семиколенов. – Сімф., 2006. – 19 с. – укр.

11. Конституція України [Текст] : [Закон України : офіц. текст: за станом на 28 червня 1996 року]. – К. : Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.

12. Гетьман-П'ятковська І. А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. А. Гетьман-П'ятковська. – К., 2007. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2011 р.

УДК 342.92

Ю. І. Аністратенко,
Національний університет ДПС України

СПЕЦИФІКА ГАРАНТІЙ ПРИ ПРОХОДЖЕННІ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ІНСПЕКЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості гарантій при проходженні служби в органах Державної фінансової інспекції України, які сприяють удосконаленню реалізації адміністративно-правового статусу працівника даного органу.

This article explores the features of service guarantees in state finsncial service in Ukraine, which contribute improve the implementation of administrative and legal status of this service.

Ключові слова: *гарантії, Державна фінансова інспекція України, проходження служби, вимоги, засоби, способи, адміністративно-правовий статус.*

З метою забезпечення якісного виконання державними службовцями своїх функціонально-посадових обов'язків, реалізації наданих їм законом службово-трудових прав, дотримання правообмежень законодавець встановлює систему юридичних гарантій. Від повноти, достатності та якості останніх безпосередньо залежить задоволеність державного службовця своєю трудовою діяльністю, місцем у соціально-професійній ієрархії суспільства, бажання чи небажання підтримувати й надалі службово-трудові відносини з державними органами, організаціями, установами. „Обов'язки і права державного службовця лише тоді мають соціальний сенс та значущість, якщо вони забезпечені правовими й економічними гарантіями" [1, с. 476–477]. Подальший розвиток суспільних відносин та ефективність їх правового регулювання в умовах ринкової економіки, на думку В. С. Венедіктова, потребують проведення відповідної правової реформи. Правова система України повинна повною мірою відповідати новим нормам життя суспільства, надійно забезпечувати захист прав, свобод та інтересів людини й інших суб'єктів суспільних відносин. Трудове право є однією з найважливіших ланок правової системи України, яке й повинно найбільшою мірою забезпечувати соціально-правовий захист людини у сфері праці. Водночас дослідник підкреслює, що законодавство в умовах ринкових перетворень характеризується безсистемністю, нестабільністю, дублюванням окремих норм, а також незабезпеченістю економічним і фінансовим підґрунтям і механізмом реалізації окремих норм трудового права. „Зміни, що відбуваються в суспільстві та економіці, поява різноманітних форм підприємницької діяльності, втрата державою функції єдиного роботодавця, зниження рівня контролю з боку держави у сфері праці призвели до того, що норми-гарантії для найманих працівників часто стали перетворюватися на антигарантії, які формально захищають працюючих (жінок, молодь, інвалідів та ін.), а насправді знижують їх шанси на ринку праці. Нарешті, деякі норми трудового

© *Аністратенко Ю. І., 2012*

законодавства не враховують інтереси роботодавців і не стимулюють їх до цивілізованих відносин у сфері праці" [2, с. 9–10].

Метою статті є теоретичне дослідження поняття „гарантії" та його особливостей для подальшого законодавчого закріплення. Для досягнення мети перед автором постали такі завдання: розмежувати поняття „гарантії" та „засоби" і „способи"; визначити вплив гарантій на реалізацію адміністративно-правового статусу.

Слово „гарантія" означає забезпечення, запоруку. Гарантувати – означає забезпечувати, доручати, встановлювати гарантії [3, с. 315]. Термін „гарантія" також застосовується для позначення засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення чого-небудь або кого-небудь [4, с. 280]. Зазначається, що поняття „гарантії" охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення й реалізацію прав, свобод громадян, на усунення можливих причин їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень [5, с. 268]. Ці фактори є досить різноманітними, і за своєю природою та характером виступають як умови, засоби, способи, прийоми та методи забезпечення процесу реалізації прав і свобод учасників суспільних відносин [6, с. 29; 7, с. 261].

Науковці слова „засоби" і „способи" іноді вважають синонімами. Однак ці поняття різні за змістом і обсягом. С. І. Ожегов слову „засіб" надає таке значення: прийом, спосіб дії; предмет, знаряддя для здійснення якоїсь діяльності. Що ж до слова „спосіб", то воно має тільки одне значення: прийом, метод, порядок, спосіб дії [7, с. 700]. Отже, засіб – це і прийом, і предмет, а спосіб – є лише прийомом. Тому будь-який спосіб можна розглядати як засіб, але не будь-який засіб є способом. Наприклад, судовий порядок розгляду трудових спорів є як засобом, так і способом, що забезпечує відновлення трудових прав працюючих. Водночас санкцію, передбачену правовою нормою за порушення законів про працю, ніяк не можна вважати способом, хоча засобом, що забезпечує здійснення трудових прав, вона, поза сумнівом, є. Звичайно, в останньому випадку межа між засобом і способом дуже рухлива.

Поняття „умови" також має декілька змістовних значень: 1) обставини, від яких будь-що залежить, які що-небудь визначають; 2) обстановка, у якій протікає діяльність; 3) правила, встановлені у тій чи іншій галузі життя, діяльності; 4) статті, пункти договору, що передбачають певні дії його сторін [8, с. 12]. Як бачимо, в усіх цих значеннях умови можуть виступати як гарантії трудових прав. Так, ліквідація безробіття (економічна гарантія) є обставиною, від якої залежить реалізація права на працю; відсутність господарчих криз (економічна гарантія) – умови, в яких працюють громадяни. Деякі з умов можна розглядати і як засоби чи способи забезпечення певного процесу або явища. У цьому випадку поняття „умови" перекривається поняттям „засоби" і „способи".

Отже, у широкому розумінні поняттям „гарантії" охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на справжню реалізацію прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень, що є, на жаль, багаточисельними у наші дні. Хоча ці фактори досить різноманітні, але стосовно процесу реалізації прав і свобод вони виступають як умови, засоби, способи, прийоми та методи. Тобто під гарантіями здійснення службово-трудової діяльності, реалізації посадових повноважень державних службовців доцільно розуміти сукупність відповідних умов і засобів. Вживати поняття „спосіб" недоцільно, оскільки воно охоплюється обсягом поняття „засіб". Тому, якщо ми вживаємо слово „засіб", то розуміємо систему способів, прийомів, методів охорони та забезпечення прав, свобод, обов'язків, законних

інтересів державних службовців. Отже, умови спрямовані на створення сприятливих обставин для користування цими правами, свободами, обов'язками, а засоби забезпечують якісне й ефективне виконання державними службовцями своїх функцій та завдань.

Серед юристів-науковців триває дискусія щодо змісту й поділу гарантій. Їх поділяють на: економічні, політичні, ідеологічні, юридичні, соціальні [9, с. 89]; соціальні, морально-суспільні та організаційні [10, с. 23]; економічні, юридичні й соціальні [11, с. 163]; соціально-економічні, політичні, ідеологічні, організаційні, правові [12, с. 4]. Вважаємо, що різнобій у поглядах дослідників стосовно цього зумовлений насамперед різними підходами до вибору критеріїв класифікації гарантій. Річ у тім, що питання вибору таких критеріїв не належить до простих. А. В. Міцкевич, наприклад, пропонує ділити гарантії за змістом (соціальним призначенням) засобів забезпечення [13, с. 23]. Але: а) зміст та призначення – поняття різні, отже, отримуємо не одну, а дві підстави для поділу; б) слово „зміст" щодо видів гарантій означає не що інше, як самі гарантії, що складають даний вид. Не зовсім вдалим критерієм є й соціальне призначення засобів забезпечення [10, с. 21]. Якщо виходити з їх призначення як гарантій, то воно є однаковим для усіх – забезпечення дотримання законів, забезпечення здійснення прав. Якщо ж розглядати суспільне призначення різноманітних засобів, способів та умов, не пов'язуючи їх із забезпеченням законності, то об'єднання їх по видах гарантій стає неможливим, оскільки значна частина цих засобів не має іншого призначення. Вважаємо, що за основу поділу гарантій на групи необхідно взяти характер тієї галузі суспільної діяльності людей, в якій створюються, існують та удосконалюються засоби, способи та умови, що забезпечують дотримання законів і здійснення прав громадян. Крім основного критерію класифікації гарантій, існують також інші критерії, які можна назвати допоміжними. Так, гарантії поділяють на об'єктивні та суб'єктивні [14, с. 15]. За ступенем безпосередності впливу всі гарантії поділяють на прямі й непрямі. Н. В. Вітрук пропонує розподіл гарантій на державні й суспільні – за суб'єктом, що бере участь у забезпеченні, реалізації та охороні прав [6, с. 30]. В іншій праці дослідник вказує на правові і неправові гарантії; загальні та спеціальні [6, с. 16]. Вважаємо, не зовсім точним є розподіл автором гарантій на загальні і спеціальні. До загальних він відносить економічні, політичні й ідеологічні засоби, а до спеціальних – юридичні. Останні вважаються спеціальними тому, що вони безпосередньо забезпечують реалізацію й охорону суб'єктивних прав громадян. Однак безпосереднє забезпечення прав здійснюється не тільки юридичними, а й іншими засобами. Розподіл гарантій прав громадян на загальні й спеціальні є цілком допустимим, але за іншою ознакою. До них можна віднести засоби й умови, що забезпечують здійснення більшості наданих громадянам прав, а до спеціальних – призначені для забезпечення тільки певного права або групи однорідних прав. Виходячи з цього, залежно від сфери суспільної діяльності усі гарантії необхідно поділити на такі види: економічні, матеріальні, політичні, ідеологічні та юридичні.

Зазначене вище впливає на актуальність питання, що розглядається.

Особливості службово-трудової діяльності державних службовців, відмінні риси їх правового статусу є тими об'єктивними факторами, які, коли це необхідно, зумовлюють встановлення спеціальних гарантій. Наприклад, у ст. 75 Кодексу законів про працю України [15] зазначено, що „щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менше 24 календарних днів за відпрацьований робочий рік"; ст. 35 Закону України „Про державну службу" [16] встановлює додаткову гарантію для державних службовців, вказуючи, що їм

„надається щорічна відпустка тривалістю тридцять календарних днів". Тобто існують колізії у законодавстві.

Підсумовуючи розгляд сутності, соціального призначення, характеру і природи юридичних гарантій проходження служби в підрозділах державної контрольно-ревізійної служби, зробимо окремі висновки і пропозиції щодо удосконалення їх нормативно-правового регулювання:

1. У Законі України „Про державну службу" [16] вважаємо доцільно розмістити статтю під назвою „Гарантії державного службовця", де прямо вказати, що державному службовцю гарантується грошове утримання, а також інші виплати і доплати, передбачені законодавством України; умови служби, що забезпечують виконання посадових обов'язків і здійснення службових прав; оплачувана щорічна відпустка; медичне обслуговування службовця та членів його родини, у тому числі після виходу на пенсію, за рахунок державного бюджету; перепідготовка та підвищення кваліфікації; можливість переведення на іншу державну посаду у випадку ліквідації державного органу або скорочення штату та ін.

2. У Законі України „Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні", який втратив чинності на сьогодні,[17] необхідно передбачити статтю під назвою „Гарантії працівника державної контрольно-ревізійної служби", де, крім наведених загальних гарантій для держаного службовця, вказати також спеціальні гарантії, що стосуються лише працівників державної контрольно-ревізійної служби. Також необхідно зазначити наступне: а) працівнику державної контрольно-ревізійної служби незалежно від умов проходження ним служби надаються у випадках і порядку, встановленому в нормативних актах, приміщення для проживання, службовий транспорт або грошова компенсація за транспортні витрати; б) працівнику державної контрольно-ревізійної служби компенсуються витрати, пов'язані із службовими відрядженнями, а також пов'язані з цим транспортні витрати і витрати на оплату приміщення для проживання.

Вважаємо необхідно законодавчо закріпити гарантії проходження служби в органах ДКРСУ, та безпосередньо створити статтю у такій редакції: „Ст. 6. Гарантії при проходженні служби в органах ДКРСУ

При реалізації службово-трудової діяльності працівникам органів ДКРСУ надаються гарантії, закріплені Кодексом законів про працю та Законом України „Про державну службу в Україні", а також доповнити Положення про Державну фінансову інспекцію України" [18].

Вивчаючи поняття гарантій, не можна не відзначити, що й на сьогодні серед юристів-науковців (як теоретиків, так і практиків) акцентується увага на тому, що триває дискусія стосовно поділу юридичних гарантій проходження державної служби. Основним теоретико-правовим підґрунтям для класифікації юридичних гарантій проходження служби в органах Державної контрольно-ревізійної служби України стали праці Битяка Ю. П., Обеленського Ю. О., Пилипенка П. Д., Ярошенка О. М. та інших.

Метою запровадження такої класифікації є уточнення самих юридичних гарантій для забезпечення ефективної реалізації адміністративно-правового статусу працівника ДФІУ.

Тому пропонуємо таку власну класифікацію юридичних гарантій реалізації адміністративно-правового статусу працівника ДФІУ:

1) за суб'єктами:

а) ті, що приймаються міжнародними організаціями;

б) ті, що приймаються органами загальної компетенції (Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України);

в) ті, що приймаються підприємствами, установами, організаціями;

2) за юридичною значимістю:

а) закріплені у міжнародних договорах;

б) закріплені у нормативно-правових актах;

в) закріплені у підзаконних (локальних) актах;

3) за правовим становищем державного службовця:

а) ті, що передбачені для службовців усіх рангів;

б) ті, що передбачені для конкретної посади (керівника, контролера-ревізора);

в) ті, що передбачені для конкретної особи (залежно від вислуги років та інших обставин);

4) за цілеспрямованістю:

а) юридичні гарантії, які визначають права державних службовців органів ДФІУ;

б) юридичні гарантії, що забезпечують виконання обов'язків працівників ДФІУ;

в) юридичні гарантії, що забезпечують реалізацію повноважень даних працівників;

5) за формою зовнішнього виразу:

а) повноваження;

б) присяга;

в) стажування;

г) підвищення кваліфікації;

д) пільги;

6) за змістом правових норм:

а) юридичні гарантії, що визначаються матеріальними нормами (Закон України „Про державну службу");

б) юридичні гарантії, що визначаються процесуальними нормами (інструкції, розпорядження, накази ГоловКРУ (Державної фінансової інспекції України), регіональних КРУ);

7) залежно від етапів проходження служби в органах ДКРСУ:

а) гарантії при стажуванні;

б) гарантії при прийнятті на посаду;

в) гарантії під час проходження служби;

г) гарантії під час припинення служби.

Дана класифікація надасть можливість забезпечити успішну реалізацію в подальшому адміністративно-правового статусу працівника Державної фінансової інспекції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Государственная служба : теория и организация : курс лекций / [под общ. ред. Е. В. Охотского и В. Г. Игнатова]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 640 с.

2. Венедіктов В. С. Трудове право України на шляху ринкових перетворень / В. С. Венедіктов // Актуальні проблеми права : теорія і практика : зб. наукових праць. – Луганськ : СУНУ ім. Володимира Даля, 2002. – № 3. – С. 9–15.

3. Толковый словарь русского языка / [под ред. Д. Н. Ушакова]. – Т. 1. – М. : Мысль, 1935. – 783 с.

4. Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А. В. Мицкевич // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 21–25.

5. Улейшин Е. А. Соотношение правоспособности и субъективных прав / Е. А. Улейшин / / Вопросы общей теории советского права. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 262–284.

6. Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны советских граждан / Н. В. Витрук // Правоведение. – 1964. – № 4. – С. 26–30.

7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Ожегов С. И. ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1978. – 846 с.

8. Пересунько В. С. Юридичні гарантії при укладенні трудового договору : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. / Пересунько В. С. – Харьков, 2000. – 185 .

9. Мозохина А. Г. Свобода личности и основные права граждан в социалистических странах Европы / А. Г. Мозохина. – М : Наука, 1965. – 211 с.

10. Брянский А. Ф. Роль общественных организаций в осуществлении прав и свобод граждан / А. Ф Брянський // Советское государство и право. – 1964. – № 6. – С. 21–24.

11. Смирнов О. В. Природа и сущность права на труд / Смирнов О. В. – М. : Юрид. лит., 1964. – 185 с.

12. Уржинский К. П. Гарантии права на труд / Уржинский К. П. – М. : Юрид. лит., 1984. – 200 с.

13. Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А. В. Міцкевич // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 21–25.

14. Керимов Д. А. Обеспечение законности в СССР / Каримов Д. А. – М. : Госюриздат, 1956. – 172 с.

15. Кодекс законів про працю України : від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

16. Про державну службу : Закон України : від 16.12.1993 р. // Вісник державної служби. – 1995. – № 1. – С. 9–28.

17. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні : Закон України : від 26 січня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / www. zakon.gov.com.ua.

18. Про Положення про Державну фінансову інспекцію України : Указ Президента України : від 23 квітня 2011 р. № 499/2011 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.gov.com.ua.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2011 р.

УДК 342.92

Л. А. Дроботова,
Національний університет ДПС України

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

У статті розглянуто загальну природу державного управління. Автором проаналізовано функціональне забезпечення системи судів загальної юрисдикції, особливості державного управління у сфері забезпечення судів загальної юрисдикції.

This article discusses the general nature of government. The author examines the functional security system of courts of general jurisdiction, especially public administration in the area of courts of general jurisdiction.

Ключові слова: *правосуддя, державне управління, суддівське управління.*

В Україні за роки незалежності відбулося багато позитивних змін. Але держава ще молода і тому багато чому вчиться у інших країн, переймаючи їх кращий досвід, застосовує його, формує свій світогляд.

Нинішнє молоде покоління є майбутнім держави, прагне зробити Україну достойним членом світової співдружності. Для цього потрібно мати глибокі знання з питань управління, зокрема управління державними організаціями, вміти виконувати функції планування, організації, мотивації, контролю працівників організації, які забезпечують досягнення її цілей. Засновник школи управління Ф. Тейлор назвав мистецтвом уміння досягати цілей якнайкраще із найменшими затратами [1, с. 18].

У теорії державного управління одним із визначальних факторів ефективної діяльності є належна організація діяльності певного структурного елементу державного апарату [2, с. 28]. Це не тільки здійснення владного впливу на окремі елементи якоїсь соціальної системи, але й створення необхідних умов для організаційних і владних повноважень [3, с. 16].

З'ясування шляхів удосконалення функціонування системи судів загальної юрисдикції пов'язане із практичним аналізом умов здійснення державного управління забезпеченням діяльності судів. Судову систему згідно із теорією організації судової влади складають усі установи, які уповноважені здійснювати правосуддя у державі [4, с. 54–92].

Згідно зі ст. 3 Закону України „Про судоустрій та статус суддів" [5] судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Судова система забезпечує доступність

© *Дроботова Л. А., 2012*

правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України. Відповідно до ст. 17 цього Закону систему судів загальної юрисдикції складають:

1) місцеві суди;

2) апеляційні суди;

3) вищі спеціалізовані суди;

4) Верховний Суд України.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

Відповідно до ст. 18 Закону України „Про судоустрій та статус суддів", суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських справ, у тому числі справ про адміністративні правопорушення. У судах загальної юрисдикції може запроваджуватися спеціалізація суддів із розгляду конкретних категорій справ. Отже, судова система України – це досить складне і розгалужене утворення, яке має різні функції, що існують у певній єдності та підпорядкованості.

Управляючи суспільством через захист прав, свобод і законних інтересів громадян, судові органи формують практику застосування адміністративних, цивільних та інших справ [6, с. 3–4].

Управлінські відносини властиві усім гілкам влади і є необхідною умовою існування будь-якого організованого колективу, у тому числі і судової системи [7, с. 14–15]. Розглядаючи функціонування системи судів, можна визначити певні прояви виконавчої та розпорядчої діяльності.

У сфері забезпечення функціонування системи судів існують зовнішні і внутрішні управлінські відносини. У сфері зовнішніх управлінських відносин діє створена установа – Державна судова адміністрація. До її компетенції входить різноманітний спектр функцій. ДСА згідно із законодавством забезпечує належні умови діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування, вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення. Також до її компетенції входить вивчення кадрових питань апарату судів, здійснення замовлень на підготовку відповідних спеціалістів, забезпечення необхідних умов для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації.

Також до функціональних обов'язків Державної судової адміністрації входить представлення судів у відносинах із Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України, прогнозування потреб у спеціалістах, здійснення замовлень на підготовку відповідних спеціалістів, організація роботи щодо ведення судової статистики, діловодства та архіву, контроль стану діловодства у судах загальної юрисдикції, підготовка матеріалів для формування пропозицій щодо бюджету судів, організація комп'ютеризації судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування автоматизованої системи документообігу у судах, забезпечення судів необхідними технічними засобами фіксування судового процесу в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на фінансування відповідних судів, забезпечення функціонування автоматизованої системи визначення члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, забезпечення ведення Єдиного державного реєстру судових рішень і Реєстру електронних адрес органів державної влади, їх посадових і службових осіб, взаємодія із відповідними органами та установами, в тому числі інших держав, з метою удосконалення

організаційного забезпечення діяльності судів, організація діяльності служби судових розпорядників, затвердження положення про бібліотеку суду, здійснення інших повноважень, визначених законодавством України.

Отже, Державна судова адміністрація здійснює організаційне забезпечення діяльності судів, тобто вживає заходів матеріального, технічного, кадрового, фінансового характеру, спрямованих на створення належних умов для здійснення правосуддя.

Підводячи підсумки щодо сутності управлінських відносин у сфері організації діяльності органів судової гілки влади, зокрема судів загальної юрисдикції та правової природи ДСА України, можемо зазначити, що вони є суб'єктами правовідносин, які врегульовані нормами права різної галузевої належності в межах своїх повноважень. Проте кожний із органів судової гілки влади, у тому числі ДСА України, виступає як суб'єкт управлінсько-правових або адміністративно-правових відносин управлінського та організаційного характеру. У зв'язку із зазначеним визначено природу Державної судової адміністрації України як суб'єкта управлінської, організаційної діяльності, яка має публічно-правовий характер, що визначає адміністративну правосуб'єктність цього державного органу.

У свою чергу, внутрішні відносини виникають у сфері статистики, при організації діловодства, ведення канцелярії, обліку кадрів, призначенні чи звільненні працівників суду, розгляді звернень громадян. Діловодство є важливим чинником у забезпеченні організації діяльності суду, бо впливає на економічність, оперативність, удосконалення працездатності працівників. Згідно зі ст. 6 Закону України „Про судоустрій та статус суддів" [5] для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування.

Внутрішні відносини виникають між керівництвом суду та працівниками – секретарями, діловодами, судовими розпорядниками, а також у порядку їх ієрархічного підпорядкування між посадовими особами Державної судової адміністрації. Також виникає інший вид відносин, які не передбачають підлеглості, а навпаки, суб'єкти між собою рівноправні. Це відносини, наприклад, між головою місцевого суду та територіальним управлінням ДСА щодо організації керівництва, узгодженості завдань, форм діяльності апарату суду.

Науковці та практики-юристи обстоюють думку про існування необхідності управління у сфері забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції та забезпечення незалежного правосуддя, судової влади, судів та суддів [9, с. 33–35; 10, с. 20–22; 11, с. 17–21], бо тільки самостійна та незалежна судова влада здатна надійно й ефективно забезпечити права та свободи громадян [12, с. 42–50]. З цим повністю можна погодитися.

Діяльність з організації законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в єдності утворюють внутрішні організаційні відносини у сфері державного управління [13, с. 132–138]. Владний вплив з боку суб'єктів судового управління обмежується специфічними властивостями діяльності судів, а саме принципом незалежності та самостійності у вирішенні конкретних судових рішень. Органи управління не мають права втручатися у рішення суду.

У юридичній науці застосовується термін „судове управління", яке має узагальнюючий характер і включає в себе організацію керівництва у судах і діяльність щодо забезпечення діяльності суду, а також здійснення установчих функцій з боку Президента України та Верховної Ради України, Вищої кваліфікаційної комісії.

Управлінські відносини щодо діяльності судів не тільки виявляють і встановлюють владні повноваження з боку Президента України та органів виконавчої влади, а й повноваження з боку керівників судів вищого рівня.

Визначаючи зміст державних управлінських відносин у сфері забезпечення діяльності судів та органів правосуддя, необхідно враховувати й те, що ці відносини є різновидом управлінських, що пов'язані із практичною реалізацією внутрішніх завдань і функцій держави, для яких є характерні і загальні, і особливі риси [14, с. 19–40]. З одного боку, їх потрібно розглядати як прояв суспільних відносин, бо виникають вони між людьми [15, с. 10–11], суб'єктами виступають посадові і службові особи органів правосуддя та спеціально уповноважені органи державної влади, які забезпечують діяльність судів, і працівники апарату судів. З іншого – судові управлінські відносини є вольовими зв'язками [2, с. 16], бо сторони (суб'єкти – люди) приймають рішення щодо реалізації прав і обов'язків і законних інтересів. Крім того, ці відносини є владними, оскільки у них державна влада реалізується з метою забезпечення „внутрішніх" потреб організації і належного функціонування судової системи.

Необхідно звернути увагу на те, що судові управлінські відносини за своєю природою є організаційними. Організаційні властивості зумовлюються основним призначенням діяльності з управління процесу забезпечення функціонування судів, як організаційної (установчої) функції держави, що не пов'язана із виконанням основних завдань органів правосуддя.

Враховуючи все зазначене вище, можемо зробити висновок, що суб'єкти державного управління у сфері адміністративного правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції вступають в управлінські відносини, які виникають у сфері:

– внутрішньої організації функціонування системи судів загальної юрисдикції управлінням, що здійснюється усередині цих органів, включаючи й суддівське самоврядування, що реалізується у певних організаційних формах;

– взаємодії державних органів і судів загальної юрисдикції щодо створення належних умов для їх діяльності;

– взаємодії органів судівського самоврядування і судів загальної юрисдикції щодо створення належних умов для їх діяльності;

– розгляду звернень громадян у порядку, передбаченому Законом України „Про звернення громадян".

Отже, державні управлінські відносини у сфері забезпечення функціонування системи судів за своїм змістом є стійкими, владними, свідомими, вольовими, організаційними зв'язками, що утворюються між керівництвом судів і їх працівниками, а також іншими уповноваженими державою суб'єктами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тейлор Ф. Принципи наукового управління (1911) / Тейлор Ф. – Портланд : Нова книга, 1992. – 144 с.

2. Основи адміністративного менеджменту : навчальний посібник / [ред. : С. І. Крамаренко, Л. А. Мельник, Т. В. Рибитва, В. В. Сердюк, О. В. Шевченко, Р. М. Шульженко]. – К. : Фенікс, 2008. – 543 с.

3. Глазунова Н. И. Система государственного управления / Глазунова Н. И. – М. : Юнити-Дана, 2002. – 551 с.

4. Организация суда и прокуратуры в СССР : учебник / [под ред. Н. А. Баженова]. – М. : Юрид. лит., 1988. – 288 с.

5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 07 листопада 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 27–28. – Ст. 180.

6. Кубко Є. Про предмет адміністративного права / Є. Кубко // Право України. – 2000. – № 5. – С. 3–4.

7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. С. О. Бураковський. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

8. Кармазін Ю. М. Атестаційно-дисциплінарна практика в судах України / Ю. М. Кармазін // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 5. – С. 42–47.

9. Скорченко Ю. О. Деякі проблеми зміцнення судової гілки влади / Ю. О. Скорченко // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 33–35.

10. Марочкін І. Є. Проблеми доступності судової влади: соціально-правовий аналіз / І. Є. Марочкін, О. М. Овчаренко // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 1 (77). – С. 20–22.

11. Півненко В. Щодо завдань, функцій та незалежності органів судової влади / В. Півненко // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2. – С. 17–21.

12. Притика Д. Правові проблеми судового управління / Д. Притика // Право України. – 2003. – № 3. – С. 42–50.

13. Притика Д. М. Судове управління як специфічний вид державного управління / Притика Д. М. // Вісник господарського судочинства. – № 1. – 2003. – С. 132–138.

14. Селіванов В. Правова природа регулювання суспільних відносин / В. Селіванов, Н. Діденко // Право України. – 2000. – № 10.

15. Колпаков В. К. Адміністративне право України : [підручник] / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

16. Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / [І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.] ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одіссей, 2007. – 328 с.

17. Стрижак А. Адміністративно-правові відносини у галузі правосуддя: особливості та види / А. Стрижак // Право України. – 2004. – № 1. – С. 37–41.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2011 р.

УДК 341.233.111

Є. А. Пистогов,
Юридичний департамент
ПАТ „ВіЕйБі Банк"

ЗНЯТТЯ З ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено проблему зняття імпортних операцій з валютного контролю банками в разі неподання резидентами документів (відомостей), передбачених для цього діючим законодавством.

This article investigates the problems of realization of currency control by authorized banks on the import transactions without documentary confirmation.

Ключові слова: *імпорт товару, момент здійснення імпорту, валютний контроль, зняття імпортних операцій з валютного контролю.*

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що прогалини і суперечності вітчизняного валютного і митного законодавства, що регулюють правовідносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності, створюють несприятливі умови для здійснення резидентами своєї господарської діяльності. Відсутність справедливого правового механізму зняття імпортних операцій з валютного контролю в уповноважених банках робить зовнішньоекономічні операції ризиковими, законодавчо незахищеними і навіть невигідними. Оскільки резидент-суб'єкт підприємницької діяльності (далі – резидент-СПД) за законодавством України несе відповідальність перед державою не тільки за свої дії, а ще й за дії свого іноземного контрагента, та навіть за дії державних органів, зокрема митних. У зв'язку з цим держава повинна прагнути якомога ефективніше вирішити проблеми, які виникають у процесі реалізації законних прав та інтересів господарюючих суб'єктів під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності.

Здійснення митного та валютного контролю неодноразово ставало предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як С. В. Ківалов, П. В. Пашко, Є. В. Додін, А. В. Гарбінська, А. М. Іскоростенський. Ними зроблено істотний внесок у розвиток теорії та практики правового регулювання валютного і митного контролю. Однак окремі практичні аспекти зняття імпортних операцій з валютного контролю уповноваженими банками не були належно висвітлені у вітчизняній доктрині.

Метою публікації є обґрунтування теоретико-методологічних засад реалізації валютно-митної політики, розробка практичних рекомендацій щодо лібералізації здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами підприємницької діяльності.

Основоположним нормативно-правовим актом у сфері регулювання валютних відносин в Україні є Декрет Кабінету Міністрів України „Про систему валютного регулювання і

© *Пистогов Є. А., 2012*

контролю" (далі – Декрет), який встановив режим здійснення валютних операцій, права та обов'язки суб'єктів валютних правовідносин, визначив повноваження державних органів та агентів валютного контролю у сфері здійснення валютного контролю та встановив відповідальність за невиконання приписів валютного законодавства [1]. Частиною 2 ст. 13 Декрету за уповноваженими банками закріплено обов'язок здійснювати контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи. Іншим важливим законодавчим актом, який стосується порядку здійснення уповноваженими банками валютного контролю є Закон України „Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті", положеннями якого передбачено, що імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі коли таке відстрочення перевищує 180 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції (робіт, послуг), що імпортується, потребують висновку центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики [2]. Порушення резидентами строків, передбачених статтею 2 наведеного вище Закону, тягне за собою стягнення пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3 відсотка від вартості недопоставленого товару в іноземній валюті, перерахованої у грошову одиницю України за валютним курсом Національного банку України на день виникнення заборгованості. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати вартості недопоставленого товару.

Отже, за загальним правилом уповноважені банки повинні здійснювати контроль за валютними операціями своїх клієнтів (резидентів та нерезидентів України), які проводяться через них і полягають у правомірності здійснення розрахунків (наявність відповідних документів) та в контролі за строками їх проведення.

Пунктом 3.3 Інструкції про порядок здійснення контролю за експортними, імпортними операціями, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 24.03.1999 р. № 136 із наступними змінами (далі – Інструкція НБ України № 136), встановлено, що банк знімає з контролю операцію резидента в разі імпорту продукції з увезенням її на територію України, якщо така продукція згідно із законодавством України підлягає митному оформленню, на підставі вантажної митної декларації (далі – ВМД) (типу ІМ-40 „Імпорт", ІМ-41 „Реімпорт", ІМ-72 „Магазин безмитної торгівлі", ІМ-75 „Відмова на користь держави", ІМ-76 „Знищення або руйнування") та за наявності інформації про цю операцію в реєстрі ВМД, а в інших випадках – після пред'явлення резидентом документа, який згідно з умовами договору засвідчує здійснення нерезидентом поставки продукції, виконання робіт, надання послуг [3].

Разом з тим на практиці виникають ситуації, коли до закінчення законодавчого строку суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності не має змоги отримати оформлену ВМД чи відсутній реєстр ВМД, однак товар вже знаходиться на митній території України. Розглянемо більш детально правовідносини, які виникають у цьому випадку. Для прикладу візьмемо ситуацію: суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності уклав з нерезидентом-продавцем договір поставки товару автотранспортом. На виконання цього договору резидентом було зроблено на користь продавця авансовий платіж. Нерезидент-покупець, у свою чергу, здійснює поставку товару на митну територію України в межах 180 днів з дати здійснення платежу.

Необхідно констатувати, що враховуючи положення ст. 1 Закону України „Про зовнішньоекономічну діяльність", моментом здійснення експорту (імпорту) є момент перетину товаром митного кордону України або переходу права власності на зазначений товар, що експортується чи імпортується, від продавця до покупця [4]. Ця норма також

кореспондується з положенням ст. 43 Митного кодексу України (далі – МК України), яким встановлено, що у разі ввезення на митну територію України товарів і транспортних засобів митний контроль розпочинається з моменту перетинання ними митного кордону України [5]. У науково-практичному коментарі до вказаної частини ст. 43 МК України зазначається, що початком митного контролю для товарів і транспортних засобів, які ввозяться, є момент пред'явлення їх для митного оформлення та їх декларування митному органу [6, с. 103]. Пред'явлення товарів і транспортних засобів для митного оформлення невід'ємно пов'язане з процедурою декларування. При цьому статтею 72 МК України встановлено, що засвідчення митним органом прийняття товарів, транспортних засобів і документів на них до митного контролю та митного оформлення здійснюється шляхом проставлення відповідних відміток на митній декларації та товаросупровідних документах. Також зауважимо, що вказані положення щодо початку митного оформлення і контролю знайшли своє повне відображення у Законі України „Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законодавчих актів України", який прийнято Верховною Радою України 03.11.2011 року. Вказаний законодавчий акт містить багато норм, що лібералізують митне законодавство, зокрема, основну увагу приділено використанню сучасних електронних систем і технологій, які дозволяють скоротити час проходження товарів через митницю, мінімізувати суб'єктивний вплив посадових осіб митних органів на прийняття рішень та зменшити кількість бюрократичних процедур при митному оформленні, а також визначено вичерпний перелік документів, потрібних митниці для митного оформлення товарів.

Разом з тим при оформленні товару, який переміщується через митний кордон автотранспортом, митні органи України керуються Порядком здійснення митного контролю автомобільних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, у пунктах пропуску через державний кордон, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.12.2003 р. № 1989 із наступними змінами (далі – Постанова КМ України № 1989). З метою здійснення митного контролю автомобільних транспортних засобів і товарів перевізник або експедитор чи уповноважена особа повинні подати такі документи: 1) вантажну митну декларацію (в установлених законодавством випадках) на переміщувані товари; 2) міжнародну автомобільну накладну (CMR) або товаротранспортну накладну; 3) рахунок-фактуру (інвойс), інші документи, якими підтверджується вартість товарів та які дають можливість ідентифікувати зазначені товари; 4) пакувальний лист (специфікація) [7]. Після подання вказаних документів посадовій особі митного органу для реєстрації на них проставляється відбиток штампа уповноваженої особи митного органу „Під митним контролем" із зазначенням відповідної дати.

Пунктом 4.1 Положення про порядок здійснення контролю за доставкою вантажів у митниці призначення, затвердженого наказом Державної митної служби України від 08.12.1998 р. № 771 із змінами, внесеними згідно з наказом Державної митної служби України від 20.06.2006 р. № 495, встановлено, що митне оформлення товарів, які ввозяться в Україну, здійснюється у митниці за місцем державної реєстрації або проживання, за місцезнаходженням юридичної або фізичної особи, на адресу якої ввозяться товари [8]. Альтернативою митному оформленню товарів у митниці призначення є здійснення повного митного оформлення товарів безпосередньо у прикордонній митниці зі сплатою належних платежів і дотриманням положень чинного законодавства у частині сертифікації продукції, а також застосування заходів нетарифного регулювання, ветеринарного, фітосанітарного, екологічного контролю тощо, у

порядку, визначеному Постановою КМ України № 1989 [7]. Товари переміщуються під митним контролем з митниці відправлення у митницю призначення шляхом їх перевезення різними видами транспорту. Однак для здійснення такого переміщення між митницями необхідно, зокрема, щоб посадова особа митниці відправлення в межах своїх повноважень, по-перше, засвідчила завершення митного оформлення шляхом проставлення відбитка номерного штампа „Під митним контролем" на всіх примірниках поданих до оформлення товаросупровідних і товаротранспортних документів (або на ксерокопіях – по одній з кожного документа) та, по-друге, надала дозвіл на відправлення товару в митницю призначення. Крім того, митниця відправлення обов'язково встановлює строк доставки товарів у митницю призначення. Граничні строки доставки товарів до митниці призначення автомобільним транспортом становлять, наприклад, 10 діб, для залізничного транспорту – 28 діб. Товари перебувають під митним контролем митниці призначення до моменту завершення повного їх митного оформлення згідно із заявленим митним режимом.

Аналіз наведених вище норм дає підстави стверджувати, що у разі ввезення товару на територію України, що підлягає митному оформленню, підтвердженням факту поставки товару необхідно вважати товаросупровідні документи з відбитком штампа „Під митним контролем", а не належним чином оформлену ВМД. Виправданість такого твердження також підтверджується положеннями МК України, у ст.ст. 212 – 214 якого встановлено можливість збереження поставлених резиденту України товарів на митному складі під митним контролем, зокрема, протягом трьох років з дати їх поміщення у зазначеному режимі (це також передбачено і у прийнятому Верховною Радою України 03.11.2011 року Законі України „Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законодавчих актів України").

У контексті визначення дати оформлення вантажної митної декларації необхідно констатувати, що остання не завжди збігається з датою фактичного перетину митного кордону України. Оскільки, відповідно до пункту 8 Положення про вантажну митну декларацію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. № 574 із наступними змінами, оформлена ВМД є підтвердженням надання особі права на поміщення товарів та/або транспортних засобів у заявлений митний режим і прав та обов'язків зазначених у ВМД осіб щодо здійснення ними відповідних фінансових, господарських та інших операцій [9]. Тобто дата оформлення ВМД – це дата випуску товару у заявлений митний режим, а не дата фактичного перетину митного кордону і, як наслідок, не дата імпорту товару. Обґрунтованість такого висновку підтверджується і судовою практикою. Зокрема, у 2009 році Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України визначила свою правову позицію щодо моменту імпорту товарів на митну територію України у зв'язку із застосуванням штрафних санкцій за порушення строків здійснення валютних розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності. У постанові Верховного Суду України від 01.07.2009 р. судом було зазначено таке: „Висновок апеляційного та касаційного судів про відсутність у діях позивача складу правопорушення, встановленого Законом № 185/94-ВР, кореспондує приписам цього Закону, якими закріплено відповідальність, зокрема, за порушення строків поставки продукції, робіт, послуг (товарів) на митну територію України, а не за не ввезення товару в режимі імпорту у строк, передбачений статтею 1 цього ж Закону [10]". Крім того, Вищим адміністративним судом України у інформаційному листі „Проблемні питання застосування законодавства у справах за участю органів державної податкової служби" від 20.07.2010 р. № 1112/11/13-10 зазначається, що підтвердженням перетину товарами митного кордону України судами

визнавалася наявність відтиску штампа „Під митним контролем" (імпорт) на супровідних документах або провізній відомості. З урахуванням наведеного у Вищому адміністративному суді України склалася усталена практика розгляду спорів, пов'язаних із нарахуванням і стягненням штрафних санкцій за несвоєчасні поставки в Україну товарів, що імпортуються. Моментом, з якого товари вважаються імпортованими в Україну, обґрунтовано визначено момент перетину такими товарами митного кордону України незалежно від їх подальшого митного оформлення [11].

В умовах описаної вище ситуації необхідно констатувати, що резидент-СПД не порушує приписів валютного та митного законодавства, а імпортований товар поставляється у відведені законодавством строки на митну територію держави. Разом з тим на сьогодні діючим законодавством, зокрема Інструкцією НБ України № 136, не передбачено можливості зняття уповноваженим банком вказаної валютної операції з контролю за зазначених обставин.

Із зазначеного вище видно, що нині в Україні існує нагальна потреба у внесенні змін до розділу 3 Інструкції НБ України № 136 для можливості зняття імпортної операції з валютного контролю за наявності підстав (документів), які свідчать про перетин товаром митного кордону та його знаходження під митним контролем. Зокрема, як варіант, пропонуємо пункт 3.3 Інструкції НБ України № 136 доповнити новим абзацом 5 такого змісту: „письмове повідомлення митного органу про поставку товару на митну територію України, засвідчене та видане у порядку, визначеному Державною митною службою України, копія ВМД та товаросупровідних документів на товар з відміткою „Під митним контролем", які надані банку резидентом суб'єктом підприємницької діяльності".

Доцільним потрібно визнати також внесення змін до Положення про порядок здійснення контролю за доставкою вантажів у митниці призначення, затвердженого наказом Державної митної служби України від 8 грудня 1998 р. № 771, зокрема, доповнити його пунктом 4.27 такого змісту: „За мотивованою заявою з підтверджуючими документами (про закінчення 180-денного строку розрахунків) власника товару, його перевізника або уповноваженої ним особи (декларанта) митниця відправлення зобов'язана надати не пізніше наступного робочого дня довідку про знаходження товарів під митним контролем, засвідчену підписом начальника (заступника начальника) митниці, а також печаткою митниці". З метою забезпечення узгодженості підзаконних нормативно-правових актів з вітчизняним законодавством та зі змістом один одного виправданим могло б стати внесення аналогічних змін і в інші нормативно-правові акти державної митної служби. Отже, у разі отримання резидентом-СПД довідки встановленого зразка із підтвердженням відомостей поставки товару на митну територію України та їх знаходження під митним контролем та надання копій ВМД і товаросупровідних документів з відповідними відмітками митниці, вказані документи будуть належною підставою для завершення валютної операції та її зняття уповноваженим банком з валютного контролю.

Без внесення відповідних змін у законодавство уповноважені банки не зможуть належним чином знімати імпортні операції з валютного контролю за наведених обставин. У подальшому це призведе до позапланових перевірок органами державної податкової служби суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з питань дотримання вимог валютного законодавства та вирішення цього питання в адміністративному або судовому порядках, а також застосування до останніх санкцій згідно зі статтею 37 Закону України „Про зовнішньоекономічну діяльність".

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України : від 19.02.1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 17. – Ст. 184.

2. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України : від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 40. – Ст. 364.

3. Інструкція про порядок здійснення контролю за експортними, імпортними операціями, затверджена постановою Правління Національного банку України : від 24.03.1999 р. № 136 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 22. – С. 131.

4. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України : від 16.04.1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 29. – Ст. 377.

5. Митний кодекс України : від 11.07.2002 р. № 92-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 38–39. – Ст. 288.

6. Науково-практичний коментар Митного кодексу України / [А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний, Р. А. Калюжний та ін.] ; за ред. М. М. Каленського, П. В. Пашка. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців „Правова єдність", 2008. – 757 с.

7. Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними : Постанова Кабінету Міністрів України : від 24.12.2003 р. № 1989 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – Том 1. – С. 155 (зі змінами і доповненнями).

8. Положення про порядок здійснення контролю за доставкою вантажів у митниці призначення, затверджене наказом Державної митної служби України від 08.12.1998 р. № 771 // Офіційний вісник України від 12.02.1999. – № 4. – С. 128 (зі змінами і доповненнями).

9. Положення про вантажну митну декларацію: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. № 574 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 24. – С. 89 (зі змінами і доповненнями).

10. Постанова Верховного Суду України від 01.07.2009 р. № судової справи 21-890во09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // www.reyestr.court.gov.ua/Review/4308967.

11. Проблемні питання застосування законодавства у справах за участю органів державної податкової служби: інформаційний лист Вищого адміністративного суду України : від 20.07.2010 р. № 1112/11/13-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // search.ligazakon.ua/l_doc2. nsf/link1/ASS00053.html.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2011 р.

УДК 342

Т. С. Касянюк,
Національний університет ДПС України

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті досліджено формування систем, пов'язаних із розвитком правового забезпечення інформатизації податкової служби України.

Forming of the systems is investigated in the article related to development of the legal providing informatizations of tax service of Ukraine.

Ключові слова: *правове забезпечення інформатизації, ДПС України.*

Дослідження правового забезпечення інформатизації податкової служби України зумовлено рядом чинників. Особливу увагу серед них відведено функціонуванню органів податкової служби, важливою складовою яких є інформаційна. Інформаційне забезпечення діяльності податкової служби умовно можна розподілити на дві підсистеми: зовнішню та внутрішню. Зовнішня підсистема забезпечує інформаційні зв'язки (комунікацію) податкової служби з платниками податків, громадськістю, іншими органами державної влади. Внутрішня – забезпечує інформаційні взаємозв'язки органів податкової служби між собою, як по вертикалі управління так і по горизонталі, між подібними структурними підрозділами при виконанні покладених на них функцій, компетенції, завдань, обов'язків і прав відповідно до нормативно-правових актів. Специфіка цих підсистем визначається основною функцією податкової служби у державі: реалізація державної податкової політики при наповненні державного бюджету податками.

Зовнішня складова податкових інформаційних відносин як система суспільних відносини щодо інформації насамперед забезпечує комунікацію між платниками податків та органами податкової служби щодо контролю за нарахуванням та сплатою податків відповідно до чинного законодавства. Внутрішня складова – це підсистема відносин щодо адміністративної і правової інформації, що забезпечує організацію взаємозв'язків в ієрархії управління відомства. Умовний поділ інформаційної системи податкової служби полягає у тому, що за певних обставин внутрішня інформаційна підсистема може стати об'єктом позасистемних (зовнішніх) суб'єктів, наприклад: Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів, Казначейства, органів прокуратури та інших, відповідно до їх функцій, що проявляється у нормативно-правових актах.

Метою статті є з'ясування особливостей дослідження правого забезпечення інформатизації в органах Державної податкової служби України.

© *Касянюк Т. С., 2012*

Різні сегменти правового забезпечення, зокрема стосовно правового регулювання суспільних інформаційних відносин чи правового регулювання інформаційної безпеки, розглядали вітчизняні науковці у своїх дослідженнях. Серед них необхідно виділити праці таких авторів: М. Я. Азарова, Г. Г. Анкудовича, А. І. Брезвіна, О. А. Долгого, Л. М. Касьяненко, М. В. Коваля, М. О. Мацелика, В. Я. Мацюк, П. В. Мельника, А. М. Новицького, Н. Б. Новицької, В. М. Поповича, В. М. Росоловського, Д. Я. Семир'янова, І. С. Стаценко-Сургучова, Т. В. Субіної, В. С. Цимбалюка, В. О. Шамрая, В. К. Шкарупи, Ф. О. Ярошенка та інших.

В умовах формування інформаційного суспільства на перший план при забезпеченні інформаційних відносинах між органами податкової служби та платниками податків виходить таке соціальне техніко-технологічне явище як інформатизація. За своїм змістом, відповідно до предметної сфери суспільних відносин, інформатизація забезпечує вищий вид традиційних методів, способів, засобів технологічний рівень комунікації їх суб'єктів. В основу інформатизації закладено здобутки науково-технічного прогресу.

Масове застосуванням здобутків інформатики – електронних інформаційно-телекомунікаційних технологій на основі комп'ютерної (електронно-обчислювальної) техніки, дозволяє більш ефективно здійснювати не тільки взаємозв'язки між платниками податків та органами податкової служби. Застосування здобутків інформатики дозволяє також якісніше забезпечувати відомче управління цими органами та здійснювати зовнішньовідомчий контроль і нагляд за ними з боку відповідних уповноважених органів державної влади, громадянського суспільства. Від якості комунікації органів податкової служби значною мірою залежить не тільки якість податкових надходжень до Державного бюджету, але і відношення до них суспільства, як прояву образу держави, разом з іншими органами державної влади.

У зв'язку з цим керівництво органів управління податкової служби намагається використовувати здобутки інформатики як рушійний чинник їх інформатизації в інформаційному суспільстві. Тобто у сучасних умовах науково-технічного прогресу (далі – НТП) інформатика відіграє вирішальне значення в оптимізації не тільки суспільних інформаційних відносин у цілому, але і окремих їх проявів, у тому числі за галузями державного управління, до яких можна віднести і державне управління сплатою податків та державне управління органами податковою службою України. За сутністю інформатика як основна ознака інформатизації є рушієм і критерієм модернізації (оновлення) податкової служби України.

Як свідчать дослідження, середина XX – початок XXI століття відзначається бурхливим розвитком науково-технічного прогресу у галузі інформатики [1, с. 10–110]. Інформатика внаслідок масового застосування її здобутків у суспільстві породила таке соціально-техніко-технологічне явище як інформатизація. У свою чергу, інформатизація визначила нову парадигму подальшого інноваційного розвитку людства під умовною назвою – інформаційне суспільство [2, с. 7–75].

Не залишає поза увагою здобутки інформатики і податкова служба України. Постійний розвиток НТП у галузі інформатики мав практичне застосування в діяльності податкових органів, що зумовлено специфікою їх функціонування, пов'язаною із структуризацією інформації (у формі відомостей, повідомлень, даних, кодів, сигналів і т.п.) у документах, документообігу, що проявляється при її реєстрації, обліку, обробці тощо у автоматизованих інформаційних системах.

Застосування здобутків інформатики у діяльності органів податкової служби було відображено у 1997 році у Законі України „Про податок на додану вартість" [3]. Основною ознакою правового регулювання інформатики в податкових органах у цьому законодавчому акті стало те, що вона почала спрямовуватися не тільки на поліпшення інформаційних взаємовідносин органів податкової служби з платниками податків, але і на формування прогностичної інформації як чинника забезпечення впливу держави на економіку країни через органи податкової служби у складі державної податкової політики.

Необхідно також зазначити, що в діяльності державних установ та організацій інформаційні ресурси використовували неузгоджено. Це зумовило виникнення певних труднощів при формуванні єдиного, технологічно узгодженого електронного інформаційного середовища і, як наслідок, низького рівня інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності державних органів, про що науковці відзначили у своїх дослідженнях [4; 5].

Нині, в епоху інформаційного суспільства, інформатика як наука у вузькому розумінні виступає науково-технічним базисом автоматизації інформаційних процесів у різних соціальних системах на основі комп'ютерної техніки та заснованих на ній комп'ютерних (електронно-обчислювальних) технологій створення, реєстрації, обліку, передавання, отримання, доступу, зберігання та обробки інформації. Також інформатика розглядається як наукова діяльність, що вивчає інформаційні структури і процеси збирання (набуття, придбання), відображення, реєстрації, накопичення, зберігання і поширення (розповсюдження, реалізації) інформації за допомогою ЕОМ [6, с. 79].

Під впливом розвитку інформаційних технологій та технічних засобів їх реалізації інформатика почала визначатися як міжгалузева наука про розробку, впровадження та масове застосування електронно-обчислювальної (комп'ютерної) техніки, електронних систем, мереж телекомунікації та заснованих на них технологій створення, передачі, прийому, обробки та збереження інформації як суспільного ресурсу. Окремі дослідники розглядали інформатику не тільки як комплексну науку, але і як інженерну дисципліну щодо вивчення всіх аспектів розробки, проектування, створення, оцінювання, функціонування збудованих на базі ЕОМ систем обробки інформації, їх застосування та впливу на різні сфери соціальної практики [7, с. 5].

Довгий час інформатика, враховуючи те, що у її основі є комп'ютерні техніка та технології, впровадження її здобутків, розглядалася за парадигмою комп'ютеризації. Цю категорію активно почали використовувати не тільки широкі маси науковців, але і практиків. Проте комп'ютеризація не набула соціально-державного значення як явище, що потребує якогось спеціального правового забезпечення. Комп'ютеризація не викликала потреб змін традиційних організаційних, інформаційних, управлінських та їх технологічних структур, а лише створювала додаткові організаційні структури на зразок інформаційно-обчислювальних центрів, де здійснювалися збір, реєстрація, облік, обробка та передача аналітико-статистичної інформації для управлінських потреб. При цьому основна увага концентрувалася на автоматизації інформаційних процесів управлінської спрямованості із застосуванням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) на базі обліково-реєстраційних методів, способів, в основі застосуванням яких були засоби паперових технологій (паперових картотек, журналів, списків, документів і відповідного паперового документообігу).

При ефективному здійсненні інформатизації як складової модернізації суспільних відносин, пов'язаних із податками, важливу функцію виконує їх правове забезпечення. Воно здійснюється

відповідно до конституційного принципу державного управління. Органи державної влади виконують свої повноваження застосовуючи виключно способи, методи, засоби у межах, наділених ним функцій, завдань, компетенції, прав і обов'язків, визначених у законодавстві.

Стосовно інформаційної системи податкової служби окремі дослідники акцентували увагу на правовому регулюванні інформаційно-аналітичного забезпечення чи впровадження та застосування електронно-обчислювальної техніки і заснованих на ній інформаційних технологій у податкових правовідносинах, окремі – на організаційно-правових основах комп'ютеризації податкових органів. Інші науковці концентрували свою увагу на аспектах модернізації, пов'язуючи її з автоматизацією, деякі – на складових інформаційної безпеки, охорони і захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах в органах податкової служби тощо. Проте комплексного, на монографічному рівні наукового дослідження саме правового забезпечення інформатизації податкової служби в країні не було здійснено.

Необхідно зазначити, що з урахуванням теоретичних здобутків правознавства в Україні вже створена відповідна юридична база щодо інформатизації. Проте практика свідчить, що не всі проблеми вирішені, зокрема: у суспільно-інформаційних відносинах (комунікації) між органами податкової служби з платниками податків все ще існує соціальне напруження: значна частина населення до діяльності податкових органів відноситься з настороженням, недовірою. Вона зумовлена невизначеністю (ентропією) між широким загалом платників податків з окремими органами та податковою службою в цілому, особливо при реєстрації платників податків, передаванні податкової звітності, отриманні консультацій від працівників податкової служби про порядок сплати податків, особливо коли вносяться зміни у податкове законодавство тощо. На думку багатьох дослідників, досить відчутним є рівень тінізації економіки, що пов'язаний і з ухиленням від сплати податків. Непоодинокими також є факти бюрократизму, що зумовлює корупцію при стосунках платників податків із працівниками податкових органів тощо. Досить складною залишається система адміністрування податків в Україні, що знижує її рейтинг, рівень її інвестиційної привабливості не тільки серед вітчизняних підприємців, але і закордонних. У свою чергу, це зумовлює відтік капіталу з економіки країни за кордон. Зазначене можна розглядати як чинники загроз національній безпеці України, її складовій – національній економічній безпеці.

Змістова складова системи правового регулювання відображує систему організації та реалізації податкових правовідносин. Саме тому більшість дослідників інформаційного забезпечення податкової служби, її організаційне та правове забезпечення розглядають як інтегроване явище, у єдності організаційно-правового забезпечення. Досвід інших країн свідчить, що саме якісне правове забезпечення інформатизації дозволяє значно знизити як визначені, так і можливі, латентні, приховані ризики реалізації загроз національній безпеці, пов'язаних із державною податковою політикою.

Отже, з боку науки є потреба у постійному науковому моніторингу та аналізі практики для напрацювання організаційно-правових заходів виявлення та протидії негативним чинникам як загрозам національній безпеці України, зокрема, у її фінансово-економічній сфері. Важливе місце при подоланні негативних наслідків у податкових правовідносинах як загроз фінансово-економічній безпеці України відводиться здобуткам НТП у галузі інформатики, інформатизації в умовах розвитку інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія / В. С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2011. – 426 с.

2. Цимбалюк В. С. Інформаційне права (основи теорії і практики) : монографія / В. С. Цимбалюк. – К.: Освіта України, 2010. – 388 с.

3. Про податок на додану вартість : Закон України : від 3 квітня 1997 року № 168/97-ВР //ВВР. – 1997. – № 21. – Ст. 156. (Закон втратив чинність на підставі Податкового кодексу від 02.12.2010 р. № 2755-VI // ВВР. – 2011. – №№ 13–17. – Ст. 112).

4. Гавловський В. Державно-правове регулювання соціальних інформаційних відносин (укр. і англ. мова) / В. Цимбалюк, В. Гавловський, В. Кашпур // Українське право. – 1998. – № 1.– С. 173–176.

5. Колпак Р. Поступ України до інформаційного суспільства (організаційно-правовий аспект) / Колпак Р., Цимбалюк В., Гриценко В., Гавловський В. // Науковий вісник : збірник наукових праць. – 2001. – № 3 (13). – С. 184–187.

6. Інформаційне суспільство. Дефініції / В. М. Брижко, А. А. Орехов, О. Н. Гальченко та ін. ; [за ред. Р. А. Калюжного і М. Я. Швеця]. – Київ : Інтеграл, 2002. – 220 с.

7. Височинський В. С. Елементи інформатики : довідник / Височинський В. С., Кардаш А. І., Костів О. В., Чернявський В. В. ; за ред. Кардаша А. І. – Львів : Світ, 1990. – 192 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011 р.

УДК 342

К. О. Меркулова,
Національний університет ДПС України

ПОНЯТТЯ „ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ”: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті сформульовано поняття громадської організації як недержавного, добровільного об’єднання громадян, об’єднаних спільною метою реалізації та захисту законних прав, а також соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, що здійснює вплив на суспільно-політичне життя та не має на меті отримання прибутку як основної цілі свого існування.

The Definition of the social organization is formulated in the article as non-governmental, voluntary association of citizens, united by common purpose of realization and protection of legal rights and social, economical, creative, age related, national, cultural, sporting and other common interests too, which impacts on a social and political life and doesn’t have for an object deriving a profit as the main purpose of its existence.

Ключові слова: *громадянське суспільство, об’єднання громадян, громадська організація.*

Проголошення незалежності Української держави, конституційне закріплення її статусу як суверенної, демократичної, соціальної, правової (ст. 1 Конституції України) дали поштовх процесам розвитку громадянського суспільства, становлення його ключових інститутів, зокрема громадських організацій.

Аналіз світової практики функціонування громадських організацій дає підстави стверджувати щодо тенденції до постійного зростання ролі і значення громадських організацій у суспільних і державних процесах, що відбуваються у демократичному світі, розширення сфери діяльності цих організацій.

Зрозуміло, що вітчизняний „третій сектор”, під яким у зарубіжних країнах традиційно розуміють сукупність недержавних (громадських) організацій, що становлять основу громадянського суспільства, поки що не є настільки розвиненим і не реалізує повною мірою своє призначення, не має широкої соціальної підтримки. Це зумовлено як пасивністю самих громадян, їх зневірою у можливостях соціального руху позитивно вплинути на процеси у державі, так і відсутністю належної правової бази функціонування громадських організацій, яка потребує суттєвого оновлення, а також іншими чинниками об’єктивного та суб’єктивного характеру. Проте саме від розвитку громадянського суспільства залежить становлення правової держави, діяльність якої не фіктивно, а фактично буде спрямована на утвердження і забезпечення прав і свобод людини, як проголошено у ч. 2 ст. 3 Конституції України.

Необхідно зазначити, що різні аспекти правової регламентації організації та діяльності громадських організацій стали предметом наукових досліджень багатьох учених у галузі теорії

© Меркулова К. О., 2012

держави і права, адміністративного та конституційного права, зокрема: В. Авер'янова, С. Авак'яна, М. Баглая, О. Ващук, Є. Додіної, Л. Коваля, В. Копейчикова, В. Кравченка, Б. Лазарєва, В. Опришка, М. Орзіха, В. Погорілка, С. Солдатова, Ю. Тодики, О. Фрицького, М. Хавронюка, В. Чіркіна, М. Чудакова, Ю. Шемшученка, С. Юр'єва, Ц. Ямпольської та інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Проте, незважаючи на постійний та підвищений інтерес у науковому середовищі до проблематики громадських організацій, така загальнотеоретична категорія (що водночас має важливе практичне значення для подальшого удосконалення правового статусу громадських організацій), як громадська організація, продовжує бути в епіцентрі уваги науковців. Адже від того, який зміст вкладається в поняття „громадська організація", від точного окреслення меж і сфери дії громадських організацій залежить реалізація цілого комплексу важливих практичних питань.

З огляду на зазначене метою цієї публікації є запропонувати авторське визначення поняття „громадська організація". У зв'язку з цим виникають такі завдання: проаналізувати існуючі наукові підходи до визначення поняття „громадська організація", а також нормативно закріплене визначення у чинному Законі України „Про об'єднання громадян" та у перспективному законодавстві (проекті Закону України „Про громадські організації"); на основі аналізу термінології, яка використовується у зарубіжному законодавстві, з'ясувати основні ознаки, притаманні громадським організаціям.

Розглянемо спочатку нормативно закріплене визначення поняття громадської організації. Відповідно до ч. 1 ст. 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Приписом ст. 3 Закону України „Про об'єднання громадян" передбачено, що громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів [1].

Незважаючи на існуюче нормативне закріплення терміна „громадська організація" у чинному законодавстві, науковці дають йому різні інтерпретації. Зокрема, на думку вітчизняної дослідниці конституційно-правового статусу громадських організацій, О. Ващук, громадська організація – це недержавне, некомерційне, добровільне об'єднання громадян, що створюється ними з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення соціальних, культурних та інших інтересів у порядку, передбаченому Конституцією, законами та нормами цих об'єднань [2].

Російський науковець С. Юр'єв небезпідставно вважає, що оптимальне визначення громадського об'єднання (організації) можна дати тільки через призму системи міжнародних норм про права людини, включаючи невід'ємне право громадян на свободу асоціації. Під поняттям громадського об'єднання автор розуміє добровільну, недержавну, некомерційну організацію індивідів, які законно реалізують право на свободу асоціації. Саме таке наукове визначення, на думку автора, відображає правову природу громадських об'єднань, які, з одного боку, є вільними колективними утвореннями, а з іншого – втілюють міжнародно визнаний правовий інститут про свободу асоціації як складової невід'ємних прав людини [3].

Сучасна енциклопедична література визначає громадську організацію як „об'єднання громадян для задоволення і захисту своїх законних прав та інших інтересів". Як зазначено в Юридичній енциклопедії, за спрямованістю і характером діяльності громадські організації в Україні розрізняють: а) організації для задоволення особистих потреб (спортивні товариства, спілки книголюбів, гаражні кооперативи тощо); б) організації для задоволення професійних чи суспільних інтересів (профспілки, національно-культурні, наукові, науково-технічні товариства, дитячі, молодіжні, жіночі тощо) [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 1 проекту Закону України „Про громадські організації" (прийнятий Верховною Радою України у першому читанні 17 травня 2011 року) громадськими організаціями визнаються добровільні об'єднання осіб для спільного задоволення законних інтересів, здійснення та захисту прав і свобод [5]. Необхідно погодитися з думкою Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, висловленою у висновку на цей проект, згідно з якою сформульоване у проекті визначення „за змістом є надто широким, адже не зрозуміло, чим громадська організація відрізняється від політичної партії, якщо метою її створення є реалізація прав, свобод та законних інтересів у будь-яких сферах (зокрема, політичній, соціальній, економічній, культурній тощо). Крім того, наведене визначення не дозволяє відмежувати поняття „громадської організації" від будь-якого колективу осіб, які добровільно співпрацюють у питаннях „спільного задоволення законних інтересів, здійснення та захисту прав і свобод"[6].

На нашу думку, дати визначення поняття „громадська організація" можна лише з'ясувавши суттєві ознаки цього інституту. Необхідно виходити з того, що відповідний термін випливає з іншого, базового поняття „об'єднання громадян". Відзначимо, що звичний для національної правової системи термін „громадська організація" практично відсутній у правовій доктрині та нормативно-правових актах зарубіжних країн, де здебільшого вживаються терміни: „спілки", „асоціації", „об'єднання".

У світовій практиці є загальноприйнятим виділення трьох основних ознак асоціації, а саме: неурядовість (non goverment) – незалежність об'єднання від держави – вважається домінуючою ознакою; неприбутковість (non profit) та добровільність об'єднання членів (voluntary). Так, при поєднанні цих трьох елементів виникає те, що у національній правовій системі визначається як об'єднання громадян, а відповідно до західної термінології – союзи та асоціації [7].

Проте необхідно вказати на ще одну важливу ознаку громадської організації – наявність у її членів спільної мети. Так, Європейська комісія з прав людини у рішенні по справі Езєлен проти Франції від 26 квітня 1991 р. визначила, що „асоціація" передбачає добровільне об'єднання для досягнення якої-небудь спільної мети [8]. Як правило, ця мета відповідного об'єднання громадян полягає у реалізації, а отже, і захисті своїх спільних інтересів (соціальних, економічних, культурних тощо). Адже реалізація будь-якого суб'єктивного права, з погляду взаємовідносин громадянина з іншими суб'єктами, пов'язана з усуненням всіх тих негативних умов, що заважають подальшій ефективній реалізації вже матеріалізованого суб'єктивного права. У цьому контексті право на свободу об'єднання у громадські організації виступає як інструмент захисту соціальних, економічних, культурних та інших прав громадян.

Наступна ознака громадської організації – суб'єкти, які мають право на об'єднання. Конституція України закріпила право громадян України на свободу об'єднання у громадські організації (ч. 1 ст. 36), а також дозволила іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуватися тими самими правами і свободами,

а також нести такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Конституції зарубіжних країн вдаються до інших формулювань відносно суб'єкта права на об'єднання в громадську організацію. Так, Конституція Російської Федерації у ст. 30 проголосила, що „кожний має право на об'єднання"[9]. Також у Конституції Грузії (ст. 26) зафіксовано право всіх на створення громадських організацій і об'єднання в них [10]. Натомість Конституція Бельгії у статті 27 передбачила право бельгійців на об'єднання [11].

Крім того, одночасно з поняттям „громадська організація" вживають інші терміни: „неприбуткова", „неурядова", „непідприємницька", „некомерційна" організація, „третій сектор", тому виникає необхідність з'ясувати термінологію.

Чинне законодавство містить визначення термінів „неприбуткова організація" та „непідприємницька організація". Зокрема, відповідно до п. 14.1.121 ст. 14 Податкового кодексу України неприбуткові підприємства, установи та організації – підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства й іншої діяльності, передбаченої законодавством [12]. Термін „непідприємницька організація" випливає зі змісту ч. 1 ст. 85 Цивільного кодексу України, яка дає визначення непідприємницьким товариствам. Останні розуміються як товариства, які не ставлять за мету отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками [13].

У деяких країнах на законодавчому рівні вживається термін „некомерційна організація". Зокрема, відповідно до ст. 2 Федерального Закону Російської Федерації „Про некомерційні організації" від 12.01.1996 р. № 7-ФЗ некомерційною організацією є організація, яка не визначає як основну мету своєї діяльності отримання прибутку і не розподіляє отриманий прибуток між учасниками. Некомерційні організації можуть утворюватися для досягнення соціальних, благодійних, культурних, освітніх, наукових і управлінських цілей з метою охорони здоров'я громадян, розвитку фізичної культури і спорту, задоволення духовних і інших нематеріальних потреб громадян, захисту прав, законних інтересів громадян і організацій, вирішення суперечок і конфліктів, надання юридичної допомоги, а також в інших цілях, спрямованих на досягнення суспільних благ. Некомерційні організації можуть створюватися у формі громадських або релігійних організацій (об'єднань), громад корінних нечисленних народів Російської Федерації, козачих товариств, некомерційних партнерств, установ, автономних некомерційних організацій, соціальних, благодійних і інших фондів, асоціацій і союзів, а також в інших формах, передбачених федеральними законами [14].

Отже, метою неприбуткової організації не є отримання прибутку, тобто він не може перерозподілятися і повинний бути спрямованим лише на цілі організації. Крім того, термін „неприбуткова організація" підкреслює особливий режим діяльності та оподаткування такої організації [15].

Необхідно зауважити, що якщо серед зарубіжних країн термін „неприбуткова організація" вживається в основному в американському законодавстві, то міжнародні організації частіше вживають термін „неурядова організація".

Термін „неурядова організація" підкреслює, що організація є незалежною від уряду, проте спрямовує свою діяльність на задоволення суспільних потреб і переслідує гуманітарні цілі [15]. Загальним визначенням неурядових організацій може бути наступне: неурядові організації – це організації, створені не з метою отримання і розподілу прибутку, а з метою зробити нову

справу, досягти позитивних змін в існуючому стані суспільства, допомогти людям незалежно від їх національності, віросповідання, політичних вподобань тощо [16] Термін „неурядові організації" (non-governmental organizations) був вжитий у 1945 р. у Статуті ООН, а з часом закріплений у ряді міжнародних документів, а також законодавстві багатьох держав.

Необхідно погодитися з позицією, висловленою О. М. Ващук, що вживання різних термінів зумовлено насамперед сферою та метою його застосування: у сфері оподаткування – неприбуткова організація; у сфері співвідношення з організаціями, які займаються підприємницькою діяльністю – непідприємницька організація; у сфері реалізації статутних цілей та відносин з державою – неурядова організація. У зв'язку з цим необхідно узгодити зазначені вище терміни між собою та в нормативно-правових актах [2].

Узагальнюючи наведені суттєві риси громадських організацій, автор вважає, що доцільно акцентувати увагу на таких основних ознаках громадських організацій: 1) недержавна організація; 2) добровільність об'єднання; 3) неприбуткова організація; 4) наявність спільної мети. Наведений перелік ознак громадської організації не є вичерпним.

Зауважимо, що межі цієї статті не дозволяють повною мірою розкрити все різноманіття наукових підходів до визначення поняття „громадська організація", а також визначити та повно розкрити основні сутнісні ознаки громадських організацій (зокрема, роль політичних засобів і методів у досягненні громадськими організаціями спільної мети; джерела фінансування громадських організацій тощо), аналіз яких пізніше стане предметом дослідження наступних публікацій автора.

Отже, підсумовуючи наведені вище ознаки, визначимо громадську організацію так – це недержавне, добровільне об'єднання громадян, об'єднаних спільною метою реалізації та захисту законних прав, а також соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, що здійснює вплив на суспільно-політичне життя та не ставить за мету отримання прибутку як основну ціль свого існування.

Автор підкреслює, що наведене поняття є суто науковим визначенням і не претендує на законодавче закріплення. Натомість при законодавчому визначенні поняття громадської організації (корегування його змісту у проекті Закону України „Про громадські організації") необхідно дотримуватися загальновизнаного у законодавчій техніці правила, згідно з яким застосування у законодавстві іншої (ніж у Конституції України) термінології при регулюванні одного й того самого питання є небажаним, а отже, виходити насамперед із формулювання ч. 1 ст. 36 Конституції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про об'єднання громадян : Закон України : від 16.06.1992 р. № 2460-XII // Відомості Верховної Ради України. – 25.08.1992. – № 34. – Ст. 504.

2. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 [Електронний ресурс] / О. М. Ващук. – К., 2004. – С. 7.

3. Юрьев С. С. Правовой статус общественных организаций : дис…канд.юр.н. / Юрьев С. С. – М., 1995. – С. 63.

4. Юридична енциклопедія [текст] / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 6: Т – Я. – 2004. – С. 534.

5. Проект Закону України „Про громадські організації", реєстр. № 7262-1 від 01.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38911.

6. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України „Про громадські організації", реєстр. № 7262-1 від 01.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38911.

7. Чудаков М. Ф. Конституционное государственное право зарубежных стран / Чудаков М. Ф. – М. : Харвест, 1999. – С. 215.

8. Гомьен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Гомьен Д., Харрис Д., Звак Л. – М. : Изд-во МНИМП, 1998. – С. 395.

9. Конституция Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm.

10. Конституция Грузии // Конституции государств Европы [текст]: в 3 т. / общ. ред. и вступ. ст. Л. А. Окуньков ; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – М. : Норма, 2001. – Т. 1. – М., 2001. – С. 728.

11. Конституция Бельгии // Конституции государств Европы [текст]: в 3 т. / общ. ред. и вступ. ст. Л. А. Окуньков; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – М. : Норма, 2001. – Т. 1. – М., 2001. – С. 345.

12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 08.04.2011. – № 13. – Ст. 112.

13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 03.10.2003. – № 40. – Ст. 356.

14. Федеральний закон Российской Федерации „О некоммерческих организациях" от 12.01.1996 г. № 7-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.garant.ru/10105879

15. Законодавче регулювання діяльності неприбуткових організацій: світовий досвід та рекомендації для України [Електронний ресурс] / Лабораторія законодавчих ініціатив. – Режим доступу. http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=42&as=0.

16. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України. – Київ, 2002. – С. 3.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2012 р.

УДК 342

І. В. Діордіца,
кандидат юридичних наук,
Академія праці і соціальних відносин ФПУ,
В. І. Завидняк,
кандидат юридичних наук,
Національний університет ДПС України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей судового провадження в адміністративних справах за зверненнями органів державної податкової служби. Розглянуто проблематику стягнення коштів за податковим боргом та запропоновано відповідні висновки.

The article is sanctified to research of features of the court proceeding in administrative businesses after the appeals of state government tax service. The problematics of collecting of means behind a tax debt is analyzed and corresponding conclusions are offered.

Ключові слова: *адміністративний суд, адміністративна справа, податковий спір, Державна податкова служба України.*

Проблеми та конфлікти, що виникають при податкових правовідносинах, із кожним роком все частіше постають перед нашою державою та звертають на себе увагу не тільки учасників цих правовідносин, але й широкого кола науковців.

Після прийняття Кодексу адміністративного судочинства України, який на законодавчому рівні визначив порядок здійснення адміністративного судочинства та створення системи адміністративних судів дискусії щодо природи процесуальних норм, за якими розглядаються справи, що виникають з адміністративних правовідносин, втратили свою актуальність.

У зв'язку з тим, що КАСУ було введено в дію відносно недавно (01.09.2005), при розгляді податкових спорів в адміністративних судах виникає багато спірних питань і суперечок, що вирішується, зокрема, внесенням змін і доповнень до процесуального закону.

Так, відповідно до Закону України від 02.12.2010 р. № 2756-17 „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України" Кодекс адміністративного судочинства України доповнено ст. 183-3, яка регулює особливості

© Діордіца І. В., Завидняк В. І., 2012

провадження у справах за зверненням органів державної податкової служби при здійсненні ними передбачених законом повноважень на підставі подання таких органів щодо:

1) зупинення видаткових операцій платника податків на рахунках платника податків;

2) підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків;

3) стягнення коштів за податковим боргом.

Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що до окружних адміністративних судів, починаючи з 01.01.2011 р., надійшла значна кількість звернень органів ДПС на підставі подання щодо стягнення коштів за податковим боргом.

Необхідно констатувати, що проблематику окремих аспектів податкових спорів у своїх працях досліджували такі вітчизняні науковці та практики, як О. В. Євсікова [1, с. 17–27], М. П. Кучерявенко [2], І. Є. Криницький [3, с. 4–8], Є. А. Усенко [4, с. 211–215] та ін. Однак, враховуючи, що КАСУ було доповнено статтею 183-3 відносно недавно, практика застосування положень цієї норми нині майже не узагальнювалася, відповідно відсутні й свіжі публікації на дану тематику.

Зазначимо, що деякі аспекти порядку провадження за зверненнями органів ДПС визначено в Листі Вищого адміністративного суду України від 02.02.2011 р. № 149/11/13-11, зокрема, такі як:

– провадження у справах, порушених на підставі ст. 183-3 КАСУ, є окремим видом судочинства, що відрізняється від загального (позовного). Якщо вимогу з ч. 1 ст. 183-3 КАСУ в позові об'єднано з іншими вимогами, які розглядаються лише в загальному порядку позовного провадження, то суд відмовляє в прийманні подання в частині неналежних вимог і вирішує питання про відкриття провадження щодо решти вимог;

– податковий орган зобов'язаний додати до позову докази надсилання відповідачу та третім особам копії позовної заяви та доданих до неї документів;

– подання податкового органу, внесене після закінчення строків, установлених ст. 183-3 КАСУ (24 години з моменту виникнення підстав для звернення до суду), залишається без розгляду, якщо суд не знайде підстав для поновлення цього строку;

– постанова суду, прийнята за результатами розгляду подання податкового органу за ст. 183-3 КАСУ, набуває чинності в загальному порядку, установленому ст. 254 КАСУ;

– якщо за результатами розгляду справи суд зробить висновок про неможливість застосовувати спеціальні заходи за ст. 183-3 КАСУ, то він може відмовити в задоволенні подання податкового органу зазначивши причини.

Метою цієї статті є аналіз практики розгляду окружними адміністративними судами справ за зверненнями органів ДПС на підставі подання щодо стягнення коштів за податковим боргом. У результаті такого розгляду судами постановлялися рішення: 1) про задоволення подання чи 2) про відмову в його задоволенні.

1. Підстави задоволення звернень органів ДПС на підставі подання щодо стягнення коштів за податковим боргом.

Вивчивши близько 50 адміністративних справ цієї категорії, вважаємо актуальним при дослідженні зазначених підстав буде аналіз судового рішення у справі № 2а/0270/831/11 [5].

Так, з досліджених судом доказів, встановлених обставин і з матеріалів подання з'ясовано, що відповідач (суб'єкт господарювання) має заборгованість перед бюджетом по податку на прибуток. Вказана заборгованість виникла внаслідок подання відповідачем до органів ДПС податкової декларації з податку на прибуток підприємства за 2010 рік. Оскільки відповідач,

порушуючи п. 57.1 ст. 57 Податкового кодексу України, не сплатив податкове зобов'язання у повному розмірі у строки, визначені цим Кодексом, ДПІ у м. Вінниці, керуючись п.п. 20.1.18 п. 20.1 ст. 20 ПК України та ч. 1 ст. 183-3 КАСУ, звернулася до суду з указаним поданням.

Задовольняючи подання, суд виходив з наступного.

Підпунктом 16.1.4 п. 16.1 ст. 16 ПК України передбачено обов'язок платників податків сплачувати податки та збори у строки та в розмірах, встановлених цим Кодексом. Разом із тим п.п. 16.1.3 п. 16.1 ст. 16 цього Кодексу визначено, що платник податків зобов'язаний подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів.

Судом встановлено, що 08.02.2011 р. відповідачем, на виконання вказаних вище норм, подано до органів Державної податкової служби України декларацію з податку на прибуток підприємства за 2010 рік, в якій самостійно визначено суму податкового зобов'язання з відповідного податку.

Судом також встановлено, що декларацію подано у межах строку, визначеного нормативними актами – протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного кварталу (півріччя), у даному випадку до 09.02.2011 р.

Пунктом 56.11 ст. 56 ПК України передбачено, що не підлягає оскарженню податкове зобов'язання, самостійно визначене платником податків.

Згідно з п. 57.1 ст. 57 ПК України, платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого цим Кодексом для подання податкової декларації, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Відповідно до п. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 ПК України, сума грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), самостійно узгодженого платником податків або узгодженого в порядку оскарження, але не сплаченого у встановлений цим Кодексом строк, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання, є податковим боргом.

З аналізу наведених вище норм судом зроблено висновок, що відповідач зобов'язаний сплатити самостійно визначену в податковій декларації з податку на прибуток підприємства за 2010 рік суму податкового зобов'язання до 19.02.2011 р. Проте станом на 21.02.2011 р. (дата надходження подання ДПС до суду) самостійно визначена сума зобов'язання відповідачем не сплачена у повному розмірі, а тому вважається податковим боргом платника податку.

Підпунктом 20.1.18 ПК України встановлено право органів державної податкової служби звертатися до суду щодо стягнення коштів платника податків, який має податковий борг, з рахунків у банках, обслуговуючих такого платника, на суму податкового боргу або його частини.

Водночас, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 183-3 КАС України, провадження у справах за зверненням органів державної податкової служби при здійсненні ними передбачених законом повноважень проводиться на підставі подання таких органів щодо стягнення коштів за податковим боргом. Подання подається до суду першої інстанції протягом двадцяти чотирьох годин з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду, за загальними правилами підсудності, встановленими цим Кодексом (ч. 2 ст. 183-3 КАСУ).

2. Підстави відмови в задоволенні звернень органів ДПС на підставі подання щодо стягнення коштів за податковим боргом.

Прикладом відповідних позицій є, зокрема, судові рішення у адміністративних справах № 2а/0270/857/11 [6] та № 2а/0270/850/11 [7], у яких в задоволенні подання відмовлено повністю, але за різних підстав (відсутності предмета спору (№ 857/11) та існування спору про право (№ 850/11).

Зокрема, відмовляючи в задоволені подання у справі № 2а/0270/857/11, суд виходив з того, що, як видно з матеріалів справи, заборгованість на момент розгляду справи, а саме на 23.02.2011 р., погашена. Як доказ сплати, надано відповідні платіжні доручення від 18.02.2011 р.

При цьому необхідно зазначити, що представник податкового органу, незважаючи на сплату заборгованості, що є предметом подання, від заявлених вимог не відмовився.

Стаття 67 Конституції України встановлює, що платник податків зобов'язаний вчасно й у повному розмірі сплачувати податки. З метою реалізації обов'язків платників податків законодавчі акти встановлюють строки сплати податків.

Судом встановлено, що заявлена у поданні заборгованість у сумі на момент розгляду адміністративної справи сплачена, про що свідчить платіжне доручення.

Отже, правових підстав для стягнення заборгованості не має, оскільки відсутній предмет спору.

У справі № 2а/0270/850/11 судом відмовлено в задоволенні подання з інших підстав.

Так, провадження у справах, порушених за зверненням податкових органів, поданих на підставі статті 183-3 КАСУ, є окремим видом судового провадження, відмінним від загального (позовного). Сторонами такого провадження, як випливає з частини сьомої статті 183-3 КАСУ, є заявник (орган державної податкової служби, що вніс подання), та відповідач – платник податків, стосовно якого таке подання внесено.

У пункті 56.11 ст. 56 ПК України передбачено, що не підлягає оскарженню податкове зобов'язання, самостійно визначене платником податків.

Згідно з п. 57.1 ст. 57 ПК України, платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого цим Кодексом для подання податкової декларації, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

На виконання зазначених вище норм, відповідачем перераховано кошти до Державного бюджету на підставі поданої податкової декларації за призначенням платежу – податок на прибуток 2010 року. У свою чергу, наведене слугувало підставою для заявлення подання про стягнення коштів за податковим боргом, а відтак суд не вбачає підстави для його задоволення.

Такий висновок суд обґрунтував тим, що кошти підприємства, які сплачені по податку на прибуток за 4 квартал 2010 року, податковим органом самостійно спрямовані на погашення податкового боргу за попередні періоди, що утворився станом на 14.12.2010 р. (дата постанови Київського апеляційного адміністративного суду). Щодо цього відповідач зазначив про свою незгоду та надав докази про те, що всі рішення позивача оскаржені в судовому порядку, зокрема, підприємством подано касаційну скаргу до Вищого адміністративного суду України на постанову Київського апеляційного адміністративного суду від 14.12.2010 р.

Отже, спір про право наявний у випадку, коли платник податків висловлює незгоду з рішенням податкового органу, що було підставою для виникнення обставин для внесення відповідного подання.

У цьому випадку між сторонами існує саме спір про право, а тому в задоволенні подання було відмовлено.

Проведене нами дослідження дає підстави зробити такі висновки.

При дослідженні причин розбіжностей у поглядах сторін податкових правовідносин не завжди мають на увазі неправильне розуміння законодавчих норм (хибність чи помилковість в уявленні учасника цих відносин). У окремих випадках може мати місце намагання детально реалізувати свій інтерес: податкові органи зацікавлені в якнайбільшому надходженні коштів, а платники, навпаки, в їх мінімізації.

Зважаючи на окреслені вище позиції при розгляді справ за зверненнями органів ДПС на підставі подання щодо стягнення коштів за податковим боргом адміністративним судам, постановляючи те чи інше рішення, першочергово необхідно враховувати наступне:

1) у випадку порушення відповідачем п. 57.1 ст. 57 ПК України щодо несплати податкового зобов'язання у повному розмірі та у строки, визначені цим Кодексом (враховуючи положення п. 56.11 ст. 56, п. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 ПК України та п. 3 ч. 1 і ч. 2 ст. ст. 183-3 КАС України), адміністративний суд задовольняє звернення органу ДПС на підставі подання щодо стягнення коштів за податковим боргом;

2) адміністративний суд відмовляє в задоволенні звернень органів ДПС на підставі подання щодо стягнення коштів за податковим боргом, зокрема, у випадках:

а) сплати податкового зобов'язання в повному розмірі та у визначені законом строки;

б) коли наявний спір про право (платник податків висловлює незгоду з рішенням податкового органу, що було підставою для виникнення обставин для внесення відповідного подання).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Євсікова О. В. Наукові дослідження проблем розгляду справ, що виникають з податкових правовідносин, у судових інстанціях на території України / О. В. Євсікова // Кримський юридичний вісник. – 2010. – № 1(8). – С. 17–27.

2. Кучерявенко М. П. Податкові процедури: правова природа і класифікація / Кучерявенко М. П. – К. : Правова єдність, 2009. – 459 с.

3. Криницький І. Є. Податково-процесуальне провадження: актуальні проблеми формування поняття / І. Є. Криницький // Фінансове право. – 2008. – № 1(3). – С. 4–8.

4. Усенко Є. А. Процесуальне регулювання вирішення податкових спорів / Є. А. Усенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2010. – Т. 23 (62). – № 1. – С. 213–217. – (Серия: Юридические науки).

5. Справа № 2а/0270/831/11 // Постанова Вінницького окружного адміністративного суду від 23.02.2011.

6. Справа № 2а/0270/857/11 // Постанова Вінницького окружного адміністративного суду від 23.02.2011.

7. Справа № 2а/0270/850/11 // Постанова Вінницького окружного адміністративного суду від 24.02.2011.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2011 р.

Кримінальне право, кримінальний процес і криміналістика

УДК 343.11 (477)

Г. П. Власова,
кандидат юридичних наук,
Національний університет
ДПС України

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ПРІОРИТЕТИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто актуальні питання, пов'язані із запровадженням основних положень кримінальної політики в кримінальному процесі.

The article deals with topical issues related to the introduction of the main provisions of the criminal policy in the criminal process.

Ключові слова: *кримінальна політика, кримінальне покарання, злочинність, кримінальні конфлікти, злочин.*

На сьогодні проблеми боротьби із злочинністю сприймаються населенням не так, як, наприклад, ще в недавньому минулому. Причиною цього є докорінна зміна політичних, соціально-економічних, ідеологічних реалій життя суспільства і держави, знаня психологічних поглядів населення, що є результатом поступового впливу на соціальну свідомість нових ідей, підходів, досвіду зарубіжних держав, взаємозв'язки з якими зміцнилися останніми роками. Усе це призводить до висновку, що вирішення стратегічних завдань, які реалізовуються кримінальною політикою, перебуває в „площині згладжування соціальних конфліктів і суспільних суперечностей, а не в банальній „гонитві" за миттєвими результатами, збільшенні кількості малозначної злочинності і великої кількості проведених профілактичних заходів без урахування і оцінки їх ефективності" [8, с. 3].

Стахов Я. Г. вважає, що фетишизація кримінального покарання також неприйнятна, оскільки основними пріоритетами кримінальної політики повинні стати не число виявлених правопорушень або кількість осіб, притягнених до відповідальності, а оптимальне законодавство, визначення цілей і завдань, необхідних ресурсів суб'єктів, що реалізовують регіональну кримінальну політику [8, с. 3].

Політика – (греч. politika – державні або суспільні справи – от polis -держава) – сфера діяльності, яка пов'язана з відносинами між соціальними групами, суттю яких є визначення форм, завдань, змісту діяльності держави.

Але коли йдеться про протистояння злочинності, забезпечення її зниження і зменшення ступеня її суспільної небезпеки, вживається ряд інших термінів, таких як: кримінальна політика, боротьба зі злочинністю, профілактика, кримінологічна політика та ін. За кожним із термінів

© *Власова Г. П. 2012*

стоїть специфічний зміст. Тому „точне визначення термінології – обов'язкова умова чіткості у вирішенні проблеми боротьби зі злочинністю" [13, с. 34]

Поняття „кримінальна політика" є, мабуть, терміном, що найбільш часто використовують для визначення стратегії, головних напрямів, форм і методів подолання злочинності і попередження злочинів. Основи науки кримінальної політики були закладені ще у другій половині XVIII ст. у роботах Беккаріа, Монтеск'є, Бентама, Вольтера, Марата й інших мислителів-реформістів. Науковці відзначають, що важко встановити, хто вперше вжив сам термін „кримінальна політика", але в 1804 р. Фейєрбах говорив про неї як про вже сформоване поняття і розмежовував її з кримінальним правом. Першою великою науковою працею, у якій докладно висвітлювалися проблеми кримінальної політики, є робота німецького криміналіста Хенке „Курс кримінального права і кримінальної політики" (1823 р.) [13, с. 38].

Теоретичні основи кримінально-правової політики були закладені у XIX ст. у працях видатних учених криміналістів Феррі, Ліста, Принса, Тарда.

Значний внесок у розвиток ідей кримінально-правової політики у XIX – на початку XX ст. внесли Л. С. Бєлогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, Г. С. Гордієнко, І. М. Данилевич, О. Ф. Кістяківський, І. О. Максимович, К. П. Паулович та ін.

У 20-і рр. XX ст. кримінальна політика розглядалася у вузькому аспекті. Як писав А. Я. Естрин, „основні питання кримінальної політики – питання про цілі кримінальної репресії, питання про критерії і методи визначення роду і міри репресії кожному конкретному засудженому – в цей час не отримують якого-небудь виразного дозволу в офіційних документах, витікаючих від ... власті" [14, с. 3].

У Радянському Союзі у 20–30 рр. XX ст. розвиток кримінально-правової політики пов'язаний з іменами видатних учених (М. М. Гернета, А. А. Герцензона, О. Я. Естріна, А. А. Піонтковського, М. Д. Шаргородського, О. С. Шляпочнікова). В Україні в цей час проблемі кримінальної політики приділив свою увагу М. О. Скрипник.

Можна прослідити трансформацію цього поняття починаючи з 50-х рр. Так, Н. А. Беляєв писав: „Політика ... держави, спрямована на боротьбу з суспільно небезпечними діяннями, називається кримінальною політикою" [1, с. 119].

У країнах СНД у ці роки розвиток кримінально-правової політики був пов'язаний з науковою діяльністю Г. А. Аванесова, М. А. Бєляєва, М. М. Бабаєва, В. А. Владимирова, С. Ю. Віцина, І. М. Гальперіна, Л. Д. Гаухмана, П. Ф. Грішаніна, П. С. Дагеля, А. І. Долгової, А. Е. Жалінського, М. І. Загороднікова, І. А. Ісмаилова, І. І. Карпеця, В. Я. Квашиса, О. І. Коробєєва, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцової, В. В. Лунєєва, Ю. І. Ляпунова, О. В. Наумова, П. М. Панченко, Е. Ф. Побєгайло, В. П. Рєвіна, О. Б. Сахарова, М. О. Стручкова, А. Я. Сухарева, О. М. Яковлєва та інших учених-криміналістів.

Уже в кінці 70-х – початку 80-х рр. вносяться деякі уточнення, що стосуються, зокрема, напрямів і масштабів кримінальної політики, що було відображено і в самому її понятті. В. А. Владимиров і Ю. І. Ляпунов відзначали, що „в аспекті свого об'єктивного прояву в соціальній і правовій дійсності кримінальна політика повинна розглядатися і як реальне втілення директивно-керівних ідей, установок і вимог... У вмісті і функціях кримінального, карно-процесуального і виправно-трудового законодавства, в системі, силах і засобах органів кримінальної юстиції, а також у вживаних ними стратегії, тактиці, методах і професійно-технічних способах і прийомах боротьби із злочинністю" [2, с. 7–9].

На думку Н. І. Загородникова і Н. А. Стручкова, „кримінальна політика є таким напрямом... політики, в рамках якого формуються вихідні вимоги боротьби із злочинністю за допомогою розробки і здійснення широкого кола запобіжних засобів, створення і вживання правових норм матеріального, процесуального і старанного кримінального права, що встановлюють криміналізацію .. ... і декриміналізацію діянь, в також за допомогою визначення кола допустимих у боротьбі із злочинністю заходів державного примусу" [3, с. 4; 7, с. 73].

И. А. Ісмаїлов вважає, що кримінальна політика – це „напрям діяльності держави, що здійснюється на рівні політичного керівництва, управління, прийняття і реалізації конкретних рішень і має основним призначенням визначення і проведення в життя завдань, форм і вмісту цілеспрямованих заходів боротьби із злочинністю (дії на неї), організацію і забезпечення оптимального функціонування і розвитку цієї системи на належній ідеологічній, правовій, інформаційній, ресурсній базі і у взаємодії з іншими соціальними системами" [4, с. 124].

Однак найбільш активний розвиток наука кримінально-правової політики набула починаючи з 70-х років XX ст. З цього часу в Україні питанням кримінальної політики присвятили свої праці М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, Я. М. Брайнін, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, С. Б. Гавриш, В. К. Грищук, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелинський, М. В. Костицький, О. М. Костенко, О. М. Литвак, П. С. Матишевський, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, М. І. Панов, В. М. Смітієнко, В. В. Сташис, Є. Л. Стрєльцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. І. Шакун та інші вчені [12, с. 10].

Особливе місце в розвитку теорії правової політики у сфері боротьби зі злочинністю загалом і кримінально-правової політики зокрема належить Г. М. Міньковському, ідеї якого лягли у основу сучасних поглядів на зміст і перспективи розвитку кримінальної політики.

Оскільки єдиного поняття кримінальної політики не було вироблено, Г. М. Міньковський запропонував те, що примиряє різні погляди, вказавши, що „як би не іменувалися напрями діяльності держави і суспільства, пов'язані з боротьбою із злочинністю, – йдеться про найважливіші складові внутрішньої політики, що забезпечує ефективне функціонування економічної, ідеологічної і соціальної політики" [5, с. 7].

Єдиним дослідженням у цьому ряду є монографія та дисертація А. А. Митрофанова, яка водночас не охоплює всього масиву проблем, пов'язаних з формуванням і реалізацією кримінальної політики, який вважає, що „однією з причин такого стану є, на нашу думку, не завжди достатньо зважена, обґрунтована, належним чином організована протидія злочинності з боку держави" [6, с. 22].

Отже, можна зробити висновок, що кримінальна політика – стратегія і тактика (напрями) державної діяльності в галузі боротьби зі злочинністю. Завдання і цілі кримінальної політики реалізуються: при окресленні кола діянь, які визнаються злочинами (проблема криміналізації), чи навпаки – у процесі виключення певних діянь із ряду злочинних (проблема декриміналізації) при визначенні характеру та обсягу методів кримінально-правової боротьби зі злочинністю, насамперед видів покарання і меж санкцій (проблема педалізації або депеналізації); при визначенні шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (проблема правового виховання). Так, кримінальна політика, тобто політика в галузі боротьби зі злочинністю, реалізується як у правотворчості, так і в правозастосовній діяльності та впливає на громадську думку [9].

Вихідними вимогами кримінальної політики є: невідворотність закону, та справедливої відповідальності осіб, які вчинили злочин; єдність виховного, запобіжного, виправного впливу

кримінального закону і практики його застосування; широке використання методу переконання, оскільки це не суперечить цілям забезпечення реальної громадської безпеки, а напрями застосування кримінально-правових засобів відповідають стану і тенденціям злочинності; диференціація та індивідуалізація відповідальності й покарання; диференціація самої системи покарань із максимальним урахуванням особливостей особи правопорушника, мотивів і причин його діяння; ефективне виявлення та усунення або нейтралізація причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів; систематичне здійснення заходів профілактики злочинності. Кримінальна політика – складова соціальної політики, з якою вона пов'язана не безпосередньо, а через правову, юридичну політику. Іншими словами, кримінальна політика є частиною не тільки соціальної, а й правової політики, до якої не входять загальні заходи соціального запобігання (економічні, ідеологічні, медичні тощо), вони лише взаємодіють з нею. Предмет кримінальної політики охоплює ті спеціальні заходи соціального запобігання злочинності, які ґрунтуються на кримінальному, кримінально-процесуальному і виправно-трудовому законодавстві із залученням даних науки, включаючи кримінологію та криміналістику.

Розгорнуте поняття кримінальної політики міститься у комплексних програмах боротьби зі злочинністю. В Україні практика державного планування у цій сфері започаткована в 90-х рр., коли було розроблено перші програми боротьби зі злочинністю. Так, 25.VI 1993 Верховна Рада України затвердила Державну програму боротьби зі злочинністю. Її впродовженням стала Комплексна програма боротьби із злочинністю на 1996–2000, затверджена Президентом України 17.09.1996 року. Завдання кримінальної політики конкретизуються стосовно окремих регіонів, видів злочинів і контингенту, в середовищі якого вони вчиняються. В Україні основні напрями кримінальної політики зумовлені загальною концепцією розбудови правової держави.

Враховуючи, що поняття кримінальної політики – багатогранне, можна запинитися на таких основних положеннях:

– необхідність у розробці теоретичних основ і наукових дослідженнях, які втілюють у собі ідею кримінальної політики;

– розробка, прийняття й удосконалення правових основ, спрямованих на реалізацію мети та завдань кримінальної політики;

– формування на основі Конституції України, законів України і основних положень державної концепції кримінальної політики документів для різних щаблів управління;

– управління реалізацією кримінальної політики;

– безпосередня правозастосовна діяльність посадових осіб відповідних органів у сфері реалізації завдань кримінальної політики.

Виділення вказаних рівнів необхідне для уточнення „технології" та „процедури" розвитку та реалізації кримінальної політики. Воно показує, як розвиваються положення кримінальної політики від зародження (формування) ідеї, яка проходить відповідні етапи: 1) концептуальний; 2) законодавчого регулювання; 3) програмування; 4) управління діяльністю по застосуванню норм, які забезпечують боротьбу зі злочинністю; 5) безпосереднього правозастосування. Навіть просте перерахування етапів розвитку і реалізації кримінальної політики показує, що в цьому процесі беруть участь політична система, всі гілки влади, все суспільство. Наприклад, виявлені проблеми у сфері боротьби зі злочинністю обговорюються в пресі, по радіо та телебаченню. На цій основі формується суспільна думка, яка не може бути проігнорована

органами державної влади різних рівнів і правоохоронними органами – суб'єктами кримінальної політики [10, с. 98].

Концепція кримінальної політики в сфері кримінального процесу у загальному вигляді базується на Конституції України і загальновизнаних нормах міжнародного права, які визначають стратегічні цілі забезпечення ефективності правопорядку і мінімального рівня злочинності. На основі цих завдань визначаються оптимальні засоби їх досягнення. Головною метою концепції сучасної кримінальної політики є розробка завдань і підходів зменшення злочинності, формування позитивних явищ, розвиток її, прийняття відповідних рішень, що вирішується шляхом:

– запровадження нової, позбавленої обвинувального ухилу процедури досудового розслідування, під час якої гласними і негласними методами, встановленими законом, здійснюватиметься збирання фактичних даних, що мають значення для кримінального судочинства;

– забезпечення відповідності процедур досудового і судового провадження меті та завданням кримінальної юстиції;

– удосконалення процедури судового контролю та розширення змісту прокурорського нагляду під час досудового розслідування;

– законодавче визначення конкретних процесуальних строків під час досудового та судового провадження;

– запровадження процедури відновлення прав потерпілого та відшкодування завданої йому матеріальної і моральної шкоди у повному обсязі через компенсаційні процедури, фонди;

– розширення сфери застосування відновних і примирних процедур;

– створення нових процедур, що сприяють досягненню мети покарання [11].

Нові підходи у сфері кримінальної відповідальності та кримінального судочинства повинні кардинально змінити умови забезпечення прав людини, сформувати переконаність особи й суспільства в дієвості принципу верховенства права, підвищити рівень довіри громадян України до інститутів влади загалом і до органів та установ системи кримінальної юстиції зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беляєв Н. А. Поняття радянського виправно-трудового права і основні принципи радянської виправно-трудової політики / Н. А. Беляєв // Вестник ЛГУ. – 1958. – № 5. – Вып. 1. – (Серия экономики, философии, права).

2. Владимиров В. А. Советская уголовная политика и ее отражение в действующем законодательстве / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – М., 1979.

3. Загородников Н. И. Направления изучения советского уголовного права / Н. И. Загородников, Н. А. Стручков // Сов. гос-во и право. – 1980. – № 7.

4. Исмаилов И. А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы борьбы с преступностью) / Исмаилов И. А. – Баку, 1990.

5. Миньковский Г. М. Правовая политика в сфере с преступностью и проблемы законодательного урегулирования этой борьбы / Г. М. Миньковский // Проблемы формирования уголовной политики РФ и ее реализация ОВД. – М., 1995.

6. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні : формування та реалізація : дисс…к.ю.н: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Митрофанов А. А. – К., 2005.

7. Панченко П. Н. Советская уголовная политика / Панченко П. Н. – Томск, 1988.

8. Стахов Я. Г. Уголовная политика и ее реализация субъектами Российской Федерации : дисс…на соиск. научн. степени д.ю.н. :12.00.08 / Стахов Я. Г. – М., 2006.

9. Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2003.

10. Уголовная политика и ее реализация органами внутренних дел : учебник / [под ред. заслуженного юриста Российской Федерации, доктора юридических наук, профессора Л. И. Беляевой]. – Москва, 2003.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : від 15 лютого 2008 року „Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів” : Указ Президента України № 311/2008.

12. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Фріс П. Л. – К., 2005.

13. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : дисс…к.ю.н. за спеціальністю: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Черкасов С. В. – Одеса, 2004. – 197 с.

14. Эстрин А. Я. Эволюция советской уголовной политики / А. Я. Эстрин // Основы и задачи советской уголовной политики. – М.-Л., 1929. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2011 р.

УДК 343.985.1

М. Є. Дирдін,
кандидат юридичних наук,
Н. А. Потомська,
кандидат юридичних наук,
В. А. Бондик,
Національний університет ДПС України

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОВТОРНОСТІ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено сьогоденним вимогам слідчої практики, що диктується новими умовами та потребами організації слідчої роботи в умовах її повторення.

The article is devoted the today's requirements of investigation practice which is dictated new terms and necessities of organization of investigation work in the conditions of its reiteration.

Ключові слова: *повторність у слідчій діяльності, слідчий, організація роботи, планування.*

Розслідування кримінальної справи значною мірою залежить від чіткої і старанної організації процесу слідчої роботи. Від процесу організації слідчої діяльності залежить якість виконаної слідчої роботи. Якісна організація слідчої роботи відіграє важливу роль у слідчій діяльності. Від уміння слідчого правильно спланувати свою роботу, організувати взаємодію, налагодити контакт із колегами, керівником, прокурором, експертом, а також громадськістю залежатиме ефективність слідчої діяльності. При цьому в слідчій практиці існують ситуації, коли через об'єктивні і суб'єктивні чинники робота слідчого може повторюватися. Наприклад, повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, проведення повторних слідчих дій з одним учасником, а одна і та сама слідча дія з різними учасниками, допущення помилок при виконанні слідчих дій, які потрібно виправити завдяки проведенню повторної або додаткової слідчої дії тощо. Через ситуацію, що може скластися, слідчий повинний шляхом конкретних дій організувати свою роботу з метою вирішення поставлених завдань і отримання позитивного результату.

Організаційні аспекти повторності у слідчій діяльності потрібно розглядати через розвиток потреб слідчої практики і теорії криміналістики. Сьогоденні вимоги слідчої практики диктуються новими умовами та потребами організації слідчої роботи в умовах її повторення. На підставі вивчених архівних кримінальних справ (ст.ст. 115, 118, 121, 152, 153, 185, 186, 187 КК України) можна зробити висновок, що організація розслідування по конкретних видах злочинів на першочерговому етапі здійснюється недосконало. По-перше, це пов'язано з тим, що, як правило, слідчий конкретно і чітко не визначається з предметом пошуку і збиранням інформації, не ставить перед собою (слідчо-оперативною групою) конкретної і

© Дирдін М. Є., Потомська Н. А., В. А. Бондик, 2012

чіткої мети пошуку і закріплення інформації, не визначається з якістю проведення першочергових дій, якщо відсутня чітка картина злочину тощо. У такому випадку слідча робота виконується хаотично, що у подальшому призводить до непотрібної і неякісної роботи, дублювання і повторення вже виконаної роботи. Проте таку роботу можна було виконати в повному обсязі з першого разу. По-друге, слідчий при первинному проведенні слідчих дій не може наперед визначити у певних ситуаціях, які йому будуть потрібні обов'язкові і допоміжні учасники, що призводить до втрати слідчим часу, і головне – втрати доказів. Невикористання одразу типових науково-технічних засобів при організації своєї роботи, а також інших науково-технічних засобів, які доступні і є в арсеналі, призводить до неефективного і неякісного проведення слідчих дій. По-третє, відсутність мисленнєвого планування і прогнозування у процесі розслідування злочинів призводить до хаотичного прийняття і реалізації тактичних рішень.

Цікавим є такий приклад із архівних матеріалів кримінальних справ. На місце події для огляду трупа виїхав слідчий з оперативним працівником міліції. При цьому слідчий при складанні первинного протоколу огляду місця події допустив такі кримінально-процесуальні і організаційно-тактичні помилки: слідчий огляд проводився без присутності судово-медичного експерта або лікаря; огляд місця події і трупа проводився без участі спеціалістів, що в даному випадку є необхідним; протокол огляду місця події був складений неповно, лише на двох аркушах, що явно недостатньо для повного, об'єктивного і всебічного розслідування і закріплення доказів; з місця події нічого не було вилучено і не були застосовані фото, відеозапис. Через два дні був проведений повторний огляд місця події тим само слідчим, але вже у з участю прокурора, начальника міліції, експерта-криміналіста та інших осіб. За результатами повторного огляду місця події був складений протокол на десяти аркушах, місце події було сфотографоване, складено план-схему, вилучені певні предмети [1].

Цей приклад свідчить про те, що за наслідками продуманого та уважного огляду місця події можна виявити, закріпити і вилучити цінну інформацію, що в майбутньому буде незаперечними доказами у справі.

Питання організації слідчої діяльності є актуальними і їх актуальність постійно зростає, особливо коли є необхідність у розслідуванні багатоепізодних злочинів, учинених проти держави, масштабні економічні, податкові та інші тяжкі злочини, коли може бути велика кількість учасників процесу, незалежно від їх процесуального становища. При розслідуванні таких категорій злочинів у слідчій роботі необхідно провести повторні та додаткові слідчі дії. Одних і тих само слідчих дій, які можуть повторюватися залежно від учасників розслідування та від тих обставин, які потрібно з'ясувати, перевірити, уточнити, а також знайти нові докази та доповнити загальну доказову базу. Так, необхідність у організації слідчої діяльності у контексті повторності цієї ж діяльності визначається умовами і потребами слідчої необхідності.

Отже, організаційні аспекти повторності в слідчій діяльності, на нашу думку, потрібно розглядати через виділення таких елементів, які дозволять підвищити роботу слідчого і створити належні умови для досягнення ефективного результату щодо розкриття і розслідування кримінальних справ. До таких елементів належать складання повторного плану слідчим з реалізації запланованих заходів щодо кримінальної справи в цілому, а також складання повторного плану проведення окремих повторних слідчих дій; детальне (повторне) вивчення наявних матеріалів кримінальної справи та інших джерел, які мають значення у справі;

взаємодія слідчого з колегами, оперативними працівниками, експертами, державними та іншими органами, громадськістю тощо.

Практика розслідування свідчить про те, що найбільша кількість помилок допускається при первинних слідчих діях, якщо вони проводяться безпланово, а отже, безсистемно. Відсутність чіткого плану призводить до дублювання, неповноти слідства [2, с. 110], повторного планування розслідування, повторного проведення слідчих дій.

Як первинне, так і повторне планування розслідування є важливими елементами організації роботи слідчого. Планування – це конкретні дії для досягнення позитивного результату при певних витратах слідчим свого робочого часу, матеріальних і людських ресурсів.

Опитування, проведене Г. А. Ханем, свідчить, що 100 % слідчих і 83 % оперативних співробітників підрозділів ОВС планують розслідування злочинів. Однак вивчення кримінальних справ показало, що у 72 % випадків письмовий план розслідування у матеріалах кримінальних справ був відсутній. За результатами анкетування встановлено, що 100 % слідчих планують розслідування у формі уявної моделі, 28,5 % з них складають письмовий план розслідування у вигляді переліку питань чи дій, які необхідно виконати під час розслідування, у хронологічному або логічному порядку [3, с. 10]. Заслуговує на увагу думка Г. А. Ханя про те, що недооцінка планування на практиці значно впливає на виконання завдань, покладених на правоохоронні органи при розслідуванні злочинів. Зокрема, він виділяє такі недоліки: 1) необґрунтоване продовження термінів розслідування; 2) хаотичність і непослідовність проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 3) неефективність використання людських і матеріальних ресурсів, науково-технічних засобів; 4) відсутність ефективної взаємодії між органами і службами, що беруть участь у розслідуванні; 5) відсутність наукової організації праці і управління; 6) відсутність тактичних операцій, які необхідно планувати і готувати заздалегідь; 7) порушення процесуальних норм; 8) низька якість розслідування [3, с. 10].

Зазначені недоліки, як поодинокі так і у сукупності, можуть бути тими обставинами та умовами, що зумовлюють потребу у проведенні повторних і додаткових слідчих дій, повторної організації слідчої роботи, повторному плануванні тощо.

Повторне планування – це засіб цілеспрямованого пошуку доказів, які раніше не вдалося встановити, знайти, зафіксувати оскільки не було виконано такої роботи. Повторне планування полягає у своєчасному визначенні завдань і мети подальшого розслідування злочину, побудові слідчих версій, розробці шляхів, способів їх перевірки і порівняння з наявними доказами, повторному використанні найбільш доцільних або нових тактичних прийомів, а також у використанні слідчим необхідних науково-технічних засобів для проведення повторних (додаткових) слідчих дій (або первинних) з метою пошуку нових доказів. Повторне планування визначає, які слідчі дії необхідно повторити, доповнити, які провести вперше, які тактичні прийоми при цьому застосувати.

Повторне планування розслідування, на нашу думку, виникає тоді, коли слідчий сам повинний усвідомити його необхідність пройти цей шлях повторно (по-новому) або від нього це вимагають певні обставини справи. За таких обставин слідчий спочатку планує, як, що і в якій послідовності він буде виконувати. При цьому він може використовувати наявний план розслідування (якщо він існує в матеріальному вигляді). Якщо план відсутній, то слідчий застосовує розумовий процес згадування виконаних раніше дій у кримінальній справі, вивчення раніше отриманих доказів, проводить аналіз раніше виконаної роботи.

За результатами проведеного нами опитування 355 слідчих правоохоронних органів, на запитання, які заходи підлягають включенню в план повторного проведення розслідування, що зупинялося процесуально, були отримані такі дані: 56,3 % респондентів зазначили, що потрібно зробити аналіз раніше виконаної роботи; 34,4 % – з'ясувати причини невиконання намічених заходів; 25,1 % – зробити зміни в раніше застосовуваних тактичних діях; 13,2 % – вказали на підстави для зміни учасників розслідування.

На запитання, що потрібно включити в підготовку до повторного проведення слідчої дії, відповіді слідчих були такими: отримання додаткової (уточненої) інформації щодо повторного проведення слідчої дії – 51,5 %; аналіз заздалегідь зроблених помилок слідчим і його помічниками – 45,9 %; включення в проведення слідчої дії інших необхідних учасників – 23,7 %; зміна тактики слідчої дії – 26,8 %; переробка плану для проведення повторної слідчої дії – 17,5 %.

Крім того, слідчий повинний визначити нові завдання повторного проведення слідчих дій, а також спрогнозувати можливі ситуації після виконаної роботи. Як правило, сам слідчий визначає необхідність проводити повторну роботу та повторні або додаткові слідчі дії.

Слідчий при повторному плануванні своїх дій, зокрема повторного розслідування, повторних слідчих дій, повинний враховувати реальні можливості їх виконання як у цілому, так і виконання їх окремих елементів таких дій. При цьому слідчий повинний прогнозувати реальність виконання одних елементів і неможливість виконання інших у запланованому плані дій. Це дозволить ефективніше спрогнозувати результат повторної роботи.

Для якіснішого і професійного складання повторного плану слідчим з реалізації намічених заходів щодо кримінальної справи в цілому, а також складання повторного плану після проведення окремих повторних слідчих дій потрібно детально (повторно) вивчити наявні матеріали кримінальної справи. Крім того, при розробці повторних планів потрібно вдаватися до інших джерел інформації, що допоможуть слідчому реалізувати проведення запланованих слідчих дій.

На нашу думку, помилкою практичних працівників є той факт, що вони переоцінюють свої можливості запам'ятовувати і тим самим ігнорують можливість перечитувати й аналізувати кілька раз матеріали кримінальної справи. Процес вивчення і аналізу слідчої інформації – це ядро процесу розуміння того, що ти ще не зробив, що зроблено на певний момент часу так або не так, як це потрібно було зробити тепер або в майбутньому, що можна сьогодні зробити, щоб виправити або змінити ситуацію на краще тощо. Це процес певних можливостей за негативних обставин у слідчій діяльності. Повторне вивчення і аналіз матеріалів кримінальної справи – це спосіб удосконалення дій слідчого з метою пошуку істини в розслідуванні злочину. Неодноразове вивчення інформації дозволяє відстежити ту обставину, яка не могла бути осмисленою раніше або не була зрозумілою під час першого вивчення кримінальної справи чи первинного отримання інформації.

Необхідність у взаємодії слідчого, спеціаліста і експерта під час розкриття, розслідування та попередження злочинів зумовлені певними факторами об'єктивного й суб'єктивного характеру, зокрема, ускладненням процесу розслідування і збільшенням у зв'язку із цим обсягу роботи, виконуваної слідчим, що, у свою чергу, викликано посиленою протидією слідству з боку осіб, що вчинили злочинні діяння, прийняттям ними різних заходів щодо приховування й знищення слідів злочину. Крім того, останнім часом все частіше доводиться виявляти, досліджувати й використовувати такі сліди та інші докази, яким раніше значної

уваги не приділялося. А це змушує застосовувати нові, більш сучасні техніко-криміналістичні засоби, прийоми й методи, досягнення інших наук [4, с. 12].

При цьому нас цікавить повторність у взаємодії, якість і результат у повторній слідчій діяльності, оскільки без якісної взаємодії певних учасників між собою в повторній слідчій діяльності отримати певні позитивні результати буде досить складно. Не є винятком тактичні ситуації, у яких без належної взаємодії не можна взагалі виконати повторну роботу слідчого.

Повторність виявляється в постійній тривалій діяльності між різними суб'єктами взаємодії, виходячи з потреб слідчої практики. Насамперед це проявляється при розслідуванні найбільш тяжких злочинів і також тих, що мають труднощі в пошуковому характері та збиранні необхідних доказів. Тривалість взаємодії між різними суб'єктами при розслідуванні кримінальної справи пов'язана з багатогодинною і багатоплановою роботою. Така взаємодія містить повторність певних дій. Наприклад, повторний обмін інформацією між експертом (спеціалістом) і слідчим при проведенні повторного огляду місця події, обшуку, виїмці, допиті, призначенні та проведенні судових експертиз.

О. О. Волобуєва правильно зазначає, що ефективність взаємодії слідчого з фахівцями перебуває у прямій залежності від її безперервності як у межах розслідування однієї кримінальної справи (відносна постійність), так і у межах правоохоронної діяльності в цілому (абсолютна постійність). Розробка науково-методичних матеріалів взаємодії, накопичення, аналіз і поширення її позитивних і негативних результатів дозволить використовувати передовий досвід взаємодії і перешкодить повторенню помилок [5, с. 29–30].

І. В. Озерський зазначає, що 71,0 % слідчих і 68,5 % оперативних працівників вказали, що небажання сторін обмінюватися інформацією негативно впливає на ефективність взаємодії [6, с. 8]. Це негативний процес, що може призводити до дублювання роботи, що виконується слідчим і оперативним працівником, до проведення непотрібних повторних (додаткових) слідчих дій, у разі відсутності оперативної інформації (коли у таких діях відпала потреба) або, навпаки, не проведення необхідної певної повторної (додаткової) слідчої дії, у разі її практичної необхідності (відсутність оперативної інформації, отримання її із запізненням) тощо.

В. В. Ковальов зазначає, що процесуальні аспекти взаємодії слідчого з працівниками експертно-криміналістичних підрозділів у законодавчому плані відпрацьовані на недостатньому рівні, на що вказали 87 % опитаних слідчих [7, с. 90]. Тому ефективність взаємодії, що має тривалий (що повторюється) характер між правоохоронними органами, між правоохоронними органами й іншими державними структурами, експертними установами, діяльність яких спрямована на боротьбу зі злочинністю, потрібно будувати на основі нормативної регламентації. Нормативна регламентація тривалої взаємодії між перерахованими суб'єктами дозволить мінімізувати процесуальні та організаційно-тактичні конфлікти, мінімізує дублювання роботи між учасниками, якісно проводити повторні дії, надасть максимальної правової взаємодії, додзволить вирішити практичні труднощі, що склалися, між суб'єктами щодо виконання завдань по розкриттю і розслідуванню злочинів.

Таким чином, розуміння важливості та значення організаційних аспектів у слідчій діяльності буде сприяти більш якісному розкриттю та розслідуванню кримінальних справ, зменшуванню ситуацій, що викликані помилками в організації слідчої роботи та сприяти ліквідації зроблених помилок і прорахунків у слідчій роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальна справа № 02750018. Архів Первомайського міськрайоного суду Миколаївської обл.

2. Андреев И. С. Криминалистика : учеб. пособие / Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И.; под ред. Н. И. Порубова. – Минск : Выш. шк., 1997. – 334 с.

3. Хань Г. А. Теоретичні засади планування та організації розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Г. А. Хань. – Х., 2007. – 20 с.

4. Коновалов Е. Ф. Некоторые аспекты взаимодействия следователя и эксперта по делам об имущественных преступлениях / Е. Ф. Коновалов // Тактика и психология взаимодействия следователя и эксперта : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1989. – С. 12–16.

5. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Волобуєва Олена Олексіївна. – Донецьк, 2006. – 241 с.

6. Озерський І. В. Взаємодія слідчого з органом дізнання в системі МВС України (організаційно-правовий та психологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 19.00.06 „Юридична психологія" / І. В. Озерський. – К., 2003. – 16 с.

7. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ковальов Василь Володимирович. – К., 2007. – 227 с.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2011 р.

УДК 343.352.4

В. В. Антипов,
кандидат юридичних наук,
Національний університет
ДПС України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ ТА СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено особливості розуміння в Кримінальному кодексі України і в кримінальних кодексах європейських країн такого злочину, як зловживання владою або службовим становищем.

The article studies peculiarities of comprehension by the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Code of the European countries of such crime as abuse of official power.

Ключові слова: *злочини у сфері службової діяльності, зловживання владою або службовим становищем, кримінальне законодавство європейських країн, метод компаративного аналізу.*

Останнім часом юридична спільнота отримала багато інформації про негативну оцінку Парламентською асамблеєю Ради Європи (далі – ПАРЄ) кримінального і кримінально-процесуального законодавства України. Так, у Резолюції ПАРЄ 1862 (2012) від 26 січня 2012 р. зазначено, що „статті 364 і 365 Кримінального кодексу Україні є занадто широкими в застосуванні .... Тому асамблея закликає українську владу невідкладно внести зміни в ці дві статті Кримінального кодексу відповідно до стандартів Ради Європи" [1].

Наявність у резолюції ПАРЄ заклику внести зміни до статей Кримінального кодексу означає, що їх занадто широке застосування зумовлено, на думку європейських експертів, не вадами правозастосовної практики, а саме невдалою конструкцією диспозиції вказаних норм.

За загальними принципами права така ситуація можлива, коли правова норма не має чітких формулювань, натомість містить оціночні дефініції, допускає різні тлумачення. Так, нечітке визначення ознак спеціального суб'єкта призводить до невиправданого розширення кола осіб, які засуджуються за цим складом злочину. Відсутність однозначного визначення суб'єктивної сторони може призвести до випадків, коли особи, які діяли необережно, будуть притягуватися до відповідальності за нормами, метою яких є боротьба з умисними діяннями. Розширенню у застосуванні норми може слугувати також відсутність конкретизації змісту об'єктивної сторони складу злочину (дія чи бездіяльність), наслідків (формальний чи матеріальний склад), причинного зв'язку тощо.

Необхідно зазначити, що стандарти Ради Європи щодо такого спеціального питання, як відповідальність за службові зловживання, окремо не визначені. Найближче до цієї проблематики підійшли „Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію", Страсбург,

© *Антипов В. В., 2012*

27.01.1999, а також „Конвенція про захист прав людини та основних свобод", Рим, 04.11.1950 [2, 3]. Однак і ці конвенції не містять положень, які б встановлювали стандарти законодавства про кримінальну відповідальність за зловживання службовим становищем, що не має ознак хабарництва.

Тому вважається буде продуктивно здійснити компаративний аналіз відповідних кримінально-правових норм європейських країн. Загальноприйнятою є думка французького правознавця М. Анселя, що вивчення зарубіжного права відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, оскільки специфічні його риси особливо чітко виявляються при порівнянні з іншими системами. Порівняння здатне озброїти юриста ідеями і аргументами, які не можна отримати навіть при дуже хорошому знанні тільки власної правової системи [4, с. 38].

Факт негативної оцінки з боку ПАРЄ норм українського Кримінального кодексу (далі – КК) про відповідальність за злочини у сфері службової діяльності є новим. Серед публікацій на цю тему можна назвати лише на газетну статтю судді Вищого спеціалізованого суду України Гвоздика П. О. [5].

Водночас невирішеним аспектом загальної проблеми залишається виявлення конкретних вад диспозиції статті 364 КК України, розробка пропозицій щодо шляхів реформування кримінального законодавства з метою виключення умов занадто широкого застосування норм про відповідальність за службові зловживання.

У статті не стоїть завдання всебічно дослідити проблеми, а здійснити компаративний аналіз статті 364 КК України та відповідних норм кримінальних кодексів деяких європейських країн стосовно наявності в КК європейських країн норм про відповідальність за зловживання владою або службовим становищем; оцінки чіткості і конкретності визначення ознак суб'єктів цих складів злочинів, характеристики вини та змісту діянь.

Під цим кутом зору і розглянемо статтю 364 Кримінального кодексу України „Зловживання владою або службовим становищем".

Суб'єкт – службова особа без обмеження як „по горизонталі" (усі галузі службових відносин – центральні органи влади, місцевого самоврядування, державні підприємства, судові органи, міліція, армія тощо), так і „по вертикалі" (від вищих державних службовців до рядового міліціонера). Ознаки службової особи визначені в примітці 1 до статті 363 КК України.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною. Відповідальність додатково обмежена необхідністю доказування корисливих мотивів або вчинення злочину в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб.

Об'єктивна сторона. Злочин можна вчинити як активними діями, так і бездіяльністю. Зміст діяння характеризується використанням службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби. Склад злочину матеріальний – обов'язковою ознакою є завдання винною особою істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Нині сутність істотної шкоди конкретизовано лише стосовно випадків, коли ця шкода полягає у завданні матеріальних збитків (у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян – примітка 3 до ст. 384 КК України).

Доцільно також зазначити, що ст. 364 КК України містить загальний склад зловживання владою або службовим становищем. В інших розділах КК є статті, що передбачають відповідальність за спеціальні види зловживання владою або службовим становищем, що

вчиняються певними службовими особами або в спеціальних галузях суспільних відносин. Наприклад, судді за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови притягуються до відповідальності за ст. 375 КК України. Зловживання службовим становищем у галузі охорони довкілля у формі приховування або перекручування службовою особою відомостей про екологічний стан або захворюваність населення тягне відповідальність відповідно до ст. 238 КК України. Порушення таємниці голосування, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища, утворює склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 159 КК України.

Подальший аналіз кримінальних кодексів деяких європейських країн спрямований на виявлення того, наскільки склади аналогічних злочинів, що передбачені відповідними статтями цих кодексів, є (користуючись формулою резолюції ПАРЄ) обмеженими або розширеними в застосуванні порівняно зі статтею 364 КК Україні

Кримінальний кодекс Голландії [6, 7] має окремий розділ XXVIII „Злочини, пов'язані з посадовими зловживаннями", до якого включено 27 статей. (Для порівняння – розділ XVII КК України „Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг" нараховує 14 статей).

Ряд статей цього розділу КК Голландії (статті 357, 370-375) містять склади службових злочинів, аналоги яких у Кримінальному кодексі України віднесені до посягань проти правосуддя, порядку несення військової служби, виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Деякі статті містять склади перевищення влади (ст. 368), отримання хабара (ст. 363, 364).

Відповідальність за діяння, які за змістом є зловживанням владою або службовим становищем (тобто за КК України такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 364), передбачена статтями 355, 358, 359, 360, 361, 365, 366, 367, 369, 376, 377, 378, 379 КК Голландії.

Загального (універсального) складу зловживання владою або службовим становищем КК Голландії не передбачає – усі вказані статті описують ознаки спеціальних видів зловживання, що вчиняються в різних галузях (міністерства, монетний двір, відомство запису актів громадянського стану тощо). Це може слугувати запобіганню їх занадто широкого застосування.

Суб'єкт. Окремі склади зловживання владою або службовим становищем виділені за ознакою спеціального суб'єкта. Так, за статтею 355 КК Голландії відповідальність несуть лише глави міністерств. В інших випадках коло суб'єктів окреслено широко і охоплює усіх службовців. Це не тільки публічні службовці (статті 358, 367 та інші), але і „будь-яка інша особа, що виконує постійно або тимчасово якусь публічну посаду" (статті 359, 360 та інші). Більше того, за деякі посадові злочини за КК Голландії можуть відповідати особи, які не є службовцями. Так, за незаконні дії щодо поштового пакета чи посилки тюремне ув'язнення передбачено не лише для „публічних службовців державної організації, що відає перевезенням пошти", але і для „особи, яка найнята такою організацією" – стаття 372 КК Голландії. Така конструкція створює умови для широкого застосування цієї статті.

Суб'єктивна сторона більшості складів злочинів, пов'язаних з посадовими зловживаннями, обмежена умисною виною. На умисел вказує або пряме визначення законодавцем Голландії (наприклад, „умисно не виконують положення Конституції" – ч. 4 ст. 355), або використання формулювання „діє, знаючи, що це є порушенням" (частини 1–3 статті 355 КК Голландії). Додаткове обмеження відповідальності за ознакою спеціального мотиву або мети відсутнє.

Тому можливе притягнення до відповідальності за відсутності особистої зацікавленості, у тому числі за дії, які службовець помилково вважав корисними для інтересів держави, суспільства.

Об'єктивна сторона. Більшість складів службових злочинів сформульовані в КК Голландії з чітким визначенням змісту дії чи бездіяльності. Однак фактично усі склади цих злочинів є формальними (не передбачають обов'язкового настання матеріальних збитків чи іншої шкоди), що розширює межі їх застосування.

Окремі склади, крім того, відзначаються неконкретизованим описом ознак об'єктивної сторони. Так, відповідно до ч. 4 ст. 355 КК Голландії повинні притягуватися до відповідальності глави міністерств, „які умисно не виконують положення Конституції чи інших законів або Загальних адміністративних наказів, якщо і оскільки таке виконання входить в компетенцію їх міністерства завдяки характеру питання, або, якщо і оскільки таке виконання було явно покладено на них". Зрозуміло, що таке формулювання дозволяє по-різному тлумачити, що може призвести до надто широкого застосування цієї кримінально-правової норми.

Кримінальний кодекс Данії [8, 9] має окрему главу 16 „Злочини, що вчиняються при здійснені державної функції", що нараховує 20 параграфів.

Ряд статей цього розділу КК Данії (§ 152, § 153, § 154) містять склади службових злочинів, аналоги яких у Кримінальному кодексі України віднесені до посягань проти правосуддя, виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Деякі статті цього розділу КК Данії містять склади перевищення влади (§ 147), отримання хабара (§ 144, § 145), службової недбалості (§ 148, § 156, § 157).

Відповідальність за діяння, які за змістом є зловживанням владою або службовим становищем (тобто за КК України такі дії можуть бути кваліфіковані відповідно до ст. 364), передбачена § 146, § 149, § 150, § 151, § 155 КК Данії. Усі ці параграфи (за винятком § 149, який передбачає відповідальність за специфічні службові порушення в галузі пенітенціарної системи) разом утворюють фактично один універсальний склад зловживання владою або службовим становищем. Так, § 150 передбачає відповідальність, „якщо будь-яка особа при здійсненні державних повноважень або функції зловживає своїм становищем, щоб примусити будь-яку особу зробити, продовжити чи утриматися від здійснення чого-небудь".

Суб'єкт. Ознаки суб'єкта описані максимально загальними словами. Це „будь-яка особа, яка здійснює державні повноваження чи функцію" (§ 155) або „будь-яка особа, наділена юрисдикцією або іншою державною владою приймати рішення з будь-якого питання, що стосується законних прав громадян" (§ 146). Тобто відповідно останнього визначення до суб'єкта зловживання владою чи службовим становищем можна віднести, мабуть, дійсно будь-яку особу – включаючи касира білетної каси державної залізничної дороги.

Суб'єктивна сторона прямо не визначена, але зміст параграфів дає можливість зробити висновок, що усі ці діяння вчиняються умисно.

Об'єктивна сторона. Зміст окремих складів злочинів описаний з використанням оціночних понять, що може значно розширити застосування відповідних кримінально-правових норм. Так, § 146 КК Данії передбачає відповідальність у вигляді тюремного ув'язнення до 6 років за те, що службова особа „проявляє несправедливість при розв'язанні чи розгляді справи" (!). Інші склади відзначаються вкрай неконкретизованим описом діяння (відсутність конкретних ознак дії чи бездіяльності). Зокрема, § 155 передбачає відповідальність у вигляді штрафу або

ув'язнення під стражу за „зловживання своїм становищем з метою порушення прав будь-якої особи чи будь-якого державного органу".

Кримінальний кодекс Латвійської Республіки [10, 11] має главу XXVII з назвою „Злочинні діяння на службі в державних установах", який нараховує 15 статей. Стаття 318 містить загальний (універсальний) склад зловживання службовим становищем. Абзац перший цієї статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років або штрафу за умисні дії, вчинені державною службовою особою, пов'язані з зловживанням службовим становищем, що спричинили істотну шкоду державній владі, порядку управління або охоронюваним законом правам та інтересам особи".

Суб'єкт – державна службова особа, ознаки якої конкретизовані у статті 316 КК Латвійської Республіки. Аналіз цієї статті свідчить про те, що державними службовими особами визнаються усі представники державної влади (у т.ч. Президент держави, депутати Сейму, Прем'єр-міністр), а також будь-яка особа, яка постійно чи тимчасово виконує обов'язки державної служи або самоврядування і має право приймати рішення, обов'язкові для інших осіб, або здійснювати функції надзору, контролю, дізнання чи покарання, або розпоряджатися майном чи фінансовими коштами держави або самоврядування.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною. Мотиви і цілі діяння кваліфікуючого значення не мають.

Об'єктивна сторона. Зміст дії сформульований казуїстично: „зловживання службовим становищем – це дія, пов'язана з зловживанням службовим становищем" (!). Така конструкція дозволяє невиправдано розширяти застосування норми. З іншого боку, цьому має запобігти матеріальний склад злочину, що передбачає обов'язковість настання істотної шкоди, зміст якої значною мірою збігається з істотною шкодою, як ознакою статті 364 КК України.

Кримінальний кодекс Франції [12, 13] у розділі III книги Четвертої має главу II з назвою „Про посягання на державне управління, вчинене особами, які здійснюють публічні функції". Відділ перший цієї глави „Про зловживання владою, що посягають на порядок управління" складається з трьох статей 432-1, 432-2 і 432-3, які містять ознаки загального (універсального) складу зловживання владою. Статті інших відділів глави II розділу III книги Четвертої КК Франції формулюють ознаки спеціальних складів службового зловживання – посягання на індивідуальну свободу, на недоторканість житла, дискримінація тощо.

Стаття 432-1 КК Франції передбачає відповідальність у вигляді п'яти років тюремного ув'язнення або штрафу за вчинене „будь-якою особою, що має публічну владу і діє під час виконання своїх повноважень, діяння, як застосування заходів, спрямованих на перешкоджання виконанню закону".

Суб'єкт злочину визначений достатньо широко – будь-яка особа, що має публічну владу. Це означає відсутність обмеження щодо застосовування статті 432-1 КК Франції стосовно градації суб'єктів злочину як по вертикалі (від вищих посадовців держави до чиновників низової ланки), так і по горизонталі, тобто залежно від галузі державного управління чи органу державної влади.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, про яку свідчить формула „заходи, спрямовані ...". Зрозуміло, що спрямувати щось можна лише умисно. Мотиви і цілі діяння кваліфікуючого значення не мають.

Об'єктивна сторона злочину має дві ознаки. Перша ознака – це застосування заходів, спрямованих на перешкоджання виконанню закону, друга – вказані заходи пов'язані з

виконанням повноважень особою, що має публічну владу. Відсутні обмеження щодо можливості вчинення злочину шляхом бездіяльності.

Склад злочину не передбачає настання конкретних суспільно небезпечних наслідків. Причому це навіть не формальний, а усічений склад злочину. Про це свідчить та обставина, що для застосування статті 243-1 КК Франції не потрібно, щоб настали не лише конкретні суспільно небезпечні наслідки (наприклад, завдання матеріальних збитків державі), а навіть факту реального перешкоджання виконанню закону. Достатньо, щоб винна особа застосувала заходи, спрямовані на таке перешкоджання.

Формальним складом відрізняється стаття 432-2 КК Франції, яка фактично є кваліфікованим складом зловживання владою. Відповідно до цієї статті, злочинне діяння, що передбачене статтею 432-1, карається десятьма роками тюремного ув'язнення або штрафом, якщо воно „призвело до свого результату", тобто до перешкоджання виконанню закону.

Отже, стаття 432-1 КК Франції має значний потенціал для широкого її застосування – зловживання владою за нею існує в будь-якій дії чи бездіяльності будь-якого чиновника, якщо така дія чи бездіяльність могли перешкодити виконанню закону.

Кримінальний кодекс Швейцарії [16, 15] має окремий розділ 18 „Злочинні діяння проти службових і професійних обов'язків", який нараховує 14 статей. Цей розділ, як і розділ 17 КК України, розпочинається статтею, що містить загальний (універсальний) склад злочину.

Відповідно до статті 312 КК Швейцарії, „члени виборного органу або чиновники, які зловживають службовою владою, щоб отримати для себе чи іншого незаконну вигоду або завдати іншій особі шкоду, караються каторжною тюрмою на строк до п'яти років або тюремним ув'язненням".

Суб'єкт злочину. Оскільки окремого визначення понять „член виборного органу" і „чиновник" у КК Швейцарії немає, ознаки суб'єкта можуть тлумачитися досить широко. Так, виборним органом може бути як рада кантона, так і Федеральна рада. Чиновник – як місцевих, так і федеральних виконавчих органів влади.

Суб'єктивну сторону прямо не визначено, але із змісту статті видно, що вина характеризується умислом.

Об'єктивна сторона. Зміст діяння характеризується поняттям „зловживання", що є фактично використанням службовою особою влади чи службового становища для отримання незаконної вигоди або для заподіяння іншій особі незаконної шкоди. Склад злочину формальний, оскільки до ознак об'єктивної сторони не входять наслідки – реальне збагачення чиновника, матеріальні збитки тощо.

Кримінальний кодекс Швеції [17, 18] має главу 20 з назвою „Про зловживання службовим становищем і т.і.", що нараховує всього 5 статей. Необхідно зазначити, що статті КК Швеції не мають наскрізної нумерації (кожна глава починається зі статті під номером 1) і заголовків.

Стаття 1 глави 20 КК Швеції, якщо розглядати її в категоріях українського кримінального права, містить загальний (універсальний) склад зловживання службовим становищем і склад службової недбалості. Абзац перший цієї статті передбачає, що „особа, яка під час здійснення державних повноважень, шляхом дії чи бездіяльності, умисно чи з необережності, не виконує свої службові обов'язки, повинна бути засуджена за зловживання службовим становищем до штрафу або тюремного ув'язнення на строк не більше двох років".

Суб'єкт злочину визначений дуже неконкретизовано – як особа, яка здійснює державні повноваження. Залишаються без відповіді питання: що таке державні повноваження

(наприклад, чи належать до них повноваження листоноші); на підставі чого виконуються вказані повноваження (певна посада, факт обрання чи інше). Єдине, що можна стверджувати точно, – не є суб'єктом цього злочину член Парламенту, міністр, суддя Верховного Суду, суддя Вищого Адміністративного Суду. Відповідно до абзацу сьомого статті 5 глави 20 КК Швеції кримінальне переслідування вказаних осіб регулюється окремим нормативним актом.

Суб'єктивна сторона характеризується як умисною виною, так і необережною формою вини. Мотиви і цілі діяння кваліфікуючого значення не мають.

Об'єктивна сторона. Зміст діяння „виписаний" законодавцем у диспозиції статті 1 глави 20 КК Швеції максимально загальними словами „не виконання своїх службових обов'язків". Це можна тлумачити по-різному. Така редакція в поєднанні з формальним складом злочину дозволяє засудити до тюрми особу за її бездіяльність, що не потягла будь-яких суспільно небезпечних наслідків. Звертає також на себе увагу не дуже вдала конструкція – „невиконання... шляхом дії" (хоча не виключено, що це результат перекладу).

Отже, на підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що досвід країн Європи в законодавчому регулюванні кримінальної відповідальності за зловживання владою (службовим становищем) досить різноплановий і суперечливий.

Кримінальне законодавство європейських країні за цією проблематикою ділиться на дві групи. В одних країнах (Голландія, Данія, Іспанія [19]) відповідальність за зловживання владою чи службовим становищем диференційована за сферами службової діяльності (зловживання при здійсненні судочинства, порушення недоторканості житла, злочинне обмеження чиновниками виборчих прав громадян тощо). До КК інших країн (Болгарія [20], Латвія, Франція, Швейцарія, Швеція) включені статті, що містять ознаки загального (універсального) складу зловживання владою чи службовими становищем, за які можливе засудження в усіх випадках зловживання, які не передбачені іншими (спеціальними) статтями КК. Кожна така універсальна стаття в КК вказаних країн є фактично аналогом статті 364 КК України.

Редакції статей кримінальних кодексів європейських країн, що передбачають відповідальність за зловживання владою і службовим становищем (як універсальні, так і спеціальні) відкривають більше можливостей для їх широкого застосування порівняно з статтею 364 КК України. Зокрема, вказані статті КК європейських країні не мають таких „запобіжників" їх невиправданого широкого застосування, як чітке визначення суб'єкта злочину, форми вини та наслідків діяння. У деяких випадках в їх диспозиціях застосовані оціночні поняття та казуїстичні формули, що може призвести до неоднозначного тлумачення і занадто широкого застування кримінально-правових норм.

Досягнення мети запобігання занадто широкого застосування статті 364 КК України не потребує зміни її редакції, а перебуває в річищі забезпечення процесуальними та іншими правовими і організаційними засобами належних стандартів у правозастосовній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ліга-Новости. Резолюция ПАСЕ по Украине : полный текст [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.liga.net/news/ politics/597847-rezolyutsiya_pase_po_-ukraine_polnyy_tekst.htm.

2. Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию, Страсбург, 27.01.1999. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.conventions. coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?MA=999&CM=7&CL=RUS.

3. Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Рим, 04.11.1950. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.conventions.coe.int/ Treaty/Commun/ListeTraites.asp?MA=44&TI=&LO=999&AO=&AV=&CM=2&CL=RUS.

4. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права / М. Ансель // Очерки сравнительного права. – М. : Прогресс, 1981. – С. 187–203.

5. Гвоздик П. Из-за „украинской" резолюции Европарламента свое законодательство придется менять Великобритании, США, Франции и Италии // Закон і бизнес. – № 47 (1034) 19.11–25.11.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zib.com.ua/ru/6246-iz-za_ukrainskoy_ rezolyucii_evroparlamenta_svoe_zakonodatels.html

6. Уголовный кодекс Голландии / [науч. ред. докт. юрид. наук, заслуженный деятель науки РФ, проф. Б .В. Волженкин] ; пер. с англ. И. В. Мироновой. – СПб.: Издательство „Юридический центр Пресс", 2000. – 253 с.

7. Уголовный кодекс Голландии : Выполнено 3 марта 1881 года ; издано 5 марта 1881 года. Дата принятия: 03.03.1881. Информация обновлена:18.01.2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242430&subID=100100457,10010-0459,100100499#text.

8. Уголовный кодекс Дании / научное редактирование и предисловие С. С. Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М. В. Ломоносова) ; [перевод с датского и английского канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой]. – СПб. : Издательство „Юридический центр Пресс", 2001. – 230 с.

9. Уголовный кодекс Дании : Принят в 1930 г. : Распоряжение № 648 от 12 августа 1997 г. с изменениями, внесенными Законом № 403 от 26 июня 1998 г., Законом № 473 от 1 июля 1998 г. и Законом № 141 от 17 марта 1999 г. Информация обновлена :10.01.2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524&subID=-100096345,100096366,100096649,100096914#text.

10. Уголовный кодекс Латвийской Республики : Принят 8 июля 1998 года ; Введен в действие с 1 апреля 1999 года. Информация обновлена : 08.02.2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/norm/norm.as p?normID=1243424&subID=100106935,100106943,10-0106971,100107001#text.

11. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э. А. Саркисовой ; [перевод с латышского канд. юрид. наук А. И. Лукашова]. – СПб. : Издательство „Юридический центр Пресс", 2001. – 31 с.

12. France. Code Penal. – Paris: Dallos, 1994-95. – 2441 p.

13. Уголовный кодекс Франции / науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л. В. Головко, канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой ; [перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой]. – СПб. : Издательство „Юридический центр Пресс", 2002. – 650 с.

14. Уголовный кодекс Франции. Принят в 1992 году ; Вступил в силу с 1 марта 1994 года. Информация обновлена : 05.02.2007.

15. Уголовный Кодекс Швейцарии от 21 декабря 1937 года. Дата принятия : 21.12.1937. Информация обновлена : 15.01.2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241950 &subID=100098712,100098714,100098889,100098944#text.

16. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред. докт. юрид. наук, проф. Кузнецова Н. Ф. ; [пер. и предисловие А. В. Серебренникова]. – М. : Издательство ЗЕРЦАЛО, 2000. – 138 с.

17. Уголовный кодекс Швеции / научные редакторы проф. Н. Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С. С. Беляева ; [перевод на русский язык С. С. Беляева]. – СПб. : Издательство „Юридический центр Пресс", 2001. — 320 с.

18. Уголовный кодекс Швеции : Принят в 1962 году ; Вступил в силу 1 января 1965 года. Информация обновлена : 11.01.2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241607 &subID=100097432,100097434,100097455#text.

19. Уголовный кодекс Испании / под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н. Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, профессора Ф. М. Решетникова. – М. : Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.

20. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова ; [перевод с болгарского Д. В. Милушева, А. И. Лукашова ; вступ. статья Й. И. Айдарова]. – СПб. : Издательство „Юридический центр Пресс", 2001. – 298 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2011 р.

УДК 343.9

В. А. Мисливий,
доктор юридичних наук,
О. А. Калганова,
кандидат юридичних наук,
А. С. Спаський,
Національний університет ДПС України

ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні причини та умови кримінальної економічної діяльності, визначено їх роль у процесі зумовлення кримінальної поведінки в сфері економіки.

Principal reasons and terms of criminal economic activity are examined in the article, their role is determined in the process of predestination of criminal conduct in the sphere of economy.

Ключові слова: *кримінальна економічна діяльність, економічна злочинність, причини та умови злочинності, кримінальна поведінка.*

Кримінальна економіка існує у будь-якому суспільстві, де є держава і економіка. У сучасному суспільстві виникають також і фактори протиправної економічної діяльності.

Значне зростання та вплив кримінального сектору в економіці давно вже наблизилися до того рівня, коли можлива втрата суспільством контролю за спрямованістю соціально-економічних і політичних процесів, що, у свою чергу, не може не викликати занепокоєння правоохоронних органів.

В умовах криміналізованої економіки виникає необхідність у дослідженні прихованої від реєстрації та протиправної економічної діяльності, у тому числі й її детермінантів. Усе це зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є виявлення основних причин та умов кримінальної економічної діяльності, а також визначення їх ролі у процесі замовлення кримінальної поведінки у сфері економіки.

До завдань дослідження віднесено аналіз детермінантів протиправної поведінки в сфері економіки на різних рівнях.

Питанням економічної злочинності у різний час приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як Л. В. Бертовський, З. С. Варналій, Б. В. Волженкін, О. М. Литвак, В. О. Навроцький, В. М. Попович, Є. Л. Стрельцов, О. М. Яковлев, П. С. Яні тощо.

Серед зарубіжних учених вивченням цього питання займалися Е. Сазерленд (вважається засновником теорії економічної злочинності, 1939), Г. Беккер, Г. Гроссман, Е. Росе, М. Шнайдер та інші.

© Мисливий В. А., Калганова О. А., Спаський А. С. 2012

Детермінація кримінальної економічної діяльності є процесом її зумовленості, визначення, Термін „детермінанти" або „фактори" злочинності традиційно використовується як узагальнююче родове поняття для визначення причин і умов злочинності [1, с. 5].

Причини та умови відіграють різну роль у процесі виникнення кримінальної поведінки в сфері економіки. Якщо причини відповідно зумовлюють її, то умови самі по собі не породжують це явище, але впливають на процеси виникнення, беруть участь у його детермінації [1, с. 6].

Середовище дії причин – це насамперед мотивація та прийняття рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення засобів її досягнення саме як злочинних. Обрання серед кримінальних даних конкретних засобів, вибір конкретного об'єкта злочинного посягання, заподіяння конкретної шкоди у відповідних умовах місця та часу визначається, значною мірою, умовами. Такими умовами можуть бути обставини, що характеризують саму людину (наприклад, наявність спеціальних знань, досвід), зовнішню обстановку (наприклад, відсутність фінансового контролю), тобто йдеться про взаємодію і оточення людини за певних умов.

Детермінанти протиправної поведінки в сфері економіки можуть розглядатися на трьох рівнях: 1) фундаментальні детермінанти – пов'язані зі змістовними характеристиками господарської системи певного типу; 2) конкретні причини – пов'язані, як правило, із соціально-економічною політикою, що проводиться; 3) причини та умови скоєння конкретних видів правопорушень і злочинів.

Основними фундаментальними детермінантами є дисфункції базових інститутів господарської системи – ринку і держави, до яких відносяться: 1) тенденція до встановлення монопольного контролю (у бажанні максимізувати прибуток кожний суб'єкт ринку намагається подавити конкурентів, а ринкова система не має внутрішніх механізмів, які могли б протидіяти тенденції до монополізації) [2]; 2) неповнота інформації (на ідеальному ринку продавці та покупці мають необмежений і безкоштовний доступ до інформації, але на реальному ринку інформація є неповною та розподілена нерівномірно між учасниками, внаслідок чого виникає інформаційна асиметрія); 3) нездатність ринку виробляти суспільні блага, тобто товари і послуги, які використовуються усіма членами суспільства (в результаті нездатності ринку виробляти суспільні блага ця функція покладається на державу, яка забезпечує їх виробництво, як правило, мобілізуючи кошти потенційних споживачів через систему оподаткування. А оскільки споживач не може бути виключений із споживання суспільного блага, це дає йому можливість користуватися ним незалежно від участі у формуванні фондів грошових коштів для їх виробництва. Це, у свою чергу, створює так звану проблему фрірайдера – незаконного і безкоштовного користувача суспільними благами. У реальній економічній практиці дана проблема набуває форми ухилення від оподаткування; 4) нездатність ринку усунути зовнішні ефекти (в їх основі лежить явне чи приховане використання (присвоєння) якого-небудь ресурсу без взяття на себе витрат у розмірі його альтернативної вартості. Прикладом неприйнятних зовнішніх проблем є вживання наркотичних засобів, інших товарів і послуг із негативними і такими, що не проявляються безпосередньо на ринку наслідками); 5) нездатність ринку забезпечити соціально прийнятні межі нерівності в ринковій економіці (високий рівень диференціації доходів і майна в поєднанні зі сприйняттям розподілу як несправедливого може стати важливою умовою для морального самовиправдання при скоєнні майнових правопорушень і злочинів) [3, с. 75]; 6) обмеженість об'єктивної інформації для прийняття рішень (є важливою умовою, яка дозволяє шляхом

маніпуляції інформацією отримувати у держави необґрунтовані переваги у сфері оподаткування, пільгового кредитування, субсидування, ліцензування тощо); 7) недосконалість політичного процесу (в сучасному демократичному суспільстві прийняття економічних рішень пов'язано з політичними інтересами владних структур і організацій. Протистояння між гілками влади в Україні не лише знищує саму можливість єдиної державної політики щодо реформування економіки, але й створює певний вакуум влади, розподіл економіко-політичного простору на окремі шматки, якими намагаються скористатися олігархічні кланові угруповання всупереч загальнодержавним інтересам. Феноменом української дійсності є антиринкова психологія населення, його ментальність, не сприйняття ним ділового успіху особи, бажання бачити за цим лише кримінальне підґрунтя) [4, с. 78]; 8) недостатність мотивації до ефективного та раціонального ведення справ; 9) обмежені можливості контролю над державним апаратом (у поєднанні з широкими повноваженнями державних службовців у сфері регулювання економіки є фактором, який сприяє корупції); 10) самодетермінація кримінальної економічної діяльності (скоєння протиправних діянь, приховування їх від державного контролю призводить до скоєння нових правопорушень і злочинів); 11) анонімність і колективність потерпілих; 12) можливість практично безкарно розподіляти збитки від кримінальної діяльності на невизначене коло осіб (торговці, які потерпіли від економічних злочинів, перекладають збитки на покупців, страховики – на застрахованих, кредитні організації – на вкладників, держава – на платників податків) [5, с. 133].

Одночасно із фундаментальними причинами та умовами існують і конкретні фактори, до найбільш значимих із яких можна віднести:

– диспропорції у розвитку фінансово-кредитної системи та деформації фінансово-кредитної політики (однією із найважливіших функцій держави у сфері економіки є забезпечення ефективного функціонування кредитно-грошової системи, контроль за діяльністю комерційних банків із забезпечення своєчасності розрахунків і захисту коштів учасників платіжного обороту, швидке і справедливе вирішення економічних спорів і виконання судових рішень);

– надання індивідуальних податкових і митних пільг при високому рівні податкових ставок і митних тарифів (даний фактор, особливо в умовах загального послаблення держави, створює сприятливі умови для розвитку небезпечних форм їх незаконного використання організованими злочинними групами);

– бартеризація економіки (тягне за собою ряд потенційно-криміногенних наслідків, до яких можна віднести посилення контролюючого впливу на економіку інституту торгово-промислових посередників, деформацію процесу ціноутворення, перерозподіл власності) [6, с. 88];

– відмінність структури внутрішніх і світових цін (форсована лібералізація зовнішньоекономічної діяльності при низькій ефективності державного контролю – один із найбільш значимих факторів кримінального накопичення капіталу. Разом з тим одночасне існування різних цін на одні й ті само товари (особливо першої необхідності) створює передумови для маніпулювання ними з метою одержання незаконного прибутку. За цих умов поширюється зона корупції, нормальні договірні відносини підміняються бартерними операціями для задоволення потреб вузького кола посадових осіб, а також спекуляції у масових масштабах. Цей криміногенний фактор доповнюється ще й безгосподарністю, що дозволяє приховувати наслідки будь-яких розкрадань) [4, с. 81];

– транснаціоналізація і глобалізація економіки (створює сприятливі умови для використання міжнародних економічних відносин у кримінальних цілях. Доступ до значних економічних ресурсів, відмінність у законодавствах країн, надзвичайна прибутковість міжнародних операцій і легкість відмивання коштів – значні умови, які сприяють кримінальному підприємництву в міжнародному масштабі);

– високий рівень монополізації економіки (є фактором активізації гострої боротьби за встановлення контролю, часто із використанням незаконних засобів. Нова форма монополізму – система кримінальних „дахів");

– зниження життєвого рівня і високий рівень соціальної диференціації населення;

– рентоорієнтовна поведінка (економічна діяльність спрямована або на використання монопольного становища, або на отримання доступу до урядових субсидій, на відміну від спрямованості у ринковій економіці до отримання прибутку в процесі конкуренції) [7, с. 100–101];

– стан економічної кон'юнктури (наприклад, під час економічних криз економічна злочинність зростає, що пояснюється загостренням конкурентної боротьби і бажанням зберегти бізнес у складній ситуації. Найбільш характерним це є для злочинності корпорацій. У деяких випадках економічна криза може стати поштовхом для переходу окремих галузей економіки до незаконної діяльності. Прикладом цього є виникнення індустрії наркобізнесу в Колумбії, поштовхом до становлення якої була економічна криза, зниження виробництва та масове безробіття);

– погіршення фінансового стану підприємств;

– недосконалість законодавства (прискоренню процесу криміналізації економіки в Україні сприяв недосконалий Закон „Про підприємництво, на підставі якого був розроблений надто спрощений порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. Завдяки цьому більшість зареєстрованих у 1991–1996 роках фірм змогли легалізувати незаконні доходи й замаскувати різні протиправні дії у сфері економіки. Виробництвом товарів займалася порівняно незначна кількість підприємницьких структур, а більшість з них існувала для прикриття діяльності організованих злочинних угруповань. Через прийняття недосконалих законодавчих актів розкручувалися витки інфляції. Це дало можливість суб'єктам підприємництва отримати великі кредити під символічні відсотки за рахунок ресурсів Ощадного та інших банків. Використовуючи ці кредити, зловмисники, своєчасно отримуючи відповідну інформацію, перед кожним підвищенням цін скуповували за безцінь через свої корумповані зв'язки товари, вироблені в державному секторі економіки. Потім вони реалізовували за цінами, що в сотні разів перевищували вартість скупленого. За рахунок цього нагромаджувався тіньовий капітал, який конвертувався і вивозився за кордон) [4, с. 80].

Будучи органічним елементом соціально-економічної системи, кримінальна економіка має зворотний вплив на причини, що її породжують, створюючи так ефект самодетермінації. Тобто кримінальна економічна діяльність відтворює умови власного розвитку.

Проникнення тіньової та кримінальної економічної діяльності в сучасну господарську систему пояснюється в окремих випадках зацікавленістю учасників контролюючих і правоохоронних структур.

Одними із основних факторів розвитку кримінальної економічної діяльності також визнаються:

1) надмірний податковий тягар (має вплив у країнах з будь-яким типом ринкової економіки);

2) надмірна регламентація економічної діяльності (як правило, полягає у діях держави, спрямованих на заборону обігу певних товарів чи послуг, адміністративному втручанні у процес ціноутворення, надмірній владі бюрократії. Результатом цього є зростання тіньової економіки і кримінальної економічної діяльності, що, у свою чергу, проявляється у створенні різних видів нелегальних ринків – праці, товарних, фінансових, валютних, за допомогою яких обходяться законодавчі і договірні обмеження);

3) масштаби державного сектору в економіці (значні масштаби державного сектору зумовлюють відносини, пов'язані із розподілом бюджетних ресурсів у формі дотацій, субсидій, субвенцій, пільгових кредитів серед державних підприємств. Це є передумовою для формування сектору неформальних, часто кримінальних, відносин, пов'язаних із розподілом ресурсів).

Тісно пов'язаний із розглянутими вище детермінантами і неправовий характер економічних реформ. Його вплив полягає в тому, що формальні закони часто не є вирішальними регуляторами економічної діяльності. Нездатність держави забезпечити постачання суспільних благ і регулювання економіки заміщує її місце тіньовими та кримінальними інститутами.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок, що на сьогодні існує значна кількість детермінантів економічної злочинності, а тому саме ефективність діяльності держави є найважливішим фактором, що визначає масштаби тіньової та кримінальної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров Ю.В. Кримінологія : курс лекцій / Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. – К. : МАУП, 2002. – 295 с.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.jrank.org/

3. Альбрехт У. Мошенничество / Альбрехт У., Венц Дж., Уильямс Т. – СПб. : Питер пресс, 1996. – С. 75.

4. Курс кримінології : особлива частина : підручник / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. : у 2 кн. – Кн. 2 [відп. ред. Я. Ю. Кондратьев ; за заг. ред. О. М. Джужи]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.

5. Ларьков А. Факторный анализ экономической преступности / А. Ларьков, Т. Кесарева // Уголовное право. – 1998. – № 3. – С. 133.

6. Клейнер Г. Современная экономика России как „экономика физических лиц" / Г. Клейнер // Вопросы экономики. – 1997. – № 4. – С. 88.

7. Ослунд А. „Рентоориентированное поведение" в российской переходной экономике? / А. Ослунд / Вопросы экономики. – 1996. – № 8. – С. 100–101.

8. Невмержицький Є. В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією : навч. посіб. / Є. В. Невмержицький. – К. : АПСВ, 2005. – 415 с.

9. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Б. Бучко. – Х., 2002. – 19 с. – укр.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2011 р.

УДК 343.137.5

Г. В. Дідківська,
Національний університет ДПС України

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто істотні особливості становлення, розвитку і функціонування ювенальних судів різних країн світу.

The article discusses the essential features of the formation, development and operation of juvenile courts around the world.

Ключові слова: *правосуддя, неповнолітні, ювенальна юстиція, злочин, кримінальна відповідальність, покарання, дитина.*

З метою належного виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги з боку держави, реалізації положень Конституції України щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю, забезпечення кожній людині права на вільний розвиток своєї особистості, а також з огляду на рівень дитячої злочинності є необхідність у розробленні державної політики у сфері захисту прав дітей, які потрапили у конфлікт із законом, Указом Президента України було схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні від 24 травня 2011 року № 597/2011 на 2011–2016 роки.

Метою цієї статті є дослідження істотних особливостей історичного розвитку та удосконалення ювенальної юстиції тому, що проблема здійснення судочинства щодо неповнолітніх з кожним роком набуває все більшої актуальності: з одного боку, про це говорять громадські діячі, які дотримуються активної позиції щодо захисту дитини, з іншого – науковці та практики, які, відповідно, з наукового і практичного погляду обґрунтовують необхідність особливого вирішення справ за участю неповнолітніх. Йдеться про особливий вид судових та інших державних органів, що називаються ювенальною юстицією.

Отже, ювенальна юстиція (від англ. „Juvenile Justice" – правосуддя для неповнолітніх) зародилася ще в стародавні часи, а тому цей інститут має довгу та цікаву історію, без дослідження якої нам не вдасться зрозуміти, яку саме модель судів у справах неповнолітніх необхідно будувати.

Ще у Дигестах імператора Юстініана (VI ст.) у четвертій книзі було закріплено титул IV „Про осіб, які не досягли 25 років", де йдеться про захист неповнолітнього від несправедливого і жорстокого покарання. У документі було закріплено положення, згідно з яким обов'язок здійснювати захист осіб у віці до двадцяти п'яти років стосовно угод майнового характеру покладається на їхніх опікунів, крім випадку, коли неповнолітній вчинить злочин умисно.

© Дідківська Г. В., 2012

Привертає увагу вислів римського юриста Домініція Ульпіана (170–228 рр.), викладений у документі: „Следуя естественной справедливости, претор установил этот эдикт, путем которого он предоставил защиту юным, так как всем известно, что у лиц этого возраста рассудительность является шаткой и непрочной и подвержена возможности многих обманов. Этим эдиктом претор обещал и помощь в защиту против обмана" [3]. Це означає, що вже римське право розпочало пошук шляхів для захисту неповнолітніх правопорушників від несправедливого покарання та способів допомоги для того, щоб боротися з дитячою злочинністю і відвернути підлітків від участі у вчиненні злочинів.

Б. Ісмаілов обґрунтовано звертає увагу на те, що римське право залишило в історичній спадщині ще один доказ захисту дітей державою. Йдеться про теорію держави-батька, в якій держава оголошується найвищим опікуном дитини. Ця концепція вперше була задекларована в кінці XIX ст., коли в історії ювенальної юстиції виник момент створення так званих „дитячих судів" [9].

У Законі XII таблиць було закріплено положення, згідно з яким неповнолітня особа звільнялася від відповідальності у випадку, коли вона не зрозуміла характеру злочинного діяння [8]. Так, було законодавчо визначено принцип „прощення покарання", який надалі поширився у праві тих країн, які сприйняли і почали застосовувати римське право.

Закон XII таблиць розмежовував злочини умисні та вчинені з необережності. Умисні злочини характеризувалися неможливістю покаяння – за ними завжди наступало покарання. Однак, якщо неповнолітнього визнавали „психічно незрілим", допускалося зменшення покарання.

Цим правилом, на думку Б. Ісмаілова, було започатковано і покладено в основу сучасної ювенальної юстиції принцип розуміння. Засновником такого підходу до покарання неповнолітніх правопорушників через застосування принципу розуміння вважається французький юрист і дослідник у цій сфері права Філіпп Робер [9].

У німецькому збірнику законів „Швебське зерцало" йдеться про таку категорію злочинців, які „у зв'язку з малолітством ще позбавлені розсудливості". У таких справах суддя повинний був звернутися за порадою до експертів для того, щоб обрати найбільш оптимальне покарання, яке б сприяло вихованню неповнолітнього. Таке ж положення було закріплено і в кримінально-судовому положенні короля Карла V „Каролінга" [5].

Для періоду Середньовіччя характерними є жорстокість та повне ігнорування дитинства і дитячих цінностей. Мельникова Е. Б., досліджуючи питання ювенальної юстиції на різних історичних етапах, наводить вагомі аргументи цього: „Известные швейцарские исследователи преступности несовершеннолетних Морис и Энрика Вейяр-Цибульские по результатам своих многолетних исследований истории борьбы с преступностью несовершеннолетних свидетельствуют, что частым будет применение смертной казни к детям раннего возраста. К ним применялись все виды и иных наказаний, как ко взрослым преступникам, содержание в одних с ними тюрьмах (даже детей семилетнего возраста), непонятные детям процессуальные действия (привидение к присяге) и недопустимые (пытки)" [10].

Проблеми ювенальної юстиції в середньовічній Європі не дискутувалися, проблеми захисту прав дитини у різних галузях права, зокрема і у процесі притягнення до кримінальної відповідальності, нікого не цікавили. Діти несли таку саму кримінальну відповідальність, як і дорослі, і стосовно них застосовувалися практично всі види покарань, у тому числі і найсуворіші, такі як смертна кара.

Однак деякі країни Європи (Іспанія, Італія та Польща), перебуваючи у середньовічному стані свого розвитку, все-таки змогли принцип розуміння щодо дітей піднести вище за середньовічні цінності.

В Іспанії існували церковні функціонери, які іменувалися „батьками і суддями сиріт". Їхній правовий статус був закріплений законодавчо у 1337 р. указом іспанського короля Павла IV Арагоноського, який створив магістратуру „батька сиріт" у м. Валенсія. До її компетенції ввійшли опіка, піклування та працевлаштування дітей. Характерним є те, що католицька церква середньовічної Іспанії створювала спеціальні притулки і брала на себе функції ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

В Італії вперше католицька церква ініціювала створення спеціальної пенітенціарної установи для неповнолітніх правопорушників. Папа Римський Клемент XI створив у м. Римі виправний дім Сен-Мішель, визначивши своїм указом коло підлітків, які повинні були там виховуватися, і умови їхнього утримання.

У Польщі церква також відіграла серйозну роль у створенні системи допомоги дітям-сиротам і правопорушникам та особливого режиму їхнього виховання. У цьому питанні Мельникова Е. Б. цілком вдало і обґрунтовано звертається до західних дослідників, зокрема до Енріки Вейяр-Цибульської: „Система социальной помощи, тесно связанная с системой правосудия для несовершеннолетних, была целиком в руках церкви. Для Польши было традиционным создание большого числа религиозных патронажных общин, покровительствовавших детям и подросткам, оказавшимся в неблагоприятных для жизни условиях. Многие из этих общин располагали немалыми материальными средствами, позволявшими создать воспитательные учреждения для таких детей" [8].

Свого найбільшого розвитку ювенальна юстиція набула в XIX–XX ст. у найбільш розвинених країнах Європи та Америки. Звичайно, такий історичний досвід у розвитку ювенальної юстиції не був випадковим. Серйозним імпульсом, після якого стало зрозуміло, що без спеціального правосуддя для неповнолітніх правопорушників боротьба з дитячою і підлітковою злочинністю приречена на невдачу, відбувалося масштабне зростання злочинності в кінці XIX ст. Саме в цей час Європа та Америка були переповнені гуртами юних волоцюг і правопорушників.

Перший суд у справах неповнолітніх був створений в Австралії в 1890 р., потім у 1894 р. у Канаді, а в 1899 р. у США.

Деякі дослідники (Н. Кузнєцова, Т. Давидченко, А. Арутюнов) помилково вважають, що США були найпершими серед країн, що розпочали створення системи судів для неповнолітніх. З таким висновком не можна погодитися, оскільки лише завдяки успішному функціонуванню суду у справах неповнолітніх в Австралії цей досвід був перейнятий Канадою, а вже потім і США [4, 2, 1].

Характерною особливістю США у створенні ювенальної юстиції є те, що суди для неповнолітніх були чіткіше організовані і мали системний характер. Перший суд у справах неповнолітніх у США було створено 2 липня 1899 р. у м. Чикаго, штат Іллінойс, на основі Закону „Про дітей покинутих, безпритульних, злочинних та про нагляд за ними".

У правовій системі цієї країни закріплено три основні вимоги до ювенальної юстиції: 1) відбувається спеціалізація судочинства, яка передбачає наявність відокремлених приміщень для розгляду і вирішення справ щодо неповнолітніх; 2) наявність спеціалізованого судді та

ізоляція неповнолітніх від дорослих у місцях попереднього затримання; 3) судовий процес спрощений і проходить у вигляді співбесіди судді із підсудним за „закритими дверима".

Особливістю американського суду для неповнолітніх є також те, що керівництво установами опікунського нагляду за неповнолітніми здійснював суддя (раніше це була громадська посада). Це сформулювало поняття „делінквент" („правопорушник"), яке в своїй основі об'єднало поняття „дитина-злочинець" та „дитина групи ризику" [12].

Ще однією особливістю діяльності такого суду в США стала широка співпраця суду із населенням судового округу. Було засновано велику кількість благодійних організацій, жіночих клубів, товариств захисту дітей від жорстокого поводження. Особливістю цієї співпраці стало те, що суди для неповнолітніх використовували інформацію, зібрану цими товариствами, щодо умов життя дітей-правопорушників, і навіть давали відповідні доручення вказаним організаціям, а жіночі клуби використовувалися для організації нагляду за дітьми, які залишилися на волі.

Тобто ювенальна юстиція США передбачала: індивідуальний підхід до дитини, спеціальну процедуру судового розгляду справ про обвинувачення неповнолітніх, посилену допомогу неповнолітнім, а не їхнє покарання; реалізацію обраних заходів для неповнолітнього державним опікуном і громадськістю; обговорення з опікунами і батьками призначення виховних і лікувальних заходів [7].

Перший суд у справах неповнолітніх у Великій Британії був створений у 1905 р. у Бірмінгемі. Позитивні результати роботи, які продемонстрував цей суд, стали поштовхом до створення загальнодержавної системи судів у справах неповнолітніх.

Таку систему було створено у 1909 р. шляхом прийняття Закону „Хартія для дітей". Наявність судів у справах неповнолітніх супроводжувала зародження таких правил: 1) неповнолітніх підсудних розподіляють на категорії залежно від ступеня тяжкості вчиненого ним злочину; 2) присутність батьків чи інших родичів у судовому засіданні є обов'язковою; 3) справи розглядаються окремо щодо кожного неповнолітнього підсудного, навіть якщо злочин було вчинено у співучасті; 4) при суді у справах неповнолітніх створено корпус чиновників пробації, до обов'язків яких належить вивчення особистості неповнолітнього правопорушника і влаштування дітей-правопорушників; 5) суд здійснює контроль за виконанням опікунського нагляду за дітьми-правопорушниками [9].

На відміну від країн англосаксонської правової системи, суд у справах неповнолітніх Німеччини не став відокремленим і автономним, а діяв у складі суддів загального суду.

Так, у складі загального суду одному із суддів строком на один рік надаються повноваження з подвійними обов'язками: спеціальний суддя розглядає усі справи щодо неповнолітніх віком від 12 до 18 років, які підсудні дільничним судам; на цього суддю покладається обов'язок вести попереднє слідство (його ще називають „слідчим суддею"); спеціальний суддя здійснює опікунське провадження щодо малолітніх, функції яких брали на себе члени спілок піклування за дітьми. За вимогою суду вони надавали інформацію про умови життя неповнолітніх правопорушників, а за рішенням суду виконували обов'язок піклування за підлітками, які залишалися на волі. Крім того, за загальним правилом справи щодо неповнолітніх розглядалися гласно, хоча закон встановлював випадки для можливого закритого судового засідання [11].

У XX ст. суди у справах неповнолітніх почали виникати дуже стрімко й в інших країнах Європи, при цьому вони не були підпорядковані якійсь одній моделі, а являли собою різні варіації організацій ювенальної юстиції.

В Ірландії суд створено в 1904 р. шляхом виділення спеціальної сесії загального суду. У Єгипті суд створено в 1904 р., прийнято Закон „Про створення суду у справах неповнолітніх у м. Александрія" та Закон „Про створення суду у справах неповнолітніх у м. Каїрі". У Нідерландах суд створено в 1900 р., суди характеризувалися максимально спрощеною системою відправлення правосуддя. У Франції суди створено в 1914 р. шляхом формування автономної системи судів у справах неповнолітніх; у Бельгії ювенальна юстиція започаткована в 1912 р. прийняттям Закону Картон-де-Віарта. В Австрії опікунські суди для неповнолітніх створені в 1908 р. У Іспанії опікунські суди створені в 1918 р. У Італії суди створено у 1908 р. шляхом прийняття Закону „Про спеціалізовані суди у справах неповнолітніх". У Португалії в 1911 р. створені трибунали у справах неповнолітніх, поєднані з опікунськими судами. Автономна судова система у справах неповнолітніх була створена також у Росії (1910), Угорщині (1908), Румунії (1913), Польщі (1919), Швейцарії (1911–1913 рр.), Японії (1923), Греції (1939) [4].

Інститут ювенальної юстиції порушує одну із найважливіших проблем суспільства – проблему захисту прав та інтересів дітей шляхом створення особливого (спеціального) порядку судочинства стосовно неповнолітніх. Вивчивши історичний досвід формування ювенальної юстиції, можна сказати, що ця проблема для сучасного суспільства не є новою. А тому не можна погодитися з Р. Максудовим, який вказує на те, що інститут ювенальної юстиції почав розвиватися лише в XIX ст. [6].

Отже, ювенальна юстиція має довгу історію і характеризується різними моделями побудови судів у справах неповнолітніх.

Однак, говорячи про побудову таких судів на сучасному етапі розвитку суспільства, необхідно сказати, що, без сумніву, це повинна бути система, побудована на закономірностях розвитку дитини, логічно вивірена, науково обґрунтована та організаційно завершена, тому що призначення цієї системи – захист дитини, яка вчинила злочин, постраждала від злочину, вчинила інше правопорушення, чи щодо якої було вчинено правопорушення або вчинено інше порушення її прав.

Концепція повинна забезпечити створення в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням і соціальною підтримкою наділі, а також надати змогу сформувати у громадськості розуміння важливості питання особливого захисту прав та інтересів дітей, зменшити рівень дитячої злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнов А. Ювенальная юстиция в России [Электронный ресурс] / А. Арутюнов. – Режим доступа: viperson.ru

2. Давидченко Т. „Дитячий" суд. Малолітня злочинність : ювенальне правосуддя перекує шпану? / Т. Давидченко // Закон & Бізнес. – № 8 (788). – 2007. – С. 6.

3. Дигесты Юстиниана : Избранные фрагменты / [пер. и примеч. И. С. Перетерского]. – М., 1984. – С. 89–90.

4. Исмаилов Б. И. Правовые основы системы ювенальной юстиции : учебное пособие [Электронный ресурс] / Исмаилов Б. И. – Ташкент, 2002. – Режим доступа: www.allpravo.ru

5. Каролина : Уголовно-судебное уложение Карла V. – М., 1999. – С. 114.

6. Максудов Р. Юстиция для подростков [Электронный ресурс] / Максудов Р. – Режим доступа: www.index.org.ru

7. Мелешко Н. П. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран / Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. – М., 2003. – С. 147.

8. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция : учеб. пособие / Мельникова Э. Б. – М., 2001. – С. 30.

9. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция : учебное пособие для студентов юридических высших образовательных учреждений / Мельникова Э. Б. – М. : Фонд НАН., 2000. – С. 178.

10. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть / [отв. ред. Н. Ф. Кузнецова]. – М., 1991. – С. 28.

11. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть / [отв. ред. Н. Ф. Кузнецова]. – М., 1991. – Ст. 118.

12. Jacob Campbell, Bertha Gonzales. Juveniles Involved in the Juveniles Justice System. – 2007. – www.webpages.charter.net

Стаття надійшла до редакції 21.12.2011 р.

УДК 343. 359.2

І. Г. Бірюкова,
Національний університет ДПС України

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ У ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті досліджено проблеми та важливість фінансового моніторингу як реального інструмента виявлення, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Дано конкретні пропозиції щодо удосконалення ефективності фінансового моніторингу в Україні.

This article explores the problems and the importance of financial monitoring as a real tool detection, prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime. Concrete proposals for improving the effectiveness of financial monitoring in Ukraine.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг, фінансовий контроль, фінансова система, легалізація (відмивання), суб'єкти фінансового моніторингу.*

Активний розвиток світової фінансової системи, постійне вдосконалення існуючих і поява нових технологій дозволяють усе швидше проводити фінансові операції. У зв'язку з цим проблема відмивання коштів набула глобальних масштабів. Саме тому в розвинених країнах боротьба з відмиванням коштів виділена в окремий напрям діяльності у межах загальної концепції заходів з протидії міжнародній організованій злочинності.

Сучасні масштаби можливостей тих, хто професійно займається відмиванням грошей, необмежені. Саме тому непросте завдання з протистояння небезпеці, пов'язаній з відмиванням, постає як перед правоохоронними та іншими контролюючими органами, так і перед фінансовими установами. Майже у всіх країнах світу прийняті відповідні закони з питань протидії легалізації коштів, існують спеціальні уповноважені органи контролю за такими операціями, впроваджена система моніторингу та інформування цих органів про суб'єктів, що здійснюють підозрілі операції, та встановлена відповідальність за легалізацію коштів і не інформування про зазначені операції [1, с. 32].

Дослідження показують, що щорічно у світі до законного фінансового обігу залучається від 590 млрд. до 1,5 трлн. доларів, набутих злочинним шляхом, що становить від 2 до 5 % всесвітнього валового продукту.

Процес відмивання „брудних" грошей, як уже було зазначено, є катастрофою для правопорядку і економіки, як на національному, так і на загальносвітовому рівні. Він згубно впливає на загальну соціально-економічну ситуацію, завдає відчутних моральних збитків

© *Бірюкова І. Г., 2012*

кредитним установам, підриває довіру добропорядних вкладників. Коли йдеться про „легалізацію" (відмивання) брудних коштів, потрібно зважити не лише на її „сіру" складову, але й „чорну", – кримінальну. Відмиті кримінальні кошти сприяють криміналізації „сірого" сектору тіньової економіки, стимулюють розвиток наркобізнесу, торгівлю людьми, розвиток проституції і контрабанди [2, с. 100].

Тіньові економічні відносини завдають різного ступеня шкоду, як суспільству так і державі. Виявлення зазначених відносин унаслідок їх латентності пов'язано з певною складністю. Практика свідчить, що значна кількість тіньових операцій виявляється у ході перевірок і ревізій господарської діяльності. Серед інших видів контролю, який здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади, сьогодні провідну роль відіграє державний фінансовий контроль, переважно спрямований на відстеження законності використання бюджетних коштів [3, с. 8].

Це свідчить про велике значення фінансового моніторингу у протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ми цілком згодні з Ю. Литвином, який підкреслює важливість фінансового контролю у державі. Науковець зазначає, що одним із найважливіших напрямів діяльності держави є сфера фінансів, що являє собою сукупність дій державних органів, спрямованих на формування, розподіл і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою забезпечення здійснення функцій держави, реалізації завдань соціально-економічного характеру, управління, обороноздатності, роботи державних органів, а також контроль за використанням її фінансових ресурсів.

Фінансовий контроль повинний забезпечувати дотримання фінансової дисципліни і законності, адже фінансова діяльність у державі регламентуються законами і підзаконними актами [4, с. 347].

Як справедливо підкреслює В. Бєляєв, „сутність контролю виражається у тому, що суб'єкт управління здійснює облік і перевірку того, як керований об'єкт виконує його вимоги та приписи. Основною метою такої функції є блокування відхилень діяльності суб'єкта управління від заданої управлінської програми, а при виявленні аномалій – приведення керованої системи в стійке становище за допомогою соціальних регуляторів".

На підставі рекомендацій світового співтовариства в Україні було створено організаційно-правовий механізм протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, складовою якого є система суб'єктів, уповноважених виявляти фінансові операції, пов'язані з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом. Ця система складається з органів державної виконавчої влади і суб'єктів господарювання різних форм власності (суб'єктів первинного фінансового моніторингу), які здійснюють діяльність, пов'язану із наданням фінансових послуг. У процесі надання фінансових послуг відбувається рух грошових коштів. Саме під час вчинення фінансових операцій, пов'язаних із рухом грошових коштів, зазначені суб'єкти здійснюють фінансовий моніторинг [5, с. 181].

Проблеми фінансового моніторингу досліджували ряд вчених, серед яких А. С. Беницький, В. Т. Білоус, Г. М. Бірюков, І. С. Бісярина, Б. С. Болотський, В. Ю. Борсуковська, М. П. Бударін, І. М. Гаєвський, С. Г. Гуржій, І. В. Індик, Л. М. Касьяненко, В. М. Кірсанов, А. О. Клименко, С. М. Клюшке, Я. В. Корженівський, К. Котке, В. М. Кутузов, В. В. Лисенко, Ю. А. Литвин, І. М. Ломонос, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, Я. О. Песиголовець, А. А. Петрусенко, Л. М. Підгородецька, О. Росоляк, В. І. Савчук, К. І. Сахаренко, С. Симов'ян, Н. Є Скулиш, О. Степанюк, Ю. С. Федоренко, О. Ю. Фещенко, Ю. М. Футоранська, Л. Чуніхіна та інші вчені.

Але як показало дослідження, в організації фінансового моніторингу щодо протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, мають місце ряд недоліків. Розглянемо деякі найбільш важливі.

О. Гуртовенко стосовно цього підкреслює, що проблемним у наш час є організаційний механізм, який у певному сенсі є основою системи моніторингу. Сутність роботи системи моніторингу в Україні полягає у наступному. Спочатку відповідальний працівник (далі – працівник) суб'єкта повинний намагатися виявити (проконтролювати) усі операції суб'єкта. Вади цього початкового періоду: якщо суб'єкт є розгалуженим, із багатоманітністю операцій, то багато операцій може залишитися поза увагою працівника, особливо якщо працівником призначений „цап відбуваймо". Саме працівник досить часто, на власний розсуд, вирішує, які операції підпадають під моніторинг. Водночас він намагається розкривати по мінімуму сутність операцій суб'єкта і дбає про уникнення власної відповідальності.

Вчений зазначає, що, незважаючи на перелік операцій, які підлягають внутрішньому моніторингу, їх законодавчі ознаки сформульовані часто як оціночні категорії. Тобто питання щодо моніторингу конкретної операції – питання факту, і віднесене правом виключно до компетенції працівника, щоправда, оціночні норми не використані стосовно операцій, які підлягають обов'язковому моніторингу. Потім Держфінмоніторинг, отримавши інформацію від працівника, багато у чому на підставі тих-таки паперових свідчень намагається віднайти ознаки відмивання доходів. Незважаючи на зовнішню потужність системи моніторингу, є фактична можливість легалізувати доходи, обійшовши вимоги законодавства за тією само взаємною згодою. Реальні шанси у держави проаналізувати операцію з відмивання доходів є тоді, коли контрагент правопорушника не бере участі у змові і направляє до Держфінмоніторингу інформацію.

Отже, у системі моніторингу виникають такі перешкоди:

1) об'єктивні – втрата інформації з першоджерел при її проходженні по етапах;

2) суб'єктивні – законодавчі, передбачається, що у випадку відмивання доходів суб'єктом працівник буде справно викривати перед державою власного роботодавця [6, с. 117–118].

Не можна не погодитись з Д. Охрімовським, який зазначає, що державне регулювання фінансового контролю в Україні власне виражається лише наданням різним органам (міністерствам, відомствам та установам) значного обсягу прав (завдань, функцій) щодо здійснення ними контрольної діяльності [7].

Тобто значна кількість законодавчих і правових актів не тільки не забезпечують системності державного фінансового контролю, а, навпаки, вони неефективні, крім того, наявні дублювання і паралелізм.

Однією з проблем щодо ефективного проведення фінансового моніторингу з попередження, виявлення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинних шляхом, є недосконала організація взаємодії з цього питання між органами загального державного фінансового контролю та спеціальними органами, які його здійснюють.

Дослідження показало, що причинами такого стану з піднятої проблеми є: різні оцінки діяльності взаємодіючих сторін, корумпованість окремих чиновників, відсутність зацікавленості у кінцевому результаті діяльності, відомчі інтереси та не розкриття певної наявної інформації, низький рівень нормативно-правової рекомендації взаємодії відомств, відсутність належного науково-методичного забезпечення організації та здійснення взаємодії, неналежний рівень професійної підготовки співробітників, що безпосередньо здійснюють фінансовий моніторинг,

складність виявлення фактів легалізації (відмивання) злочинів, одержаних злочинним шляхом, розосередження функцій у протидії цьому злочину між відомствами.

Досліджуючи цю проблему, В. Лисенко підкреслює, що одним із основних недоліків в організації викладеної вище проблеми є відсутність єдиного чіткого нормативного акта, який би регламентував взаємодію відомств при здійсненні фінансового моніторингу [8, с. 71–72].

Продовжуючи цю думку, В. Т. Білоус зазначив, що незважаючи на ринкові перетворення в Україні, фінансова система та її контролюючі органи залишаються громіздкими, чисельними, а дії їх неузгодженими. Не краще організована координація діяльності галузевих служб правоохоронних органів, які здійснюють контроль за дотриманням законів у сфері фінансової та господарської діяльності суб'єктами підприємництва.

Достатньо зазначити, що функцією фінансового контролю наділені державні відомства, такі як: Державна контрольно-ревізійна служба України, НБУ, ДПС, ДМС і Держфінмоніторинг, Рахункова палата. До правоохоронних структур з контрольними функціями фінансово-господарської діяльності належать Державна служба боротьби з економічною злочинністю, підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, податкова міліція ДПС України, відповідні підрозділи СБ України, прокуратури, Державної митної служби та Державної прикордонної служби [9, с. 6] .

На нашу думку, одним із негативних суспільних явищ, що заважає ефективно здійснювати організацію фінансового моніторингу в державі є корупція.

Загальновідомим на сьогодні є те, що одними із найбільш корупційно-небезпечних органів в Україні є саме різноманітні контролюючі та правоохоронні органи. Останнім часом значно активізувалася законопроектна діяльність з питань боротьби із корупцією, але значною мірою така діяльність передбачає розширення сфери застосування репресивних інструментів боротьби з корупцією, а також мало уваги приділяється попереджувальним, не репресивним засобам.

До таких засобів можна віднести засоби щодо попередження та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності посадових осіб контролюючих та правоохоронних органів. Під конфліктом інтересів, як правило, розуміють суперечності між приватними інтересами посадової особи та її службовими обов'язками, наявність якого може вплинути на об'єктивність і неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій у процесі її службової діяльності. При цьому приватними потрібно вважати будь-які інтереси посадової особи, зумовлені особистими, родинними, дружніми чи будь-якими іншими позаслужбовими відносинами з іншими фізичними чи юридичними особами, у тому числі особисті майнові та немайнові інтереси, а також ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних і релігійних організаціях [10, с. 15].

Наступним негативним фактором, що перешкоджає фінансовому моніторингу легалізації (відмиванню) брудних коштів, є використання злочинцями так званих офшорних зон. Не можна не погодитися з Л. Чуніхіною, яка пише, що спільним знаменником для „відмивання" доходів, отриманих злочинним шляхом, є певний механізм здійснення операцій, який створено світовими фінансовими притулками.

Правова система та гарантія банківської таємниці розглядаються як прийняті умови та інструменти використання „фінансових оазисів" чи офшорних фінансово-економічних зон для „відмивання" доходів від обороту наркотиків, незаконної торгівлі зброєю, розкрадання, шахрайства та інших злочинів [11, с. 154].

Аналіз досліджень учених і практика застосування фінансового моніторингу щодо легалізації (відмивання) „брудних" коштів, одержаних злочинним шляхом, показало, що однією з головних проблем щодо неефективного його проведення в Україні є неудосконаленість і суперечливість законодавства, що його регламентує.

Як підкреслювалося раніше, відносини з приводу контролю фінансових операцій здійснюються на підставі Закону України „Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму" та нормативно-правових актів, які регулюють банківську, страхову та інвестиційну діяльність, питання надання інших фінансових послуг тощо. Але на сьогодні відкритим залишається питання про те, в межах предмета правового регулювання якої галузі права їх потрібно розглядати, адже вони є відносинами певного виду, що регулюються відповідним методом і тому не можуть існувати за межами системи права. Крім того, питання нормативно-правового регулювання здійснення фінансового моніторингу досліджувалися багатьма вченими-юристами, але жодний із них не розглядав його в межах предмета регулювання конкретної галузі права [5, с. 181].

З досліджень учених видно, що у науці кримінального права погляди на суб'єкт легалізації зводяться до двох різних позицій: а) суб'єктом легалізації може бути будь-яка особа; б) таким суб'єктом може бути особа, яка лише легалізує майно, здобуте злочинним шляхом, а виконавець предикатного злочину відповідає за злочин (злочини), спрямовані на заволодіння майном.

Так, М. Бондарева зазначає: „…особи, які здобули грошові кошти чи майно внаслідок вчинення злочину, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності лише за злочини, спрямовані на заволодіння таким майном". А. Жалінський вказує, що настання відповідальності за легалізацію передбачає скоєння іншою особою первинного діяння. „Інша особа", на думку вченого, відповідає лише за первинний злочин і не несе кримінальної відповідальності за легалізацію. Такої позиції дотримується і О. Дудоров. Обґрунтовуючи цю позицію, названі правники зазначають: виконавець предикатного злочину, одержавши в результаті його вчинення кошти або майно, не може нести кримінальну відповідальність за легалізацію, оскільки у даному випадку він відповідатиме двічі за одне діяння.

Водночас П. Яні, В. Нікуліна, М. Лопашенко та інші вважають, що суб'єктом легалізації може виступати будь-яка особа, яка брала участь у фінансовій операції чи угоді з майном, здобутим злочинним шляхом, у тому числі і та, яка безпосередньо одержувала таке майно, тобто виконавець предикатного злочину [12, с. 54].

Як слушно підкреслює В. Нікуліна [13, с. 81–82], процедура легалізації у будь-якому випадку є самостійним складом злочину, а особа, винна у здобутті предмета, підлягає відповідальності за сукупністю злочинів.

З урахуванням викладеного вище можна визначити, що в наш час особливе занепокоєння викликає збільшення можливостей щодо відмивання „брудних" коштів. В умовах стрімкого розвитку фінансових ринків, виходу їх за межі однієї держави, що є наслідком глобалізації світової економіки, можливість безкарно відмивати кошти, одержані в результаті незаконної діяльності, на національному і міжнародному рівнях значно зростає.

На нашу думку, усунення визначених вище недоліків, виявлених у ході проведеного дослідження, значно підвищать ефективність фінансового моніторингу щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білько Т. О. Запровадження правозастосовчої функції органів фінансового моніторингу як інструменту контролю за діяльністю фінансових інститутів держави / Т. О. Білько // Організаційно-правове забезпечення контролюючих та правоохоронних органів у сфері господарювання: проблеми сьогодення та перспективи розвитку : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. – 588 с.

2. Грищенко О. Проблеми боротьби з „відмиванням брудних коштів"/ Ю. Грищенко // Юридичний журнал. – 2005. – № 7 (37).

3. Звєрькова Н. Фінансовий моніторинг як захід протидії тіньовій економіці в Україні / Н. Звєрькова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – С. 2 .

4. Литвин Ю. А. Фінансовий моніторинг як особлива форма державного фінансового контролю / Ю. А. Литвин // Держава і право : збірник наукових праць. – Випуск 32. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – 688 с. – (Юридичні і політичні науки).

5. Федоренко Ю. С. Деякі особливості відносин, що виникають з приводу здійснення фінансового моніторингу / Ю. С. Федоренко // Реформування держави і права України у контексті євроінтеграції : круглий стіл, присвячений 10-річчю юридичного факультету : тези виступів (19 травня 2006 року). – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2007. – 240 с.

6. Гуртовенко О. Л. Протидія відмиванню злочинних доходів шляхом фінансового моніторингу / О. Л. Гуртовенко / Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць / голов. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса : ПП „Фенікс", 2005. – Вип. 26. – 504 с.

7. Охрімовський Д. Проблеми застосування ст. 09 Кримінального кодексу України / Д. Охрімовський // Вісник податкової служби України. – 2010. – № 3(50).

8. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції : (теорія та практика) : монографія / Лисенко В. В. – К.: Логос, 2004. – 324 с.

9. Білоус В. Т. Правове регулювання взаємодії контролюючих і правоохоронних органів у сфері контролю за фінансово-господарською діяльністю / В. Т. Білоус // Організаційно-правове забезпечення контролюючих та правоохоронних органів у сфері господарювання: проблеми сьогодення та перспективи розвитку : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. – 588 с.

10. Лук'янець Д. М. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності контролюючих та правоохоронних органів / Д. М. Лукеянець // Організаційно-правове забезпечення діяльності контролюючих та правоохоронних органів у сфері господарювання : проблеми сьогодення та перспективи розвитку : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. – 588 с.

11. Чуніхіна Л. Фінансовий контроль за легалізацією („відмиванням") доходів, отриманих злочинним шляхом, в світових офшорних фінансових системах / Л. Чухіна // Право України. – 2003 р. – № 11. – С. 154–158.

12. Чаринський О. Суб'єкт легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / О. Чаринський // Право України. – 2003. – № 11.

13. Никулина В. А. Отмывание „грязных” денег / В. А. Никулина // Уголовно-правовая характеристика и проблемы соучастия. – М., 2001. – С. 81–82.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2011 р.

УДК 343.985 : 351.713 (477)

І. В. Грицюк,
Національний університет ДПС України

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ СЛІДЧИХ ПОДАТКОВОЇ МІЛІЦІЇ ЯК УМОВА ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ

У статті автором розглянуто як умову подолання протидії розслідуванню злочинів професіональну підготовку слідчих податкової міліції, проаналізовано основні недоліки та шляхи їх вирішення. Обґрунтовано важливість підготовки та підвищення кваліфікації практичних працівників з метою ефективного та своєчасного розслідування злочинів у сфері оподаткування.

In this paper the author considers as a condition for overcoming the anti-crime investigation training professional investigators of the tax police, the main drawbacks and solutions. Proved the importance of training and development practitioners for effective and timely investigation of tax crimes.

Ключові слова: *протидія розслідуванню, злочини у сфері оподаткування, професіоналізм, слідчий податкової міліції.*

Сучасна розбудова в Україні соціальної правової держави на ринкових засадах передбачає відповідні зміни в управлінні державою економічними процесами. Як відомо, важливим засобом державного регулювання економіки є податки. Оптимальна податкова система здійснює стимулюючий вплив на стан економіки, на підвищення активності підприємницької діяльності. У свою чергу, значний податковий тягар неминуче призводить до тінізації економічних процесів, зниження активності суб'єктів господарювання, зростання порушень законодавства в сфері підприємництва та фінансової діяльності. У нинішніх умовах формування доходів держави переважно за рахунок податків та інших обов'язкових платежів надзвичайної актуальності набувають питання оптимізації вітчизняної системи оподаткування, подолання негативної тенденції перерозподілу національного доходу на користь тіньової економіки, боротьби з ухиленнями юридичних і фізичних осіб від сплати податків. Заходи глави держави та уряду щодо вирішення означених проблем спрямовані насамперед на лібералізацію податкової системи в Україні та проведення реформації системи спеціальних органів, уповноважених здійснювати контроль за доходами держави. Це стосується, зокрема, діяльності органів державної податкової служби та, в тому числі, підрозділів податкової міліції, що переживають сьогодні стадію розвитку [1, с. 3].

У цих умовах питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів набуває великого значення. Така проблема є актуальною для більшості країн Європи і особливо для України, яка перебуває на стадії радикальних, економічних, правових, політичних і соціальних

© Грицюк І. В., 2012

змін, а якісна підготовка працівників податкової міліції – складова кадрової політики Державної податкової служби України.

Розслідування злочинів – складний пізнавальний процес, що вимагає розумових і фізичних зусиль. Але на відміну від наукового пізнання, діяльність слідчого здійснюється в стислий термін, в умовах браку інформації, протидії розслідуванню тощо. Зазначені фактори негативно впливають на якість досудового слідства та породжують слідчі помилки, які призводять до втрати доказів, повернення кримінальних справ для додаткового розслідування, закриття кримінальних справ за недоведеністю вини обвинуваченого. Зазначене негативно позначається на авторитеті правоохоронних органів і забезпеченні охорони прав і свобод громадян [2, с. 3].

Професія слідчого, у свою чергу, потребує не тільки задатків, покликання та освіти, але й значного життєвого досвіду, цілого ряду професійних навичок і вмінь. Цей вид професійної діяльності насамперед пов'язаний із проведенням процесу досудового слідства. Діяльність слідчого реалізується у прагненні розслідувати кримінальну справу, розкрити всі обставини злочину та містить у собі широкий спектр збору початкової інформації з метою вирішення професійних завдань.

На думку Карпова Н. С., „професія слідчого належить до категорії професій, які пов'язані з роботою в умовах підвищеної відповідальності за життя, здоров'я і долю людини, а тому помилки слідчого, що спричинені наявністю прогалин у його професійній підготовці, можуть мати тяжкі й непоправні наслідки" [**3**, *с. 22*].

Необхідно зазначити, що покращанню слідчої діяльності, підвищенню її якості та ефективності, пошуку шляхів оптимізації розслідування злочинів присвячені фундаментальні роботи Ю. П. Аленіна, В. Д. Басая, В. П. Бахіна, Р. С. Бєлкіна, В. Д. Берназа, Т. В. Варфоломєєвої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, О. А. Кириченка, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, М. В. Костицького, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, С. М. Стахівського, В. В. Тіщенка, В. Г. Лукашевича, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумило та багатьох інших.

Однак проблема підготовки та підвищення кваліфікації працівників міліції, а податкової зокрема, не стала об'єктом дослідження, у деяких випадках йдеться про недоліки в провадженні слідчих дій або методики розслідування.

Створення податкової міліції у складі державної податкової служби дозволило значно підвищити ефективність боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями у сфері оподаткування, що було досягнуто внаслідок поєднання зусиль оперативних працівників, податкових ревізорів і слідчих.

Крім того, наявність податкової міліції у структурі ДПС уможливила забезпечення постійної взаємодії працівників податкової міліції зі співробітниками інших структурних підрозділів служби, які контролюють надходження різних видів податків, своєчасне отримання інформації та матеріалів про правопорушення, надання кваліфікованих консультацій.

Загальні дані про злочинність і результати роботи підрозділів податкової міліції підтверджують доцільність і ефективність їх діяльності: у 2010 році підрозділами податкової міліції (крім злочинів, виявлених підрозділами внутрішньої безпеки органів державної податкової служби) було виявлено 8 902 злочини, а у 2011 році – 9 246 злочинів [4].

За даними Державної служби статистики України, у 2011 році у провадженні податкової міліції перебувало 4 131 кримінальні справи за злочини, передбачені ст. 212 КК України „Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)", що на 7,2 % більше ніж у 2010 році; на 6,8 %, – ніж у 2009 році та на 12,4 % – ніж у 2008 році [5].

Реалізація діяльності податкової міліції у структурі податкових органів, спеціалізація її працівників на викритті і розслідуванні таких складних економічних злочинів, як ухилення від сплати податків і приховування валютної виручки, постійна взаємодія у цих питаннях з фахівцями податкової служби, позитивно впливає на професійну майстерність оперативних працівників і слідчих.

Протягом 2011 року податковою міліцією ДПС України зареєстровано 4 385 злочинів; за 2 653 злочинами кримінальні справи закінчені розслідуванням, з них 2 464 кримінальних справ направлено до суду в порядку ст.ст. 232, 430 КПК України та 160 – у порядку п. 4 ст. 6, ст. 7, ст. 7–2, ст. 10, ч. 1 ст. 11–1 КПК України. За звітний 2011 рік, податковою міліцією виявлено 1 491 осіб, які вчинили злочин [5].

Поліпшується якість досудового слідства, значно зменшується кількість закритих кримінальних справ, що повертають прокурори і суди на додаткове розслідування. Проте, за 2010–2011 звітні роки з обліку податкової міліції було знято 2 336 злочинів, у тому числі: за відсутності події злочину та за відсутності в діянні складу злочину (п.п. 1, 2 ст. 6 КПК України) – 889 злочинів; скасовані прокурором постанови про порушення кримінальних справ у порядку нагляду за законністю їх порушення (ст. 100 КПК України) – 276 злочинів; скасовані судом постанови про порушення кримінальних справ у порядку розгляду скарги на постанову про їх порушення (ст. 236-8 КПК України) – 504 злочини [4].

Як підтверджує практика, результати оперативно-службової та слідчої діяльності перебувають у прямій залежності від професійної підготовленості кожного працівника податкової міліції, від постійного вдосконалення їх професійної майстерності та спеціальних знань.

Тому одним із головних напрямів роботи з особовим складом підрозділів податкової міліції є створення діючої системи професійної підготовки кадрів, постійне підвищення та вдосконалення якості навчання.

Основна мета професійної підготовки співробітників підрозділів податкової міліції – це якісне підвищення рівня компетентності начальницького складу в питаннях організації оперативно-службової діяльності та розслідування злочинів у сфері оподаткування, створення сприятливих умов для адаптації молодих співробітників податкової міліції.

Проблема якісної професійної підготовки працівників податкової міліції зумовлена також високим рівнем криміногенної обстановки у сфері оподаткування. Сьогодні особовий склад підрозділів податкової міліції діє в екстремальних умовах. Подальше посилення соціальної напруженості у державі, падіння дисципліни, моралі призвело до ускладнення оперативної обстановки, кількість економічних злочинів, у тому числі у сфері оподаткування, стає більш завуальованою. Поширеними є випадки протиправних дій щодо працівників державної податкової служби.

Сучасний співробітник повинний мати високий рівень знань і навички з попередження і розкриття злочинів у сфері оподаткування, достатніми інтелектуальними здібностями, фізичною та психологічною підготовкою. Особливо потрібно зосередити увагу на знанні і неухильному виконанні прав і свобод людини та громадянина в різних життєвих ситуаціях.

Податкова міліція, яка створена у складі ДПС України як спеціальний підрозділ по боротьбі з податковими правопорушеннями у сучасному суспільстві, повинна бути сильним правоохоронним органом. Разом з тим поняття „сильний" не повинне означати „жорстокий", а бути незалежним, вимогливим до себе, професійно підготовленим, організованим підрозділом, який твердо опирався б на законодавство.

Тому підготовка працівників підрозділів податкової міліції повинна здійснюватися не поверхнево. Особливо це стосується підвищення кваліфікації начальницького складу підрозділів податкової міліції.

Успішний слідчий повинний мати специфічні навички, тому особливого значення набуває підготовка слідчих у рамках отримання знань у відповідних сферах і ознайомлення зі спеціальними методами ведення розслідування.

Визнаючи той факт, що розслідування деяких видів злочинів вимагає більш глибокого знання і розуміння ніж розслідування інших видів (зокрема, злочини у сфері оподаткування), більшість країн проводить спеціальний відбір і навчання експертів, яким доручають розслідування подібних справ.

Існує безліч форм навчання [6, с. 9]. Навчання може проводитися на робочому місці (наприклад, у вигляді проходження стажування чи практики під керівництвом наставника), за допомогою комп'ютерних інтерактивних систем або у вигляді очних занять. Стратегії навчання повинні забезпечувати набір відповідних кадрів, і так, щоб особи, які отримали спеціальну (і часто дорогу) підготовку, залишалися на посаді достатню кількість часу для отримання віддачі від інвестицій в їх навчання.

Оскільки самі закони змінюються, а злочинці постійно винаходять нові методи вчинення злочинів, важливо регулярно оновлювати й удосконалювати знання та навички, а також підвищувати кваліфікацію слідчих.

Поділяючи думку Корсуна С. І. про соціальну значимість слідчої діяльності, яка визначається необхідністю отримання максимально повної інформації щодо кримінальних справ, що перебувають у провадженні, можна зробити висновок, що від якості роботи слідчого, повноти та достовірності інформації, зібраної в рамках кримінальної справи в процесі досудового слідства, залежить процес судочинства та об'єктивність кінцевого рішення суду відносно громадян [7].

Згідно з класифікацією професій за Є. О. Клімовим, професія слідчого належить до професій типу „людина-людина" (предметом праці є самі люди, групи людей чи колективи) [8].

Не можна заздалегідь передбачити всі деталі майбутньої роботи. Часто виникають такі ситуації, коли слідчий змушений відкласти поточні справи для виконання невідкладних заходів, пов'язані із цим перевантаження, роблять особливо гострою проблему раціональної організації праці слідчого. При цьому одним з вирішальних факторів стає його організованість.

Основа організаційної діяльності – здатність точно орієнтуватися в дійсності, зокрема, у початковій стадії, якостях людей і їх можливостях. Отже слідчий насамперед, повинний мати здібності співрозмовника, який веде бесіду в особливо тяжких умовах.

Останнім часом у пресі й інших ЗМІ стала часто висвітлюватися тема незаконних методів ведення дізнання і досудового слідства [9]. Трапляються випадки, коли при розгляді кримінальної справи в суді надходять заяви підсудних про те, що свідчення на досудовому слідстві вони давали не добровільно, а під фізичним або психічним впливом із боку працівників органів слідства. Хоча перевірка достовірності цих заяв сама собою становить проблему, про

що йтиметься нижче, наявність у справі даних, які свідчать про грубі порушення процесуального закону, допущених слідчим при первинних допитах підозрюваних, найчастіше дійсно дають підстави для сумнівів у його об'єктивності.

Причина такої тактики слідчого полягає насамперед у відсутності професіоналізму. На жаль, відійшли в минуле часи, коли слідчі шукали, збирали і правильно фіксували докази. Часто, крім зізнання підозрюваного, в кримінальній справі нічого немає. Найбільш вагомими причинами такого стану досудового слідства є низька якість професійної підготовки кадрів для слідчих органів, а також погане матеріальне забезпечення як самих цих органів, так і їхніх працівників. Ще однією причиною є оцінка діяльності слідчого залежно від кількості розкритих і направлених до суду кримінальних справ, без зв'язку з результатом їхнього судового розгляду. Тобто слідчий може несумлінно і непрофесійно ставитися до збирання і фіксації доказів, а якщо суд надалі виправдає підсудного, то недоліки слідства можна списати на упередженість і неправильні дії суду.

Останнім часом досить часто підозрювані й обвинувачувані в ході досудового слідства дають дійсно правдиві свідчення, докладно пояснюють обставини вчинених злочинів, однак розраховують на те, що в суді вони розкажуть про побиття, катування й інші жахи слідства і будуть виправдані. Стосовно цього питання є роз'яснення пленуму Верховного Суду України, у якому рекомендується в таких випадках направляти справу на додаткове розслідування для проведення прокурором перевірки зазначених заяв підсудних. Після змін у Кримінально-процесуальному кодексі, що обмежили коло підстав для направлення справи на додаткове розслідування, такі перевірки рекомендується проводити шляхом судових доручень прокурору. Як показує практика, більшість цих перевірок закінчується винесенням постанови про відмову в порушенні кримінальної справи стосовно працівників органів слідства через відсутність події злочину. Іншими словами, немає доказів перевищення ними влади чи зловживання нею, що виражалося б у застосуванні незаконних методів ведення слідства.

Отже, направлення з обвинувальним висновком до суду кримінальних справ про податкові злочини є логічним завершенням діяльності всієї податкової міліції. Водночас необхідно зазначити, що злочини, які розслідуються слідчими підрозділами податкової міліції, перестають мати одноепізодний характер. Здебільшого це складні за доказуванням злочинні схеми, в яких задіяно ряд підприємств, у тому числі і з ознаками фіктивності. У результаті цього держбюджету завдаються багатомільйонні збитки як шляхом ухилення від сплати податків, так і шляхом розкрадання ПДВ (відшкодування коштів на банківський рахунок підприємства).

Будучи на передовій боротьби з економічною та податковою злочинністю, як слідчі, так і оперативні підрозділи податкової міліції повинні бути готові до продуктивної роботи згідно з вимогами сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сараскіна Т. В. Організаційно-правові засади діяльності податкової міліції в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сараскіна Тетяна Василівна. – Х., 2000. – 189 с.

2. Марченко А. Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Марченко Артем Борисович. – Луганськ, 2006. – 210 с.

3. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Н. С. Карпов. – К., 2007. – 32 с.

4. Форма № 1-ПМ „Звіт про злочинність та результати роботи підрозділів податкової міліції та внутрішньої безпеки органів Державної податкової служби України" за 2010-2011 роки, затверджена Наказом Генеральної прокуратури, МВС, ДПА України : від 28.10.2010 р. № 78/516/833 за погодженням з Держкомстатом.

5. Додаток до Листа Державної служби статистики України № 19/1-20/125ПІ від 6 лютого 2012 року „Інформація за статтею 212 КК України".

6. Работа полиции „Расследование пре ступлений": пособие по оценке систем уголовного правосудия // Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, 2010. – 35 с.

7. Корсун С. І. Професіографічний опис діяльності слідчого податкової міліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua.

8. Класифікація професій за Є. О. Клімовим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kariera.in.ua.

9. Шевченко Т. Методи слідства як дзеркало професіоналізму / Т. Шевченко // Дзеркало тижня. – № 24. – 28 червня. – 2002.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2011 р.

УДК 349.2

П. В. Мельник,
Національний університет ДПС України

ЗАХОДИ ЩОДО ЗНИЖЕННЯ ВИРОБНИЧОГО І ТРАНСПОРТНОГО ТРАВМАТИЗМУ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто питання зниження рівня виробничого і транспортного травматизму на сучасному етапі ринкових відносин.

In the article the questions of decline of level of production and transport traumatism are examined on the modern stage of market relations.

Ключові слова: *травматизм, економіка, науково-технічна революція, охорона праці, законодавство, соціально корисна активність.*

Профілактичні заходи щодо зниження рівня виробничого і транспортного травматизму на сучасному етапі ринкових відносин характеризуються комплексним підходом до організації охорони безпеки праці та, відповідно, до посилення контролю (нагляду) за її неухильним дотриманням. Головна їх ідея – максимальне врахування в організації праці та її охороні засад ринкового статусу нашої економіки, який передбачає не тільки адекватну оплату праці, але й взаємовигідну (роботодавець – працівник) реалізацію досягнень науково-технічного прогресу, зокрема у галузі створення нових технологій на базисному рівні підвищення безпеки виробництва. Те саме можна сказати й про підвищення гарантій безпеки під час експлуатації транспорту.

Така концепція безпеки праці співпадає з „Технологічним біллем про права", розробленим і поширеним в усіх індустріальних країнах Міжнародною асоціацією кваліфікованих робітників. Її головна ідея полягає в тому, „що трудящі можуть брати участь у прогресі виробництва тільки за рахунок скорочення робочого часу, поліпшення безпеки праці, підвищення кваліфікації працюючих, більш високого рівня життя і заробітної плати" [1, с. 249].

Виходячи з узагальнень сучасних теоретичних розробок і практики боротьби з виробничим і транспортним травматизмом в Україні, можна сформулювати основні положення з висвітленням змісту висновків і деяких рекомендацій, спрямованих на зниження кількості аварійних ситуацій, підвищення ефективності державної політики щодо виробничих і транспортних травм, насамперед, „випадкової" спрямованості.

1. Широке впровадження в економіку новітніх надбань науково-технічної революції об'єктивно часто призводить до зворотних негативних соціальних явищ – тяжких аварій та масового виробничого і транспортного травматизму. Тому використання будь-яких нових чи удосконалених механізмів і технологій повинне супроводжуватися відповідним суворо

© *Мельник П. В., 2012*

регламентованим дозволом служб безпеки праці з подальшим посиленим контролем за безпекою.

2. Науково-технічна революція завжди випереджає, іноді з трагічними наслідками, діючу систему охорони праці. Охорона праці дуже рухома й відповідно повинна постійно вдосконалюватися. Шляхи її поліпшення доцільно одночасно шукати як у віддаленому минулому (досвід), так і в сьогоденні (сучасні проблеми), і в майбутньому (наукове прогнозування). Тобто необхідно своєчасно визначати техніку й технології з певним ризиком, з підвищеною складністю експлуатації, коли очевидна доцільність їх подальших конструктивних змін. Щодо цього є давно відомою й досить поширеною теза про надійність безпечної техніки, прийнятна тільки умовно, після перевірки часом, без поспішного спрощення діючих правил безпеки.

Водночас упровадження ефективних заходів щодо запобігання травматизму можливе лише за належного кадрового забезпечення всієї системи безпеки праці, що пов'язано з необхідним її фінансуванням.

3. Із урахуванням характеру й особливостей ринкової економіки України доцільно вдосконалити діючу систему охорони праці на підприємствах. Замість розрізнених доповнень і змін законодавства про охорону праці потрібно на основі Закону „Про охорону праці України" приймати більш спрямований на економічне сьогодення Закон „Про організацію охорони праці в Україні" та Закон „Про контроль за додержанням правил охорони праці в Україні". Якщо перший закон ураховуватиме специфічні особливості ринкової економіки та їх організаційне забезпечення, то другий буде концентровано передбачати всебічне підвищення ролі вимог охорони праці в реалізації всіх видів відповідальності, зокрема кримінальної, власників підприємств, інженерно-технічних і рядових працівників. Отже, альтернативним варіантом є й прийняття Закону „Про контроль за джерелами підвищеної небезпеки".

4. У процесі роздержавлення і приватизації господарств доцільно здійснювати поступовий перехід від суто галузевих до, головним чином, регіональних принципів управління охороною праці, що ставить на порядок денний об'єктивну необхідність розробки нових форм взаємодії всіх контролюючих органів. Так, потребує значного вдосконалення стратегія і тактика взаємодії слідчих органів з обласними та регіональними державними адміністраціями, органами місцевого саморегулювання, спеціалізованими органами контролю за додержанням законодавства про охорону праці, а також профспілками.

5. Правильною є позиція тих авторів, які вважають, що існуюча в Україні практика компенсаційних виплат за роботу в незадовільних умовах себе не виправдала, бо, по суті, здійснюється за рахунок явного погіршення здоров'я працівників. Тому йтися повинно не про розміри компенсаційних виплат, а про адміністративну або кримінальну відповідальність винних осіб з накладанням на них значних штрафних санкцій. Компенсаційні виплати виправдані тільки при роботах у надзвичайних (аварійних) ситуаціях, коли йдеться про усунення небезпеки для багатьох працівників або взагалі для населення.

6. Необхідно розробити й прийняти спеціальне Положення про атестацію з питань охорони праці всіх власників підприємств (господарств), яке б дозволило об'єктивно встановлювати рівень їх знань у галузі охорони праці. Відповідно, доцільно значно підвищити контрольований рівень необхідних знань з правил безпеки власників автотранспорту.

Виходячи з проведеного дослідження, а також з офіційних аналітичних матеріалів Міністерства праці та соціальної політики України, Державного комітету України з нагляду за

охороною праці, профспілок і Національного науково-дослідного інституту охорони праці, можна зробити висновок, що поліпшення умов праці й стану здоров'я працюючих можливе лише при активному проведенні профілактичних заходів, спрямованих на докорінне поліпшення всього комплексу умов праці на основі довгострокових національних програм. Такі самі заходи повинні бути більш глибоко розроблені і стосовно дорожнього транспорту.

7. Діюче кримінальне законодавство України у галузі охорони безпечних умов праці потребує істотних змін, продиктованих ринковими відносинами в економіці України. Маються на увазі: а) суттєве підвищення кримінальних санкцій щодо посадових осіб за інтенсифікацію праці за рахунок її охорони; б) встановлення спеціальної кримінальної відповідальності рядових працівників з метою рішучого відмовлення від застосування скритої аналогії, оскільки така кримінальна відповідальність за порушення правил техніки безпеки та інших правил охорони праці фактично ще не врегульована; в) перехід від галузевої спрямованості при призначенні кримінальної відповідальності за порушення безпечних умов праці до відповідальності за такі порушення з урахуванням сертифікації підприємств з тим чи іншим класом їх безпеки.

8. Латентність абсолютної більшості, загалом незначних порушень правил безпеки (дещо меншою мірою – правил дорожньої безпеки), коли не сталося аварійно-травматичного наслідку, – це є „перемога" потенційного злочинця. І тільки настання аварій і травмувань фактично „включає" механізм притягнення до кримінальної відповідальності. Коли ж незначні порушення правил безпеки стимулюють можливість безкарної „випадковості", вони, як правило, взагалі проходять поза увагою відповідальних посадових осіб, їх відповідного реагування.

9. Можна зробити декілька відповідних концептуальних зауважень: а) найчастіше кримінальна відповідальність настає не за суто винну злочинну поведінку, а за настання тих чи інших конкретних суспільно небезпечних наслідків (останні майже завжди мають істотно різний характер при зовсім однакових порушеннях правил безпеки); б) необхідно розмежовувати винну і невинну суспільно небезпечну поведінку, якщо перша – підстава кримінальної відповідальності, а друга її виключає (сам характер суспільно небезпечних наслідків у більшості випадків і є дуже специфічним „випадком"); в) суспільно небезпечні наслідки (аварії, травмування) можуть бути поставлені у злочинну вину особі тільки за наявності прямої причинності між діянням і наслідком (наприклад, обов'язковість настання смерті, настання тяжкого травмування тощо); г) центральною установкою попередження злочинів проти безпеки людей повинна бути установка, насамперед на додержання правил виробничої і дорожньої безпеки з урахуванням відповідних варіантів саме можливих суспільно небезпечних наслідків. Іншими словами, оцінка рівня суспільної небезпеки категорії злочинності, що розглядається, повинна формуватися не з урахуванням наслідків, що наступили, а з урахуванням комплексу наслідків, які могли наступити. Ті самі наслідки, які не випливають (повністю або частково) з порушень правил безпеки, необхідно розцінювати з позицій „випадкової" причинності, навіть якщо така випадковість близька до необхідної причинності; д) рання профілактика виробничого і дорожнього травматизму спрямована одночасно і проти „злочинної" поведінки, і проти „випадкових" аварійно-травматичних ситуацій.

10. Принципово важливо, а в умовах технічного прогресу й особливо ефективно, за допомогою, насамперед психологічної корекції, проводити кропітку роботу стосовно трансформації агресивності в соціально корисну активність.

Зокрема, коло завдань, поставлених психологією активності, можна звести до таких основних, загалом науково апробованих, рекомендацій [2, с. 18–19]: а) популяризація у суспільстві розуміння психолого-психічних особливостей та закономірностей формування основ психічних станів людини; б) практичне використання психологічних механізмів корекції та самокорекції психічних станів з метою усунення якостей агресивності та цілеспрямованого формування позитивних реакцій; в) допомога в справі освоєння науково доцільних прийомів і навичок щодо саморегуляції життєвим тонусом, рівнем працездатності, готовністю до відвернення небезпечних ситуацій, що можуть викликати аварії, людські жертви; г) підвищення рівня розуміння прямого впливу морального особистісного стану на стійкість нервово-психічної сфери та загального стану здоров'я.

Зазначені рекомендації спрямовані на підвищення професіоналізму в процесі „взаємодії" з джерелами підвищеної небезпеки з одночасним підвищенням почуття професіональної, моральної та юридичної відповідальності за свою поведінку в ракурсі вимог правил безпеки (виробничих, дорожніх). Щербак Ф. Н. зазначає, що „головною вимогою стосовно роботи тепер стає вже не мистецтво ручної праці, а відповідальність... Це зрушення від мистецтва до відповідальності є дуже важливим зрушенням в еволюції праці..." [3, с. 20].

11. У контексті проблеми виробничого травматизму необхідно підкреслити, що алкоголь і наркотики, як відомо, – це фактор, який значно притупляє реакції в процесі „взаємодії" людини з технікою, транспортними засобами. Багатоваріантні дослідження свідчать про надзвичайно тісний взаємозв'язок наркотизації (алкоголем, наркотиками, психотропними речовинами) з виробничим і дорожнім травматизмом. Тут необхідно враховувати, що стан входження в наркотизм активно діє на важливі нервові процеси людини, насамперед на процеси гальмування, коли в значному обсязі втрачається самоконтроль. Найчастіше з'являється псевдостимуляція мозку з прямим впливом на стимулюючі нервові центри, що загалом веде до бездумності, необережності, агресивності.

12. Важливим аспектом проблеми, що розглядається, є те, що супутником вольових процесів кожної людини є стрес різного походження, який стає неспецифічною ефективною відповіддю організму на будь-які психічні перевантаження, життєві труднощі. Стресори – фактори, що викликають стрес, включають механізми відповідних біологічних реакцій різного психічного напруження і спрямованості – від приємних до неприємних відчуттів [4]. Виробнича чи дорожня небезпека викликає наростання негативного стресу в бік психічно тяжких хвилювань, що можуть стати довгочасними, навіть в умовах, коли стресори фактично вже спричинили свою дію. Тяжкий негативний стрес „провокує" інтенсивне створення виробничих і дорожніх небезпек, а останні, зворотно, ще більше посилюють стан стресовості. Відповідно, „травматичний стрес – стресова реакція, яка отримана внаслідок впливу на особистість руйнівних травматичних подій" [5, с. 44; 6, с. 23–24].

13. Не вирішальним, але дуже значним фактором (що сприяє „випадкам" з травмуючим наслідком) є страх – мабуть, найпоширеніше почуття людини, яке її супроводжує практично завжди, діючи паралізуюче при зіткненні з дійсними чи вигаданими загрозами, небезпеками. Про це емоційно, але цілком правильно писав Норман Коупленд: „Все своє життя – від народження до смерті – людина перебуває в стані страху. Він страшиться бідності, болі, смерті... Крім того, кожному індивіду властиві й суто свої страхи... Обов'язок кожного керівника – розвивати у своїх підлеглих мужність, яка є чудовою якістю людської натури. „Чудовою" ця властивість називається тому, що допомагає усунути значну кількість різних страхів" [7, с. 20–

21; 8, с. 50–57]. На прикладі психологічної підготовки солдатів Коупленд доводить, що подолання страху різко зменшує кількість людських жертв. Цей загальний висновок повною мірою стосується „відносин" людей щодо будь-яких джерел підвищеної небезпеки. Тут головна концептуальна ідея полягає в тому, що професійна і моральна стійкість – природний ворог страху. І якщо страх – це емоція, що викликається небезпекою будь-якого ґатунку, також і загрозою дорожньо-виробничого травматизму, то кваліфіковане осмислення причин страху – гарантія його подолання. Необхідною є обізнаність населення з психологічними, емоційними і технічними механізмами як закономірних, так і випадкових причин аварій, травмувань.

14. Виключення зі ст. 276 КК України 2001 р. спеціальної частини, яка передбачає кримінальну відповідальність за створення істотно небезпечних умов праці (аналогічно до ч. 1 ст. 135 КК України 1960 р.), потрібно вважати прикрою законодавчою помилкою, бо, по суті, втрачається попереджувальне значення ст. 276 КК України 2001 р. Звичайно, цю законодавчу прогалину необхідно якнайшвидше усунути.

Важливим компонентом профілактики виробничого травматизму є формування і використання трудового потенціалу країни.

Як відомо, перехід економіки України до ринкових відносин робить цю проблему надзвичайно актуальною і для країни в цілому, і для окремих регіонів, насамперед щодо досягнення найбільш ефективної зайнятості населення. Вихідна і необхідна передумова такого удосконалення полягає у глибокому і всебічному дослідженні територіально-економічних закономірностей демографічного розвитку, руху і використання трудового потенціалу, у розкритті рушійних сил, причин і механізмів цих закономірностей.

Для обґрунтування засобів формування і використання трудового потенціалу особливого значення набуває розробка теоретичних і методичних питань його наукового дослідження. Певною мірою ці питання розглядаються в спеціальній літературі, але в ній поки що не має пропозицій щодо цілого розв'язання цієї проблеми стосовно умов переходу до ринкової економіки. Концепція повної і раціональної зайнятості, яка раніше існувала в економіко-географічній та економічній науці, внаслідок нових умов господарювання вимагає переосмислення існування безробіття, яке охоплює дедалі більшу частину працездатного населення. Тобто багато теоретичних, методологічних і методичних положень вимагають перегляду з урахуванням зміни суспільних відносин. Відповідно повинна посилюватися увага до соціально-економічних досліджень демографічних аспектів формування трудового потенціалу регіону, взагалі проблеми зайнятості населення. Такі дослідження необхідні для встановлення основних напрямів комплексного соціально-економічного розвитку регіону, які готують підвалини для управлінських рішень.

Трудовий потенціал бере участь у процесі відтворення людини і суспільного виробництва у тому чи іншому регіоні через зайнятість населення в господарському комплексі. Формування і функціонування спільнот різних типів, рангів і масштабів можливі при певній кількості та якості трудового потенціалу, який визначає його працезабезпеченість. У сучасних умовах загальної економічної кризи основним чинником формування соціуму повинна бути якісна характеристика трудового потенціалу.

Трудовий потенціал – важливий складник соціальних спільнот різних рангів. Як їх компонент, він перебуває у тісному взаємозв'язку з певними підсистемами – виробництвом, інфраструктурою, природно-ресурсним потенціалом. Основна роль у цьому взаємозв'язку

належить виробництву, яке визначає потребу у кількості та якості трудового потенціалу, його розподіл по території.

В умовах переходу економіки до ринкових відносин, структурної перебудови виробництва зростає роль ресурсозберігаючих технологій, які дещо зменшують потребу виробництва у трудових ресурсах, але підвищують вимоги до рівня освітньої і професійної підготовки робочої сили, її раціонального використання. Використання передбачає збалансованість між потребами різних галузей соціуму у робочих місцях і наявністю трудових ресурсів, між робочими місцями і кваліфікаційною та статево-віковою структурою ресурсів тощо.

Комплексне дослідження трудового потенціалу регіону вимагає врахування усіх сторін його функціонування і взаємодії з багатьма складовими, які в результаті визначають структуру трудового потенціалу і напрями відтворювальних процесів, що відбуваються в ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рюгемер В. Новая техника – старое общество / Рюгемер В.; пер. с нем. – М., 1985.

2. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики / Гримак Л. П. – М., 1987.

3. Щербак Ф. Н. Профессионально-нравственная культура труда / Щербак Ф. Н. – М., 1985.

4. Селье Г. Когда стресс не приносит горя / Селье Г. – М., 1992.

5. Яковенко С. І. Соціально-психологічна допомога при надзвичайних ситуаціях та критичних інцидентах / С. І. Яковенко, В. І. Лисенко. – К., 1999.

6. Петровски В. А. Поведение человека в ситуациях опасности / В. А. Петровски // Новые исследования в психологии. – М., 1977. – С. 23–24.

7. Коупленд Н. Психология и солдат / Коупленд Н. – М., 1991.

8. Сундиев И. Ю. Профессионал в экстремальных условиях / И. Ю. Сундиев // Социс. – 1988. – № 4. – С. 50–57.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2011 р.

УДК 343.37:334.72

Г. М. Курілов,
Управління податкової міліції ДПС у Полтавській області

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ

У статті проаналізовано сучасний стан, що склався в Україні з поширенням підроблених і фальсифікованих товарів. Визначено умови, що сприяють поширення незаконного обігу товарів і запропоновано шляхи протидії правопорушенням.

The modern condition of circulation of counterfeit and adulterated products in Ukraine is analyzes in the article. The conditions favouring illegal products circulation and the methods of their counteraction are defined in the article.

Ключові слова: *незаконний обіг товарів, фальсифікація товарів, підробка товарів, умови, що сприяють поширенню незаконного обігу товарів, шляхи протидії вчиненню незаконного обігу товарів.*

Зміна соціально-економічних і політичних умов в Україні у 1991 р. вплинула на зміну багатьох напрямів суспільного життя, в тому числі на умови та зміст організації виробництва й реалізації товарів, продукції споживачам. До процесу виробництва та реалізації товарів споживачам долучилася значна кількість приватних суб'єктів, господарювання, які у більшості випадків не мали ні досвіду, ні матеріальних, ні технічних можливостей для виробництва, зберігання та реалізації товарів споживачам.

Попередні державні стандарти та вимоги до технології та умов виробництва товарів, продукції у більшості випадків були замінені технічними умовами окремих виробників, що, відповідно, вплинуло на зниження якості продукції та товарів. Поступово, з роками, процес виробництва товарів, продукції в Україні став більш цивілізованим, а, в окремих випадках, досяг рівня європейських виробників. В Україні нині почали впроваджувати сучасні технології виробництва товарів, продукції. Однак, у цілому, в цьому напрямі залишається дуже багато не вирішених проблем як організаційного, так і технологічного характеру. Держава фактично втратила контроль за діяльністю суб'єктів господарювання з виробництва та реалізації товарів споживачам.

Необхідно відзначити, що в Україні останнім часом проведено певну роботу на державному рівні стосовно захисту прав споживачів і контролю за обігом товарів. Останні роки зусилля на державному рівні спрямовувалися на створення відповідних умов для функціонування в органах місцевого самоврядування структурних підрозділів з питань захисту прав споживачів. Було розроблено та прийнято ряд законів, інших нормативно-правових актів, адаптованих до вимог законодавства Європейського Союзу щодо захисту прав споживачів і

© *Курілов Г. М., 2012*

забезпечення безпечного виробництва товарів. Україна послідовно виконує вимоги міжнародних нормативно-правових документів, які імплементовані до внутрішнього законодавства.

У цьому напрямі необхідно враховувати позитивний досвід країн Європейського Союзу, які на рівні нормативно-правового забезпечення, технічного регулювання гарантії безпечності продукції та послуг і контролю за діяльністю щодо якості продукції створили систему позасудового та судового розгляду скарг споживачів. Особлива увага була сконцентрована на забезпеченні реального захисту прав споживача від небезпечних, шкідливих для здоров'я товарів, продукції та неякісних послуг. Їх реалізація насамперед була забезпечена наданням споживачам товарів достатньої і об'єктивної інформації про продукцію, товари та їх вміст, відповідно до якої споживач зможе приймати свідоме та об'єктивне рішення про їх вибір і подальше споживання.

Водночас аналіз практики контролюючих і правоохоронних органів щодо порушень чинного законодавства, виявлених на споживчому ринку України, свідчить про те, що майже у 90 %, від загальної кількості перевірених суб'єктів господарювання були встановлені порушення щодо невідповідності існуючим нормам і стандартам при виробництві та реалізації продукції, товарів. Із статистичних даних та безпосередньої практики видно, що споживчий ринок в Україні продовжує наповнюватися підробками, сурогатами, неякісними, фальсифікованими та небезпечними для людей товарами, у більшості випадків, харчовими продуктами, алкогольними напоями. Держава не забезпечує належної реалізації прав споживачів на отримання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товари, роботи та послуги.

Товарообіг в Україні, за даними Кабінету Міністрів України, у 2011 р. перевищив 171 млрд. доларів США. У цьому секторі економіки задіяна велика кількість суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб. Споживачами таких товарів є все населення України.

Серед зазначеного обігу товарів в Україні, на жаль, непоодинокими є факти підробок і фальсифікації продукції, товарів. Певною мірою, одночасно із легальним виробництвом товарів, продукції в Україні, як і в інших державах, існує потужний ринок фальсифікату, підробок товарів і продукції. Таке поширення обсягів незаконного обігу товарів в Україні пов'язано із отриманням значних прибутків, можливістю вести господарську (підприємницьку) діяльність поза існуючим обліком та існуючим порядком її організації, можливістю ухилятися від сплати податків, недотримуватися встановлених вимог щодо технології вироблення продукції, її зберігання тощо.

Про рівень поширення незаконного обігу товарів в України свідчать матеріали контролюючих і правоохоронних органів. Так, з майже трьох тисяч перевірених контролюючими органами України суб'єктів господарювання наприкінці 2011 р. порушення встановленого порядку виготовлення, зберігання та реалізації товарів (продукції) були виявлені майже у 84 % перевірок [1].

Поширення незаконного обігу товарів притаманно не лише Україні. Фальсифікати та підробки товарів, зокрема, відомих торгових марок та брендів – це загальносвітова проблема. Так, за оцінками експертів Міжнародної торгової палати, фальсифікована (підроблена) продукція становить майже 10 % всього світового обсягу торгівлі. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development) у світі за рік продається підробок майже на 200 млрд. доларів США. При цьому

якщо врахувати обсяги реалізації сфальсифікованих, підроблених товарів і продукції, які виробляються лише для внутрішнього ринку та внутрішнього споживання, – можна говорити про обсяги світового обсягу незаконного обігу товарів на рівні 1,5 триліонів доларів США [2]. Така ситуація вражає розмірами обсягу, оскільки сфальсифіковані, підроблені товари споживаються громадянами і їх споживання, в окремих випадках, є надзвичайно небезпечним для здоров'я багатьох людей.

Одне із чільних місць у такому „антирейтингу" займає і Україна, оскільки на її території підробляється значна кількість товарів відомих виробників, виробляється значна кількість промислових і продовольчих товарів поза офіційним виробництвом та обліком. Україна є одним із світових лідерів у незаконному виробництві та нелегальному розповсюдженні комп'ютерного програмного забезпечення, об'єктів права інтелектуальної власності тощо. Практика правоохоронних органів свідчить про те, що на території України незаконно виробляються значні обсяги тютюнових виробів відомих торгових марок та нелегально експортуються у країни Євросоюзу.

До останнього часу питання протидії фальсифікаціям і підробки товарів, виявлення та розслідування злочинів, які пов'язані з незаконним обігом товарів, фактично не стояли на „порядку денному" органів влади, правоохоронних та контролюючих органів. На засіданні Кабінету Міністрів України 8 вересня 2010 р. було вперше за останні роки розглянуто питання щодо відновлення державної підтримки проведення незалежної експертизи якості товарів. Відсутність державного контролю за якістю товарів створює умови для підробки та фальсифікації продуктів харчування, лікарських засобів, нафтопродуктів та інших товарів. Кабінетом Міністрів України запропоновано зацікавленим відомствам розробити систему заходів з попередження ситуації, коли до полиць магазинів потрапляє неякісна та небезпечна продукція, яка загрожує здоров'ю не лише окремих громадян, а в цілому нації [3].

Аналіз діяльності правоохоронних і контролюючих органів щодо протидії незаконному обігу товарів в Україні дозволив виокремити основні умови, які сприяють поширенню підроблених і фальсифікованих товарів:

1) відсутність належного відповідного нормативно-правового забезпечення діяльності органів контролю та правоохоронних органів;

2) відсутність належного державного контролю за виробництвом, обігом і реалізацією товарів, забезпечення відповідної правоохоронної функції у протидії незаконному обігу товарів;

3) відсутність дієвих, нормативно визначених, державних стандартів щодо процедур організації та здійснення виробництва, обігу та реалізації товарів на всій території України;

4) відсутність дієвого державного контролю за обігом сировини (наприклад, спирту, тютюну тощо), спеціального обладнання, завдяки чому створюються умови для поширення фактів незаконного виготовлення, підробки та фальсифікації товарів;

5) відсутність дієвого контролю за виготовленням оригінальної тари, пакувальних матеріалів, що дає можливість використовувати зазначені предмети під час підробки та фальсифікації товарів;

6) відсутність державного контролю за перевезенням сировини, напівфабрикатів чи готової продукції від місць виробництва підроблених товарів до місць їх зберігання чи реалізації;

7) відсутність відповідного державного контролю за процесом діяльності торгових організацій, через які здійснюється реалізація контрафактних товарів;

8) відсутність належної підготовки та кадрового забезпечення процесу контролю за виявлення фактів незаконного обігу товарів в Україні, виявлення та розслідування таких фактів;

9) високий рівень корупції контролюючих і правоохоронних органів України (митна, податкова служби, органи внутрішніх справ тощо), безпосередня участь, сприяння й прикриття незаконному обігу товарів з боку контролюючих та правоохоронних органів;

10) відсутність належного технічного забезпечення (відповідних технічних засобів, лабораторій, тестів тощо) процесу виявлення підроблених, сфальсифікованих товарів;

11) відсутність єдиного інформаційного центру (відповідних автоматизованих інформаційно-пошукових систем), які б використовувалися для накопичення інформації щодо встановлених фактів підробки, фальсифікації товарів, незаконного їх обігу та території України, а також під час подальшої протидії незаконній діяльності та надавали можливість ознайомитися з такою інформацією громадянам – споживачам товарів і продукції;

12) відсутність належної взаємодії та обміну інформацією щодо встановлених на окремих територіях фактів масової реалізації контрафактних товарів, масового отруєння людей від вживання недоброякісної, підробленої, фальсифікованої продукції;

13) відсутність чітких нормативних вимог до виробників товарів (продукції) щодо необхідності забезпечення захисту товарів від підробки, створення оригінальної упаковки, спеціальної тари тощо, які б унеможливили факти повторного використання тари, упаковки для процесу підробки, фальсифікації продукції;

14) відсутність певної загальнонаціональної програми здоров'я нації, доведення через засоби масової інформації даних стосовно поширення фактів фальсифікації товарів та їх відповідні ознаки;

15) відсутність відповідної державної програми з автоматизованого контролю за обігом товарів в Україні, відповідного маркування продукції, які б дозволили встановлювати рух відповідної продукції та виявляти факти підробок, фальсифікацій та неконтрольованого обігу справжньої продукції;

16) відсутність спеціальної державної програми контролю за виробництвом та обігом товарів в Україні, створенням однакових умов суб'єктам господарювання у здійсненні бізнесу;

17) існування певних національних традицій щодо продажу у торгових мережах справжньої продукції та товарів;

18) відсутність дієвої відповідальності (кримінальної, адміністративної, фінансової) за вчинення фактів підробки, фальсифікації товарів;

19) відсутність нормативно-правового визначення процедури позбавлення права зайняття господарською діяльністю у разі використання для підробки, фальсифікації товарів, продукції можливостей офіційно зареєстрованого суб'єкта господарювання;

20) наявність малозабезпечених прошарків населення, які споживають низькосортні види продукції, товарів;

21) небажання реальних виробників товарів, продукції повідомляти про поширення фактів фальсифікації товарів, оскільки зазначене може зменшити інтерес споживача до такої продукції через боязнь придбати контрафактну продукцію;

22) низький рівень державного захисту прав інтелектуальної власності та поширення на території України не ліцензованого програмного забезпечення, несанкціонованих копій музичних та інших творів тощо;

23) відсутність узагальнених статистичних даних і відповідних наукових досліджень стосовно заподіяння шкоди здоров'ю населення незаконним обігом товарів та відповідної матеріальної шкоди державним інтересам (ненадходження податків, витрати на лікування, лікарняні тощо);

24) відсутність суспільного засудження та нетерпимості до осіб, які беруть участь у виготовленні та реалізації фальсифікованої, підробленої продукції.

Протидія незаконному обігу товарів, їх підробки та фальсифікації є надзвичайно актуальною проблемою сьогодення та вимагає комплексного підходу й участі у цьому процесі не лише держави, її контролюючих і правоохоронних органів, а також недержавних організацій, громадських організацій та широких верств населення. Необхідно відзначити, що в Україні існує певна практика органів внутрішніх справ, підрозділів податкової міліції щодо протидії незаконному обігу товарів, оскільки такі підрозділи проводять оперативно-розшукові заходи щодо виявлення та документування і розслідування фактів незаконного обігу товарів. Однак такі підрозділи не мають у своєму розпорядженні ні спеціальних лабораторій у достатній кількості, складів, ні можливостей щодо зберігання та переробки підробленої чи фальсифікованої продукції. Назріла нагальна необхідність прийняти спеціальну державну програму, яка б визначала порядок діяльності правоохоронних органів щодо протидії незаконному обігу товарів, їх взаємодії між собою та відповідних статей фінансування такої діяльності.

На сучасному етапі постало завдання не лише удосконалити діяльність контролюючих і правоохоронних органів щодо ефективного виявлення фактів незаконного обігу товарів і протидії їх поширенню. Держава повинна усвідомити, що проблема протидії незаконному обігу товарів – це не лише недоотримані податки, збори, обов'язкові платежі до державного бюджету. Це також створення та забезпечення однакових умов підприємницької діяльності для всіх суб'єктів, що беруть участь у цьому процесі, а також довіра суб'єктів господарювання до політики держави у цьому напрямі. Але при цьому найважливішим у даному напрямі є забезпечення безпечної життєдіяльності населення України, забезпечення здоров'я нації та убезпечення їх від шкідливої, небезпечної для здоров'я продукції. При цьому всі заходи державних органів у даному напрямі повинні супроводжуватися відповідним нормативно-правовим забезпеченням, розробкою спеціальних державних програм.

Підлягає розробці та прийняттю відповідна урядова програма щодо особливостей державного контролю за якістю виробництва суб'єктами господарювання та реалізації товарів споживачам, протидії державними органами підробці та фальсифікації продуктів харчування, лікарських засобів, нафтопродуктів, товарів, що пов'язані з інтелектуальною власністю та інших товарів, а також проведення комплексу заходів щодо забезпечення здоров'я населення України. Зазначена урядова програма повинна містити визначення конкретних правоохоронних і контролюючих органів, на які покладається організація протидії незаконному обігу товарів і перелік заходів щодо організації ефективної протидії підробці та фальсифікації товарів. Така програма повинна мати безстроковий характер і спрямування на створення глобального контролю за діяльністю суб'єктів господарювання щодо дотримання встановлених вимог з виготовлення товарів, продукції, мінімізацію фактів підробки та фальсифікації товарів та їх реалізації в торгових мережах. На підставі урядової програми повинні бути розроблені програми конкретних органів (контролюючих, правоохоронних) щодо організації конкретних контрольних заходів, організаційних, оперативно-розшукових та інших спеціальних заходів з виявлення, документування протиправної діяльності в даному напрямі. Реалізація програми

протидії незаконному обігу товарів і забезпечення здоров'я нації повинна мати відповідне державне фінансування, конкретно визначене у державному бюджеті на кожний рік окремим рядком. У змісті фінансування такої діяльності повинні бути передбачені заходи щодо відповідного технічного оснащення контролюючих і правоохоронних органів, технічного оснащення проведення експертних досліджень у спеціальних лабораторіях з дослідження якості товарів, продукції, що надходять для реалізації в торгові мережі тощо.

Підлягають створенню у достатній кількості відповідні державні лабораторії з контролю за якістю товарів, обладнані сучасними технічними засобами, які б дозволили здійснювати контроль за якістю реалізованої продукції, проводити миттєве дослідження окремих видів продукції та забезпечувати об'єктивність проведених досліджень. Ооримана інформація вказаних лабораторій дослідження якості продукції підлягає узагальненню та з використанням спеціально створеної автоматизованої інформаційно-пошукової системи повинна використовуватися для протидії незаконному обігу товарів за окремими встановленими ознаками на всій території України відповідними лабораторіями, співробітниками контролюючих і правоохоронних органів. Встановлення за результатами проведених експертних досліджень фактів обігу недоброякісної продукції може бути використано в інших регіонах України для можливого становлення аналогічної підробленої, сфальсифікованої продукції.

Потребує відновлення державної підтримки та відповідного державного фінансування проведення незалежних експертиз якості товарів, що реалізуються на території України щодо встановлення фактів обігу неякісної та небезпечної продукції, яка загрожує здоров'ю не лише окремих громадян, а в цілому нації. Залучення до процесу контролю за якістю продукції недержавних організації та їх персоналу з проведення досліджень якості продукції забезпечить альтернативу державним лабораторіям з якості товарів та продукції. Практика свідчить, що діяльність громадських організацій з захисту прав споживачів є досить поширеною на території України. Вони постійно проводять заходи щодо недопущення обігу недоброякісної продукції.

Важливим напрямом удосконалення протидії обігу неякісної, підробленої, сфальсифікованої продукції має відповідне нормативно-правове супроводження процесу виготовлення товарів, продукції в Україні. На державному рівні необхідно розробити та затвердити сучасні державні стандарти, які повинні бути визначальними у процесі виготовлення товарів, продукції та мінімізувати факти виготовлення товарів, продукції лише на підставі технічних умов виробника продукції. Зазначене дозволить чітко визначити окремі показники технологічного процесу виготовлення продукції, мінімізує використання у виробничому процесі шкідливих для здоров'я складових продукції та сировини. Наявність зазначених державних стандартів дозволить здійснювати контроль за виробництвом продукції на належному рівні та однаково на всій території України. Наявність єдиних державних стандартів виготовлення продукції мінімізує „самодіяльність" виробника та створить умови для підвищення якості його продукції.

Розвиток сучасних технологій вимагає створення відповідного програмного забезпечення з контролю за маркуванням та обігом товарів на загальнонаціональному рівні на всій території України, яке б дозволило встановлювати серед загального обсягу обігу товарів підроблену та сфальсифіковану продукцію. Введення відповідного загальнонаціонального маркування продукції потребує комплексу заходів і забезпечення торгових мереж відповідним технічним обладнанням, яке б дозволяло встановлювати, за спеціальним маркуванням, виробника

продукції та її відповідний обіг на території України. Створення такого маркування продукції дозволить здійснювати контроль за рухом товарів на належному рівні та в автоматичному режимі встановлювати факти надходження до торгової мережі підробленої, сфальсифікованої продукції. У цьому випадку необхідно насамперед впроваджувати спеціальне маркування продукції та товарів, які найбільш часто підробляються та фальсифікуються. Це стосується продуктів харчування, питної води, лікарських препаратів, парфумерії. Наприклад, для маркування паливо-мастильних матеріалів можуть використовуватися спеціальні фарби, які дозволять відрізняти одну марку бензину від іншої, застосовуючи спеціальні тести для встановлення не сертифікованих домішок, фальсифікації бензину тощо.

Важливим у процесі забезпечення ефективної протидії незаконному обігу товарів, їх підробкам і фальсифікації є використання можливостей засобів масової інформації (телебачення, друковані засоби масової інформації, глобальна мережа Інтернет тощо) для доведення до відома споживачів продукції даних про встановлені факти фальсифікації та підробки товарів, інформації щодо недопущення вживання тієї чи іншої продукції, яка може спричинити шкоду здоров'ю. Через засоби масової інформації необхідно доводити до відома споживачів інформацію про ознаки, за якими можна встановити підроблена чи сфальсифікована продукція.

Необхідно відзначити, що у протидії підробкам і фальсифікації товарів повинні брати участь також офіційні виробники продукції. Тобто на таких виробників чинним законодавством необхідно покласти зобов'язання щодо обов'язкового прийняття заходів зі спеціального маркування чи пакування, виготовлення спеціальної тари оригінальної продукції, які пізніше зможуть усунути факти підробки товарів, продукції та повторне використання тари чи упаковки. Міжнародній практиці відомі випадки спеціального маркування товарів чи використання спеціального обладнання, що дозволяє встановити наявність оригінальної та підробленої продукції. Наявність спеціального маркування, наприклад на окремих видах горілчаних виробів, дозволяє стовідсотково відрізнити справжню продукцію від підробок.

Виконання зазначених вище заходів певною мірою дозволить здійснювати вплив на такий потужний сегмент тіньової економіки, як незаконний обіг товарів і поступово мінімізувати його вплив на споживчий ринок товарів в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прес-служба Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: Мінекономрозвитку посилить нагляд за якістю продукції, що реалізовується на вітчизняному ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244937780&cat_id=244277212. – Загол. з титул. екрана.

2. The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy (Executive Summary). – OECD, 2007. – 29 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.oecd.org/document/36/0,3343,en_2649_34173_35281444_1_1_1_1,0

3. Уряд відновить державну незалежну експертизу якості товарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=936017

Стаття надійшла до редакції 05.10.2011 р.

Цивільне та господарське право

УДК 347.440:368(477)

А. С. Амеліна,
кандидат юридичних наук,
Національний університет
ДПС України

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СТРАХОВОГО ДОГОВОРУ

У статті автором розглянуто поняття, ознаки та особливості страхового договору, досліджено правову природу договору страхування.

In the article an author is examine concepts, signs and features of insurance agreement, legal nature of contract of insurance is investigated.

Ключові слова: *договір страхування, страхування, страхові правовідносини.*

Побудова ринкової моделі економіки, відновлення приватних засад у господарюванні і формування приватного підприємництва зумовили посилення уваги до інституту страхування та правової сфери інтересів осіб від руйнівної дії нещасних випадків, несприятливих змін ринкової кон'юктури тощо. Сьогодні кожний громадянин прагне захистити себе від можливих небезпек і ризиків, одним із таких способів захисту є страховий захист, що пропонують страхові компанії. Звернувшись до страхової компанії, страхувальник укладає договір страхування, який є правовим документом, що опосередковує процес надання страхової послуги страховиком страхувальнику. У зв'язку з цим зупинимо увагу на основних умовах та ознаках договору страхування.

Теоретичною основою даної статті є праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, римського приватного права, загальної теорії права М. М. Агаркова, С. І. Аскназія, М. І. Брагінського, Є. М. Білоусова, С. І. Братуся, Є. В. Васьковського, О. В. Венедиктова, В. В. Вітрянського, К. О. Граве, В. П. Грибанова, О. С. Іоффе, О. О. Красавчикова, В. В. Луця, М. І. Матузова, Д. І. Мейера, І. Б. Новіцького, І. Й Пучковської, К. І. Скловського, С. Я. Сорокіна, Е. О. Суханова, Ю. К. Толстого, Р. Й. Халфіної, Є. О. Харитонова, Г. Ф. Шершеневича, Р. Б. Шишки, Ф. Ф. Шпанагеля, Я. О. Чапічадзе, В. П. Янішена та інших.

Правові питання майнового страхування в економічних зв'язках радянського періоду частково висвітлювалися Є. Н. Гендзехадзе, К. О. Граве, Л. А. Лунцем, О. С. Іоффе, В. К. Райхером, В. І. Серебровським, В. М. Яковлєвим та ін. Значний внесок у розв'язання проблем страхових правовідносин був зроблений М. Я. Шиміновою, В. В. Аленичевим, Д. А. Петровим, Є. О. Сухановим. В останні роки відчувається значна зацікавленість українських вчених-правознавців правовими проблемами страхових правовідносин.

© Амеліна А. С., 2012

Розвиток суспільства та конкуренція на ринку страхування призвели до створення якісно нових страхових продуктів, що, в свою чергу, спричинило на практиці розробку нових договорів страхування та необхідність їх врегулювання на законодавчому рівні. Науковці стверджують, що такий договір виконує дві функції. По-перше, цей договір – підстава для виникнення, зміни чи припинення зобов'язань (п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України) [1]. По-друге, договір є ще й засобом регулювання відносин, формування умов, на яких будується правовий зв'язок між його учасниками [2, с. 69]. Самостійність договору страхування є тим показником, який дозволяє відмежовувати його від інших, схожих зовнішньо з ним договорів (договору поруки, доручення, зберігання, позики, перевезення). Таке відмежування особливо важливе для правильного розуміння суті страхування взагалі, а також дає можливість усувати виникнення практичних казусів [3, с. 23–25].

Поняття договору страхування міститься в ст. 16 Закону України від 4 жовтня 2001 р. „Про внесення змін до Закону України „Про страхування" № 2745-III. Згідно з цим договором страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладений договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору [4]. Тотожне визначення договору страхування дає і ст. 979 ЦК України. Зрозуміло, що під час визначення поняття договору страхування законодавець намагався вкласти в нього універсальний зміст. Це поняття повинно охопити три існуючі в Україні види страхування: особисте, майнове та страхування відповідальності. Але таке завдання є не з легких, адже кожний вид страхування досить специфічний і має свої характерні ознаки.

Нині існує два підходи до визначення в законодавстві договору страхування. При цьому прибічники обох підходів зазначають, що з теоретичного погляду більш правильно на початку статей нормативного акта, в яких йдеться про договір страхування, дати загальне визначення договору страхування. Однак, виходячи з того, що визначення договору має значения лише за умови відповідності його двом вимогам: по-перше, визначення повинно охоплювати всі різновиди даного договору, а по-друге, визначення повинно дати можливість відрізнити цей договір від інших договорів, тобто воно не повинно страждати надмірною абстрагованістю. Окремі вчені вважають, що не можна дати загальне визначення договору страхування, яке б, з одного боку, охоплювало все різноманіття договорів страхування, а з іншого – не було надмірно абстрагованим. Необхідно давати окремі визначення договору особистого страхування і договору страхування майна та відповідальності. Як зазначав щодо цього О. С. Іоффе, „радянські юристи не ставлять під сумнів єдність інституту страхування, але обгрунтовують його по-різному" [5, с. 731]. Дискутуючи з В. Райхером, з одного боку, а також із К. Граве і Л. Лунцем, з іншого – єдність договору страхування він вбачав у тому, що „всі види страхування слугують єдиній меті: відшкодуванню майнових втрат, що раптово виникають, шляхом їх розподілу між якомога більшим колом суб'єктів" [5, с. 731].Прибічники іншого підходу дають єдине визначення договору страхування шляхом введення узагальнюючих категорій – єдиних для всіх видів договору страхування. Саме таким шляхом пішли розробники проекту ЦК України. Такий підхід законодавця не можна визнати абсолютно вдалим, оскільки при цьому не враховуються особливості окремих видів страхування, від яких залежать умови договору. Конкретизуючи поняття договору страхування, цей договір можна визначити як

письмову домовленість, за якою одна сторона (страховик) за обумовлену плату зобов'язується відшкодувати шкоду, якої можуть зазнати майнові інтереси іншої сторони (страхувальника) від заздалегідь відомої, випадкової, передбаченої події.

Необхідно зауважити, що визначення договору страхування, наведені в Законі та в ЦК України, мають деякі недоліки. По-перше, зникає відмінність між майновим та особистим страхуванням. Проте „юридичний аналіз страхування майна і особи виявив між ними ряд істотних відмінностей. Насамперед було відзначено, що страхування майна будується завжди на наявності збитків, страхування особи – тільки на можливості їх". По-друге, створюється враження, що предметом договору страхування є тільки страховий випадок і страхова виплата – страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальникові. Проте у ст. 9 Закону України „Про страхування" визначено, що страхова виплата – грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування. У такому випадку із визначення договору страхування зникає предмет договору – майнові інтереси страхувальника, адже страхова виплата є наслідком, а причиною її виплати за майнового страхування є нанесення страхувальником шкоди в результаті обумовленої події або дії (страхового випадку). Якщо йдеться про договір страхування, ми, по суті, маємо справу з трьома основними договорами страхування: а) договір страхування майна; б) договір страхування особи; в) договір страхування відповідальності. Кожний із наведених договорів страхування має свої особливості, і, мабуть, об'єктивно важко сформулювати просте та ясне визначення договору, яке б враховувало специфіку всіх договорів страхування.

В. І. Серебровський вказував на те, що різноманітні спроби з'ясувати всі види страхування, ознаки і встановити родове поняття договору страхування показують, що чим ширше й різноманітніше коло досліджуваних явищ перебуває в полі зору дослідника і чим більш загальні ознаки доводиться йому брати для створення родового поняття, яке б охоплювало ці явища, тим менш виразним і чітким стає виведене ним поняття [6, с. 61]. У теорії страхового права існують дві протилежні позиції стосовно того, чи можна договір страхування відносити до умовних правочинів, оскільки відповідальність страховика зумовлена невизначеністю настання чи ненастання страхового ризику. Проте правильною є позиція тих науковців, які стверджують, що цей договір не може вважатися умовним [7, с. 172]. Адже умова може бути в будь-якій цивільно-правовій угоді й виступати при цьому додатковим, приєднаним сторонами до основної угоди застереженням. Правочин може існувати і без такої умови. Зобов'язання зі страхування, навпаки, неможливе без страхового ризику, який є необхідною умовою.

Предметом договору страхування є майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майна (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником третім особам (страхування відповідальності).

Договір страхування відноситься до алеаторних (ризикових) договорів. Специфіка алеаторних договорів полягає в тому, що залежно від настання чи ненастання встановленої обставини виграє одна сторона, а програє інша [8, с. 318]. Елемент ризику, який бере на себе кожна зі сторін у ризиковому договорі, полягає у вірогідності того, що чи один, чи другий контрагент фактично отримає зустрічне задоволення меншого обсягу, ніж ним самим надано. Так, страховик не знає чи буде він платити за договором, чи ні, не знає також ні суми, ні часу платежу. У такому стані він перебуває як при страхуванні майна доти, поки не настала передбачена договором подія (повінь, пожар), так і при особистому страхуванні до моменту

смерті застрахованої особи чи досягнення нею певного віку. Тому, якщо подія, передбачена договором, уже настала чи стала неможливою ще до укладення договору, страховик відповідальності не несе (будинок згорів, застрахована особа померла до укладення договору страхування). Ризик несе і страхувальник, який, сплачуючи страховий платіж, не впевнений чи отримає він або вигодонабувач страхову виплату.

Я. Яворський виділяє такі головні ознаки договору страхування.

1. Договір страхування укладається у письмовій формі. У ст. 981 ЦК України визначено, що у разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є нікчемним.

2. Договір страхування містить істотні умови, якими є, згідно з ЦК України: предмет договору страхування, страховий випадок, розмір страхової суми, розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору. Закон визначає умови, які повинні міститися у договорі страхування, але які з них є істотними – не зазначено. Тому можемо зробити висновок, що законодавець ототожнює предмет договору страхування і об'єкт страхування, що є недоцільним.

3. Договір страхування може бути укладеним на користь третьої особи. Відповідно до ст. 3 Закону України „Про страхування" страхувальники можуть укладати із страховиками договори про страхування третіх осіб та призначати громадян або юридичних осіб для додержання страхових сум (страхового відшкодування), а також змінювати їх до настання страхового випадку. Договір страхування на користь третіх осіб становить особливу конструкцію, принципово відмінну від решти договорів: особа, яка укладає договір на користь третіх осіб, діє в її інтересах.

4. Договір страхування є реальним, оскільки він набирає чинності в Україні з моменту внесення першої страхової премії. Реальність договору страхування відповідальності означає, що для виникнення прав і обов'язків сторін не достатньо одного лише факту досягнення згоди. Стаття 18 (ч. 3) Закону України „Про страхування" встановлює, що договір страхування вступає в силу з моменту сплати першого страхового платежу, якщо інше не передбачено умовами страхування. У зв'язку з цим обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування, як правило, виникає після вступу договору в дію, однак не виключений і інший варіант: наприклад, якщо в договорі страхування відповідальності вказано, що він вступає в дію після сплати премії страховику, а страховий випадок настав до її сплати, але вже після досягнення сторонами згоди. У цьому випадку договором може бути передбачена одна з таких умов. По-перше, страхове відшкодування виплачується, але страховик має право при визначенні розміру страхового відшкодування вирахувати несплачену суму страхової премії (зокрема, таке правило закріплене в п. 4 ст. 954 ЦК РФ). По-друге, страхове відшкодування не виплачується у зв'язку з тим, що в договорі сторони передбачили розповсюдження страхового захисту лише на ті страхові випадки, які мали місце після вступу договору в дію. Закріплення такої умови найчастіше відбувається через оформлення страхової коверноти, яка є тимчасовим документом, що підлягає обов'язковому обміну на страховий поліс [9, с. 72–73]. Вважаємо, що наведені вище умови повинні бути враховані шляхом внесення доповнень у ст. 985 ЦК України, оскільки чинне страхове законодавство чітко не врегульовує їх застосування в договорі страхування. Договір страхування набирає чинності: 1) при сплаті страхового платежу готівкою; 2) з моменту підписання страховиком і страхувальником договору; 3) при сплаті страхового платежу в безготівковій формі – з моменту зазначеного в полісі, але не раніше 24 годин з дня списання засобів з рахунка страхувальника на рахунок страховика.

5. Договір страхування є оплатним договором. Страхувальник сплачує страховику страхову премію, а страховик при настанні страхового випадку виплачує страхове відшкодування. Діям страхувальника відповідає обов'язок страховика вчинити зустрічну дію.

6. Договір страхування є двостороннім, оскільки у кожної із сторін (страхувальника і страхової компанії) виникають права і обов'язки, які регулюються чинним законодавством. Договір про страхування укладається між страхувальником і страховиком, у кожного з яких є взаємні права та обов'язки. „Одна сторона – страхувальник, зобов'язується сплатити відому винагороду – страхову премію, а інша сторона – страховик, приймає на себе ризик ..." [10, с. 62–63].

7. Договір страхування належить до ризикових договорів. Ризикує як страхова компанія, так і страхувальник. Так, страховик не знає чи буде платити за договором, чи ні у разі настання страхового випадку; ризик несе і страхувальник, який сплачуючи страхову премію, не впевнений, чи одержить він страхове відшкодування.

8. Договір страхування належить до договорів про надання послуг: надання страхової послуги невіддільно пов'язане із діяльністю страхової компанії [11, с. 95–96]. Ще однією особливістю всіх видів договорів страхування є те, що страхувальник завжди зобов'язаний оплатити страхову послугу, так як в іншому випадку договір не набуде чинності. Страховик же здійснює страхові виплати лише тоді, коли настане страховий випадок, який потягне за собою обумовлені у договорі наслідки (йдеться про так званий „умовний характер відповідальності страховика" [12, с. 38]). Якщо ж у період страхування страховий випадок не настає, то сплачений страхувальником внесок перерозподіляється на користь інших страхувальників, з якими відбулися страхові випадки [13, с. 6]. Так, абсолютному обов'язку страхувальника протистоїть імовірний обов'язок страховика, оскільки страховий випадок має ознаки ймовірності та випадковості [14, с. 504–511]. Однак це зовсім не означає, що договір страхування взагалі, як і договір страхування відповідальності зокрема можна визнати умовною угодою. Ми поділяємо думку В. І. Серебровського, який у своїй праці „Очерки советского страхового права" обґрунтував позицію, що договір страхування не є умовним. При цьому він керувався такими аргументами. По-перше, обов'язок страхувальника зі сплати страхового внеску не залежить від будь-якої умови чи строку. По-друге, настання страхового випадку, який тягне за собою обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування, є не випадковою частиною договору, а суттєвою, необхідною. По-третє, вказаний обов'язок страховика є невизначеним через ризиковий характер самого договору страхування. По-четверте, „відповідальність" страховика обмежується розміром страхової суми. По-п'яте, „відповідальність" страховика є строковою [14, с. 64].

Як зазначалося вище, договір страхування укладається в письмовій формі. Факт укладення його може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою страхування. Страховий поліс може бути іменним та на пред'явника. В юридичній літературі дані документи визнаються специфічною, „страховою" формою договору [7, с. 164]. Науковці висловлювали різні підходи стосовно правового значення цих документів. В одних випадках їх розглядали як основні докази правовідносин, які виникли між сторонами договору страхування [6, с. 413]. Приєднуємося до думки, Н. Безсмертної, яка вважає, що правильним твердженням про те, що правове значення страхового поліса (свідоцтва) полягає в тому, що даний документ поєднує в собі значення документа, який відповідно до вимог законодавства надає договору письмової форми, висловлює згоду страхувальника на пропозицію страховика укласти договір і є доказом укладення страхового договору [16, с. 35]. У зв'язку із викладеним

вище, пропонується визначити договір страхування так: „за договором страхування страховик за рахунок страхового фонду зобов'язується видати страховий поліс (страхове свідоцтво), у разі настання страхового випадку, виплатити страхувальнику встановлену договором страхову суму (страхову премію), а страхувальник зобов'язаний в установлені строки та порядку повідомити про настання страхового випадку, зміни в об'єкті страхування та сплатити (сплачувати) страхові платежі".

Підводячи підсумки дослідження, можна зробити певні висновки. По-перше, договір страхування є самостійним цивільно-правовим договором, який поєднує як загальні ознаки, властиві будь-якому цивільно-правовому договору про надання послуг, так і особливі (публічність, договір на користь третьої особи, договір приєднання). По-друге, основним доказом факту укладення договору страхування є страховий поліс. Останній не може визнаватися цінним папером.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний кодекс України : за станом на 16 січня 2003 р. / Верховна Рада України. – Офіційне видання – К. : Парламентське видавництво. – 2008.

2. Шиминова М. Я. Основы страхового права России / Шиминова М.Я. – М. : Анкил, 1993. – 476 с.

3. Белоусов Е. Сущность страхования (самостоятельность страхового договора) / Е. Белоусов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 23–25.

4. Про внесення змін до Закону України „Про страхування" : Закон України : від 4 жовтня 2001 р. № 2745-III // Відомості Верховної Ради України. – 15.02.2002 . – № 7.

5. Йоффе О. С. Обязательственное право / Йоффе О. С. – М. : Юридическая литература, 1975. – 737 с.

6. Серебровский В. И. Страхование // Избранные труды по наследственному и страховому праву / Серебровский В. И. – М. : Статут, 2003. – 563 с.

7. Суханов Е. А. Гражданское право : учебник : в 2 т. / Суханов Е. А. – М. : БЕК, 2000. – Т. II. Полутом 2. – 2000. – 161 с.; Граве К. А. Страхование / К. А. Граве, Л. А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1960. – 356 с.

8. Брагинский М. И. Договорное право // Книга первая : Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – 685 с.

9. Бланд Д. Страхование : принципы и практика / Д. Бланд. – М. : НОРМА, 1998. – 478 с.

10. Серебровский В. И. Страхование // Избранные труды по наследственному и страховому праву / Серебровский В. И. – М. : Статут, 2003. – 535 с.

11. Яворський Я. Ознаки договору страхування: українська практика та зарубіжний досвід / Я. Яворський // Право України. – 2007. – № 9. – С. 94–95

12. Серебровский В. И. Значение и понятие страхования / В. И. Серебровский // Страховое право. – 1998. – № 1. – С. 31–38.

13. Журавлев В. Ф. Обязательства по страхованию : учебное пособие / В. Ф. Журавлев, Л. И. Лазарева. – М, 1996. – 423 с.

14. Серебровський В. И. Очерки советского страхового права / Серебровский В. И. – М.: Статут, 1926. – 758 с.

15. Блащук Т. В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец : 12.00.03 „Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Т. В. Блащук. – Київ, 2003. – 19 с.

16. Безсмертна Н. Д. Договір страхування в системі цивільно-правових договорів / Н. Безсмертна // Право України. – 2004. – № 3. – С. 34–37.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2011 р.

УДК 347.195

С. О. Іванов,
кандидат юридичних наук,
Національний університет
ДПС України

ВИЗНАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ ЮРИДИЧНОЮ ОСОБОЮ – ОСНОВА ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ЇЇ ІНТЕРЕСІВ

У статті розглянуто прогалини та колізії діючого законодавства щодо участі військових частин Збройних Сил України у цивільних відносинах. Це ускладнює захист інтересів держави та їх представництво з боку органів прокуратури у спірних відносинах, учасниками яких є військові частини. Запропоновано, що військові частини у майнових відносинах слід визнавати юридичними особами публічного права, що зумовлює специфіку реалізації органами військової прокуратури інтересів держави у спірних відносинах за участю таких частин.

Modern collisions and gaps of actual legislation as to the participation of military units of the Armed Forces of Ukraine in civil relations are being considered in the article. This state of affairs makes difficulties in lawful sphere as to the necessity of realization of interests of the state as to the disputable relations by the organs of the public prosecutor's office, participants of which are military units. By advanced theses about dualfem of legal situation of military units the author explains practice of realizations by the organs of the public prosecutor's office of state interests in disputable relations with the participation of military units.

Ключові слова: *військові частини, інтереси держави, юридичні особи публічного права, правовий статус.*

У процесі реалізації покладених законодавством на державу її функцій, остання щодо цього створює у відповідних сферах суспільного життя окремі суб'єкти публічного права. Зокрема, з метою забезпечення воєнної безпеки та оборони державою було створено Збройні Сили України, основною організаційною ланкою яких (відповідно до ст.ст. 1, 3 Закону України „Про Збройні Сили України") є військові частини. Останні, у процесі виконання поставлених перед ними завдань, беруть участь у цивільних відносинах. Зокрема, вони є учасниками зазначених різновидів правовідносин для задоволення своїх інтересів матеріальними ресурсами: водо-, тепло-, енергопостачання, водовідведення, телекомунікаційних послуг тощо. Крім того, традиційною є участь військових частин у речових правовідносинах з метою забезпечення належного управління державним майном, закріпленим на праві оперативного управління (ст. 1 Закону України „Про правовий режим майна у Збройних Силах України").

© Іванов С. О., 2012

Законодавством також передбачається можливість участі військових частин у зобов'язальних правовідносинах (наприклад, здійснення закупівель майна без залучення механізму державного оборонного замовлення у передбачених у ч. 1 ст. 2 Закону України „Про здійснення державних закупівель" випадках, зокрема, під час децентралізованого поповнення матеріальних засобів за прямими договорами закупівлі із комерційними структурами; укладання правочинів з відчуження та реалізації військового майна відповідно до постанови Кабінету Міністрів України „Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил", його оренди згідно з положеннями Закону України „Про оренду державного та комунального майна"). Процес укладання, зміни, розірвання та виконання зазначеної групи договорів, в яких реалізується створення матеріальних передумов виконання військовими частинами покладених завдань, регламентується Положенням про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, зокрема, його підрозділу 5.7 „Укладення договорів та угод про постачання, послуги та розрахунки по них". Отже, можна стверджувати, що військові частини в процесі перетворення у матеріальні засоби виділених для потреб свого функціонування бюджетних коштів виступають окремими учасниками цивільних відносин, які замовляють або купляють певні блага. Бюджетні кошти на рахунках військових частин є матеріальною основою участі цих суб'єктів-невласників у цивільних відносинах.

Окремо доцільно відзначити, що в нинішніх умовах недостатнього фінансування потреб Збройних Сил України військові частини все частіше залучаються до господарської діяльності та до інших форм участі у цивільному обороті з метою отримання прибутку. Так, відповідно до ст. 2 Закону України „Про господарську діяльність у Збройних Силах України", військові частини мають право брати участь у майнових відносинах з метою одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності.

Разом з тим правовий статус військових частин як учасників цивільних відносин залишається недостатньо врегульованим, що є причиною наявності ряду колізій чинного законодавства. Наприклад, у п. 3.1.3 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України передбачено можливість визнання за окремими військовими частинами правового статусу юридичної особи. Водночас аналіз положень Закону України „Про господарську діяльність у Збройних Силах України" дає підставу стверджувати, що в процесі реалізації господарської діяльності з метою отримання прибутку учасниками виникаючих при цьому цивільних відносин є не окремі військові частини – юридичні особи, а в цілому – Збройні Сили України, в особі центрального органу військового управління – Міністерства оборони України.

На сьогодні у цивілістиці немає єдності щодо думки юридичної сутності військових частин, як учасників цивільних відносин. Так, окремі вчені стверджують, що військові частини не є юридичними особами, оскільки не мають майна на праві власності, а відтак у них відсутня одна із ознак юридичної особи – майнова відокремленість [1, с. 4]. Інші вчені наводять аргументи на користь протилежного висновку, що військові частини де-факто є юридичними особами, однак де-юре цей статус за ними не закріплений, тобто вони, на їх думку, є квазіюридичними особами [2, с. 3]. Цим самим можна стверджувати, що на відміну від Російської Федерації, де військові частини однозначно визнаються юридичними особами [3, с. 68–69], у нашій правовій доктрині проблематика правового статусу військових частин у цивільних відносинах не знайшла належного вирішення. При цьому дане питання

має не тільки матеріально-правовий характер, а є за своїм змістом комплексним. Зокрема, потрібно відзначити, що у процесуальних галузях права питання визначення рівня закріплення статусу юридичної особи в структурі Збройних Сил України має своє окреме значення зважаючи на те, що відповідно до ст. ст. 1, 21 Господарського процесуального кодексу України сторонами в судовому процесі – позивачами і відповідачами – можуть бути юридичні особи. Щодо цього відомі випадки прийняття судами рішень про відмову у прийнятті позовної заяви до певної військової частини на підставі того, що військова частина, яка вказана як відповідач, статусу юридичної особи не має. Процесуальний закон наділяє процесуальною правосуб'єктністю організації, які вже набули статусу юридичної особи (процесуальна правосуб'єктність є закономірним наслідком правосуб'єктності в матеріальних правовідносинах).

Науковці констатують існування ряду неурегульованих положень і колізій чинного законодавства щодо участі військових частин у майновому обороті, в умовах недостатнього наукового інтересу до цієї проблеми та відносно невеликого досвіду правового регулювання цього процесу. Зокрема, нагальним є розв'язання питання про цивільно-правовий статус військових частин в умовах активізації останнім часом участі цих суб'єктів публічного права у цивільному обороті не лише з метою матеріального забезпечення своєї діяльності, але й для отримання додаткових джерел фінансування. Вирішення цього питання дозволить у правозастосовній практиці виробити єдині підходи до розв'язання цивільно-правових спорів, стороною яких виступають військові частини, і з'ясувати, чи порушуються державні інтереси під час зазіхань на цивільні права військових частин. Це, у свою чергу, виступає основою при вирішенні питання про необхідність у залученні органів прокуратури для представництва інтересів держави в суді. Зазначене й зумовлює актуальність теми цієї публікації.

Метою статті є обґрунтування окремих рекомендацій з удосконалення законодавства щодо участі військових частин у цивільних відносинах, реалізація яких сприятиме ефективності представницької діяльності військовою прокуратурою щодо захисних інтересів держави в особі цих частин у визначених законом випадках.

Судовій практиці відомі категорії справ, в яких органи військової прокуратури відповідно до п. 2 ст. 121 Конституції України, ст. 2 Господарського процесуального кодексу України та ст. 36^1 Закону України „Про прокуратуру" здійснюють представництво інтересів держави в особі військової частини як суб'єкта права. Водночас, зафіксовані рішення, коли суд висловлює заперечення щодо правильності визначення прокурором особи, на яку державою покладено обов'язок щодо здійснення конкретних функцій у правовідносинах, пов'язаних із захистом інтересів держави, як це, зокрема, було здійснено у постанові Вищого господарського суду України від 21 червня 2006 року № 24/382 [4], а також випадки, коли суди з'ясовують, що прокурором пред'явлено позов не в інтересах держави, а в інтересах конкретної військової частини, яка повинна самостійно здійснювати захист своїх прав. В останньому випадку суди повертають заяву без розгляду (див., напр., постанову Вищого господарського суду України від 14 червня 2006 р. № 05-6-26/784 [5]).

Загалом, суть поняття „військова частина" розкривається у військовому законодавстві. Це частини, які входять до складу з'єднань, окремі частини, кораблі, установи, військово-навчальні заклади, об'єкти та організації Збройних Сил України, які ведуть своє господарство (п. 1.1 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України). Військові частини насамперед є носіями владних повноважень і виступають у публічно-правових

відносинах суб'єктами реалізації поставленої державою мети у вигляді відсічі можливої агресії із зовні (ч. 2 ст. 17 Конституції України), а тому головні завдання, внутрішня структура, підпорядкування, порядок звітності та контролю в цій сфері регулюється нормами конституційного й адміністративного права.

За чинним законодавством статус військової частини мають органи військового управління, військові навчальні заклади, медичні установи, а також підприємства Міністерства оборони України. Однак, зважаючи на нинішні тенденції щодо поступового виокремлення із сфери управління Міністерства оборони України тих організаційних утворень, які не є самостійними бойовими одиницями (наприклад, підприємств оборонної галузі, військово-будівельних організацій, управлінь військової торгівлі) [6, с. 3], отже і втрати ними правового статусу військових частини, зосередимося на дослідженні участі у цивільних (процесуальних) відносинах, закріплених у п. 1.1 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України військових частин, які є організаційно самостійними бойовими й адміністративно-господарськими одиницями Збройних Сил України.

Загальновідомо, що самостійна участь у цивільних відносинах колективних суб'єктів права можлива лише за умови проголошення їх юридичними особами [7, с. 47–48]. Статус юридичної особи використовується як категорія, що „виражає цивільну правосуб'єктність" цих осіб [8, с. 21], закріплює їх організаційну, майнову та функціональну єдність.

Розглядаючи відображені в ЦК України підходи щодо ознак юридичних осіб і зважаючи на існуючі нині економічні та нормативні передумови систематичної участі військових частин у цивільних відносинах, можна констатувати, що такі частини де-факто є юридичними особами. Військові частини є окремими суб'єктами публічного права, які утворюють окрему організаційну ланку в структурі Збройних Сил України, а тому можна припустити, що в момент участі у цивільному обороті, як окремий суб'єкт права, військові частини повинні набувати правового статусу юридичної особи. Одночасно, виходячи із закріпленого у ст. 81 ЦК України критерію класифікації юридичних осіб та зважаючи на специфіку прояву деяких ознак юридичних осіб щодо військових частин (зокрема, порядок їх створення, майнова відокремленість, порядок цивільно-правової відповідальності), ці особи потрібно відносити до організацій, створених у розпорядчому порядку державою (тобто до юридичних осіб публічного права). При цьому такий статус потрібно закріплювати й за органами управління Збройних Сил України, оскільки передбачена законодавством за цими органами можливість застосовувати владні повноваження у цивільних відносинах не має правового значення. Держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин і на створені нею суб'єкти публічного права поширюються положення ЦК України за винятками, встановленими у Законі (ст. ст. 82, 167 ЦК України).

Зазначаючи про нагальну нині потребу визнання за військовими частинами правового статусу юридичних осіб публічного права, можна наголосити, що останні уповноважені у випадках, передбачених законом, виступати представниками держави у цивільних відносинах. Зокрема, відповідно до ст. 173 ЦК України, від імені держави за спеціальним дорученням можуть виступати фізичні та юридичні особи, а також суб'єкти публічного права. У тих цивільних відносинах, де процес волеутворення реалізує держава в особі відповідних органів державної влади (наприклад, Міністерство оборони України), а процес волевиявлення – створені нею суб'єкти публічного права (наприклад, військові частини), стороною цих відносин виступає держава. Цей механізм, зокрема, спостерігається під час розміщення та виконання

державного оборонного замовлення, як засобу державного регулювання у сфері наукового та матеріально-технічного забезпечення потреб оборони і національної безпеки України (п. 1 ст. 1 Закону України „Про державне оборонне замовлення"). Тут держава для виконання своїх завдань використовує правові форми приватного права. Висновок про участь стороною в цих договорах саме держави, а не відповідного створеного нею суб'єкта публічного права випливає з того, що державний замовник під час укладання державного контракту з виконавцем державного замовлення діє „від імені держави" (ч. 4 п. 1 ст. 1 Закону України „Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб"). Крім того, поставка товарів, робіт і послуг для задоволення пріоритетних державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України (ч. 1, 2 п. 2, п. 4 ст. 1 Закону України „Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб"); за зобов'язаннями державних замовників держава несе майнову відповідальність, як гарант цих зобов'язань (п. 1 ст. 2 Закону України „Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб").

Зазначений дуалізм правового становища військових частин у цивільних відносинах проявляється у цивільному судочинстві. Він породжує труднощі в реалізації інтересів держави у спірних відносинах, суб'єктами яких виступають військові частини, а також у представництві цих інтересів органами прокуратури у порядку ст. 121 Конституції України. Наприклад, у справі № 7/7200 позов військового прокурора Чернівецького гарнізону до господарського товариства був направлений в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних відносинах – Міністерства оборони України, в особі його представника – військової частини А0264 [9, с. 90]. На нашу думку, лише в тих цивільних відносинах, де військові частини реалізують інтереси держави, органи прокуратури можуть здійснювати в суді представництво інтересів держави.

Така багатоособовість суб'єктів публічного права у цивільних відносинах пов'язана зі складністю їх правової природи. У цих особах зосереджені дві іпостасі. За своєю сутністю (публічно-правовою характеристикою) суб'єкти публічного права (військові частини) реалізують інтереси держави у відповідній сфері (в цих випадках зазначені суб'єкти публічного права діють від імені та в інтересах держави, як її представники). Інший правовий статус суб'єктів публічного права (військових частин) пов'язаний із потребою цих організаційних утворень у ресурсному забезпеченні своєї діяльності та передумовами для отримання позабюджетних джерел фінансування.

Отже, зважаючи на існуючі нині економічні та нормативні передумови систематичної участі військових частин у цивільних відносинах щодо створення належних матеріальних умов виконання покладених на ці суб'єкти права завдань і щодо здійснення діяльності, спрямованої на одержання додаткових джерел фінансування, а також виходячи із закріпленого в ЦК України критерію класифікації юридичних осіб на юридичні особи приватного та публічного права та сутності ознак юридичної особи, військові частини в момент участі в цивільних відносинах потрібно визнавати юридичними особами публічного права.

Нині існує нагальна потреба у внесенні змін і доповнень у положення ЦК України стосовно створення легальних передумов участі у цивільних відносинах юридичних осіб публічного права. Йдеться, зокрема, про загальні засади участі цих осіб у цивільних відносинах як окремих їх учасників, ознаки юридичних осіб публічного права, організаційно-правові форми, особливості несення ними майнової відповідальності. Змодельовані у ЦК України на загальному рівні положення щодо юридичних осіб публічного права повинні стати основою

для окреслення специфіки правового статусу цих осіб у спеціальному законі про юридичні особи публічного права. Зміст законів України „Про господарську діяльність у Збройних Силах України" та „Про Збройні Сили України" необхідно доповнити положенням про закріплення правового статусу військових частин як юридичних осіб публічного права.

У перспективі, в умовах наявної потреби участі військових частин у статусі юридичної особи публічного права, актуальним є розв'язання існуючих у законодавстві та у правозастосовній практиці питань щодо організаційно-правової форми військових частин.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, вважаємо необхідно продовжити наукові дослідження щодо правової природи створених суб'єктів публічного права у цивільних відносин. Наведений у статті матеріал може стати базою для наукових досліджень участі органів прокуратури у захисті порушених інтересів держави у цивільних відносин в особі створених нею осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кондик П. Проблеми правового регулювання економічної та господарської діяльності Збройних Сил України / П. Кондик // Народна армія. – 10 квітня. – 1999. – С. 4–5.

2. Кісель В. Й. Військові частини як суб'єкти цивільного права : автореф. дис. … канд. юрид. наук / В. Й. Кісель – К., 2007. – 19 с.

3. Манов В. В. Воинская часть Вооруженных Сил РФ как участник гражданских правоотношений : дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.03. / Манов Владимир Владимирович. – М., 2000. – 181 с.

4. Постанова Вищого господарського суду України. Справа від 21 червня 2006 р., № 24/382. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1279635.html.

5. Постанова Вищого господарського суду України. Справа від 14 червня 2006 р., № 05-6-26/784. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1274858.html.

6. Волга В. Армія втрачених можливостей / Волга В. [Електронний ресурс] // Народний оглядач. – 2008. – № 14. – 28 січня. – С. 3. – Режим доступу: http://sd.org.ua/news.php?id=2502.

7. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица / О. А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1976. – № 1. – С. 47–55.

8. Брагинский М. И. Участие Советского государства в гражданских правоотношениях / М. И. Брагинский. – М. : Юридическая литература, 1981. – 192 с.

9. Кузьмич О. Зміна та розірвання договору, укладеного на користь третьої особи / О. Кузьмич // Підприємництво, господарство і право. – № 2. – 2009. – С. 87–91.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2011 р.

До авторів збірника:

Шановні друзі!

Звертаємося до вас з проханням дотримуватися таких вимог до матеріалів, що надсилаються до редакції:

1. Зміст статей повинен відповідати профілю журналу. Обсяг статті, враховуючи список літератури, таблиць, фотографій і малюнків, не повинен перевищувати 10 сторінок машинописного тексту, що надрукований через 1,5 інтервали на аркушах стандартного формату А4, оглядової статті (з погодження редакції) 10 сторінок, короткого повідомлення – 1 сторінку.

2. Заголовок статті повинен бути коротким і розкривати тему.

3. Рукопис до редакції подається у одному примірнику. Сторінки обов'язково пронумеровані. Розміри полів: зліва – 30 мм, справа – 20 мм, зверху – 20 мм, знизу – 20 мм.

4. Автор зобов'язаний ретельно вичитати рукопис і підписати його на останній сторінці.

5. На першій сторінці рукопису зазначаються атрибути статті:

– назва рубрики, для якої призначений матеріал (якщо такої рубрики немає, то редакція визначає її за власним розсудом);

– індекс за Універсальною десятковою класифікацією (УДК);

– прізвище, ім'я, по батькові авторів повністю, вчений ступінь, повна назва організації, де працює чи навчається автор;

– назва статті;

– анотація українською та англійською мовами (не більше 75 слів);

– ключові слова.

6. Рукописи приймаються і публікуються лише українською мовою.

7. Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, обов'язково подаються з посиланням на джерела у кінці на відповідній сторінці; нумерацію посилань на ту чи іншу роботу позначати в тексті у дужках за порядковим номером цієї роботи в списку літератури. Першоджерела подаються на мові оригіналу. Таблиці повинні бути пронумеровані й мати заголовок.

8. У кінці матеріалу потрібно вказати прізвище, ім'я та по батькові автора, його поштову адресу, номер телефону. До статті додається дискета з матеріалами.

Увага!

Відповідальність за точність викладеного матеріалу покладається на автора.

Матеріали, зіскановані та недбало оформлені, з грубим порушенням правил редакцією не розглядаються і не рецензуються.

Над випуском працювали:

Редактор-коректор **Мультян В.В.**

Технічне редагування та

комп'ютерне верстання **Новицького С.В.**

Підп. до друку 29.03.2012 р. Формат 70x108/16 Папір офсет. № 1.
Друк різографний. Ум.-друк. арк. 10,3. Обл.-вид. арк. 14,4
Тираж 500 прим. Зам. № 145

Видавець і виготовлювач
Національний університет державної податкової служби України
вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1858 від 30.06.2004 р.